Наталя Кобринська

ВИБРАНІ ТВОРИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1958

Wondershare PDFelement

Впорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки кандидата філологічних наук
О. Н. МОРОЗА

Wondershare PDFelement

НАТАЛЯ КОБРИНСЬКА ТА ЇЇ ТВОРИ

Наталя Іванівна Кобринська належить до передової, демократичної частини українських письменників останньої чверті XIX і перших двох десятиліть XX століття. Вона була сучасницею, ученицею і багато де в чому однодумницею Івана Франка.

Роки свідомого життя Н. Кобринської припадають на період, коли на землях Західної України розгорталася революційна боротьба пролетаріату і селянства за своє соціальне і національне визволення. Прогресивний, демократичний рух очолили відомі українські письменники і громадські діячі І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін., які в своїх творах і публічних виступах гостро критикували тогочасний суспільний лад, викривали антинародну діяльність клерикалів, польської шляхти та українських націоналістів і послідовно відстоювали права жінки-трудівниці. В останньому їх гаряче підтримували передові жінки того часу — О. Рошкевич, А. Павлик, Є. Ярошинська, К. Довбенчукова і особливо активно — учениці Франка, поборниці емансипаційного руху — Уляна Кравченко, Клементія Попович.

Найбільш послідовно і довготривало боролася за рівноправність жінки, за поліпшення її долі Наталя Кобринська. Як публіцистка, письменниця і громадська діячка, вона багато зробила в справі об'єднання і організації жінок в Галичині, видання художньої літератури та альманахів.

I

Народилася Наталя Іванівна Озаркевич-Кобринська 8 червня 1855 р.* на Станіславщині в с. Белелуї в родині священика. В своїй

* В «Історії української літератури» (видання АН УРСР, Київ, 1954, т. I) дата народження письменниці вказана невірно (1851 р.). В автобіографії письменниця подає дату народження — 1855 р. На надгробній плиті покійної також висічена дата народження — 1855 р.

автобіографії письменниця розповідає: «Науку побирала я дома, мала якийсь час учительку, а дальше учив мене сам батько... Я від малої дитини любила читати».

Н. Кобринська рано познайомилася з творами кращих письменників української, російської і світової літератури. Книги для читання молода дівчина діставала через своїх братів, які вчилися у Чернівцях. «А коли один з тих братів пішов на руську (українську.— *О. М.*) гімназію до Львова,— згадувала Кобринська,— а познакомився там з Франком і др., то став він привозити додому переважно російські діла Чернишевського, Бєлінського, Добролюбова, Писарєва і др., також Драгоманова і Лимановського, як дещо Маркса, Лассаля». Поряд з творами Шевченка, Квітки-Основ'яненка молода письменниця читала Державіна, Жуковського, Тургенєва і Гоголя. «Сі автори припали ми були дуже до серця і так много завше о них говорили...»

На дев'ятнадцятому році життя Наталя одружується з священиком Теофілом Кобринським, відомим в ті часи співаком, піаністом і композитором. Т. Кобринський був щирим другом, порадником і однодумцем письменниці. Він палко заохочував перші літературні спроби Наталі Іванівни, розвивав, як міг, її літературні смаки і уподобання. На восьмому році подружнього життя Теофіл Кобринський несподівано помирає.

У 1882 році після смерті чоловіка Наталя Іванівна, разом із своїм батьком І. Озаркевичем, послом до Державної ради, виїхала до Відня. У Відні майбутня письменниця познайомилася з передовими діячами того часу Остапом Терлецьким (другом Франка) і Василем Полянським. Обидва вони уважно поставились до Кобринської, допомогли їй розібратися в багатьох складних питаннях суспільного і літературного життя. Особливо піклувався про долю нової товаришки О. Терлецький. Помітивши в Н. Кобринської письменницький талант, він наполегливо радить їй писати.

Перші оповідання молодої письменниці «Дух часу» (написане 1883 р.) і «Задля кусника хліба» (1884) були прихильно зустрінуті прогресивною інтелігенцією, що заохотило її до подальшої творчої праці. Але по-справжньому захоплюється Кобринська літературною творчістю після знайомства з Франком.

7 серпня 1883 р. в Коломиї відбулися студентські збори, на яких Василь Полянський прочитав реферат про жіноче питання. На зборах була й Н. Кобринська.

«На тім вічу я перший раз побачила Івана Франка,— згадує Наталія Іванівна,— перед тим я помінялась була з ним листами по поводу моїх оповідань». Франко чув про них від О. Терлецького і переказував через його, що він хотів би їх прочитати. В скорім часі письменниця надіслала Франкові свої оповідання.

Позитивна оцінка Франком творів Н. Кобринської окрилила письменницю. В особі Франка вона знайшла уважного і вимогливого вчителя, який збудив у неї «якнайкрасші надії на мої літературні подвиги» *.

Мабуть, чи не завдяки впливу Франка у Н. Кобринської виникає інтерес до творів основоположників наукового комунізму. Вона знайомиться з працями Карла Маркса, Фрідріха Енгельса та іншою соціалістичною літературою, про що свідчить не лише зміст некролога, який Кобринська присвятила Енгельсу, але й посилання на праці К. Маркса, що зустрічаються в окремих її творах **. Під впливом передових ідей того часу письменниця поступово звільняється від релігійних переконань, виробляє свій демократичний світогляд, свої погляди на завдання літератури.

«Серед того розпучного хаосу,— пише Кобринська в автобіографії,— блиснув промінь світла, котрий мене навів на стежку, по котрій, здається, буду вже іти до кінця мого життя.

Я бачила ясно, що чоловік не був тим в початках свого існуваня, чим є тепер, що все залежить від условій життя,— признала я, що і теперішній суспільний лад не є чимсь непохитним, в нім завсдно доконуються зміни, а релігія, що стоїть на стороні того ладу (підкреслення моє.— *О. М.*),— се лиш вибраженя, вироблені в міру образованя людськості».

Одначе, незважаючи на ряд вірних міркувань письменниці про релігію і тогочасний суспільний лад, вона була далека від правильного розуміння класової боротьби, національного питання. Саме на ці помилкові її погляди, за свідченням самої Кобринської, вказував Іван Франко, «чоловік, котрий причинився найбільше до поборсня у нас вузького націоналізму».

Повернувшись з Відня до Галичини, Н. Кобринська налагоджує зв'язки з представниками революційного визвольного руху, з редакціями тодішніх прогресивних українських і польських газет. Вона починає в громадську роботу; особливо велику увагу приділяє молода письменниця боротьбі за права жінки, за її рівноправність з чоловіком.

«Смутна історія нашого народу й смутна доля єго жіноцтва», починає Н. Кобринська свою статтю «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах». Письменниця в названій праці всебічно аналізує суспільно-економічні умови, в яких знаходилось галицьке селянство, говорить про нестерпно важке економічне становище жінки, про її безправність і приниження в родині, а також в суспільстві.

На думку Н. Кобринської, основна причина, що призводить до такого стану речей, криється в недоліках суспільного ладу.

---

* «Зоря», 1893, № 4, стор. 78.
** Альманах «Наша доля», 1893, стор. 31.

Н. Кобринська обстоює право жінки на економічну незалежність, рівноправність з мужчиною в питаннях праці й освіти. Більше того, вона розуміє, що повне визволення жінки можливе лише при умові визволення трудящих з-під соціального і національного гніту. Хоч письменниця і не бачила справжніх шляхів до встановлення справедливого суспільного ладу, за якого мужчина і жінка будуть рівноправні у всіх відношеннях, але вона намагалася звернути увагу громадськості на це складне питання, прагнула збагнути причини важкого становища жінки.

В боротьбі за покращення умов життя жінки Н. Кобринська великої ваги надавала літературі. Вона вірила, що з допомогою літератури можна досягти великих успіхів у справі пробудження свідомості жінок.

«Я через літературу дійшла до зрозуміння положеня жінки в суспільності,— писала Н. Кобринська в своїй автобіографії,— тож хотіла-м і других повести на ту дорогу».

Аналогічну думку висловила письменниця і в статті «Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові»:

«Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, єго потреб і недостатків».

З цією метою Кобринська засновує у Станіславі в 1884 році Товариство руських жінок, що ставило перед собою завдання прилучати інтелігентних жінок до літератури і популяризувати нові суспільні ідеї.

Програма товариства була досить поміркована. Не кращими були і засоби, з допомогою яких вона мала здійснюватись: концерти, вечірки, читання рефератів, виступи з власними творами та видання книжок. Проте в умовах засилля консерватизму, вузькоглядності, рутини і застою, що ними характеризувалось суспільно-політичне життя Галичини тих часів, це був крок уперед. Саме тому І. Франко вважав організацію Товариства руських жінок явищем прогресивним. Він підтримував організаторів жіноцтва, був присутній на першому з'їзді жінок у Станіславі, докладно інформував громадськість про перебіг перших зборів, закликав інших жінок до вступу в товариство. Однак це не заважало Франкові критикувати у своїх статтях недоліки його програми, «чисто товариські та філантропійні» завдання *. Та коли реакція підняла голову проти заходів Н. Кобринської по організації жіноцтва, коли почали злословити на адресу письменниці і її однодумців, І. Франко першим став на захист ініціаторів створення жіночого товариства.

Франко багато допомагав Н. Кобринській в її заходах по організації жіночого часопису. Щоб надати планованому журналові демократичного напрямку, він взяв на себе турботи, зв'язані з його виданням. Пізніше, коли стало відомо, що О. Партицький погодився передати І. Франкові редагування «Зорі», останній запропонував зробити «Зорю» журналом товариства, який буде «підносити й боронити інтереси жіноцтва».

Незважаючи на невдачу з «Зорею», Франко вирішує видавати газету «Братство», до активного співробітництва в якій він хотів залучити Н. Кобринську та інших жінок з товариства. В листі до письменниці він писав:

«Чи можу просити Вас, ласкава пані, о підмогу Вашим знаменитим пером?» * Остання радо відгукнулася на заклик письменника і гаряче підтримала ідею співробітництва жінок у новій газеті. «Най нас буде мало,— писала Кобринська в листі до нього,— а все-таки буде значити, що галицьке жіноцтво вспирає найновійший літературний напрямок і належить до найрадикальнійшої партії в краю» **.

Але і на цей раз в силу складних суспільно-політичних умов Франко змушений був відмовитися від видання часопису «Братство».

Невдачі з організацією жіночого журналу, інтриги клерикалів і народовців, які розповсюджували плітки про поширення атеїстичних і соціалістичних ідей в товаристві жінок, дуже похитнули єдність молодої жіночої організації. Проте Н. Кобринська не склала рук. Спираючись на підтримку і допомогу Івана Франка, вона енергійно береться за видання жіночого альманаха.

Однак зміцнити товариство жінок ідеєю видання альманаха не вдалося. Тлетворна атмосфера реакційного оточення, вузькоглядність багатьох членів товариства та чутки, що Кобринська не вірить в бога,— все це вносило розбрат серед членів товариства. Справа кінчилася тим, що Кобринська і її однодумці вийшли з товариства. Проте письменниця не залишила ідею видання альманаха. Спочатку самотужки, а потім з допомогою І. Франка, О. Пчілки Н. Кобринська приступила до роботи над виданням першого жіночого збірника. Редакторську роботу взяв на себе Франко і виконував її дуже сумлінно, що видно з листа Н. Кобринської до нього від 4. V. 1887: «Ви питаєтеся, чи я вдоволена з Вашої редакції,— писала вона до Франка,— я свято переконана, що так, як Ви, я навіть не удала би, то можу лиш Вам хорошенько подякувати, що не жалуєте труду» ***.

---

* І. Франко, Перед збором руського жіночого товариства в Станіславі, «Діло», 1884, № 134; Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станіславі, «Діло», 1884, № 138.

* «Іван Франко», Збірник, 1926 р. Книгоспілка, Листи І. Франка до Н. Кобринської, стор. 270—271.

** Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, архів Франка, фонд 216, лист 557.

*** Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, архів Франка, ф.— 214, л. 705.

Wondershare PDFelement

Альманах під назвою «Перший вінок» * вийшов друком у червні місяці 1887 року. Ще до виходу збірника Іван Франко виступив в журналі «Ruch» за 1887 рік із статтею «Ruch kobiecy», в якій докладно розповів про історію жіночого товариства у Станіславі, схарактеризував зміст альманаха, дав оцінку вміщеним у ньому творам. Особливо високо оцінив Франко статті Н. Кобринської: «Про рух жіночий в новіших часах» та «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах».

Появу збірника «Перший вінок» тогочасна реакційна критика зустріла спочатку мовчанням, а потім різними нападами («Зоря», 1887, № 17—18). Лише І. Франко, за словами Н. Кобринської, був об'єктивним і послідовним в оцінці альманаха. В праці «З останніх десятиліть XIX в.» він писав, що виданий Н. Кобринською 1887 року у Львові жіночий альманах «Перший вінок» належить до найкращих і найбагатших змістом наших видань із того десятиліття». Критик розумів, що не все в ньому однаково добре, але «для історика нашої культури і нашого національного відродження ся книжечка завсігди буде дорогоцінною пам'яткою» **.

З метою вдосконалення своїх знань, зокрема знань з філософії, письменниця влітку 1887 р. їде в Цюріх, відвідує Женеву, де слухає у професора Плятера лекції з політекономії, багато читає.

«Я так там увійшла була в тори студентського життя,— писала Н. Кобринська в автобіографії,— що сама ходила на виклади д-р професора Плятера о економії політичній, котрий тогді якраз викладав про комуністичні ідеї,— діл найбільше надаючийся, а властиво найбільше даючий матеріалу для тих, що питанєм жіночим займаються».

Творча співдружність Н. Кобринської з І. Франком сприяла розквіту таланту молодой письменниці.

Сама Н. Кобринська в листі до М. Павлика від 28 листопада 1888 року писала: «Тут доперва виступає заслуга Франка, єго перші повісті про життя бориславське поразили мене і помогли вироблені вже у мене загальнолюдські ідеї оперти на національних услов'ях» ***. А в листі до самого Франка від 19 січня 1889 р. Н. Кобринська писала: «Ви силою свого талану навернули-сьте мене від космополітичних ідей для любові до свого народу» ****.

Так само під впливом І. Франка Н. Кобринська пройнялася симпатіями до програми радикальної партії, стала активним борцем за кращу долю української жінки, захисником її прав, палкою патріоткою.

Письменниця була вдячна І. Франкові за те, що він гаряче її підтримував у літературних починаннях і громадській діяльності. З допомогою І. Франка Н. Кобринська домоглась від редакції органу радикальної партії «Народ» відкриття в журналі спеціальної рубрики «Жіноча справа».

Перше десятиріччя (1884—1895) дружби Н. Кобринської з І. Франком — найплодотворніший період в творчості письменниці. За ці роки вона написала такі оповідання, як «Дух часу» (1883), «Виборець» (1889), «Жидівська дитина» (1890), повість «Ядзя і Катруся» (1890—93) та ін. Ці твори письменниці багато де в чому перегукуються з бориславським циклом Івана Франка.

Виступаючи з художніми творами, Н. Кобринська продовжує активну громадську діяльність. За її ініціативою складається в 1890 році петиція до Державної ради, в якій вимагалося дозволити жінкам вступати до університету. Роком пізніше Н. Кобринська виступає на з'їзді жінок в Стрию з вимогою поліпшити становище жінки і покращити організацію жіночого руху; вона вимагає заснування жіночої гімназії, організації дитячих садочків та їдалень, що полегшило б труд жінки-матері.

Однак з середини 90-х років в силу різних складних причин спостерігається деякий відхід Н. Кобринської від демократичних кіл, зокрема від І. Франка. Інтенсивне поширення в 90-х рр. в Західній Україні занепадницької літератури негативно вплинуло на творчість Кобринської. З-під пера письменниці виходять оповідання («Відьма», «Омен», «Блудний метеор»), позначені імпресіонізмом, настроями розпуки. І. Франко намагався переконати письменницю, що захоплення новими модерністичними напрямками в літературі згубно впливає на її творчість, та Н. Кобринська, як це видно з її листа до Франка від 16. II. 1889 року, уперто боронила свої помилкові погляди:

«Ви упередили мене в реалізмі,— писала вона,— і я Вам поклонилася, тож болить мене дуже, для чого Ви мені не хочете признати, що моя душа носить ціхи нового напрямку... Вірте мені, я вже так орієнтуюся в новійших літературних напрямках, як в питанні жіночім» *.

Одна з основних причин деякого відходу письменниці від прогресивного руху випливала з її поглядів на жіноче питання як найважливіше соціальне питання. З таким трактуванням жіночого питання не погоджувалися радикали, а значить і Франко. В зв'язку з цим розгорілась полеміка.

---

* «Перший вінок», жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки, Львів, 1887 р.

** Іван Франко, Молода Україна, Л. 1910, стор. 45.

*** Михайло Возняк, Як дійшло до першого жіночого альманаха, Львів, 1937, стор. 84—85.

**** Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, ф. 217, л. 196.

* Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, ф. 3, шрифт 253, л. 573.

«У нас,— писав однодумець і товариш І. Франка М. Павлик, викладаючи погляди радикалів на емансипацію жінок,— жіноче питання — то частина робітницького питання, частина великих ран людськості: взаімного визиску, вбожества і нерівноправності» *, а не самостійне питання.

В цій же статті М. Павлик спростував обвинувачення Н. Кобринської відносно «вільної любові», яку, нібито, проповідують радикали. «Нігде в програмі радикальної партії нема точки про вільну любов, натомість є домагання економічної і політичної рівноправності жінок із мужчинами» **. А коли, продовжує Павлик, хто з нас уживав цих слів «вільна любов», то воно визначало вільну любов від економічної залежності, а не любов силувану, куповану.

Незгоди, що виникли між Франком і Кобринською у видавничих справах, також сприяли тимчасовому розриву між ними. Непорозуміння випливали з різних поглядів на друкований орган західноукраїнських жінок після виходу в світ збірника «Перший вінок». І. Франко і радикали запропонували видавати жіночу газету «Рівність», оскільки газета оперативніший орган в порівнянні з альманахом, швидше зможе відгукуватись на злободенні питання життя. На думку Франка, значення газети полягає ще й в тому, що вона групує людей, будить товариське почуття, котрого було так мало в галицьких жінок. Нарешті до альманаха не кожен може писати без підготовки чи таланту, а до газети може писати кожна письменна селянка.

Проте аргументи Франка не переконали Н. Кобринську. Вона була за альманах. Можливо, що на такі міркування письменниці вплинув той факт, що вона жила на периферії і через те не могла щоденно брати активної участі в друкованому органі та впливати на його напрям. Кобринська переоцінювала значення альманаха, бо вважала, що головним змістом таких збірників була і є художня література, яка, на її думку, відіграє вирішальну роль в боротьбі за поліпшення становища жінки в суспільстві.

Полеміка кінчилась тим, що Н. Кобринська на власний розсуд почала видавати збірники для жінок «Наша доля». За три роки (1893—1896) письменниця видала три збірники. Проте жоден з них не піднісся до рівня «Першого вінка». «Наша доля»,— писав М. Павлик у своїй рецензії,— далеко слабша від першого жіночого альманаха і формою і змістом» ***.

Про обмеженість, вузькість цього видання говорила і Леся Українка в листі до М. Павлика від 27 лютого 1895 року. Але найдокладніше і найоб'єктивніше схарактеризував збірник «Наша доля» І. Франко.

* «Зоря», 1893, стор. 138.
** Там же.
*** «Народ», 1894, № 3, стор. 47.

Він щиро привітав нове видання, відзначив різноманітний і важливий, з погляду суспільного, матеріал, вміщений в книзі, висловив свої симпатії до поглядів, проголошених Кобринською, проте не замовчав і хиб альманаха. «Пощо на чолі поміщено книжку Ніцше?..— запитував письменник.— Сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену «без царя в голові»,— сего абсолютно не розуміємо» *. Франко піддав критиці зовнішній вигляд видання, друк і погану мову збірника.

З відповіддю на критичні зауваження рецензентів «Нашої долі» виступила Н. Кобринська в статті «Слівце про перший випуск «Нашої долі» **. І хоч вона тоді відкинула багато слушних закидів критики, проте з часом погодилась з рядом критичних зауважень І. Франка щодо змісту і форми видання. Про це свідчить зміст третьої книги «Наша доля», зокрема некролог Н. Кобринської «Friedrich Engels». Письменниця називає Енгельса великим вченим, який своїми «світлими поглядами і науковими дослідами много причинився до розбудженя питаня жіночого» ***.

Виступ Н. Кобринської на ювілеї І. Франка в 1898 році був яскравим виявом вірного розуміння нею значення творчості Франка в українській літературі.

Н. Кобринська часто мріяла про подорож до Києва. Вона хотіла ближче пізнати наддніпрянську Україну, познайомитися з кращими письменниками, артистами, композиторами.

Свою заповітну мрію — побувати на великій Україні — Н. Кобринська здійснила в 1899 році. За час свого перебування в Києві вона познайомилася з багатьма письменниками, мала нагоду особисто розмовляти, радитися з М. Старицьким, О. Пчілкою, І. Нечуєм-Левицьким та іншими. Про свої враження від зустрічі з Нечуєм-Левицьким письменниця розповіла в нарисі «У Нечуя».

Поїздка в Київ окрилила письменницю, допомогла їй перебороти почуття розпачу, викликане втратою чоловіка, а згодом і батька.

В листі до О. Пчілки від 19 травня 1903 року Н. Кобринська писала: «Смерть видерла мені молодого чоловіка, котрого я дуже любила, а коли батько пригорнув до серця нещасну дитину, смерть і його мені видерла» ****.

Протягом багатьох років Н. Кобринська живе в Болехові, де батько її був священиком. Мати довгі роки важко хворіла, і Наталія

* «Житє і слово», 1894, т. I., стор. 307—308.
** «Жіноча бібліотека», кн. II; Наша доля, 1895, стор. 97—106.
*** «Жіноча бібліотека», кн. III; Наша доля, 1896, стор. 116.
**** Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, ф. 28/780.

Wondershare PDFelement

Іванівна мусила сама господарювати, крім того, Кобринська відала дитячим садочком і читальнею.

Після втрати своїх рідних вона переїжджає до Львова, але швидко повертається назад у Болехів, бо видавничі плани, що їх плекала письменниця, натрапили на непереборні труднощі.

З 900-х років письменниця активно виступає як критик. У своїх статтях і рецензіях: «Символізм в народній пісні», «Про «Нору» Ібсена», «Не ходи, Грицю, на вечерниці...» та інших Н. Кобринська порушує важливі питання тогочасного літературного життя. Вона намагається вірно зрозуміти символізм як літературну течію, переглянути оцінку відомої п'єси М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», драми Ібсена «Нора» і т. д. Разом з тим Н. Кобринська щиро піклується питанням організації друкованого органу. В листі до Г. Барвінок від 16. X. 1909 року вона пише з приводу якогось журналу чи газети, що мала видавати Х. Алчевська, і передчасно радіє, втішаючи себе думкою, що те видання може бути дуже інтересне:

«Я навіть позволила собі мріяти, що така злука витворить нову, відповідну нашому часу і обставинам, часопись. Правду сказавши, у нас такої часописі нема...

«Вісник» не має ясно означеного літературного напряму, а ще гірше діеся з нашими немодерністичними модерністами...

Нічо би мені так не жадалося, як така часопись; вона вернула би мені духовне житє, котре в мені завмерло, з дивного якогось упередженя суспільності — а може, може, неретельної критики. Добре сказав Золя: нещасливе то покоління письменників, з котрим разом не родиться критик. Наш реальний напрям мав добрих критиків, тому і література в тім напрямі добре розвивалася — новійший напрям їх не має... Ось такий пр. п. Луцький — чи то є критик?» *

Під кінець свого життя Н. Кобринська переборює імпресіоністичні захоплення і знову твердо стає на шлях реалізму. Свідченням цього є її твори, що з'явилися в період першої імперіалістичної війни. Оповідання цих років «Каліка», «Свічка горить», «На цвинтарі», «Брати» та ін. спрямовані проти страхіть світової війни та її винуватців. Очевидно, саме тому австрійське військове командування поставилось до Н. Кобрийської з великою підозрою.

З цього погляду дуже цікаві факти наводить Д. Я. Лук'янович у своїй брошурі «Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської».

В одному з документів — наклепницькому доносі лейтенанта австро-угорської армії Форкаша на ім'я корпусної команди в Болехові — зазначалося, що окремі люди в Болехові, де жила тоді письменниця, «мають таємні телефони», отже, «можуть шпигувати», припускав Форкаш. «Дім Наталії Кобринської, дуже небезпечної повірниці російського генерального штабу», що нібито «сповняла його доручення... треба взяти під особливий нагляд».

«Сьогодні вночі,— закінчує рапорт Форкаш,— з мойого наказу мій відділ стежитиме на околичних горбах за світляними сигналами».

На щастя, секретарем судового коменданта був чоловік, який дуже добре знав Кобринську. Він зробив все, що від нього залежало, аби цей рапорт не потрапив до рук поліції.

Н. Кобринська, незважаючи на окремі збочення і помилки, виступала як поборник реалізму і демократизму в українській літературі. Саме за це так високо цінував її І. Франко. Він неодноразово підкреслював велике значення і роль письменниці в розвитку української літератури в Галичині в кінці XIX і на початку XX ст.

Зазнавши благотворного впливу передових ідей свого часу, Н. Кобринська не лише утвердилася на позиціях демократизму, але й гаряче привітала велику Жовтневу соціалістичну революцію, яку назвала «промінням сонця воскресіння».

Померла Н. Кобринська 22 січня 1920 року. Похована письменниця на кладовищі в м. Болехові.

В першу річницю смерті Наталі Іванівни українські письменники Галичини видали збірку творів, присвячених Н. Кобринській, під заголовком «Першому українському борцеві за права жінки».

II

Творчість Н. Кобринської умовно можна поділити на три періоди. Перший період припадає на роки 1882—1893. Це був час, коли письменниця твердо стояла на позиціях реалізму. «Новим і сучасним потребам,— писала вона в 1884 році в одній із своїх статей,— найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т. є. представлене дійсного світла, дійсного життя, дійсних, не абстрактних і не підкрашених людей та людських нам'єтностей і відносин» *.

Літературно-естетичні погляди Н. Кобринської в ці роки випливали в основному з теоретичних засад революційно-демократичної естетики, з літературно-критичних праць і художніх творів Івана Франка.

В 70—80-х роках у Галичині одним з болючих питань суспільного життя було жіноче питання. Вперше його порушують у своїх

* Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, ф. 13, № 16.

* «Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові...»

творах І. Франко і М. Павлик. Вслід за ними жінки-письменниці Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко, Клементія Попович, Євгенія Ярошинська та інші розгортають боротьбу за емансипацію жінки, за її рівноправність. У творчості і громадській діяльності цих письменниць жіноче питання стає першорядним.

Доля жінки — магістральна тема творчості Н. Кобринської. Жінки різних класів, віку, вдачі — головні герої творів письменниці. З юнацьких років і до кінця свого життя Н. Кобринська виступала як активний поборник прав жінки. У своїх публіцистичних виступах, критичних працях, в практичній діяльності по організації жіночого руху, а також у багатьох художніх творах вона надає виключно великої ваги пробудженню самосвідомості жінки, її рівноправності з чоловіком.

В оповіданнях «Дух часу», «Задля кусника хліба», «Янова», «Жидівська дитина», «Перша вчителька» та інші, а також в повісті «Ядзя і Катруся», що вийшли пізніше двома окремими збірками «Дух часу» (1899) та «Ядзя і Катруся» (1904), Н. Кобринська створила привабливі, реалістичні образи жінок, які сприймаються як сконкретизовані людські характери і яскраві соціальні типи.

У замітках «Оповіданя і картинки» *, написаних письменницею на прохання О. Огоновського, Н. Кобринська дала коротку характеристику багатьом своїм творам. Думки і висновки автора про власні оповідання становлять значний інтерес. Вони знайомлять нас з конкретним життєвим матеріалом, який ліг в основу відповідних оповідань, допомагають краще збагнути ідейний задум того чи іншого твору.

З приводу оповідання «Дух часу» (1883) Н. Кобринська писала, що в ньому вона хотіла показати, «як теперішній суспільний лад держить жінку лиш в границях дому і відчужує від загальних справ до того ступеня, що вона не може зрозуміти власних дітей, котрих поривае дух часу. В тім оповіданю виступае також розбрат межи старшим а молодшим у нас поколінем».

Героїня твору пані Шумінська прожила свій вік, як і тисячі таких же жінок. В шістнадцять років вийшла заміж за попівського сина не по любові, а з розрахунку, бо всі говорили, що то «підходяща партія». Потім пішли діти, з'явився новий клопіт, турботи про їх виховання. Вона хотіла, щоб сини стали ксьондзами, а дочки попадями, та бажання матері не здійснилися — дочки не пішли материною стежкою, а сини не стали ксьондзами.

Загрузши в патріархальному оточенні з його заскорузлістю, віковими традиціями, пані Шумінська не бачила ширшого простору, ніж у вікнах своєї хати, не сягала думкою поза стіни свого будинку, вона ні-

* Автограф цих заміток зберігається в бібліотеці АН УРСР у Львові, рукописний відділ, ф. 475/II, 29.

чого не бажала, крім добробуту власної родини. Саме тому Шумінська не могла зрозуміти своїх дітей, їх прагнень і сподівань. Вона не могла збагнути, чому її дочка Ольга відмовила поповичу з шанованої родини і віддалась за мужичого сина. Вся поведінка власної доньки, її «новаторство», нова книжка — все це дратувало і гнівило матір. «Вона передчувала, що з тих книжок віяло чимсь чужим, що це були висланці та знаряди ворожого їй демона, що з них пливла струя, котра щораз більше підмивала берег її тихої пристані».

Ще більше здивував її власний син, коли заявив, що не думає бути попом. І коли на запитання матері: «Чого цураєшся твого стану? Чи може бути красший стан, як попівський?»—син відповідає, що він поважає той стан, але йому в ньому затісно, що там його думки обмежуються, немає простору, свободи, науки, що вже його думки змінилися, що «такий вже дух часу повіяв»,—Шумінська нічого не могла зрозуміти з того. Інстинктивно вона відчувала, що якась незрозуміла їй сила нищить старий, що віками складався, порядок.

Особливо лякали Шумінську розмови сина про бога, народ, рівність, свободу, французьку революцію, експлуатацію, сорок восьмий рік. Те, що вичитував її чоловік з газет про незмінність вікового порядку, вже не могло її заспокоїти. «Дух часу стояв перед нею в цілій своїй грізній поставі, стояв, як на згарищі всіх її планів і надій. Він не лишив їй жадної потіхи, не ощадив жадної дитини».

Всі її діти, навіть внуки, підкоряючись велінню духу часу, пішли іншими, незрозумілими для неї шляхами. Шумінська остаточно втрачає рівновагу, коли онука заявляє їй, що хоче вчитися, «мати власний хліб», хоче стати вчителькою. Вона бачила, що розлад між нею і тими, кому вона дала життя, ставав все глибшим і ширшим. Дух часу «всувався в усіляких видах у щілини її дому, визирав з кождого кута, бурив віковий порядок; він був закваскою вкравшогося під її дах розкладу...»

В оповіданні «Дух часу» Н. Кобринська правдиво відтворила побут галицького попівства, який вона дуже добре знала з власного життєвого досвіду, піддала гострій критиці консервативні погляди того середовища, показала приреченість їх мрій, невідворотність поступу ідейно-моральних категорій. Саме за ці кращі риси оповідання, за те, що «старше покоління представлене трохи не ідіотичним», буржуазний націоналіст Цеглинський у своїй рецензії запекло нападав на твір, а автора звинуватив у відсутності симпатії і поваги до «бувальщини». Тимчасом Н. Кобринська в цьому оповіданні виписала немало характерних деталей старого побуту, з великою любов'ю подала спогади Шумінської про «бувальщину». Легкий гумор, щирість і ліричність — характерні риси першого твору письменниці.

Становищу жінки в попівській родині Н. Кобринська присвятила також оповідання «Задля кусника хліба» (1884). Сама письменниця

так визначила провідну думку цього твору: «Жінка виходить замуж не по волі серця, а зневолена силою економічних обставин і теперішнім становиськом жінки в суспільності» *.

Свій задум письменниця реалізує в образах колишньої вдови попаді і її дочки Галі. Лишившись вдовою з малими дітьми, мати Галі тяжко бідує. Від неї відцуралися всі, хто за життя чоловіка вважали себе його друзями. Особливо вона мучиться тим, що її донька через матеріальну скруту не може бути щасливою, не може любити того, кого серце обрало. Убогість і злидні змушують Галю вийти заміж за нелюба «задля кусника хліба». Ця обставина стає причиною особистої трагедії молодої дівчини, її складних і болісних переживань.

Спостерігаючи, як гуляють сільські хлопці і дівчата, веселі й гарно вбрані, попівна Галя заздрить їм. Вона порівнює себе з ними, і їй здається, що прості сільські дівчата в «кращому становищі, ніж вона. Галя щиро жалкує за тим, що вона не вихована так, як прості селянські дівчата, що її не посилали в поле. «Здоровими руками,—міркувала Галя,— заробила би вона на себе, що треба, потому віддала би ся за того, котрий би їй сподобався, і не плакала б розчарована, не знала би ошуки паничів, що знають ліпше рахувати, як любити. Мала би мало, але своє власне. Працюючи враз із чоловіком, знала б, що приспорює собі добра, а не лиш до часу ужиткує працю чоловіка. А по єго смерті ніхто не мав би права вигнати її з хати з дрібними діточками, як вигнали її маму».

Та коли Галя придивилася ближче до сільського життя, коли вона на власні очі побачила, як п'яний чоловік б'є свою жінку, ілюзія про ліпшу селянську долю зникла.

Зневірившись в житті, яким доводилося жити, і в людях, які її оточували, дівчина мріє про інший світ, де б не було різниці станів, не було б пересудів, жорстоких звичаїв, і де б люди жили вільно, без розрахунків і дволичності, з любов'ю і повагою. Однак дійсність була іншою. Галя не знайшла в тих умовах дверей до щастя, до вимріяного раю. «Люди безмилосердно відвернулися від неї і кинули їй на дорогу лише кусник сухого хліба».

В оповіданні «Задля кусника хліба» широко і різноманітно використано пейзаж. Твір починається і закінчується чудово виписаними картинами природи, які, проте, виконують не тільки функцію композиційного обрамлення. Природа в оповіданні виступає як активний чинник, що впливає на настрої, вчинки героїв, або служить засобом контрасту.

Зображуючи нужденне життя Галі і її матері, письменниця проти-

* Н. Кобринська, Оповіданя і картинки, Бібліотека АН УРСР у Львові, рукописний відділ, ф. 475/II, 29.

ставляє розкіш і красу природи безбарвному, злиденному животінню людини. Ці контрасти збуджують уяву читача і примушують замислюватись над причинами, які заважають людині бути щасливою.

Н. Кобринська вважає, що жінка зможе покращити своє становище тільки тоді, коли вона стане економічно незалежною, чого можна досягти, на думку письменниці, власною працею.

Заслугою Н. Кобринської є те, що вона створила глибоко реалістичний образ Галі з її людськими почуттями і прагненнями, показала, як жорстока капіталістична дійсність і освячені нею традиції спотворюють життя людини. Тому оповідання «Задля кусника хліба» можна поставити в ряд кращих творів письменниці. В свій час воно мало великий успіх серед читачів. Вимогливий і суворий критик Іван Франко дуже високо оцінив це оповідання, назвавши його «штукою, якої досі не видала галицька література» *.

Герої оповідань Н. Кобринської «Янова» (1885), «Перша вчителька» (1892) та «Жидівська дитина» (1890) поповнюють галерею своєрідних жіночих образів.

В нарисі «Янова» письменниця основну увагу фіксує на пригодах старої селянки під час її подорожі до сина в гості з містечка Пістинь до Бурштина. Ставлячи свою героїню в незвичні для неї ситуації, письменниця майстерно розкриває психологію старої жінки-селянки.

Розповідь Янової відзначається м'яким гумором. В оповіданні добре розроблений діалог, який надає розповіді динамічності, а зміст твору робить більш дохідливим.

Світлий образ жінки-наймички створила Н. Кобринська в оповіданні «Перша вчителька». Тетяна ще замолоду зазнала важкого, кріпацького життя, а потім, коли скасували кріпацтво, пан її вигнав з двору. З того часу вона ходить по наймах. За добре серце, людяність і справедливість її дуже любили діти, що їх вона доглядала в попівських родинах. Знаючи силу-силенну казок, пісень, розуміючи красу природи, Тетяна була для дітей першою вчителькою. Її слово правди глибоко западало в дитячу душу і робило свою корисну справу.

В новелі «Жидівська дитина» Н. Кобринська торкається життя і побуту єврейського населення маленького містечка. (Слід відзначити, що у слововжитку Н. Кобринської, так само, як і у Франка, Павлика, слово «жид» не має образливого значення. В Галичині тих часів слово єврей не вживалось). Тут, як і в попередніх двох оповіданнях, письменниця зображує в теплих тонах і з легким гумором поведінку і характер дочки дрібного крамаря, розкриває її психіку. Перед читачем постає живий образ молодої єврейської дівчини Гінди з її мріями і химерними бажаннями, скупістю і ощадливістю, практицизмом і наївним розра-

* Іван Франко, Нариси історії українсько-руської літератури, Львів, 1910 р., стор. 326.

хунком. Письменниця майстерно окреслила своєрідний многогранний характер дівчини, яскраво виписала ряд характерних деталей.

Оповідання «Судія» (1884) і «Виборець» (1889) у творчому доробку письменниці стоять ніби осторонь головної теми, що її розробляла Н. Кобринська в перший період своєї творчості. Так, в оповіданні «Судія» письменниця, використовуючи форму спогадів, розгортає перед нами сумну історію людини, яка, в силу обставин життя в буржуазному суспільстві, морально падає, поступаючись своїми переконаннями чесної людини.

Старий суддя (Кобринська не дає йому, як і всім героям цього оповідання, ні імені, ні прізвища), прийшовши з роботи і скориставшись з того, що всі пішли з дому, сів біля печі і поринув у спогади. Він пригадав своє золоте дитинство, батьків, школу, потім університетське життя. Ще в студентські роки він захопився передовими ідеями часу. Довгий час суддя свято дотримувався своїх демократичних поглядів і переконань. Але згодом, коли пішли діти і родину обсіли злидні, він змушений був, не знаходячи іншого виходу в тогочасному буржуазному суспільстві, стати на шлях пристосовництва до пануючої буржуазної моралі й порядків.

Визначаючи провідну ідею свого твору, письменниця писала, що вона хотіла показати в оповіданні «Судія», «як тяжко в теперішніх обставинах суспільних погодити обов'язок горожанина а батька родини і які деморалізуючі виходять з того наслідки без вини виступаючих акторів» *.

Н. Кобринська уважно стежить за складною гамою переживань героя. Перед очима читача постає образ молодого, енергійного чоловіка, який замолоду виголошує палкі промови про загальне добро, спільну працю, народність, вітчизну і любов. Він щиро вірив, що всього, до чого він прагне, можна досягти. Але минув час, і зараз всі його благородні поривання розбиваються об жорстоку прозу життя.

Якщо раніше суддя був гордим противником всякої кривди, то тепер «низько клонив перед нею голову». Він відцурався попередніх своїх ідей, бо «вони вводили його в суперечку з обставинами доби». Колись захисник бідних, тепер він «жив їх кривдою».

Спогади судді час від часу перериваються гіркими роздумами про матеріальну скруту, хвору жінку, дітей. Задля їх добробуту він змушений був, всупереч своєму сумлінню, стати на шлях злочину — хабарництва.

Але жаданого благополуччя, спокою це не принесло. Суддя ще більше терзався, страждав від докорів власного сумління.

Слід відзначити, що дожовтнева критика (за винятком Франка) не спромоглася по-справжньому оцінити оповідання або ж трактувала його спрощено. А між тим оповідання «Судія» і темою і характером її розкриття належить до оригінальних, глибоко психологічних творів.

* Н. Кобринська, Оповідання і картинки, Бібліотека АН УРСР у Львові, рукописний відділ, ф. 475/II, 29.

В оповіданні «Виборець» Н. Кобринська змалювала реалістичну картину виборів у Галичині в часи панування австро-угорської монархії. В листі до В. Лукича від 7 січня 1891 року вона писала з приводу оповідання «Виборець», що в цьому творі «старалася представити живу правду без ніякої тенденції» *.

І дійсно, авторка оповідання мало що від себе додала. Вона написала твір, в якому викрила страшну дійсність, піддала гострій критиці тогочасну систему виборів, супроводжувану погрозами, підкупами, шахрайством і шантажем.

Н. Кобринська фіксує увагу читача на питанні пробудження соціальної і політичної свідомості галицького селянина.

В оповіданні добре передано атмосферу галицьких виборів, сатирично зображено боротьбу різних партій за виборців та їх голоси. Письменниця показує, як напівграмотний селянин Яким серед виборчої метушні поступово доходить до самостійного вирішення складного питання — за кого голосувати. Але чи вірно Яким зробив, проголосувавши за українського пана зі Львова, а не за польського, він не знав. На це питання дає відповідь сама письменниця кінцівкою твору. Орючи свою ниву, Яким в думках повертається до наболілого питання: «...чи той вибраний Якима голосом пан зі Львова обітре той кривавий піт з мужицького чола, чи зменшить податки й дачки, чи верне право до загубленої землі, заріпків, лісів і пасовиськ?

Яким опустив голову й задумався...

Єго уста дивно зложилися, і він вимовив стиха:

— Не зна-ти!»

На серйозну увагу заслуговує в творі майстерно, зі знанням людської душі, зроблений аналіз психологічного стану героя, а також хороше виписані деталі.

Оповідання «Виборець» було високо оцінене Іваном Франком. Він вважав його за найсильніше із усіх творів письменниці і назвав одним з кращих в українській літературі.

В 1890 році Н. Кобринська написала польською мовою для польського альманаха повість «Ядзя і Катруся» і в тому ж році видрукувала її під назвою «Na przebój» («На пролом»). Пізніше письменниця переробила і доповнила твір, створивши, по суті, другу, українську редакцію твору, який був вміщений в журналі «Зоря» (1893).

Цей твір в доробку Кобринської є своєрідним підсумком її твор-

* Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, ф. 61, л. 549.

чості за десять років. В повісті порушене широке коло питань. «Тут представлено відносини двора до села...— пише Н. Кобринська в листі до О. Огоновського,— відносини до мужчини панночки а простої дівчини — найважнійше, що економічній нужді мужика не поможуть ніякі філантропійні подвиги, котрі виходять просто іронією. (Взагалі стараю о вірні типи з нашої суспільності і психологічну правду)» *.

Прагнення письменниці показати в своєму творі реальні образи тогочасного суспільства, не відступаючи від психологічної правди, знаходять свій вияв у повісті «Ядзя і Катруся».

Твір починається чудовою картиною розкішної природи Покуття, що різко контрастує з нужденним життям гнобленого люду. Серед чарівної природи, як і в Т. Г. Шевченка, ходять понурі, спрацьовані, биті горем люди.

Як і в перших своїх творах, письменниця зосереджує увагу на вображенні долі жінки в тогочасному суспільстві, але в цьому творі вона розробляє тему значно глибше і ширше.

Історія життя Ядзі і Катрусі, дівчат одного віку, але з різних соціальних прошарків, становить основний вузол сюжету повісті «Ядзя і Катруся». Обидва образи створено за принципом контрасту; це дозволяє письменниці рельефніше окреслити їх як конкретні людські характери і соціальні типи, що репрезентують два світи, два непримиренні табори.

Ядзя — зманіжена, випещена панська дитина, яку вигодувала наймана мамка, виховувала бонна, вишколила гувернантка. «З делікатної і хорошої дівчини виросла висока, гнучка, з правильними рисами лиця панна», врода якої привертала загальну увагу, була «...предметом загального подиву сусідської шляхти, як і інтелігенції недалекого місточка...» А між тим життя Ядзі було позбавлене змісту, проходило безбарвно. Крім бажання вийти заміж за багатого жениха, вона не мала ніякої мети в житті. Однак і цього бажання Ядзя не може здійснити, бо всі паничі, що крутилися біля неї, не наважувалися побратися з немаєтною панною. А пан Зігмунд з простоти душевної в присутності Ядзі прямо сказав: «Ох, чому то хороші панни не мають грошей».

Ядзя, як і Галя з оповідання «Задля кусника хліба», змушена була вийти заміж за нелюба, посесора Адама.

Інакше склалося життя Катрусі. Якщо Ядзя «проживала, мов вазонова цвітка, пересаджена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду вельми дбайливої руки», то «Катруся, як дика хопта, росла власним промислом і власними силами».

Катруся, залишившись з дитинства круглою сиротою, проходить складний і важкий шлях боротьби за існування. В найважчі хвилини

* Бібліотека АН УРСР у Львові, рукописний відділ, ф. 475/II.

свого життя вона не падає духом. Боротьба змалку за кусень хліба виховує в Катрусі сильний характер, велику силу волі, життєву активність. Її життя хоч і важке, але багате змістом, сповнене горем і печаллю, радістю боротьби і чистим коханням. Вона любиться із сільським парубком Іваном, але коли він зрадив її і одружився з дочкою багатого батька, Катруся знаходить в собі сили, щоб пережити і цей удар долі. Вона наймається в строкові до буковинського плантатора і йде з села.

Строкове життя в порівнянні з наймитським було ще більш каторжним: вогкі, брудні і вонючі бараки, де жили батраки, пісна, з тарганами їжа, наруга наглядачів боляче вражали Катрусю. Але вона вдавала з себе веселу дівчину, в роботі тамувала біль зради, поволі переборювала своє горе. І коли Максим, бідний парубок, що давно вже її любив, подав їй руку дружби, Катруся щиро відгукнулася на його любов. Вона стала господинею, а потім і матір'ю трьох дітей, плекала плани щасливого родинного життя, та нагла смерть чоловіка все зруйнувала. Перед нею знову простяглась дорога на заробітки...

Повість «Ядзя і Катруся» Н. Кобринська закінчує важким контрастним малюнком: шлюб Ядзі і нові поневіряння Катрусі по наймах.

Письменниця приходить до висновку, що в буржуазному суспільстві, в умовах, коли жінка позбавлена економічної незалежності, розв'язати повністю жіноче питання неможливо.

Але якийсь же вихід все-таки повинен бути? На це питання Н. Кобринська дає відповідь не лише у своїх публіцистичних, але і в художніх творах. Вихід з важкого економічного становища жінки, на думку Кобринської, може бути тільки в самостійній праці, в самостійному заробітку. Власний заробіток жінки, на думку письменниці, ставить її в більш-менш незалежне становище. Саме тому Оля з оповідання «Задля кусника хліба» прагне заробити гроші на життя тим, що шиє для сусідки різний одяг. Але якщо Оля домагається економічної незалежності ще несміливо, то Катруся стає на цей шлях рішуче, безповоротно.

Малюючи життя Ядзі і Катрусі, Кобринська час від часу показує ставлення селян до панського двору, широко зображує побут і життя гноблених і тих, що гноблять.

Так, втративши чоловіка, мати Катрусі, щоб не вмерти з голоду і прохарчувати старшеньку дівчину, пішла в мамки до панів, лишивши «на чужі руки своє мале писклятко». Її власне дитя, відлучене від груді, «...зниділо, мов поросло мохом, та й навіки заснуло. Зате панська дитина на чудо гарно розвивалася...» З тієї ж причини мати посилає до двору і Катрусю, щоб за кусник хліба бавила Ядзю.

Співставляючи сите, розкішне, бездіяльне і легкодумне життя панів з нужденним життям селянства, Н. Кобринська стоїть на боці селян,

які в поті чола здобувають собі хліб. Вона з великою симпатією показує людяність, простоту, щирість і незіпсованість почуттів трудового люду. Водночас письменниця зриває з панівних класів маску дволичності, викриває їх гнилу демагогічну філантропію. Глибоко іронічно подано в творі філантропійну діяльність Ядзі, яка займається нею з міркувань честолюбства, самореклами.

В повісті «Ядзя і Катруся» сатирично зображено філантропійні заходи панів, котрі нібито хочуть допомогти селянам, в яких градом вибило увесь хліб. Навколо цієї «допомоги» панство зняло великий галас. Чутки, що пани допомагають потерпілим від стихійного лиха, розносилися по цілому краю. Та ця допомога була настільки мізерною, що навіть зголоднілі, доведені до відчаю селяни махнули на неї рукою.

«Це так з тим, як без того!» сказала одна селянка.

Кобринська показує, що філантропійні заходи не можуть радикально змінити становища бідноти, що треба шукати інших способів, але яких саме — вона не говорить, бо й сама не бачить справжніх шляхів покращення життя народу.

В повісті «Ядзя і Катруся» відтворено один з характерних для тогочасного галицького села соціальних процесів — безперервне розшарування села. Письменниця на яскравих прикладах показала, як дрібна шляхта, що збіднiла і заплуталась в тенетах боргів, намагається поправити своє економічне становище з допомогою вигідної партії — одруження з багатою нареченою.

Н. Кобринська змалювала в своїй повісті широку реалістичну картину сільського життя, створила життєво достовірні, художньо повнокровні образи, добре передала колорит епохи. В цьому творі письменниця виявила себе зрілим майстром. Вона вміло використовує засоби контрасту, добре володіє діалогом, вміло обігруе художню деталь, яскравим прикладом чого є образ хустки Катрусі. Через цю деталь розкрито силу любові Максима до Катрусі.

«Єму впали в очі великі цвіти на хустці Катрусі; та хустка стояла завсігди у кутику на жердці, і її Максим пізнав би, аби сотки було дівок, так знав на ній кождий листок, кожду цвітку, кождий торок, і знов єму сумно стало, що він не побачить уже тих круглих великих цвітів, тих тонких довгих червоних тороків...»

Вся повість переткана перлами народної мудрості — прислів'ями та приказками, чудовими піснями, то ніжними й ліричними, то грайливо гумористичними.

І в цьому творі велику увагу приділяє Кобринська пейзажам. Пейзаж в повісті «Ядзя і Катруся» — активний компонент. З його допомогою письменниця створює потрібний настрій, колорит, фон, що на ньому розвиваються події.

Поряд з цим повість відзначається слабкістю композиції. Твір легко ділиться на дві частини, органічно не зв'язані між собою.

В цілому творчість Наталі Кобринської першого періоду характеризується актуальністю тематики, реалістичним творчим методом з нахилом до психологічного аналізу, життєво достовірним відображенням дійсності. Герої її творів — це здебільшого сконкретизовані людські характери і водночас яскраві соціальні типи. Письменниця розумілася на характері суспільних взаємин представників різних соціальних верств тогочасного суспільства і відтворювала їх як взаємини класові, антагоністичні. Все це і визначило її місце в літературному процесі тих часів як письменниці-реалістки, діячки демократичного напряму.

Починаючи з першої половини 90-х років, в силу різних обставин, Н. Кобринська захоплюється модною тоді модерною, занепадницькою літературою і поступово відходить від демократизму і реалізму, від Франка і Павлика. У зв'язку з цим змінюється і тематика її творчості. Твори на важливі суспільні теми зникають, і замість них з'являються оповідання, в яких Кобринська поринає у світ душевних переживань, викликаних страхом смерті («Душа»), у світ складних психологічних ексцесів, філософських роздумів, суму і безнадії інтелігентної жінки («Du bist die Ruhe»), у світ фантазії і релігійної містики («Омен», «Св. Миколай»).

Правда, і в цих творах письменниця намагається складні психологічні узори ткати на реалістичній канві. Однак вигадані штучні ситуації і абстрактність тем зводять нанівець наміри автора.

Оповідання «Блудний метеор» написане за модерністичними рецептами західноєвропейської декадентської літератури, яка, дбаючи про викінченість і філігранну довершеність форми, нехтувала ідейним змістом твору. В оповіданні Н. Кобринської також форма домінує над змістом.

В цей період своєї творчості Н. Кобринська написала цілу низку казок: «Судильниці», «Рожа», «Чудовище», «Хмарниця», «Простибіг» та ін. В цих творах письменниця використала цікавий життєвий матеріал, виявила глибоке знання етнографії, свою обізнаність з народним побутом, звичаями, повір'ями. Поєднуючи дійсність з фантастикою, етнографічні дані з творчим вимислом, авторка і тут залишається в якійсь-то мірі реалістом. Маючи на увазі казки, вона в одному з своїх листів писала:

«Перше, що вражало мене в наших народних казках, це «Wahrheit und Dichtung» («правда і поезія».— *О. М.)* в цілому значенні того слова. Не раз буває, що сама основа фантастична, а всі описи, характеристика людей вражають реалізмом, часом противно, але це рідкість. Однак завсігди побіч світа змислового, доступного з'являється інший світ, неясний, незрозумілий, якби надприродний, який в уяві простого

чоловіка нерозлучно в'яжеться з реальним світом. Хмарка, що заступає місяць, сніг, що зсувається зі стріхи,— то судильниці, що пропонують долю чоловіка; самотній в полі кущ рожі — то заклята дівчина; вихор — то чорт показується чоловікові. Всюди якісь невидимі сили, з якими чоловік входить в близький контакт» *.

А у вступі до збірки «Казки», виданої в Чернівцях в 1904 році, Н. Кобринська пояснює, що провідна думка її казок — «то демонічна сила в природі, виступаюча з цілим апаратом мотивів, акцесорій і почувань простолюдина».

В цих висловлюваннях письменниця в цілком зрозумілих забобонних уявленнях народу схильна бачити вияви якихось незбагненних таємничих сил, перед фатальною владою яких людина безсила.

Так, уже в одній із своїх перших казок — «Судильниці», присвяченій Михайлові Драгоманову, авторка показує, як людина стає безпомічною перед фатальною силою, про котру знають лише віщі птахи.

«У «Хмарниці»,— зауважує письменниця,— вражала мене боротьба чоловіка з природою і її духове життя. Хмарниця думає, відчуває, сердиться і улягає демонічній силі чоловіка».

В казці «Рожа» Кобринська показує, як «любов і материнство воскресають живцем похо́вану дівчину, очищену з нечистих сил».

Про чудесну силу слова розповідається в казці «Простибіг».

Сюжети і мотиви казок запозичені Н. Кобринською з народної творчості, але в кожному окремому випадкові письменниця піддавала їх суб'єктивно-творчій обробці. В листі до редактора «Літературно-наукового вісника» від 28 лютого 1898 року Н. Кобринська писала, що народна казка «лише скелет, а головну роль грає артист». Вона визнавала, що в її казках багато «авторської індивідуальності», але разом з тим зауважувала: «Я старалася однак задержати вірність характеру казки, навіть щодо її моралі» **.

Аналіз казок Н. Кобринської підтверджує щойно наведені теоретичні міркування автора. Поетично обробляючи ту чи іншу тему, запозичену з народної творчості, вона в багатьох випадках зберігала народний характер твору і одночасно створювала власний сюжет, малювала власні картини.

Проте ці обробки, як правило, зводились до підсилення і розгортання фаталістичних, «демонічних» мотивів казок, що руйнувало реалістичну основу народної фантастики. Такий характер обробки супроводжувався імпресіоністичною формою викладу.

---

* «Літературно-науковий вісник», 1900, т. IX, стор. 16.

** Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 78, л. 925.

Через це основним недоліком творів цього жанру є їх ідейна нечіткість, слабкість композиції.

У 1905 році з'явилися в пресі оповідання Н. Кобринської «Зрадник», «Старий годинник» та ін. Зміст і форма цих творів свідчили про виразні ознаки відходу письменниці від її захоплень занепадницькою літературою. Відомо також, що в архіві письменниці були ще написані нею драматичні твори: «Мати», «На шляху», «Ні мені — ні їй» та оповідання: «Перехитрили», «Крижмо», «Весна», «Осінь». Ці твори за життя Н. Кобринської не друкувалися, рукописи їх ще й досі не розшукані і їх зміст та ідейне спрямування нам невідомі.

Третій період творчості Н. Кобринської можна умовно позначити роками 1914—1917, коли вона остаточно перебороła свої вагання й модерністські захоплення та стала знову на шлях реалізму, пішла в ногу з письменниками демократичного напрямку.

Оповідання, написані в цих роках, відзначаються актуальною тематикою. В «Воєнних новелах» (як їх називала сама Кобринська): «Брати», «Каліка», «На цвинтарі», «Полишений», «Свічка горить», «Кінь» та інших * письменниця засуджує братовбивчу війну, на яку гнали сотні тисяч кращих синів трудового народу і які там гинули за чужі їм інтереси, показує деморалізуючий вплив війни на населення Галичини.

Найбільш характерним в цьому відношенні є оповідання «Каліка», в якому з великою силою художнього хисту показано трагічне становище молодого селянина Лукина: війна скалічила його фізично, вибила з життєвої колії, завдала страшної психічної травми.

Ось як малює Кобринська повернення Лукина в село.

Він підійшов до своєї обдертої, з розбитими вікнами хати: «Хата була зовсім пуста — ні живої душі. Як підкошене биле, сів на призьбу й гірко заплакав. Що сталося? Де жінка, діти?..

— То ви, Лукине? — заговорив хтось до него. Лукин подивився блудними очима.

— Не пізнаєте?

— Іваниха,— сказав він якби до себе.

— Ваша сусідка. Господи, що з вами сталося. Дивлюся й дивлюся, Лукин не Лукин.

— Де жінка, діти? — видобув він з себе насилу.

— То ви не знаєте?

— Де жінка, діти? — скричав мов божевільний.

— То ви не знаєте? Маланка загибла.

---

* Ми маємо на увазі оповідання «Тіні», «Лист», «З-під гуку гармат», «Чи случай», які, очевидно, загинули.

— Маланка! Де, коли, як?»

І коли сусідка розповіла про смерть Маланки, Лукин лише промовив одне слово: «Господи!» і знов заплакав, як мала дитина».

В оповіданні цього циклу «Свічка горить» Н. Кобринська показує страхіття війни через сприймання молодої дівчини. Авторка відтворює складну гаму переживань героїні в зв'язку з проводами коханого на війну. З твору ми дізнаємося, що єдиною втіхою в її безрадісній житті були листи, які вона писала щодня коханому на фронт, повідомляючи, що «Свічка горить день і ніч». Символ їхнього кохання — свічка вселяла дівчині віру в краще прийдешнє, а ця віра підтримувала її в скрутні часи. Оповідання «Свічка горить» — це гімн жіночій вірності і чистоті, справжньому коханню.

Важливій темі зростання класової свідомості солдатів у ході війни Н. Кобринська присвятила оповідання «Брати», яке було написане в 1917 році під впливом Лютневої революції в Росії. Цей твір в багатьох відношеннях становить чималий інтерес.

Після довготривалої артпідготовки почалася багнетна атака. Кожен, хто біг вперед, знав, що «...мусить пробити грудь і виточити кров молодцеві, що так само біг проти него». Ось два:

«Зрівнялись... станули... і змірились очима...

— Брате! — вирвалось з грудей молодцеві в чужім мундирі.

— Брате! — крикнув стрілець, і витягнені багнети випали їм з рук, і оба щиро обіймились».

За братання обох їх розстріляли.

«Впали, як зламане огниво. Змертвіло тіло,— поблідли лиця, заклились очі, але на їх чолі все ще як би снувалась думка, а отворені очі як би питали: «Чому так сталося? Яка тому причина? Що пхнуло брата на брата? Хто їх на себе наслав? Хто їх розділив, і нащо студене зелізо роздерло їм серця?»

Минали роки, гинули цілі армії, десятки тисяч калік розходилися по країні. Та люди вже не йшли, як «збита в купу череда, вони мають певну ціль, означені стремління». Письменниця бачить, як підноситься червоний прапор, обриваються вікові кайдани.

Н. Кобринська привітала Велику Жовтневу соціалістичну революцію, поставивши себе тим самим в ряди борців за свободу і незалежність свого народу.

«Воєнні новели» письменниці і зараз не втратили свого значення. Вони вчать ненавидіти всяку антинародну війну, закликають до активної боротьби з ворогами миру, паліями нової світової війни.

Своєю творчістю і громадською діяльністю Н. Кобринська заслужила собі почесне місце в українській літературі кінця XIX і початку XX століття. Її кращі художні твори: «Задля кусника хліба», «Виборець», «Ядзя і Катруся», «Брати», «Каліка», «Свічка горить» та інші залишили чималий слід в українській класичній літературі.

Відважна, наполеглива боротьба письменниці за права жінки є яскравою сторінкою її публіцистичної і громадської діяльності.

Складний був життєвий і творчий шлях Кобринської. Іноді вона збивалася з прямої дороги, цуралась на якийсь час передових ідей, зазнавала впливу формалістичних, ідейно чужих їй літературних напрямків, але головне і провідне в її творчості і громадській діяльності — це щире служіння народу, його інтересам. Саме це і зближувало її з передовими прогресивними письменниками української і російської літератури, за це ми шануємо її і понині.

О. Мороз

ОПОВІДАННЯ
і
ПОВІСТІ

Wondershare PDFelement

ДУХ ЧАСУ

Був мрачний, зимовий день. Грубі, сиві хмари низько висіли над землею, і все від них темніло та сіріло. Замерзле болото вкривалося пластами білого снігу, що злегка укладався в грубу верству.

Пані Шумінська, замість пообіднього сну, взяла до рук панчішку і сіла при вікні. Ніщо не мутило ні округ неї, ні в ній тихого настрою. Вона знала, де, що і як робиться в господарстві. Знала, що дівки мили начине в кухні, а парубки чистили стайні та крутилися коло худоби. А втім, зимою не доглядаєся так остро челяді. Весна, осінь, літо — то пора праці, де пильненько треба прикладати руки до роботи.

Вона вже була немолода, близько шістдесятилітня жінка — очі вже недомагали. Витягнула з кишені оправлені в ріг окуляри, поклала їх на ніс, кинула в куток клубок з бавовною, розложила дроти і зачала жваво ними перебирати. Нитка бавовни в'язалася в ключки, котрі безповоротно чергувалися новими, як дні, місяці, літа в житю людськім. А кілько ті дні понесли з собою хвиль прикрих і милих, смутку і радості — хто ж годен спам'ятати! Одностайна робота навела задуму на неї. Давно пережиті дні і дії зачали відживати, набирали давніх красок і житя, ясніли давнім промінєм. Пані Шумінська полинула думкою в далеку минувшість, десь в хвилі наймолодших, дитинячих літ; відгрібалися вони в притупленій пам'яті, як би то було недавно — ніби вчора.

Перебираючи дротами, нагадала собі, коли ще маленькою дитиною училася тої штуки від своєї старшої сестри. Як незручно путалися їй тоді пальці, зачіпали дроти, витягалася нитка, придержувана рукою учительки. Думки з далекої далечини міняються, як сонні мрії. Тут зависнуть на стебельці квітки, залепечуть невиразною мовою дитини та переходять до поважних моментів і подій, а потім знов звертають до невиразних дрібниць та заривають по дорозі те, що було найбільше і найважнійше в житю.

Якби хто був дивився в лице задуманої жінки, то міг би по єго легоньких судорогах пізнати, що її думки зробили великий перехід. І дійсно, їй стала перед очима найважнійша хвиля в житю жінки, хвиля, коли вона стає під шлюбний вінець.

А мала вона тоді заледво шіснайцять літ. Суджений її, укінчений богослов, був сином священика з того самого деканату, що її батько. Вона не знала єго, а бачила лиш всего раз, коли приїхав з батьком своїм до них на празник. Перебули тогді обоє цілий день, бо по набоженстві, в котрім єго батько целебрував, остались на обіді, а там аж до вечера. Не могла вона знати, що на ню впаде єго вибір, але і не мала нічого против того. Всі її близькі уважали єго зовсім відповідною для неї партією, і вона також не мала причини інакше дивитись на се діло. Не було з чим довго возитися — пібралися, як бог приказав, а щоби ліпше пізнатися, мали досить часу по весілю. На її чолі зарисувалася груба зморшка. Нитка одностайно снувалася з клубка і в'язала в ключки, а гадки плили все дальше і дальше. Перші чутя материнства перейняли її стидом і переляком. Стидалася кождого чужого ока, встидалася сама себе, зненавиділа майже свого чоловіка. А коли їй мати представляла, що, власне, її стан повинен бути для неї почестю, що гідність жінки міриться числом дітей, не була в силі згодитись з поглядами матері і мала жаль до неї за недостаток чутя. Аж по кількох роках, коли вже до всего того привикла, перейнялася сама думками своєї матері і згодилася зовсім з її поглядами.

Зразу її материнський небосклон був і тим замороченний, що приходили на світ самі доньки.

Від віків прийнято так, що син більше честі робить матері від доньки, але що вона була ще молода, то не могла

Наталія з Озаркевичів
КОБРИНСЬКА

ДУХ ЧАСУ

ОПОВІДАННЯ

Накладом Українсько-Руської
„ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ"
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою
у Львові

З друкарні Ст. Манецького і Сп.

Титульна сторінка збірки оповідань Н. Кобринської «Дух часу» *(1899 р.)*

тратити надії, що бог обдарить її і сином — та рада була, як світу, коли її бажаня сповнилось. Хоча пістувала уже трьох синів і сердечно любила свої маленькі донечки — все-таки вона воліла би, щоби вони перемінилися в хлопців уже не тілько для власного вдоволеня, як радше для їх добра. «Хлопець щасливійший від дівчини», говорила собі стиха. Вона порівнювала себе з мужем, батька з матір'ю та інших знакомих жінок насупротив мужчин, та щось, ніби укритий черв'як, точило її коло серця.

Та все-таки потішалася думкою, що їй бог поможе прибрати для них добрих мужів а хороших та щирих для себе зятів.

Рідко котра мама доховалася усіх діточок, котрим дала житє, тож і пані Шумінській з осьмеро лишилися лиш дві доньки і два сини — друга половина полетіла в край вічного супокою, не зазнавши житя.

Смерть і житє випадали наперeміну між її дітьми і мішали в ній почутя жалю і прикрості, радості і утіхи. Але хоч і як вона побивалася за померлими дітьми, то все-таки з кождим житєм в'яжесь тілько надії, що, дивлячись на живі діти, забувала страту. Роздумувала о їх будучині, о собі, о тім, як колись, окружена вінком дітей і внуків, тішитися буде їх щастєм, прив'язанєм і шанобою, сидячи в їх кружку, де кожде її слово, кожда забаганка сповнена буде, а вона — горда і щаслива своїм материнством. А навіть, коли б навіки замкнула очі, то ті діти, що дала богу на услуги, вийдуть напротив матінки з свічками і заведуть перед престол всевишнього.

Будучина дітей була для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанєм. Але тота будучина, о котрій так часто думала, не була для неї нічим загадочним і недосяжним, а противно, вона представляла собі все ясно, як ясні і обдумані були її плани. Вона хотіла, щоби всі її сини були попами, а доньки попадями, та щоби всі добре та в достатках жили. Вона не відоймала рук від праці, над всім сама стояла й наглядала, щоби лиш якнайбільше придбати діточкам добра, а щоби всі інші її бажаня сповнилися, те покладала на поміч бога. Ніхто бувало не молиться так щиро й не переклячить так примірно через цілу службу божу, не відриваючи очей від грубої польської, в спадщині по бабі одержаної, молитовної книжки. На інтенцію кождої дитини

давала жертви до церкви — скатерть, подушку на вівтар або китиці до свічок. На інтенцію найстаршого сина мережала сама широку, красну вставку до альби, щоби бог повів його після її бажаня. На найстаршім сині спочиває майже найбільша надія матері-попаді. Не дай боже, аби найстарший син як-небудь звихнувся, бо хто ж би в разі нещастя притулив бідну матір і молодшу братію, єсли би вже хоч одна дитина не мала певного кусника хліба. Хотя й її муж був молодий і здоровий, та все-таки майже щоденний вид людської смерті наводив їй на тямку образи розкладу й нужди родин по смерті голови. З-посеред тих сумних гадок виринали також веселійші й гарнійші. Коли не раз сиділа над своєю роботою і укладала штих за штихом, нитку за ниткою, а з-під її пальців виходили гладенькі, красні листочки і цвіти, то й думки її хорошіли і проясновалися. Вона представляла собі в тій альбі свого сина при першій службі, як він співав, виходив та стискав людям голови, їй та молоденькій, сидячій при ній, невістці. Як вона і її муж гордо виходили з церкви, як газди і газдині заступали їм дорогу, цілували в руки та «віншували», що дочекалися такої потіхи. «Ти будеш ксьондзом», говорила вона до малого хлопчика, що грався при її ногах. «Я буду ксьондзом», відповідала з повагою дитина, за що її мати сердечно цілувала. І тепер ще, коли від того часу тільки минуло літ, її губи складаються до усміху, коли нагадає, як раз її любий синок, що заледви відник від землі, дає своїй няні кусник шнурочка і каже, щоби собі його сховала, бо як він буде попом, то дасть їй повний міх колачів, аби мала чим зав'язати.

Літа скоро минають. Не оглянулася пані Шумінська, а діти вже гарненько підросли. Синів віддали до школи, молодша донька училася при гувернантці, а старша виходила вже з дитинства і вступила в пору дівованя. Та яка хорошенька була з неї дівочка! Складна та гнучка, як лиш що розцвіла весняна цвіточка. А очі! Ох, які гарні були її очі! Блакитні, як небо, тихі та задумливі, як вечірня зірничка. Пані Шумінська зітхнула глибоко, а дроти нервно задрожали в її пальцях. З тою дитиною дізнала вона найбільше радості та поважаня, але також найбільше жалю та смутку. Уже в шіснайцятім році свого житя мала вона, так само як її мати, женихів, але матері жаль було так скоро розставатися з донечкою; хотіла її ще хоть зо два роки мати при

собі. Згадавши про тяжкі обов'язки, які на ню саму через замуже спали, не раз говорила, що лиш тілько щастя жінці, що при мамі. Але швидко прийшлося пані Шумінській пожалувати своєї мудрої ради. Женихи перебували й пощезали; на вісімнайцятім році не було вже жадного, аж на дев'ятнайцятім стали її сватати аж два нараз. Але і тут не сталося так, як мати хотіла. Вони оба були кандидатами духовного стану, та не одного були походженя. Перший сватач був син статочної попівської родини. Родичі були раді єго сватаню і дівчина не мала що єму закинути, зволікалося діло лиш про людське око, аби не сказано, що хапаєсь жениха. По празнику, котрий випадав за пару неділь, мала та ціла справа рішитися й закінчити. Аж тут власне сталося щось таке, що помішало усі плани. На тім празнику пізнала вона свого пізнійшого чоловіка та вже і чути о іншім не хотіла. Хороший він був та гладкий мужчина — ані слова, але мав в очах пані Шумінської дві великі хиби. Одно, що був сином мужика, а друге — що кінчав аж за два роки.

Хоть пані Шумінська не належала до тих, що нижчих від себе не уважають за людей, але все ж таки се відбирало єму трохи важності в її очах.

Се чутє не було би, може, їй так допікало, а навіть ледви чи давалось би їй було почути, коли б у попів, як то не раз буває у панів, був звичай брати шлюб лиш при свідках. Але попівське весілє, то амбіція дому, а ту, місто ксьондза добродія і пані добродійки, сидіти будуть тато в кожусі і мама в перемітці, а при благословеню її донька буде їм цілувати руки! По весілю, то вже все одно, най будуть родичі, які хочуть, вона не буде з ними жити, лиш з чоловіком, а чоловік був священиком так, як другі, і вона не виходила з свого стану.

Але той день — той один день! Вона говорила о тім з донькою, коли старалася якнайдокладнійше представити їй клопотливість свого положеня, тота блідла й червоніла, але відповідала рішучо, що не думає зміняти своїх замірів і що для одного дня не думає посвятити цілої будучини й цілого житя. Та коби хоть зараз міг женитися, а то аж за два роки — пані Шумінська з засади була противна такому очікуваню. Вже то вона давно чула, що то недобре такі речі відкладати; два роки — та то кусень часу! Бог знає, що може випасти, кілько сплетень скластися, весілє розійтися, а панна лишитися на леду.

Двайцять і однолітня панна — то не жарти, то пахне старою дівкою! І почала жалувати, що не віддала її в шіснайцять літ, що відступила від тих вікових традицій, що чим борше дівчину віддати, тим ліпше. О, старі люде все добре знали! Вони мали досвіди! Коли б вона вже зо двоє діточок до того року мала, як її мама, то би ніякі «романси» не приходили їй до голови, і родичі були би спокійні, що вже дали одній дитині забезпечене.

Та все ж таки вона була ще найщасливійша з тою дитиною. Два роки минули як одна хвиля, а вона бачила свою донечку раду й веселу при тім, котрого любила.

Ах, як мало, мало котра мати має таку радість!

При душевнім вдоволенню чоловік забуває о тім, що перебув і мусив терпіти, аж знов нові неудачі розранюють старі, давно загоєні рани. В тім році пані Шумінська мала поводженє: донька віддалася, син зробив матуру *, все якось складалося. Гроші, видані на весілє доньки, мали уже тим нагородитися, що син піде до семінарії і видатки зменшаться. Аж тут нараз новий клопіт: син заявив, що не думає бути попом. Той син, що ще дитиною дав няні мотузок, аби мала чим колачі зав'язати, той син, на котрого інтенцію вона дарувала альбу, той син з діда-прадіда попович, не хоче бути попом! То не могло їй в голові поміститися!

— Що́ тобі, сину, такого? — питала мати.— Чого цураєшся твого стану? Чи може бути красший стан, як попівський?

— Що ж, мамочко,— нехай і так, що нема красшого, та мене до него не тягне.

— Як-то не тягне? Що то значить не тягне?

— А так, що не маю до него покликаня.

— Але ж донедавна ти о нічім і не думав, як тілько о тім! Відки ж нараз така зміна?

— То правда, що я не думав о нічім іншім, але що ж пораджу, коли тепер думки мої змінилися? Такий вже дух часу повіяв! Я дуже поважаю той стан, але бачу, що мені було би в нім затісно, що там моїм думкам положено би певну границю, а я потребую простору, свободи в набуваню відомостей, науки!

---

* Матура — останній іспит при закінченні науки в школі (гімназії). Зробив матуру — склав іспит.

«Більше простору, науки! Дух часу такий!» промовила пані Шумінська, остовпівшими очима вдивляючись в свого сина. «Дух часу такий! Що се за такий дух часу?» І щось неясне, величезне й могуче мелькало перед її очима, щось, що уносило й поривало цілий її спокій, перед чим гинув старий порядок, якийсь розклад відчужував від себе ті частини, що недавно близько і дружно до себе прилягали. Навіть в сні виділа побіч себе неумолиму зміну. Бачила якусь тайну руку, що переносила посуду з комори до покою, а з покою до комори, усе з поду зсувалося до пивниці, ліжка і столи рушалися, крісла укладалися в одну піраміду, образи виступали з своїх рам а навіть пружини старого годинника тріскали й відлітали, колісця і дрібні огнива ланцюжка розкочувались на ріжні сторони.

«Дух часу такий!» Га, чи не знала вона єго досить? Чи не він то був, коли її донька мала відвагу признатися, що любить і що лиш з любові віддасться? Яку то немилу робило сенсацію, коли вона з донькою бувала по вечерках і забавах! А при тій доньці ніколи невідступний її «милий»! Як люде шептали поміж собою, що мати «позволяє» на такі романси! «Романси» — то страшний закид для добре, морально вихованої дівчини; той закид ще тепер обливає стидом лице пані Шумінської. Добре, морально вихована дівчина не кохаєсь перед віддапєм! а мати повинна уважати, щоби дівчина не «авантурувалася». Якби їй був хто сказав, що її донька буде романсувати, коли ще над її колискою сиділа, то була би того, певне, не стерпіла,— а потому мусила слухати насмішок, та терпеливо зносити злосливі уваги, бо іншої ради не було! «Нехай,— думала собі,— які мені розумні, про других шепчуть, а якби їм таке трафилось, то би так само мовчали та тихо сиділи, як і я». Але та потіха не дуже її тоді успокоювала і якась безсильна злість підступала до серця. А найбільше то її боліло і гнівало, що її чоловік, природна підпора жінки, не тілько що своїм мужчинським розумом не радив нічого в її немилім положеню, але як би не видів і не чув, що коло него діеся, а коли зачала єму оповідати, що люде говорять, що сама донька дає до того повід, то так розсипався, що не тілько мусила сама його помалу рефлектувати, але вкінці все ще перед ним покривати.

Дроти чимраз скорше порушувалися, робота в руках росла, а нитка в'язалась в щораз нові ключки. «От так житє плине,—думала пані Шумінська,—так спішиться до кінця, і як ті спущені ключки, лишає за собою сни, надії та дорогі серцю особи. Кілько-то вона таких жертв перенесла? О боже! яка гірка судьба чоловіка! Чим довше жиє, тим більше смутків і страт вплітаєся в єго житє. Але зі всіх страт на світі ніщо не може так діткнути, як страта дорогої особи». На чолі задуманої жінки прибуло кілька зморшків, що уложились в грубі фалди. Вона зітхнула глибоко і старалася прогнати смутні думки, але надармо. Давні, ніби притихлі і погибші в серцю чутя, дрогнули роздираючими тонами і глибше проникали душу. Тяжка безвладність огорнула ціле її тіло, а зів'ялі руки безсильно упали на коліна. Бідна мати не могла ніколи думати спокійно про люту смерть, що забрала їй в самім розцвіті літ найщасливійшу дитину. Смерть родителів і маленьких діточок, хоть боліла, та все видавалася для ока чимсь природним, але смерть в силі віку, в трийцятім році, що мовби скосила її найстаршу замужню дочку, була для неї чимсь так страшним, так прошибаючим, що не могла того ніколи ані забути, ані нічим заступити. Роздираючі образи її конаня, розпуки чоловіка і смутне вражінє, коли привезли їй на вихованє малу сиріткy, одиноку дитину її доньки, станули перед нею так живо, як би то все учора діялось. І довгу хвилю було лиш чути хлипанє нещасної матері.

Нарешті підняла спущену голову і взяла назад до рук випавшу роботу. Спочатку поволі і ліниво порушувалися дроти в її пальцях; але та сама тишина, що кинула на неї хвилю сумних згадок, відбила її назад. Біль, що підносив грудь сплаканої жінки, почав утихати. Порушений ум утишувався, мов скаламучене польове жерело, де збовтаний чорний намул ссідає помалу дрібними пилинками на дні. І от на дрожачій, ще прозорій шибі зачинають знов відбиватися найближче стоячі предмети: зломаний пень, китиці трощі та синя або жовта квітка. І в дрожачій ще від зворушеня душі пані Шумінської зачали рисуватися в тисячних зарисах і заломах контури предмету, котрий її завсігди занімав. Був то її дім, її цілий світ. Не бачила вона більше простору, лиш, що з-за єго вікон, не вибігала гадкою поза єго стіни. В нім замикалося ціле її житє, вона нічого не бажала над те, що входило в єго об'єм. Той дім, на вид такий тихий, був цілим її щастєм, вистарчав їй у всім. Якби не він, не дух часу! не той демон, що все дороге псував і нищив! Він всувався в усіляких видах в щілини її дому, визирав з кождого кута, бурив віковий порядок; він був закваскою вкравшогося під її дах розкладу, описував магічні круги своєї незмінної волі, холодний на гіркі сльози і жалі жіночі. Все, хоч і як противне її волі, сповнялося, коли він того хотів. Всі її діти, сини, доньки, внуки пішли іншими дорогами, ніж вона думала і бажала. Він ломив найдорожчі й наймилійші надії її серця.

Сини повстали насупротив вітця, а доньки насупротив матері. Чи ж той син, котрий перший назвав страшного демона по імені, не міг бути далеко щасливійший, якби був пішов дорогою своїх батьків, ніж тоді, коли пішов за покликом того духа часу? Дотепер був би уже давно попом, жонатим, мав свою родину, а так що? Пішов на того «професора», та, відай, уже і лишиться вічним суплєнтом та старим кавалером, а тимчасом кілько-то треба було перетерпіти клопотів та домашнього непокою! Сама прибита і зломана, мусила без згляду на свій смуток годити батька з сином, котрі остро й уперто станули против себе. Старий аж розболівся; син побачив вкінці, що нема що робити, та пішов до семінарії, але однако записався на той нещасливий відділ філософічний, а потому таки відрікся попівства.

Та сама укрита, могуча сила заволоділа і її молодшою донькою Ольгою. Їй, як і братові, прибрид попівський стан. Мала кілька стараючихся о її руку семінаристів, та всі були їй не до смаку; вона бажала вийти лиш за цивільного. Той стан видавався їй якимсь ліпшим, догіднійшим, та, мабуть, хіба лиш для того, що в нім не жила. Що би то була дала пані Шумінська, коли б Ольга була залюбилася, як її старша сестра, але на то навіть не заносилося. Усі гадали, що як вийде замуж, то зміниться. Але де там! Хоть має доброго чоловіка, красні діти й не злу парохію, але все чогось невдоволена і не своя. Вона опанована якоюсь самовільною, блудною химерою, якби наперекір тихим, статочним та спокійним жінкам. Та її дика фантазія затроювала її ціле житє та безжурне і щасливе дівованє в домі родичів. Помалу і незначно, задля маловажних на вид, а гірких в наслідках дрібниць, виробилося між матір'ю а донькою ненастанне

непорозуміне. Кожде «новаторство», впроваджене донькою, кожде не так поставлене крісло, затримана по-новому етикета або нова книжка дразнили і гнівали матір до найвищої степені. А найбільше сердили її книжки, котрі не знати відки бралися завсігди в руках доньки. Пані Шумінська ніколи собі того не може дарувати і нагадати без встиду, як раз в нападі нервового роздражненя видерла у доньки якусь новісіньку книжку і подерла на дрібні кусники. Але вона сама була така бідна, в такім близькім до розпуки настрою духа, що не знала, що робить. Вона перечувала, що з тих книжок віяло чимсь чужим, що се були висланці та знаряди ворожого їй демона, що з них плила струя, котра щораз більше підмулювала беріг її тихої пристані.

Пальці пані Шумінської жваво порушалися, блискучі дроти лиш мигали в дрібних ключках, а гадки торочилися разом з ниткою, що тягнулася з клубка. Як наймолодший син зробив матуру і заповів родителям, що йде на права *, уже єму ніхто не супротивлявся.

— Най вже буде, чим сам хоче,— сказали обоє старі,— аби лиш потому на родичів не нарікав, бо нема нічого прикрійшого, як коли діти нарікають, що родичі їм будучність попсували.

Але з тяжким серцем виряджала єго мати на університет. Досі він був дитиною, та хоть не дома, то все ближче родительського ока, але тепер сам оден, без жадної опіки, буде кинений в вир великого міста, в ту пропасть безмірної деморалізації. Ох! кілько-то добрих хлопців, дітей порядних родичів упало жертвою великого міста! І знов жите одної дитйни закривалося мракою безмірного віддаленя, де губилися всякі напімненя і голос матері.

З боязнею і непокоєм у серцю слідила мати за кождим словом і рухом сина, коли той приїздив з колегами на вакації додому. Не перепускала жадного слова їх дружніх розговорів, та чим більше чула, тим більше її серце заливалося кров'ю. Ловила недокінчені слова і фрази, котрі аж надто ясно говорили о житю молодіжі, котрого вона так боялася. Крім того, відбивалися о її уха ще реченя і поклики цілком

* На права — на юридичний відділ в університеті.

для неї незрозумілі: «Народ, рівність, свобода, революція, французька, експлуатація мужика, сорок осьмий рік!» — ось що заєдно виходило з уст молодих людей, і тим більшим страхом наповняло її, чим менше з того розуміла. Найбільше однак тривожили її уваги о бозі, о правді єго існованя і опіки. Вона також дійшла, що син не молиться і що в церкві заховуєся як поганин, без побожності і скрухи християнської. «О боже!—говорила не раз про себе.—Звідки має взятися ласка твоя, коли люде не узнають тебе! о мудрці, мудрці! лиш гнівите бога та накликаєте єго кару на других людей! Нема бога! а звідки взялося все на світі — дерева, птахи, звірята? Хто все те сотворив, як не бог?»

Завсігди, коли буря повставала в її душі, а серце дрожало болем діткнене, вона висилала невидимого посла до бога — молитву. І чула, як викликаний нею ангел божий зближався і приносив спокій. Тоді сила молитви була їй ще потрібнійша, як коли іноді. Щоби відвернути справедливий гнів божий від невірного сина, вона брала до рук свій молитовник і відмовляла молитву, приписану на смуток і терпіня. Але слова молитви, місто лагодити її сум, ще більше його змагали. То був гімн до бога, що прославляв єго всемогучість, силу та безконечну доброту, котрої люде не пізнають, і кінчався просьбою найнижчої рабині:

В тих най лиш твої громи ударяють,
Що ти їм жизнь дав, а вони тя не знають.—
Се моя просьба щоденна, покірна,—
Тим тебе славлю я, рабиня вірна.

Слова гімну запалювалися перед її очима огняними стрілами, а зимний піт виступав на чоло. І вона тілько, ох, тілько літ молилася і просила о пімсту на невірних, а тепер та пімста сунеся до неї самої, зависає чорною хмарою над її власним гніздом і грозить громом...

І виділось їй, що той грім уже недалеко, що вже чує відгук єго глухого гуркоту в воздусі, що перші блискавки вже продирають небосклон.

Якось раз читав її чоловік в газетах, що «теперішня молодіж віддаєся фантазійним мріям і побиваєся за змінами в суспільності, але се дійсно лиш фантазія та уроєнє моло-

дих голов. Вікового порядку ніхто змінити не може, а змінняеся він сам собою, промислом та відкритями. А тоті, котрим здаєся, що суспільні відносини можна змінити, як одіж, ніби офіцерський мундир переробити на фрак бальовий або коротку куртку на поважну чемеру, ті не знають, що тим спровадять лише кровавy катастрофу, нічого не досягнуть ані для себе, ані для загалу, та стануться лиш жертвою свого хвилевого блуду, знарядом в руках людей, що гонять за почестями». Мало вона з того розуміла, але віщувала серцем, що се стоїть в якійсь зв'язі з тим, що вона чула з уст свого сина і єго товаришів. І з того може вийти щось дуже-дуже зле. Бог, очевидно, опустив тих, котрі його зневажають і ідуть на бездорожя, непросвічені єго мудрістю і ласкою. Затрясеся земля від шуму боротьби, гуку тяжких ударів; одні упадуть трупами на місці, другі зависнуть у воздусі, лише круки закричать над їх трупами, вони зогниють у бездонних гирлах тюрем, завалених залізними брамами.

А чому ж не сидіти тихо та не хвалити бога, котрий нами усіма володіе? А хто все робить, хто спроваджує гнів найвищого, як не він, як не той дух часу, котрого ніщо заспокоїти ані вдоволити не може? О боже! нащо ти позволив чортові увійти в таку силу, котра лиш всюди ширить заразу злого?

Плетене уже доходило до кінця, але пальці і думка старої жінки не переставали працювати. Дух часу стояв перед нею в цілій своїй грізній поставі, стояв, як на згарищі усіх її планів і надій. Він не лишив їй жадної потіхи, не ощадив жадної дитини. Він кинув оком вже навіть на її внучку, одиноку донечку її помершої доньки, таку ще молоденьку, без претензії до світа. Ах, як гірко, як тяжко стратити останок надії! А вона все ще думала, що хоть ту рослинку зможе охоронити. Аж ось недавно, кілька місяців тому, вона дізналася, що той клятий дух часу і її опутав своїм заразливим дотиком. Вона сиділа так, як і тепер, і перебирала насіне до засіву ярини, коли її внучка зближилася до неї.

— Добре, що-сь прийшла,— сказала бабуся,— поможеш мені насіне перебирати.

Дівчатко зачало бабуні помагати, але пальчики її дрожали, а личко було блідше як звичайно.

— Що тобі, моя дитцно? — питала журливо бабуня.— Чи ти не слаба?

Дівчатко заперечило головою, але дві грубі сльози упали на звиток паперу. Бабуня, занепокоєна, закинула її питанями, на котрі внучка лиш щораз густішими сльозами заливалася. Нарешті з трудом відповіла, що вона хотіла би більше вчитися.

— Хіба ж ти ще недосить навчилася? — питала здивована бабуня.— Чи не мала-сь гувернантки?

— Правда,— вишептала дівчина,— але я... я... хотіла би так учитися, аби мати свій власний хліб — я хочу бути вчителькою!

Бабуню якби хто ножем у серце пирнув! Кошик з насінєм захитався, довгі і круглі зернятка розбіглися по землі, а потік гірких слів вирвався з її уст:

— Донька моеї доньки — учителькою! О, ти, невдячна дитино! Чи ти уже така бідна, аби-сь мусила сама на себе заробляти? Чи ми не в силі вже тебе відвінувати? Врешті маеш батька, чи він не стараєся на тебе?!

Дівча притиснуло руки до губ, аби здержати голосне хлипанє, і тихо вийшло за двері, та забившися в найтемніший кут сусіднього покою, довго-довго плакало...

Тяжко було би описати, як ті сльози боліли паню Шумінську. Вона бачила, що розбрат між нею а тими, котрим дала житє, ставався щораз більший і щораз ширші захоплював круги. Всі вони від неї відломлювались і гуртувались в інші, осібні гурти. Ах! який не подібний був сей вид до того, що вона собі укладала, коли все те ще маленьке крутилося коло її ніг! Який контраст був між дійсністю і тим, що вона собі представляла: як то вона, сидячи в крузі дітей, буде для них найпершим авторитетом, як кожду її увагу, кожде її слово сповнить послушне й шануюче досвід віку поколінє. Вони й тепер любили й шанували її, але та любов не була така, про яку вона думала, а пошановане було більше прийнятою формою, ніж випливом дійсних відносин. Чи не була вона похожа на ту квоку, що вивела качата? Вона, бідненька, так довго відмовляла собі всяких приємностей, сиділа, мов прикована до одного місця, вставала лиш задля заспокоєня голоду, аби лиш колись, окружена своїми писклятами, могла вийти на широке поле, учити їх дзьобати маленькими дзьобками, скликати до най-

Wondershare PDFelement

деної добичі й загортати під свої опікунські крила... А дочекавшися того, коли її усі діти увільнилися з тісних шкарадущ і могли свобідно рушатися, вдоволена і щаслива випроваджує усіх над беріг потока. Молоденькі сотворіня несміло і з острахом зближаються зразу до несвідомого собі елементу, але скоро тілько умочили дзьобки, осміялися, і, місто з берега витягати головки, цілі пішли в воду. Надармо мати бігає берегом і кличе роздираючим голосом. Молодё поколіне не оглядаєся і не чує її поклику. Його пориває рвуча хвиля, що ніби тоне... підносить... пропадає. Тут заграє блискучим світлом, там замаячить таємною тіню, а все дальше й дальше пориває, колише, голубить, моргає, манить і шепче стиха:

Du, liebes Kind, komm, geh' mit mir,
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir!
Manch' bunte Blume wächst an dem Strand,
Meine Mutter hat manch gülden gewand... *

На дротах лишилося лише кілька ключок. Нитка випружилася, Шумінська зв'язала послідню ключку, і нитка урвалася.

Усему на світі приходить конець.

---

* Любе дитя, до мене мерщій,
Будемо гратись в оселі моїй!
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя.
(Гете, «Вільшаний король». Переклад *М. Рильського*).

ЗАДЛЯ КУСНИКА ХЛІБА

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Шевченко.

I

Місяць поволі виходив із-за гори і ярко освітив село Березівку.

Село лежало в долині, на похилій рівнині, через котру перебігав невеличкий, місцями тихий, місцями рвучий потік. По обох боках потока порозкладалися низенькі, курні, соломою криті мужицькі хати, звернені до него своїми білими стінами і огороджені плотом з вербового прутя. Плоти були по більшій часті з нерівного кіля, помежи котрі мішалися не раз грубі головаті верби. Коло кождої хати стояла десь збоку причіплена якась шіпка, кошничка або хлівець, і сямтам зеленіли густі, збиті в купу садки.

Від полудня перед вікнами знімалися три горби, як ті в народній пісні три сиві зозулі, а за ними тяглася густа хаща.

На однім із тих горбів стояло з добрими господарськими будинками попівство, на другім церков, а на третім, найвищім, обкопанім грубим валом, з-помежи дерев і корчів видко було хрести і хрестики, то більші, то менші, то ще біленькі — недавно прибулі гості. А понад ними всіма зні-

мався високий дубовий хрест із широко розпростертими раменами, немов підносив руки до неба і просив о супокій для тих, що коло него лежали.

З одної в ряді хати, яка лише тим ріжнилася від своїх товаришок, що білілася над усі, якби перебрана * на яке свято, коли другі лишилися в буденнім убраню, тихенько відчинилися двері. Вийшла молода, висока жіноча постать і стала перед порогом. Її бліде лице видалося ще блідіше при блідо дрожачім світлі місяця, а великі чорні очі дивилися якось сумно перед себе. Вона пройшла, як тінь, попереду вікна і сіла на лавочку під старою грушею та й спустила безсильно руки.

Навкруги ставало щораз тихіше, лише здалека перегавкувалися собаки, лилики тихим летом шарили в повітрю, і десь закричав пугач, або часом затріщав пліт і жвавий парубчак, що йшов до своєї любки, заспівав:

Ой любив я дівчиноньку, а дівчина мене;
Не хотіли старі дати дівчину за мене...

Дівчина глянула доокола. Місяць чарівним блеском мрів зо дна води; бляшана баня церкви сіяла якби золотом, а довга тінь хреста ломилася на корчах і падала на дорогу.

— О боже! — прошептала дівчина, гірко зітхнувши.— Який усюди супокій, яка тишина, а тут у моїм біднім серці така буря, така безодня темна, туга незмірима!..

II

Хоть то була пізня година, а на попівстві ще світилося: видно, були гості і аж тепер від'їздили, бо задудніло на подвір'ю від кінських копит і коліс візка, а туркіт іще довго чути було по дорозі.

По часі скрипнула брама і світло почало погасати,— лише в однім віконці блискотіло воно довше, але за хвильку і там погасло.

Той кутик з одним вікном наша блідолиця дівчина знала над усі. Вона там прожила своє дитинство, свої перші дні житя. Там, може би, була і дотепер, якби люта смерть не взяла була їй батька і не кинула бідних сиріт на іграшку долі.

А сталося то так нагло, так ненадійно! Ще звечора поукладала їх мати, як звичайно, спати. По півночі збудив її страшний, тривожний крик, а коли вона схопилася й побігла до хати, де спали родичі, батько вже не жив, а маму відтирали зомлілу.

По похороні, коли вже всі чужі і свої роз'їхалися, вона, Галя, старша її сестра Оля, два брати і двоє маленьких на руках старої Анни близнят збилися в один кутик в тім від кухні покоїку.

— Діти мої, діти мої, що я з вами зроблю? — заголосила мати, ухопившися обома руками за голову.

Заплакані діти припали до неї; і по хаті рознісся оден із п'ятеро грудей плач. Близнята і собі заплакали, а старій Анні сльози градом бігли по лиці.

— Успокійтеся, мамо,— почав найстарший син, Славко.— Я вже не малий, нарік іду до п'ятої класи; я буду вчитися, буду старатися...

— Підеш до школи! Будеш учитися! А хто буде далі на тебе давати? — спитала мати.— Все пропало, все!

І знову спазматичний плач затиснув усі горла.

— Я буду діти вчити. Попрошу директора, катехита, аби мені дали добру лекцію...— шептав несміливо хлопчина.

— Жебрати, жебрати будеш! — застогнала знов нещасна і закрила лице руками. Славко замовк, і ніхто не смів сказати більше слова. А мати почала ходити по хаті великими кроками.

— Кілько ще до вакацій? — запитала вона по хвилі.

— Два місяці...

— Два місяці! — повторила вона спокійно та ще скорше стала ходити по хаті.

Але другого дня вона все-таки виряджала сина вже до школи.

Раненько прийшов жид Абрамко і випровадив сивенького коня зі стайні...

— Бог би тя побив! — бормотіла стара Анна.— Такий кінь за 50 левів. Небіжчик і за сто були би не продали. Проклята жидова випила би кров християньку!

За тих 50 ринських мав Славко два місяці прожити в місті і скінчити четверту класу, бо то була ще звичайна сума, яку давав на него батько.

Добре утримані коні заїхали перед рундук і весело порскали ніздрями, не догадуючися, що, може, вже недовго будуть служити старим газдам. Славко не сідав на візок, але казав наперед їхати дорогою коло цминтаря, куди пішли наперед усі, окрім маленьких близнят, що лишилися з Анною.

Над свіжонакиненою могилою стояв новий дубовий

* Перебрана — прибрана.

хрест із широко розпростертими раменами,— та не пригортав він ними повзаючих коло своїх ніг сиріт, не утирав їх сліз, не вливав у груди супокою, бо его знам'я — смерть і терпіне.

Якось незадовго дали адміністратора на місце батька. Треба було відступити більшу часть помешканя, рушитися з місця, уступати другим зо старого гнізда.

Спільне житє з чужою родиною далося не раз гірко взнаки, хоть «вгорі» звали то «користею і уступкою для вдовиці». Але і тото недовго тривало, бо до року виставлено парохію на конкурс, невважаючи на благаня у вищих духовних і світських властей о милосердіє для бідних сиріт.

Впослідне зарубано сокирою — і старе коренне дерево повалилося. Тяжко мусить бути такому дереву, коли попоретинають ему коріне, поскорочують галузє й пересадять на друге місце, та ще тяжче чоловікові з розбитою душею і роздертим серцем починати інше, нове житє...

Отець, як тепер майже кождий батько родини, забезпечив був своє житє на тисячу ринських.

Попродавши, що ще можна було продати з інвентаря, поплатила вдовиця видатки похоронні і давнійші, так звані «склепові довги», без котрих годі обійтися в родині. Вірителі, маючи певну гарантію, не лізуть за них своїм довжникам в очі, але лиш наколи тота гарантія пропадає, тоті всі гречні і терпеливі збігаються якнайскорше, аби своє відобрати, хоть би мало взятися послідне з обійстя...

Отже, сплативши з трудом довги, вдовиця купила кілька моргів поля й почала клеїти якусь хатчину.

Над мочаром, недалеко попівства, був лужок. Він був засаджений і викоханий мамою Галі. Як лише прийшли до Березівки, вона казала его засадити і сама пильно доглядала.

Сего ж року був він уже такий, що лиш рубати, але вона знала, що вже їй не вільно его діткнутися. А тут щораз було щось потрібне до нового домівства.

В лузі стояли два чи три берестки, на матеріал пущені, що тепер якраз були би придалися. «Всі знають,— думала собі,— що той лужок її діло, знають, як вона коло него заходилася, як его доглядала. Були ж би люди такі злі, аби їй тепер в такім нещастю заборонили тих кілька патиків? Вони так плакали на похороні її чоловіка, такі були податливі за его житя!..»

А все-таки вона боялася післати слуги зрубати берестки і для більшої певності і поваги післала паламаря. Паламар був добрий чоловік, з'їв не один колачик із її рук, чому б не пішов?

Але він, як пішов, так іще борше вернувся.

— Люде не позволяють,— каже.

— Котрі люде?

— От-таки сусід Іван та й Петро, та й ще закликали Николу...

Вона хопила на голову якусь хустину та й справилася просто в лужок, а мала Галя побігла за нею.

В лузі, коло надломленого берестка, стояло вже чотири чоловіки. Бідній, видко, не стало відваги, бо пристанула, і коли завважала, що її не спостерегли, вона обернулася і скоро, другою дорогою через город, верталася назад до хати.

Галя ішла наперед вузенькою стежкою помежи садовину. З одної яблінки упало біленьке, як папір, яблучко, і скотилося їй під ноги. Дитина підняла яблучко, оглянула его і хотіла надкусити. Але мати вирвала їй его з рук і кинула далеко від себе.

— Не твоє,— сказала вона через затиснені зуби.— Не твоє, дитинко,— додала вона м'якше і розплакалася.— Не твоє, хоть то праця твоєї рідної матері, хоть тоту яблиночку я садила, підливала власною рукою, обирала з черв'яків, так само як на долині берестки. При нім мала я право ужиткувати мою питому працю, а тепер вже пропало. Тепер кажуть: «Не руш того, то не твоє! То все належало до твого чоловіка, а не до тебе. Він працював для світа і світ ему платив, а ти як нахлібник жила при чоловіці, хоть, може, два рази тілько працювала, що він. Будь же рада, коли що захопила за житя тайком зі стола добродія, бо вже тепер ніхто тебе не поспитає: маєш ти з чого жити чи ні?..»

Галя дивилася на матір великими очима, хоть нічого не розуміла; вірна дитиняча пам'ять задержала тоті слова дотепер.

Мати Галі, прийшовши до хати, отерла сльози, здоймила хустину з голови й пішла на другий бік до адміністратора. Вона пішла его просити, аби він пішов до тих людей: казала, що сама хотіла до них іти, але побачила там Івана Рябоока, а той все щось мав з її чоловіком,— то вона боялася, аби її яким прикрим словом не обидив. Але адміністратор скривився. «То все добре,— бормотів він,— але я адмі-

ністратор, я не можу в такі справи мішатися й людей собі наражувати...»

Восени зачали переноситися до своєї хати. Смутні то були переносини, а ще смутніше було дивитися на камінне лице вдовиці, на котрім як би застиг увесь біль її душі.

Невесело було в маленькій хатині. Мати все була зайнята домашніми справами; Славко був у школах, а до Галі і наймолодшого хлопця приходив сільський учитель учити. По лекції тулилися всі коло Олі, найстаршої по Славку сестри.

Бідна Оля! Іще дитиною дістала була тяжку віспу, що страшно її змінила: навіть очі як би померкли, погасли, зменшіли. Свобідна і весела дитиною, тепер вона, прийшовши до пізнаня, смутніла. «Я ряба», говорила вона жалібно, і в сих словах була вся розпука дівчини, що втратила свою красу, в котрій одній виділа щастє.

По смерті батька Оля хотіла всіма силами помочи тягнути тягар, що впав на матір, але, як збита тучею пташка, не знала, в котрий бік собою ударити і від чого зачати.

Кажуть люде, що нова хата мусить ся чимось відновити: весілєм, хрестинами або смертю. У них відновилася вона знов смертю. Дифтерія, що забирала майже всі діти з села, забрала і їх двоє близнят.

Викопали ямку у ніг батька і там їх обоїх поклали так, як обоє прийшли на світ.

— Добре, що бог забрав,— шептали люде межи собою,— що вона робила би з тілько дітьми?..

— Не плачте, їм там ліпше буде,— потішали сільські жінки.

Мати не плакала, бо, відай, сама так само думала. Лиш гіркий біль кривив її уста на такі уваги і ради.

На попівстві лишилася була ще одна колешня. Вона була поставлена їх власним грошем, і вдовиця на відході хотіла її забрати з собою. Та коли взялася до тої роботи, зробився пополох у селі, що буде треба нову колешню ставити. Парафіяне зажурилися, бо матеріал треба було спроваджувати здалека для адміністратора, що вже мав обіцяну презенту; та й єму самому не хотілося давати з подвір'я готову колешню, бо знав він, що на нову треба буде добре чекати. Отже, порадилися сплатити колешню. Зібралися люде, отаксували та й порозкладали на «нумера».

Вдовиця пристала на все. Вона думала собі, що тепер не треба буде такої великої колешні, і лише просила, аби борзо гроші постягали. Одну частину грошей їй виплатили, і за неї вона склеїла собі маленьку стайню на одну корову. Але другої половини уже тяжко було небозі дочекатися. А тут Славко пише лист за листом, що гине з голоду...

Надармо просить вдова то адміністратора, то війта, то братство церковне,— все якось не можна було до ладу прийти. Аж нарешті змилувалися й по нараді з попом післали присяжного в село, аби брав «гицки» від тих, що дотепер не дали нічого на колешню.

Пішла раз удовиця зі своїми молодшими дітьми в поле до робітників. Днина була гаряча. Вони були змучені і сіли під вербами над потоком, аби трохи відпочити. Навкруги тягнулися левади, дзвеніли сапи робітників о суху землю, гамір і гомін людських голосів відзивався скрізь.

Он іде наперед один сапанник і франтує, а цілий ряд голосно сміється, а там знов на другім кінці співають тужливу коломийку. Із-за плота то показувалася, то ховалася зав'язана хусткою жіноча голова.

— Боже помагай! — заговорив нараз також голос жіночий.— Сапаєте, кумо?

Жінка в хустці оперлася на сапу.

— Сапаю, коби бог поміг сьогодні скінчити: люде з другого, а я з першого...

— Таке й моє,— сказала перша,— не встигла город досапати, та й мушу іти завтра до Івана за сапанницю, а позавтра до пана за гроші, бо прийшов той опришок присяжний та й узяв «гицок» з хати: аж три шустці припадає на мене за якусь попадеву колешню. Бог би її святий побив, голову би зломила зі своєю колешнев!..

— Ой не кленіть, не кленіть, кумко,— зацитькувала друга,— вона вже і так сиротище...

— Хоть сирота, але не буде так тягнути сапов на сонці, як отепер ми,— завважала розлючена жінка.

Нещасна попадя встала, дрожачи на цілім тілі.

«За що вони мене кленуть, за що проклинають? Вони бідні, але я ще біднійша!..»

Коли вони верталися додому, Оля сиділа при вікні та шила. Уздрівши їх, вона звила кілька ниточок волічки й ки-

нула під килимок тапчана, а натомість витягнула білий кафтан та й зачала шити. Мати завважала прудкий рух Олі, хоть не завважала заміни роботи; вона глянула лиш на Галю, цілу змішану і почервонілу, і під її поглядом Галя щораз більше збивалася з толку, як кожда дитина, що знає щось такого, про що їй заказано говорити.

Галя знала, чому Оля змішалася.

В неділю перед тим бавилась Галя на гойданці під старою грушею, а Оля сперлася о пліт та й дивилася в сусідський город. То було в саму вечерню; мати була в церкві. Оля вже віддавна не ходила до церкви, бо мала такі підрані черевики, що сором їй було іти межи люди, а вона не хотіла просити матір о другі, знаючи, як тій гірко все приходить. Сусідка Семениха вийшла з хати і тримала щось завитого під пахою. Уже була близько воріт, коли нараз обернулася, якби що забула.

— Марійко! — крикнула на свою дівчину.— А винесико перемітку з хати, нехай не вертаюся...

— Куди вибрали-сьте ся іти, Семенихо? — запитала Оля із-за плота.

— Хотіла-м іти до шевкині, перемітку зашивати, аж глип, а я забула взір, та й вже не вертаю, кажуть недобре...

Марійка надбігла з переміткою, подала нені, а та її скоренько нагнала до дитини, що розкричалася була на ціле село.

— Покажіть-но, з ласки свої,— сказала Оля, витягаючи руку.

— Гребеньчиста, паннунцю,— сказала Семениха, подаючи через пліт перемітку.

— А до котрої несете? — питала Оля.

— До Калини, паннунцю; я все даю шити до Калини, бо нікотра так не шиє, як вона...

— А кілько їй даєте?

— Свій рантух, коцик, півтора лева та й миску муки...

Оля задумалася.

— Семенихо,— сказала Оля по хвилі, але так непевно й тихо, що Галя ледви зачула її слова.— Семенихо! ви би мені не дали тоту перемітку? Я би вам її вишила за тоті гроші, що Калина...

— А ви будете знати тото шити?

— Буду знати, уздрите, що буду, не бійтеся...

— Та я не боюся, але що скажуть мамуня, що їх дитина вишиває мужичкам перемітки?..

— Я буду крадці шити. А ви, Семенихо, не кажіть нікому, ні мамі, ні таки нікому, прошу вас, Семенихо!

Семениха подала полотно і забожилася, що нічо нікому не буде говорити. Оля скоренько хопила завите і побігла до хати. Галя злізла з своєї гойданки та й побігла за нею.

— Ти хочеш шити Семенисі перемітку?— запитала вона.

— Цить, не кажи мамі,— заговорила вона швидко,— мама би ся загризла, а я хотіла би собі купити черевики...

Відтоді Семениха водно приносила Олі шите від людей, котрим казала, що ніби вона сама шиє. Говорила, що люде дивуються, що така газдиня бере шите; що Калина аж ворогує, називає її захланною багачкою, але вона не дочекала би завтрішньої днини, земля під нею би ся запала, якби вона хоть слівечко сказала, за що її паннунця просили.

Мати, здаєся, знала про Олин заробок, бо тяжко при такій тісноті сховати хоть би один крейцар, хоть Оля казала, що гроші за кури, котрі вона собі годувала. Але мама виговорилася сим своїм знанєм аж при послідніх хвилях житя Олі, котрого нитка також нагло перервалася.

У сусідстві займився огонь; страхалися, що от-от він лизне своїм язиком і загорне усе їх обійстє. Оля хапала, що могла, з хати і виносила далеко на дорогу. Огонь не дійшов до їх хати, але Оля застудилася, втомилася, дістала запаленя легких, і до тижня вже її не було.

Вона чула свою смерть і спокійно їй піддавалася.

— Не посилайте по лікаря, не викидайте дурно грошей,— говорила бідненька,— я умру, я чую, що умру, і хто знає, чи то не буде ліпше для вас і для мене самої...

— Не говори того, доню, робітнице моя,— говорила крізь сльози мати,— ти мені не була тягарем, ти сама старалася на себе, чого ж ти бажаєш умирати, ти ще така молода...

Оля сумно усміхнулася.

— Мені лиха хороба подерла лице, і не для мене утіха молодості, а вам таки легше буде,— говорила вона таким тужливим голосом, як би просилася, аби їй вільно було умирати.

А проте, в нападах сильнійшого болю вона просила рятунку, а як учула, що післали по лікаря, то кілька разів питалася, чи ще не їде?

Коли зближався її конець, вислали Галю з якоюсь оруд-кою нагору до попаді. Вона нічого не підозрівала, ідучи, аж там спостерегла, що її якось без причини задержували. То їй як би укололо в серці, і вона потихонки викралася від них. В кухні слуги переглянулися межи собою, коли вона пере-ходила тамтуди, що її ще більше затривожило. Не оглядаю-чися, вона чимскорше побігла додому. Дома було уже по всьому: Оля ще не убрана, лиш покрита чорною хусткою лежала на тапчані, а стара Іваниха, все найперший гість у таких припадках, клячала насеред хати й голосно говорила «Отченаш».

Галі почорніло в очах, і вона впала без пам'яті.

Ах, кілько-то вона, кілько разів пізнійше говорила: «Олю, дорога Олю, ти ліпшу собі часть вибрала, ти щасли-війша, тому що-сь умерла...»

III

Змінилося їх положене і їх жите. З сусідами вони пере-стали бувати, бо не було ані чим виїхати, ані в що убратися, як треба. Сусіди у них також не бували, може, з милосердя, аби не робити коштів. Так помалу про них і забули.

Лиш одна близька сусідка, їдучи або вертаючи з міста, часом до них повертала. Мати Галі підозрівала, що вона лише для того повертає, аби придивитися ближче її нужді, бо і перед тим не дуже її навиділа.

Раз щось їй прийшло до голови запросити їх до себе на празник. Мати Галі спочатку ані думала їхати. Куди їй було тепер до празників! Але Галя уже тогді була спорим підростком, і не раз кортіло її бодай хоть трохи вихилитися з-під низької стріхи їх хати. Бачивши її охоту, мати не про-тивилася, а може, і подумала, що ліпше буде, коли її хто і вона кого видіти буде.

Але в що тут було убратися? Вони не мали одежі такої, як треба, та й купити ні за що не було. Мати набрала якоїсь легонької тканини, дала жидові в місті скроїти, а Галя сама мала собі ушити.

Гірке то було шите! Невмілою рукою прикладала вона кусник до кусника, не знаючи тому ні ряду, ні порядку, аж ледви-не-ледви ушила щось такого, що можна було на себе

затягнути. Коли скінчила, виділося їй, що дуже гарно убрана, і була з себе незвичайно рада.

Аж на празнику, коли уздріла других і з ними порів-няла себе, побачила всі недостатки й хиби свого убраня.

Несміла і змішана, забилася вона в найтемнійший кутик покою і боязко дивилася на не знаний їй дотепер товари-ський рух.

Найбільше впадали їй в око панни деканівни. Вони були дуже красно почесані і мали сукні, пороблені модно і склад-но. З лиця гарні вони не були,— були навіть погані і менше танцювали від других паннів, а все-таки не були так забуті і неспостережені, як вона. Вряди-годи таки хтось із паничів до них завернув, тимчасом вона сиділа в кутику, поликаю-чи сльози й надармо виглядаючи, чи її хто не возьме до танцю.

Заздріла вона, нарешті, що якийсь молодий, тоненький панич танцював з дівчатами по черзі, не пропускаючи ні одної. «Він, може, і до мене прийде», подумала собі Галя. І замість утішитися, вона хотіла утікати з свого місця, але вже було запізно. Він дійсно прийшов до неї, обкрутився кілька разів і посадив на давнє місце. Вона ще не уміла тогді добре танцювати, бо ніколи з ніким не танцювала, окрім з братом, що часом брався її учити танців і крутив-ся з нею в маленькій хатині, де ледви можна було оберну-тися.

По тій першій прилюдній пробі з чужим чоловіком Галю розібрав ще більший жаль. Вона пішла зараз до мами, що також сиділа сумна і забута, і просила, аби вже їхати назад додому.

Аж пізнійше вона довідалася, що той уважний на всі панни панич був братом деканівних, котрих вона найліпше собі запам'ятала. Сердешна! не гадала вона ще тогді, що з домом їх ближче познакомляться!

Вони у себе за життя батька не бували, бо доста далеко від себе мешкали. Але по єго смерті вдова мусила до них їздити щороку задля своєї нещасної пенсії, котру, як всі вдовиці, через руки декана відбирала.

Ближче пізналися вони аж тоді, коли Славко зробив матуру і вона з ним поїхала до декана, аби той для него видав «свідоцтво моральності», яко конечно потрібний до-кумент для семінарицького кандидата *.

* Учня духовної академії.

Вони прийняли їх незвичайно ласкаво, й бідна вдова оживилася, не зазнавши уже давно так теплого привіту від людей. Вона знала, що ті ласки спадали на неї через сина, яко будучого семінариста, але то її зовсім не вражало; противно, то була честь, віддана її заслугам!

Та невважаючи на хвилеве поліпшене тих відносин через сина, ні раз не улегшалися її тяжкі клопоти і видатки. Бо хоть одного сина вона дала до семінара, то натомість мусила другого давати до школи. А се тепер приходило ще тяжче, як спочатку. Ніхто не видів їх тяжкої біди, від нікого не було порятунку. Стягаючися з остатнього на старшого сина, вона позичила в банку на грунт. Тепер треба було рати платити, а тут уже і їх сирітська пенсія скінчилася. Прийшло до того, що мати хотіла брати хлопця з половини курсу додому — нівідки було дихати.

На той час декан оказався їх одиноким добродієм. Він зичив вдовиці гроші на рахунок вдовичої запомоги, що як син прийде до свого хліба, то ему віддасть. Зичив і без запомоги і казав, що старший син тимчасом може за него заручити.

Чим далі, тим частійше почалися запомоги від деканів: то по кілька левів, то по кірцеві збіжя або іншими датками, а все яко позички, котрі вдова з найбільшою вдячністю приймала. Вона вже не закривала лиця, не шипіла, як розтоптана змія: «Жебрати, жебрати будеш!» О, нужда ломить амбіцію, кепкує собі з гордості!

Галя тепер також переважно пересиджувала у деканів. Поїхала раз туди з мамою, і панни завели з нею дуже сердечне знакомство, просили, аби вона у них лишилася, що вони навчать її сукні робити. Стара деканова дуже тому була рада. «Лишіть, лишіть свою доньку,— говорили до вдови,— най научиться шити сукні, то для бідної дівчини здасться». Галя дійсно дуже рада була тому, пригадавши собі свою нещасну одежину, котру мала у сусідки на празнику, і представляла собі, як то буде виглядати, маючи сукні так зроблені, як деканівни.

Їх було шість сестер і оден брат, старший роком від Славка, записаний на філософічний відділ. Розуміеся, Галя лишилася.

Межи ними вона як би віджила, новий веселий світ отворявся перед її очима. Галя зі Славком, що також приїжджав часто, побільшили фамілійний кружок деканів, бавилися та гуляли, особливо, коли хто приїхав з сусідства.

Поволі все то стало звертати на себе людську увагу. Панки з сусідства почали дрочити Славком найстаршу деканівну. Тота червонілася і відпирала, а сусідки договорювали, що гарний хлопець, що добра була би з них пара. Часом запитувано і Галю, чи то правда, що її брат жениться з деканівною, на що вона хоть би й хотіла, не могла нічого сказати, так само як і Славко не міг би на це питане відповісти. Про се межи ними не говорено, хоть все до того клонилося і з кождим днем до того ішло,— от так, само собою. Лише вдова не могла нахвалитися деканів і говорила не раз, що коли бог їй має дати невістку, то най би давав з такого дому, як деканів.

І Галине переважне проживане у деканів могло дати причину до ще смілійших комбінацій. Але що ж? — Галі було вже тяжко вертати до давньої пустині. Причіплена до їх дому, вона мала нагоду роздивитися межи людьми. Вона їздила з ними по празниках і весілях і пізнала, що її природа не скривдила, як небіжку-сестру. До сего причинилося й те, що вона вже вміла робити сукні й так зручно зшивала лихенькі матерії, що вони все дуже добре на ній лежали. Бували забави, де її вважали за найкрасшу; вона вчула не одно тепленьке слово, не одно устиснене руки, не одну похвалу, а хоть при тім ужалило не одно жальце, не оден погляд зависних очей, то все-таки загальне враженє було добре.

Чого ж їй було вертатися до матері? Оден на перший погляд дрібний припадок іще більше знеохотив її до рідного дому. До їх села, на місце старого професора *, котрий учив її і молодшого брата, прийшов другий, молодий хлопець, син господаря з того ж села, а ще до того братанець їх найближчої сусідки, Семенихи, Антін. Він зараз із першого разу сподобав собі Галю і не ховався з тим. В родині їх обоїх зараз почали сватати. Побрати її з учителем — була для них річ зовсім відповідна. Найбільше причинялася до того родина, а ще більше Семениха, котра виступала в ролі майже свахи.

Се Галю незвичайно уразило. Вона — за учителем! Вона все-таки рахувала себе в думці до вищих товариських кружків. Віддатися за учителя—значило о оден ступінь знизити себе, а що найважнійше — значило не зазнати вже ніколи поліпшеня матеріальних обставин, покинути все те,

*Професором у Галичині називають учителя.

до чого вона тепер стала навикати, що її робило такою щасливою. Упокорена долею через смерть батька, вона так добре пізнала, що то біда, що прив'язане до мужчини не хотіла відлучити від єго становиська і від забезпеченя, яке він може дати жінці. Їй треба було іншого чоловіка.

Вона боялася, аби ті сільські байки не розійшлися ширше і не псували опінії, котру вона собі з таким трудом добувала, бо вартість женщини залежить не лише від мужа, але і від конкурентів, що також кидають на неї певну тінь свого значеня.

А було ще щось, що притримувало її при домі деканів,— був то син їх, Роман, той самий, що колись-то перший з нею танцював.

Роман спочатку до Галі відносився доста холодно, але бачучи її часто в домі родичів, він щораз більше осмілявся, щораз охотнійше з нею приставав. Це почало будити в серцю молодої дівчини сильні надії.

Але невдачі, посіяні десь на ниві її долі, що мали колись сильно розвитися та зацвісти, почали уже кільчитися.

Надії на Романа Галя ховала глибоко на дні душі і не думала, аби вони могли оховзнутися її увазі.

Але давній, сердечний і так для неї важний стосунок з деканами почав так якось повертатися, що не раз сильно зарвав її своїми кільцями. Вона раз сиділа з шитем на ганку, а Роман щось ніби читав, ніби розповідав — і дивно їй було, коли вона завважала, що всі лиця домашніх прибрали якийсь квасний та скривлений вид. То знов приїхала вона до них якось ненадійно. Але тоді ціла родина вибиралася на забаву.

За її приїздом почалися якісь ради й наради фамілійні, і з того вийшло, що старі з сином поїхали, а всі панни лишилися дома. Галя сильно підозрівала, що так сталося через неї, хоть перед другими не могла би того нічим доказати.

І Славка чекала від деканів несподіванка. Хоть не було нічого говорено офіціально, але по довшім часі їх взаємних відносин, він уважався женихом найстаршої деканівни, котра єму з них найбільше подобалася.

На бідній родині Галі все сповнялося тото релігійне переконане, що бог добрих людей пробуе.

Перед укінченем студій Славка заїхав до дому деканів якийсь алюмнус, оден з тих припадкових женихів, що, довго не роздумуючи, освідчаєся і жениться. Ріжні бувають при-

чини таких припадкових дециізій, але не деканам було дошукуватися їх. Де є шість доньок, там найперша думка: якбудь їх помежи люде розмістити, не дуже розглядаючися — давати панну за того, хто бере.

Тут навіть була повна гарантія: укінчений питомець—то певний кавалок хліба, а особа — то вже на другім плані. Правда, коли він зажадав найстаршої з доньок, то пропоновано єму молодшу, але як він не хотів на тото пристати, то декани й донька пристали на єго жаданя. Галя з мамою остовпіли, учувши про такі постанови.

Але проворні декани не спускали і з них ока. Тоті тернисті колючки, що то сям, то там стали були визирати, щезли без сліду. Роман, що лише крадькома позирав на Галю, став тепер сміливійший і показував свої чувства щораз виразнійше.

Славка зразу зразив поступок деканів; він казав, що коли вони собі гадають, що він буде другу брати, то дуже помилилися! Він так себе понижати не дасть і ожениться десь інде; ожениться багато, і віддасть їм гроші, що позичила мама; най собі не думають, що він уже куплений!

Та не все так легко робиться, як говориться. Аби так зробити, як він грозив, на те треба було мати більше енергії, а у Славка її не було.

Галі тоті Славкові гніви були не на руку; егоїзм переміг образу.

Вона не ховала перед собою, що те, щораз виднійше надскакуване Романа до неї дуже підозріле, що воно викликане фамілійними інтересами. Але Галя знала, що вона й сама собою робила на него сильне враженє. Ось чому вона не тратила доброї нагоди, аби свій інтерес привести до цілі.

Славко ще трохи хмарився, дорожив собою, але, нарешті, освідчився о молодшу доньку.

На весілю Галя з Романом дружбували.

Того вечора вона дійсно робила на него найбільше враженє.

— Ви сьогодні чудово красні,— шептав він при однім танцю.

— А ви незвичайно лесні,— говорила вона, сміючися.

Але він з певним жаром і повагою твердив, що він не лесний, що вірить і чувствуе свої слова, що лиш її любить і лише з нею може бути щасливий, коли вона на те пристане...

Роман, хоть був видніший від своїх сестер, не був гарний; але для Галі не було тоді кращого мужчини на світі. З ним лучилися для неї: становисько, удержане і симпатія,— словом, все, що лиш могла вимагати.

Вона була щаслива і горда, бо знала, що кожда панна з її товариства з охотою за него пішла би. А він вибрав бідну сироту, на котру люде з милосердєм і згори дивилися, яко на сироту, котра навіть не могла мати претензії до подібної партії...

Галя і тепер замічала злобні вигади, насмішки і дотинки, що вона кокетка, що кождому вішаєся на шию. Але вона була горда, як побідителька, і нехтувала безсильну злість.

Коло мужчин, котрі їй асистували, з котрими вона недавно забавлялася, бачучи кождий їх погляд, кожде слово, вона переходила тепер спокійно, як коло людей, від котрих уже перестала залежати. На згадку, що то не сон, не фарисейство, що вона чула виразно єго слова, гаряче утиснене руки, щось як би електричною струєю прошибало її душу. Приймлена з ласки до єго родини, тепер вона вже по праву буде належати до него, перестане бути бідною сиротою, буде мати таке саме становисько і поважене у людей, яке мати буде її чоловік. Хоть вони не будуть багаті, бо вона ніякого маєтку не могла єму дати, а єго пенсійка спочатку невелика,— але вона чулася так щаслива і сильна, що всі ті недостатки покрила би своєю працею, ощадностею, не роблячи ніяких непотрібних вимагань, ані видатків.

Весіле Славка було при кінці вакацій, а Роман вже лиш кілька днів міг бути дома. Протягати він не міг і не хотів, бо перед ним стояли екзамени, до котрих всіма силами треба було прикладатися.

Той короткий час прожили вони як би в раю, свобідно, весело, з оком зверненим у нічим не закаламучену будучність.

Настрій весільний ще дома не переминув; іще і гості були полишалися, і всі старалися удержати розбуджений гумор і веселість.

На лихо ж, серед тої загальної веселості, оден Романів товариш, от так для фантазії, став договорювати єму Мальвіною, донькою інспектора, про котру всі знали, що

дуже негарна, і що її батько залицяєся до всіх молодих людей, обіцяючи протекцію при екзаменах.

Роман сміявся до розпуку і іще других спонукував до сміху, наслідуючи грубий голос Мальвіни.

Галя була так задоволена, що з чого-небудь сміялася також до безпам'яті.

— Ви ще в ній залюбитеся! — говорила вона, заливаючися сміхом.

— І я так думаю,— відповідав Роман з таким самим поривом сміху.

Ні одна хмарка не тьмила Галиного щастя, бо хоть він і від'їжджав, то все ж таки за кілька місяців мали вони знов бачитися, бо він мав приїхати на різдво.

Але по єго від'їзді зробилося пусто і сумно вокруг Галі. Їй думка все була при нім, а фантазія в чарівнім світлі показувала недалеку будучність. То тихий смуток заливав її серце, то радість грала в нім напереміну. Свобідна, весела ішла вона з ним під руку помежи громадою міських людей або кидалася єму на груди і виливала сльози за давно пробуті муки і униженя. Зайнята домашнім обходом, рахуючися з кождого шеляга, вона то розвертала картки журнала мод, то виходила назустріч «своєму чоловікові» у довгім пишнім раннім шляфроку і в чепці з брабантських коронок...

О боже! тоті мрії! тоті дрібні мрії! Як вони легко прилипають до душі, а віддерті, кожда зосібна лишає по собі рану!

Галя на якийсь час поїхала до матері, а на різдво мала назад вернутися.

Раз ізвечора мати почула легку дрож, другого дня боліла її сильно голова, а третього вона вже добре розболілася.

Їхати з дому не могло бути і думки.

По святах дістала Галя від Романа поштою книжку, котру він був їй обіцяв, а в книжці білет, де пише, що єму дуже прикро було, що не застав її в домі родичів і що він був би приїхав до Березівки, але то була би надто голосна перед людьми заява єго замірів, а, на єго думку, на се ще не пора.

Галя підозрівала Романа, що він нещирий, і, відсилаючи ему книжку, написала: «Чи ще коли будемо видітися?» На то він відписав, що стріча обоїх — то его найлюбійша думка, що коло Галі его найбільша приємність і щастє.

Матері ставало легше, вона приходила цілком до здоровля.

У часі хороби Антін був майже щоднини у них, і рад був як світові, коли міг хоть чим-небудь прислужитися. Галя не раз в страху за хору удавалася до него о поміч.

Але, як хорій полегшало, вона оминала Антона всякими способами і его добру волю вважала непотрібною влізливістю, котрої треба би конче збутися.

А лучилася їй до того добра нагода.

IV

Брат вертався з ординації; він одержав місце і йшов вже цілком на свій хліб.

Кого вихованє сина тілько коштувало, що бідну вдову, той легко зрозуміє, як вона того часу чекала. То мало становити важну хвилю для цілої родини. Молодший брат переходив по половині на его плечі, і Галя мала також жити у него.

З деканами треба було конче розійтися зовсім.

Не оден гіркий оріх розкусила Галя у них уже і за старших сестер, а тепер було ще гірше. Перше обходили вони з нею краще, бо старша, а потому молодша сестра мали інтерес в тім. Молодші вже не потребували ховатися зі своїм невдоволенєм. Галя їм тепер стояла на дорозі, бо коли лучився який молодий чоловік, то звичайно більше займався Галею, як ними.

І не було тут нічого дивного: красша дівчина псує бридшим, а Галя і другим псувала і собі не помагала, як се в дальшім її житю показалося. А ще більше дражнили їх її відносини до Романа.

Отже, переїхала вона до брата. Але у него житє було дуже гірке і прикре. Галя видїла, що вона їм ні до чого не придатна, що вони без неї зовсім могли обійтися, хоть більша частина труду і праці спадала на неї.

Вона робила і за наймичку і за братову. Як від'їхала коли до мами, то вони натомість наймали наймичку; коли скорше вертала і наймичку не можна було так борзо відправити, то на той час заступала братову, котра тогді, не маючи що робити, вишивала всілякі подушки на канві або інші дрібниці.

В новім газдівстві брата вона одна робила велику рахубу. Брат із того, що дістав від жінчиних родичів, старався якнайменше розходувати, аби не думали, що він їх добром хоче годувати свою бідну родину. А братова думала зовсім розумно, що чим менше розійдеться, тим більше для них лишиться, тим борше чогось дороблятьсь.

З першою дитиною тото переконанє ще більше в ній змоглося, так що, коли брат хотів що для Галі зробити, то старався так уговорити жінку, аби їй то не видалося занадто багато. Він знав і почувався до того, що кривдить своє власне гніздо, але знав також, які надії на его поміч мала мати, котра для него не раз собі від рота відоймала, і як він завсігди сердечно сподівався віддячитися, як прийде на своє.

Трудність погодити два противні обов'язки не рав сильно его ломила.

Галю се також дуже боліло. Ще доки мала надію на Романа, уважала своє положенє хвилевим і терпіла все.

Але надії на Романа швидко пропали. Від освідчин своїх виділися вони всего один раз. Та і то раз він не тілько не успокоїв її, але ще більше додав їй жалю. Хоть Роман старався бути з нею як давніше, то все ж таки зміна в его слові і ділі була так видима, що Галя не перемогла довше дурити себе.

Більше він уже не приїздив.

Так минув рік і другий. Часом показався який інший, покрутився, усміхнувся і щез без сліду.

А Галі час уходив. Літа летять стрілою, а чим дальше, тим для кождої дівчини менше надії віддатися. А Галя не лиш була дівчина, але вона була бідна сирота, що жила у брата на ласкавім хлібі. Кров в жилах стиналася їй на гадку, що її положенє, може, вже ніколи не зміниться, що вже, може, в одно не буде нічого значити, буде понижена, нікому не потрібна. Не дуже симпатична братова стала для неї ще противнійша. Галя ненавиділа тото утле, никле сотворінє, котре мало право її використувати лише через те, що їй припадком удалося вийти заміж, а Галі ні.

Раз якось приїхали сестри братової і привезли новину, що Роман жениться з Мальвіною, з тою самою, що її колись так висмівав.

Але тепер як би не було давньої Мальвіни. Давня Мальвіна пропала без сліду, а натомість стала друга, хоть не красна, то «дуже приємна», «розумна», а передовсім з доброго дому, високоповажних родичів. Ціла родина не могла доста наговоритися про те.

Галі кожде слово розривало душу. І кого він вибрав на її місце, з ким придумав ліпше щасте для себе?! З Мальвіною! Для неї відтрутив серце, що так липло до него, для неї зав'язав світ бідній сироті!

Ще тяжче стало її положенє, коли почали вибиратися на весіле. Брат відчув її жаль, єму тяжко було дивитися на бліде лице Галі, на таєні сльози...

— Чи не поїхала би ти до мами? — сказав він одної днини.— Я маю важну орудку в справі молодшого брата.

Галі вдарила кров до лиця,— вона брата добре зрозуміла. Та й сама вона бачила, що не має у него що довше сидіти.

Ах! як вона хотіла тогді умерти, як умерла Оля, її бідна сестричка! Зі зложеними на груди руками лежала би в тихім гробі, не зазнавала би несправедливості світа, не чула би єго наруг! Без вражінь і надії, але і без болю серця спала би вічним сном...

V

В неділю з полудня виїхала Галя додому. Легонький дощик скропив землю, а прозора хмарка закривала ще сонце. Візок швидко летів посеред поля, на котрім збіжє уже доходило; дерева, хрести і керниці при дорозі пробігали одні по других. Лише зрідка надибався чоловік, що при неділеньці святій вийшов подивитися, чи уже час починати жнива, і з колосєм в руках вертав до села, або яка молодиця вертала додому, напасши на межі коровку.

По пасовиськах пастухи грали у сопівки або розкладали вогонь і пекли молоді кукурудзи. Інші спали по ровах, лишивши худібку на других, а збуджені ненадійним туркотом, підносили голови і заспані стягали капелюхи перед панами.

Чим ближче села, тим частійше надибався чоловік, а в самім селі люде роїлися, як мухи.

Діти бігали по дорогах, кидали грудками і інші виправляли псоти; газди з люльками в зубах повільним кроком ішли до коршми; жінки в хустках десь до куми ішли на «перщінє» або лиш в платинках на голові перебігали від хати до хати, аби поговорити з сусідкою.

А під фігурою * на толоці заводився танець. Дівчата то стояли, то сиділи на землі під вербами коло плота. В білих, як сніг, сорочках, з вишиваними рукавами, в червоних овиванках і стяжках вони самі червоніли, як восени калина. Парубки, співаючи, обходили скрипників, що сиділи на середині на малій лавочці, і кликали дівок у танець.

— Ану-ко, Єлено, ану-ко, Марцю, сюди! — крикне то оден, то другий, махнувши на дівку рукою, а ті по одній ішли до парубків, що їх кликали.

Галю прикро вразив голос скрипки і великий жаль розібрав, коли поглянула на веселих дівчат. Межи ними не було великої ріжниці. Сільська дівчина, хоть би найбіднійша, заслужить а убереся, як найперша багачка. Вона хоть тяжко працює, але не встидаєся, як вийде межи люде, за бідну одежину. Цілий тиждень жне або сапає, а в неділю убереся і піде в танець з тим, з котрим у суботу стояла при роботі. Вона не тужить, виглядаючи, чи «приїде», не вичікує роками нагоди видітися з тим, котрого хотіла би бачити.

Галі зробилося жаль, що мама її не перебрала за простy дівчинку, що не посилала в поле і на танець. Здоровими руками заробила би вона на себе, що треба, потому віддала би ся за того, котрий би їй сподобався, і не плакала би розчарована, не знала би ошуки паничів, що знають ліпше рахувати, як любити. Мала би мало, але своє власне. Працюючи враз із чоловіком, знала би, що приспорює собі добра, а не лиш до часу ужиткує працю чоловіка. А по єго смерті ніхто не мав би права вигнати її з хати з дрібними діточками, як вигнали її маму.

Сонце уже заходило і поволі западало за гори. Їх візок знову промикав суголовками помежи ниви, і понад

* Фігура (досл. статуя) — хрест, що його галицькі селяни ставили у полі, на пасовищі тощо.

вечір доїхали до свого села. Село хоть друге, а було як би тото саме, що лишили за собою, тілько що бачили єго о дві години пізнійше. Там дівчата танцювали, а тут уже вертали з танцю, розбираючи по дорозі з голови убранє, діти вибігали против овець, жінки сиділи по хатах і розкладали вогонь, а підпилі чоловіки вертали з корчми додому. Вертав також і Грицько Крайній, натягнувши капелюх набік та й щось бурмотячи під носом.

— Жінко, отвиряй! — крикнув він на воротях.

Чорнява молодиця вибігла з хати.

— А бог би тя побив, п'янюго! — крикнула вона й собі.— Не можеш сам собі отворити, але кличеш мене від дітей!

Він друлив ногою ворота, виломив з плота кіл і, нічо не кажучи, замахнув ним на жінку. Вона хотіла хильцем утечи поза хату, але він забіг з другого боку, потяг її патиком, зловив за кіски та й кинув до землі. На її крик повибігали сусіди з хати, але кожде тілько здвигло плечима, бо хто ж сміє мішатися, як чоловік б'є жінку?

Бідній Галі аж мороз пішов по тілі, і всі її думки про ліпшу долю сільських жінок замінилися в страх і гидоту. Вона пса не вдарила би так, як тут чоловік зневажає другого, рівного собі чоловіка, приятеля і товариша житя.

Мати не надіялася Галі і немало здивувалася, коли її узріла. Але глянувши на бліде, заплакане лице доньки, не сміла нічого питатися — вона вже догадувалася щось недоброго. Коли брат умисне згадав про Романове весілє, стала ще сумнійша і ще менше говірлива.

Брат, якось показалося, не мав ніякого виразного діла і зараз на другий день поїхав. А Галя лишилася сама в низенькій хатині зі своїми тяжкими думками.

Їй виділося, що вона вже в гробі, далеко від світа, до котрого горнулася і від котрого надіялася ліпшої долі. А коли їй часом встидно стало, що мати побиваєся коло господарства, а вона сидить без роботи, зложивши руки, то насилу вставала, аби і собі найти яку роботу і не їсти дармо материну гірку працю. Але робота її не бралася — вона лише сердила себе і матір.

Антін, довідавшися, що Галя дома, зачав знов частійше до них заходити. Не могла вона вже на него так згори дивитися, як перше, але коли єго узріла зі свого вікна, то ще гірше щось заболіло її коло серця. Їй здавалося, що вона спить, а він її будить з тяжкого сну і показує ще страшнійшу дійсність. Якась безсильна злість брала її і доводила до крайності, і Антін учув часто не одно таке згірдне слово, котре могла винести лише терпеливість влюбленого.

Якраз тоді, коли вона, зламана і розчарована, сховалася під крила родительки і не мала перед собою способу вийти з того положеня, брат стриєчний її мами, священик із Поділя, приїхав до їх дідича старатися по давній знайомості о презенту для сина. При тій нагоді не оминув і сестри. Єму добре велося, і він заїхав до них такими великими кіньми і такою красною коляскою, що не було її де умістити. В дворі пішов інтерес добре, і то єго ще якось ліпше для світа настроїло: він розжалівся над бідою сестри, казав, що хотів би чимось помочи,— аж нарешті рішився взяти Галю з собою трохи межи люде.

Для Галі цей припадок був остілько догідний, що вирвав її хоть на хвильку з убиваючого положеня, а найперше через те, що увільняв її від Антона. Сей, здивований і засмучений її скорим від'їздом, довго стояв опертий о фіртку своєї школи і дивився за ними. Але їй було байдуже про те, що без причини відтрутила від себе щире і прихильне для неї серце молодого учителя.

Дім стрийка Галі був багатий. Стрийна, хоровита, бліда і дражлива жінка, часто тривожила цілу хату, хоть взагалі не була зла жінка. Вони мали багато дрібних дітей і лиш двоє старших: жонатого сина і доньку молодшу від Галі, Емілію, котра вже також недовго мала бути дома, бо була заручена з питомцем, і за рік мало бути весілє.

Мама і донька доста прихильно прийняли Галю, а особливо Емілія рада була товаришці свого віку, з котрою щоднини могла би говорити про свого нареченого і про інші дівочі справи.

Вони мали багато знакомих, всюди в сусідстві бували і у себе сусід гостили.

Галя саме попала на ряд забав і празників в околиці. Емілія, як пучок нерозвитої ще рожі, дрібненька, пухка, незвичайно ніжна і лицем бліда, вважалася за найкрасшу дівчину в тих сторонах. Її краса була все однака, ніколи не блідла, але ніколи й не набирала незвичайного блеску. Цілком інша виходила Галя. Вона не була така ніжна і никла побіч тамтої при деннім світлі в щоденній одежі; але зате увечір, при трохи стараннійшім убраню, набирала власне того блеску, до котрого ніколи не підніналася Емілія. Через те вечірні забави були для неї полем пописів і слави. Світло, музика, довгі фальбанисті сукні були для неї тим, чим трубка для боєвого коня. Хоть вона так була розчарована і сумна, але на забавах оживлялася, набирала як би нової сили. В легкій балевій туалеті переходила по покоях і тайком зазирала в зеркала. Її гнучка стать видавалася ще вищою, очі блищали, а з темного, кучерявого волося ще виразнійше виступали рівні, як з мармору виковані, черти лиця.

«Чи ж може бути,—питала вона себе саму,—аби дівчина з такою красою не найшла собі чоловіка до вподоби?»

Віра в тоту красу додавала їй духа, смілості і відваги. Всюди, куди вона повернулася, заступали їй дорогу мужчини. Зліталися, як рій метеликів до розцвілої цвітки, і кождий чим іншим старався на себе звернути увагу. Оден дотепом, другий повагою і розумом, третій доброю посадою, а інший попросту своєю складністю і хорошими очима. Лиш то у них не було гріхом і не називалося кокетством,— у мужчин воно так собі без прозвища ходить по світі. Вся вина спадала на Галю, хоть у неї кокетство не було простою забавою, а тяжким трудом, тяжкою боротьбою за існованє.

Родичі Емілії аж тепер узріли, кого мають у себе. Бідна забута сирота виросла в ворога. Емілія, дотепер найкрасша, никла як пільна квітка при плеканій городовій рослині.

Галя зараз дозріла округ себе неприязну зміну, хоть і прикриту плащиком ввічливості. Але що вона тому була винна? Вона жадала тілько того, що другі жадають від світа. І вона хотіла так жити, як другі живуть.

Для Галі лишалося лиш одно: здобути любов правдиву, аби досягнути красшої долі. Але вона уже так мало на те надіялася, що аж дивно їй було, як міг хтось боятися її, як міг не знати того, що вона так часто досвідчала: що в теперішніх часах любов—то не сама лиш ідеальна стріла Купідона, а потребує більше реальних підстав! Кілько то мужчин коло неї крутилося, кілько то деклямацій наслухалася вона, а все на тім і кінчилося! Роман, може, дійсно ще найщирійше про неї думав, бо навіть хотів женитися, але він потому інакше роздумався.

Як потопаючий хапається всего, що в руку попаде, так Галя хапалася своєї краси, а люде завидували їй і тих змагань, хоть се були змаганя безнадійної розпуки...

Що про неї стрийки думають, довідалася вона цілком ненадійно. Вона спала з Емілією в однім покою, а родичі з дітьми в другім. Вона якось довший час не могла заснути. Стрийко з жінкою також не спали, і хоть двері були заперті, то при загальній тишині чути було майже кожде слово. Вони говорили про низьку ціну збіжя, журилися, що вже молодші діти треба давати до школи; нарешті їх голоси так притихли, що тілько десь-не-десь яке слово долітало до її вуха. Галя уже дрімала, аж зачула виразно своє ім'я на переміну з іменем Емілії і її нареченого.

— Тота уже розумна, а наша ще дитина; може би ся удало її яким делікатним способом позбути, заким він приїде,— говорила шепотом стрийна.

Галю як би хто обсипав вуглем. Вона не сподівалася, аби про неї так зле думали, аби вона була спосібна відбивати підступом жениха. «О! не дочекаєте того, аби мене під позорами виправити з дому!» подумала собі.

Ледви зазоряло, Галя вже була на ногах, потихоньку вишукала кавалочок паперу і написала до мами письмо, на все заклинаючи, аби зараз приїхала по неї.

Вона вийшла з хати, перейшла город і стала при дорозі, чекаючи, аж люде туди будуть іти на торг до міста. Чекала довго, і першому чоловікові, що надійшов, передала свій лист. Перемерзла вернула до хати. Ті, що завдали свій лист. Перемерзла вернула до хати. Ті, що завдали їй смутку, спали ще спокійним сном, не заколоченим горем її душі.

Спершу вона нічо не гадала, лиш коби якнайскорше вирватися з хати, котра так скоро їй обридла.

Пізнійше почали виринати перед нею немилі наслідки сеї постанови, особливо тривожила її близькість Антона, від котрого рада була би утечи на край світа. Але все-то перемагав неспокій, що мама могла не одержати письма і не приїхати.

Минув так цілий тиждень. Гіркий то був тиждень муки, непокою. Що лиш затуркотіло на подвір'ю, зараз бігла вона до вікна дивитися, чи то не мама.

Аж раз надвечір усі надзвичайно здивувалися ненадійним приїздом мами. Галя зараз зачала ся вибирати. Стрийки стали якось не свої і хотіли її затримувати, але Галя наперла, щоби таки зараз їхати. Плач душив її в горлі, і вона мусила якнайскорше увільнитися відси, аби хоть виплакатися доволі.

VI

І знов тишина, знов гріб, знов той Антін із залюбленими очима, як хрест на гробі надії! «О боже! як тяжко жити, чи ж не ліпше десять раз було би умирати?» думала Галя і завидувала умерлій сестрі, що пішла за батьком, а її лишила при живій мамі на гіршу муку і журу. Що ж їй, нещасній, робити, де дітися, як собі зарадити?

— Хіба уже піду за Антона! — сказала вона раз в приступі жалю до матері.

Тота, замість жахнутися на розпучні наміри доньки, лиш сумно покивала головою, як би уже давно про те думала. Се Галі ще більше завдало жалю. Мама годилася з гадкою, про котру їй страшно було і подумати, а може, ніколи не видавалася тота гадка так страшна, як тепер! І то було одне серце на світі, котре її жалувало і любило!

Дні ішли за днями, подібні одні до других, як каплі води. Так само, як давнійше, сиділа вона від ранку до вечера з голкою в руках при вікні, так само, як давнійше, приходив і мучив її Антін. Аби хоть трохи мати від него супокою, почала ходити до місцевої попаді, вибираючи все той час, коли приходив до них Антін; або ще частійше ішла до хащі і там пересиджувала візити учителя.

Прийшовши раз на попівство. Галя застала там гостя, далекого родича, семінариста Стефана П... Вони глянули на себе і сильно змішалися. Він не був їй цілком незнакомий, так само й вона ему. Під час її проживаня на Поділю виділа вона его раз чи два на забаві, та, не

знати чому, забракло їм відваги тут до того признатися. Він не раз з нею танцював, не раз слідив за нею блискучими очима, але все-таки менше крутився коло неї, як другі. «Що его ту завело? — спитала вона себе.— Чи то чистий припадок? чи, може, заставлені нею сіті на кого другого, его, власне, зловили?» На кождий раз приїзд его сильно потривожив її мислі.

Другий день перейшов як усе. Третього дня прийшла попадя з дітьми і Стефан з ними, а далі він сам почав приходити.

То уже щось більше давало до мисленя. Темрява, залягаючи її душу, зачала як би рідшати, а поодинокі лучі світла заходили до дна її душі. Апатичні її дотепер занятя набирали значіня, житя і барви. Спершу були хвилі, коли, навчена сумними досвідами, вона відпирала налі, коли, навчена сумними досвідами, вона відпирала наступаючіся нові надії, але само постепенне его эближене напирало на неї новою хвилею вражінь і житя.

Ах! як блискучі, повні запалу мав він очі, коли раз у городі на попівстві зірвав і подав її польний романець. Який зворушений був его голос, коли говорив, що романець — ворожбит любові та просив, аби собі поворожила на его листках, і як посмутнів він, коли вона сказала, що не має на кого ворожити!

— Позвольте, я на вас загадаю,— сказав він, хапаючи її за руку і притискаючи до своїх уст. Вона насилу втримала в руках маленьку квітку і вимовляла слова ворожби: «*лю... бить не лю... бить*». «Не любить!» сказала нарешті, обриваючи два листки нараз.

— Ні! — підхопив він скоро.— Романець говорить за мною. Ви обірвали два листки на кінці. Ви не хочете знати, що я вас люблю, що я був би найщасливійший з людей, якби ви хотіли бути моєю жінкою...

Хоть уся кров бухнула їй до голови, вона заховалася майже цілком спокійно.

— Ви знаєте,— відповіла вона тихим голосом,— знаєте, що я сирота, і, як більша частина сиріт, не маю ніякого маєтку...

— Знаю се,— підхопив він скоро,— але я маєтку не хочу; я потребую лише кілька соток, при тім числю на свою і вашу родину.

Галя мало не крикнула, учувши таке. Кілька соток! родина! Як можна було бути так недосвідченим чоловіком і уважати то все за річ маловажну!

Вони стояли на кінці стежки, посипаної опадаючим листєм. Перед їх ногами лежав обірваний романець, а над ним шнур відлітаючих журавлів. Журавлі видавали сумні прощальні голоси, а засмученій дівчині здавалося, що вони забирають її супокій, всі сни і надії.

Стефан був сильно блідий від внутрішнього зворушення, а вона ледви могла вимовити: «Пробуйте...» і швидко пішла від него.

Карта обернулася. По поезії наступила проза: дійсність нещасного положеня виглянула з-під рожевих листків. Тепер уже не було бесіди про взаємні склонності серця, лише чи можна буде тих, так конче до щастя потрібних, кілька соток роздобути. Журилися тим усі. Журилася Галя, журився Стефан, журилася мама і брат, що зараз по освідчинах завізваний був на фамілійну раду. Єму потрібно було шість соток.

І о тоту суму, котру не одна велика дама видає на оден вечір, на одну сукню, розбилася ціла будучність бідної дівчини. Мати не могла уже нічо з задовженого свого грунту витягнути, а брат давав лише третю частину.

Але материна любов спонукала матір до кроку сміло-го і непевного. Стиснувши серце і замкнувши на все очі, вона рішилася поїхати і вижебрати потрібний гріш.

Сумно вона вибиралася в тоту дорогу і довший час її не було. Аж нарешті вернула,— вернула так, як можна було надіятися, з нічим. Подоляне оказалися ще найліпшими, бо обіцявши трохи гроша, сказали, що дали би більше, але довги за свого зятя недавно заплатили. Другі вимовлялися недостатками, хлопцями в школах, то підростаючими дівчатами, що ростуть, як «жидівська лихва», і не оглянешся, коли сімнайцята весна завітає. Правда, кожда газдиня обіцяла щось з дому на весілє, але тут треба було — грошей.

Стрібувавши всего, вони уже нічо більше не могли зробити і мусили все здати на Стефана. «Будьте спокійні!» казав він, прощаючися з Галею.

Аби чоловік не знати які пережив прикрі досвіди, то все він рад вірити свому добру, аж доки не згасне послідня іскра надії. Щирі, симпатичні Стефанові слова успокоїли Галю. Вона єму вірила. Вона навіть не питала себе, чи

любить єго. Вона знала лишень, що з ним була би незвичайно щаслива і весела і що він не міг би мати ліпшої від неї жінки. Якась неограничена вдячність як для того, що вирятував їй житє, панувала над всіма її чувствами. Він вертав їй давню, дитинну доброту серця і нищив жаль до людей і до світа. Через него вона могла бутк щаслива і спосібна ущасливити других. А хто ж міг мати до того більше права, як не він сам?..

Вони прощалися ненадовго, бо на кождий спосіб він мав в короткім часі вернути.

Доля усміхнулася на хвилю, аби завдати ще сильнійший удар в саме серце.

Час приїзду Стефана минув. Галя не хотіла ще тратити надії, але він все-таки не приїжджав. Надармо чекала, плакала і молилася, час ішов, а єго не було...

Аж нарешті прийшло від него письмо — письмо гірке, нещасне, плачуче. Він, прощаючися з нею, прощався і з своїм щастєм навіки...

Гірка іронія викривила її уста. Огонь горів у печі,— вона, здавивши письмо, кинула його в поломінь.

«Всі, всі вони однакі, що до одного...— вирвалося з її зболілої груді.— Вихваляються енергією і відвагою, а як прийде стати до боротьби з житєм, то готові придавити в собі найсердечнійші чувства... Кілько-то любовних слів він мені не наговорив, а утік, коли узрів, що не заплачу єго довгів! Говорить, що не міг би дивитися на любу людину, котрої долю не можна забезпечити відповідно, а лишає тоту людину саму собі, най пропадає! О, висока логіка мужчин, до котрої не може піднятися жіночий розум!..»

Нещасна дівчина не була вже в силі шукати якогось виходу. Бо нащо ж здалися всі заходи і пориви, коли все кінчилося на нічім! Могла тепер летіти її лодь нещасна, куди сама хотіла,— вона вже не тримала в руках весла. Міг її потопельник потягнути на холодне дно води, могла розбитися о каменисті береги, пропасти в безвістях,— для Галі все вже було одно...

Але як камінь, абияк кинений угору, упаде на землю, так Галя, як багато таких жінок, коли їм не удасться де

примістити в світі, упала тягарем на власне своє гніздо. Мати, видячи свою дитину безсильну, не здібну о собі думати, взялася сама до рятунку. А мала вона лиш оден спосіб на то — віддати її за Антона. Галя надто була зломлена, аби могла була опиратися. Та й що ж вона мала робити? Лишитися старою дівчиною? Носити як би провину власний свій вік? Бути вічно предметом злословних уваг і насмішок, вічно даватися манити зрадливим надіям? Терпіти пониження і услугувати ціле житє своякам, котрим тяжко було жертвувати по кількадесять левів? Не мати нігде власного кута, приміщеня, котре не називало би ся тягарем або ласкою?..

Галю опанувало дивне чувство. Вона хотіла би була десь піти, загубитися, забути про світ і людей... Хотіла би пропасти, як в народній казці — запáсти під землю, і схóватися за двері місяцевої або морозової мами! Там Антін не був би тим, що тут. Там не було би світових вимогів, не було би ріжниць стану, образованя; там стояла би против него, не як против зовсім нелюбого собі чоловіка, але там, поборена єго любов'ю, вона віддала би ся, може, єму без ніяких інших побічних оглядів. Але тут на землі, тут інші рахунки! Переломити всі пересуди, відвикнути від звичаїв, з котрими, коли не в дійсності, то в снах своїх жилося, бути покиненою тими, котрі ще недавно тебе величали нижчою при тих, що зависно, може, споглядали на тебе — о, то не так легко!

Аби жінка могла над то все піднятися, на те мало залюбитися, на те треба би з любові шаліти. А тут про любов і бесіди не було.

Ах! як тяжке таке житє на світі! Гадки, як чорні змії, тислися в голову, вертіли мозок, роздирали Галине серце.

Завтра!.. і раптом зо дна її душі виринув образ, котрий вона раз бачила і котрий вразив її був страшенно своєю красою та правдою: насеред великої та пишної кімнати стояла в обіймах молода пара. Її спадаючий з голови вельон і довга біла сукня свідчили про те, що тілько що відбулися шлюбні церемонії. З якою любов'ю і вірою витягає вона до нього руки, з яким чувством, запалом і жаром пригортає він її до своєї груді і складає на її чолі гарячий поцілуй! Ніщо не може рівнятися з блеском їх очей і щастєм тої хвилі. Вони — живі поеми житя, і ні оден поет не в силі віддати їх стиха прошептаних слів: «Ми, нарешті, самі».

Тепер той розкішний темат її думок затяг вічну жалобу, і сирітська доля заломила руки.

Завтра в сей час і вона лишиться з тим, з котрим до гробу зв'яжеся житєм, але як противні, як страшно противні будуть тоті думки і чувства. Все, колись дороге і сподіване, треба буде, хоть з гнівом і болем, віддати в жертву невмолимої долі. Надармо вона старалася змягчити тоту долю, надармо ковтала до дверей щастя і любові, надармо споглядала в країни того раю! Люде безмилосердно відвернулися від неї і кинули їй на дорогу лише кусник сухого хліба.

Мати ще не спала, коли Галя вийшла з хати. Довго вона чекала на доньку, і тяжкі, і невеселі думки мучили її голову і зболілу грудь.

Не з таким серцем хотіла вона бачити свою доньку під вінцем, не такого щастя бажала вона для своєї дитини.

Щастє? Надія? То давно пропалі мрії. Завмерли вони разом зо смертю батька її нещасних дітей і лягли з ним разом до гробу!

Глибокі зітханя довго переривали нічну тишину, а гарячі сльози продиралися ще через замкнені сном повіки.

Слабе прозоре світло заглянуло у вікно. Вона проснулася, протерла очі і глянула на постіль доньки. А доньки ще не було в хаті.

Місяць уже цілком сховався за гори, щезли нічні тіні, лиш зоря світила червона. Все віддихало оживляючим холодом. Цвітки, що лиш пробудилися, травки і листки свіжилися змиті свіжою росою, а причеплені до галузок метелики чекали, аж мокрі крилечка їх овіє вітер і осушить сонце. Ціла земля як би в набожній задумі приклякла, зложивши руки, а шепотливий і дзвінкий потічок ніби її устами говорить ранню молитву.

З цвинтарного горба сходили дві жіночі постаті. Ішли тихо, спустивши голови, як дві зламані билини, і лише дрібне ріще хрустіло під їх ногами. Краса ранку не промовляла до їх душі, а здоровий холод переймав дрожем. Із корча випорхнула пташка, захиталася на довгім прутику і зацвіріньокотіла. Повернула маленьку головку,

глянула одним оком на небо, другим на землю, глянула на жінок, ударила крильцем і вернула назад до любого гнізда, до милого друга, що гойдався на довгій галузці. Мала пташина любувалася природою, зазнавала любові і щастя і тішилася життем.

А обі жінки — чи також тішилися життем? Чи були то сльози любові, щастя і втіхи, що текли по їх блідих замучених лицях?..

СУДІЯ

Пан судія вертав з канцелярії зіритований: немила судова справа розстроїла єго нерви.

— Пані дома? — запитав він служниці, прийшовши додому.

— Нема нікого дома, прошу пана. Пані з панною пішли до пані консилярової, панич десь поїхали, мені пані також казали, що можу піти до сестри, бо гадали, що пан підуть просто до касина.

— То йди, коли тобі позволили, лиш затопи в печі, бо якось студено.

Служниця розпалила, накидала дров, покрутилася ще по хаті, накинула на себе хустку, і за хвилю лишився він сам один на цілу хату.

Огонь жваво захоплював полінця, гудів і прискав малими вугликами.

Судія наложив люльку, отворив дверці і вдивився в палаюче полум'я. В хаті робилося щораз теплійше; тепло наповнювало кімнату, огортало єго рамена, пашіло на лиці і переймало все тіло. І забув він про свої літа, про сиву голову, поволі затиралися свіжі враження і стали прикриватись якимись іншими, десь на дні душі схованими спомиками.

Єму видїлося, що він десь ще мала дитина, бігає за мамою, тримаєся її одежі. Тата нема дома, поїхав до міста: він нетерпеливо виглядає, бо знає, що тато привезе гостинця, і вже наперед тішиться дерев'яним коником або цукровою сопілкою.

Синяве полум'я простягаєся в зелені поля і сіножаті. В високій траві гудуть полеві комашки, а здалека блищать коси косарів. Там він, рум'яний від утоми і вдоволеня, ганяєся за красним мотиликом, зриває барвисті квіти і слідить скоки полевого коника. Єму лиш тілько й жалю в житю, як літо минає, як бабуся зима усе зціпить і обвіє холодом. Хоть і тоді єму не зле. Взимі приходить святий Николай, їздить санками, а він так любить санкуватися, слухати, як хрупотить сніг під кінськими копитами і теленькане дзвінків розноситься широко по білих нивах.

Добре жилося дитині при добрих родителях. То зима, то літо чергувалися напереміну, а з ними чимраз нові утіхи; і хоть деколи і сльозоньки злили личко, то скоро висихали і зникали без сліду, не лишаючи жалю в малім серденьку.

При кінці одного такого гулящого літа відвезли його до міста і віддали до школи. Гірко було лишатися одному в чужій хаті між чужими людьми. Наука спочатку забавляла його, але потому щось ставала усе труднійшою. Лекції бували довгі, дуже довгі; сидить він бувало учиться, насилу продирає очі, аби не заснути.

«Боже милий! — думає.— Нащо його тут привезли, нащо кажуть учитися? Він би так радо вернув додому, до тата, до мами, покинув прокляту школу і ніколи на неї не подивився. Коби лиш знав, що не будуть на него гніватися за те, бо він страх боїться, як хто на него гнівається. Но, чей дочекаюся вакацій! — гадає собі.— А тоді знов зелена сіножать, гулянє, свобода». Рахує бідненький дні і години, рахує, хоть воно ще далеко. І так єму здаєся, якби він був не один; якби їх було два: один скаче і бігає по селі, а другий з книжками під пахою снуєся попід мури і топче міські тротуари.

Але з часом до всего чоловік привикає. Примус заступила емуляція, а школа змінилася в поле поступів і заслуг. Труд єго надгороджувався. Ніхто не мав ніколи ліпших від него свідоцтв і не міг числити на світлійшу

будучність. Виростаючи з дитини в молодця, дух щораз ширше розвивав свої білі крила. Університетське житє вилущило його з тісної шкаралущі гімназіаста. Повіяло іншим житєм. Зроджувалися інші почутя і потреби, поняття прояснювалися, міцніли і зазначувалися новими напрямами. Тут товариство основувалось не лиш на особистій симпатії і приятельській підмозі, а обхапувало ширші круги — спільності по думці і змаганю до одної мети.

Зітхнув, як лиш зітхають старші на згадку прожитих літ; поправив люльку і докинув свіжих полін до печі.

Тисячі червоних іскор зажевріли і посипалися вгору. Перед ним замаячила довга, простора зала, освічена ясним газовим світлом. На самій середині з-поміж золотих рам і великих зеркал виступав без жадних ярких окрас поважний портрет славного народного генія. Вокруг розлягаєся голосний гомін людських голосів, бренькскляноки і біганина прислуги. При однім столику піднісся молодий мужчина зі смаглим, блідим лицем. Повів палким оком по присутніх, даючи знати, що хоче говорити.

Дідусь потер чоло рукою. Немало вже від того часу води уплило, а перед ним так живо стоїть та хвиля, що ще дотепер пригадує собі відірвані фрази з промови молодого бесідника.

«Панове і товариші,— говорив він, вказуючи на образ.— Кілько нас тут, а всі ми зібралися задля того ось чоловіка, що мертвим оком дивиться зі своїх рам, аби освятити єго заслуги для спільної нашої матері-вітчини. Всі ми одної думки, всі ми одного і того самого бажаємо, бо ми сини одної землі, галузи одного дерева, всі ми робітники одної великої будови загального добра. Який малоумний, який тіснозорий той чоловік, котрий не знає, що лиш загальне добро може ущасливити одиницю! Який злий мусить бути той, котрий забагає жити безжурно коштом другого! «Жити і дати другому жити» — ось що повинно бути нашою девізою! Але кожда робота, як кожда будова, буде лиш тоді тривкою, коли опираєся на грунті і сильнім фундаменті; а фундаментом і підставою загального добра, спільних людських інтересів є народність! Лиш на тій підставі може здорово і пожиточно

розвитись культура і цивілізація цілої людськості! «Кожний нарід повинен боротися за національність! Тож борімся, братя, за нашу бідну вітчину, хоть би до останньої каплі крові, доки несвідомість і темнота буде заступати нам дорогу!»

Бесідник скінчив. Зворушене заволоділо присутніми, багато стискало єму руки, декотрі цілувалися. Лиш один найближчий єго приятель не зблизився й не сказав слова; він боявся рушитися зі свого місця, глянути і промовити: він чув, що слова застрягли би єму в горлі і сльози тиснулися до очей...

Все, що той чоловік умів виповідати устами, товпилося в душі і залягало в серцю єго молодшого товариша. Що у него не могло вилитися в слова, лиш боліло, розпирало грудь в німім жалю, друг єго виповідав з натиском і жаром, ясно і певно.

Оба вони були слухачами прав *, з малою лиш ріжницею в літах і студіях. Але ріжниця ся була причиною, що старший був неначе ментором молодшого. Він втягнув його в круг молодіжи, де сам уже займав поважне місце, виробивши собі становисько своїми поглядами і вимовою, котрі і у нового товариша відразу здобули єму любов і поважанє. Оба вони були молоді, палкі, талановиті і майже нерозлучні. Оба багато читали і провадили гарячі дискусії. Творили прехороші картини горожанської рівности, ладу і обов'язку, до котрого їх житє способило, і чим мали бути в будучності. В своїх студіях бачили щось більше, як лише спосіб до житя для себе. Вони вірили, що добрі наміри щирих людей, коли мають проявити свій відроджуючий та благодатний вплив на загал, мусять бути і так само гарні в ділі, і в засаді, і в їх ідеальних понятях. Добро мусить бути так само абсолютне в практиці, як і в теорії. Де не було рівноваги між теорією і практикою, там не було для них моральної правди, сильного переконаня про те, що зле, а що добре. Чи ж діло, хоть би і найсправедливійше, але не зросле міцними нитками з душею і цілим житєм чоловіка, не стаєся лише

* Студентами юридичного факультету.

блахманом, не робиться, мов за панщину, отілько лиш, оскілько до того спонукають які-небудь зверхні обставини? Звідси брехня і зла віра в відносинах публічних і приватних. Недостаток тої гармонії, інші думки а інші діла обурювали молодих ентузіастів.

Судія вдивився в широко жевріюче полум'я і. схилив голову на груди.

Ой без серця й без духа,

— шептав він дрожачими устами,—

Увесь люд конає...
Давай крил менї широких,
Поро молодая!
Полечу над мертвим миром
До святого раю,
Де огонь святий у душах
Дивами сіяє...*

Ах! Де поділась відвага і сміліть, оригінальність і спосібність до жертв і навіть — і навіть — чесність!..

Страшна то хвиля, коли дух розвине за одним заходом цілий звій пам'яті і зіллє в одну краплю часу гіркі дії цілого житя...

З давно минулих днів вирінула легка, гнучка стать молодої дівчини, з золотавим волосєм і ясним голубим оком.

Він був тоді молодцем в самім розцвіті сили; гарна дівчина заволоділа єго чутєм, сталася єго щастєм, розкішю, усім, що він міг найти наймилійшого на світі — словом, любов'ю. Серце, переповнене чутєм, шукало полегші, переповнене новими вражінями, дрожало радістю і тугою, не могло зміститися в грудях і вилило свою тайну перед приятелем.

— Люблю її шалено, без пам'яті, усею силою моєї душі! Мені без неї нема більше світа, нема житя! Вір мені, товаришу, без любові неварто жити на світі! — говорив він раз збентеженим голосом.

Приятель нічого не відповів, лише став перед ним, спер руку на єго раменах і вдивився єму просто в очі. Єго уста злегка задрожали, змінили форму, розтягалися в кутиках, і він вибухнув сміхом.

* А. Міцкевич: «Ода до молодості». Переклад з польської А. Навроцького. *(Примітка автора).*

— Чого смієшся? — засичав наш герой майже крізь затиснені зуби.

— Друже,— відповів приятель,— не гнівайся, але ти кажеш те, що я вже давно помітив, борше, може, як ти сам прийшов до тої свідомості. Се, врешті, не доказує ще, що у мене велика прозорливість, бо залюбленим завсігди видиться, що ніхто про їх тайну не знає, тимчасом як увесь світ про те говорить. Але я рад, що ти порушив сю справу, і, признаюся, я чекав тої хвилі.

— А то чому, коли вільно спитати? — запитав він як перше, але вже без злості.

— Про се можна би багато говорити. Що твій ідеал може заполонити серце молодого чоловіка, то певне, але чи зостановлявся ти над тим, що ти робиш? чи роздумував ти про загальні наслідки? Представ собі існуване одного з нас, котрому жінка не внесе з собою в хату ані гроша. Представ собі нужденне житє, де кождий кавалок хліба з'їдається, де лиш вистарчає при скупім рахунку на щоденні потреби. Пощо чоловік учився? Нащо леліяв в своїй груді думки і ідеї? Чи на те, аби загребтися в чотирьох стінах? Котрий з нас зможе тепер жити в залежності від кількох гульденів. Ми, як перший-ліпший поселюх, набули прецінь вищих культурних потреб, маємо, врешті, перед собою велику патріотичну задачу, маємо вітчину, котра потребує гроша, а відки єго взяти?

— Але ж я її люблю!

— Є любов, але є також і сила волі. Невідповідній любові повинно ся зараз корінь підтяти, здавити її при перших появах, бо чим далі, тим гірше, тим тяжча з нею боротьба,— додав приятель поважно.

Ненадійний погляд в темну бездонну пропасть, виповзаюча з-під корча гадина, слизький, повзаючий по тілі черв як не міг би був наповнити єго більшою огидливістю і страхом, як власне ті, ніби для єго власного добра вимовлені, слова: «Сила волі, патріотизм, культурні потреби», гуділо в єго голові, як в порожній бані. Гарні, блискучі слова, а всередині гниль! А що ж то за така культура, що понижає гідність чоловіка? Чи ж сила волі, з таким трудом вироблена родом людським прикмета душі, патріотизм, найкрасше зрозуміне спільного інтересу

мають служити до здеморалізованя чоловіка! Чи під стягом культури мав би чоловік вирікатися найблагородніших поривів своєї природи?!

Не залежати від кількох гульденів — значиться, не бути невільником гроша. А хто ж ним більше є, як не той, що задля марного гроша вирікаєся таких речей, котрих за ніякий гріш не купити?..

Яка суперечність! Чи можлива річ, аби при порядним суспільнім устрою виробилося щось так погане, так нездорове?!

І тоту погань голосить навіть єго друг — ідеал чоловіка, котрого він так обожав?!

Житє попливло дальшою течією, а з ним рвалася струна за струною їх дружніх відносин. Все якось змінялось і переінакшувалось. Душі відставали, серця холоднїли — віддані одному заводові, розрізнилися щодо спеціальних занять. Щирий молодець не міг зрозуміти, як міг єго друг віддатися урядові політичному, котрий найбільше стісняв свободу єго переконань, і ще більше, як міг на товаришку свого житя вибрати жінку чужого, навіть противного табору — як міг оженитися з полькою! Як міг так змінити свою програму той чоловік, що колись обіймав ціле житє такою широкою думкою, той проповідник рівності, свободи! Як міг вдоволитися так низькою урядовою кар'єрою і одружитися з полькою? На се були лиш дві можливі відповіді: сей чоловік або спроневірився чутєм свому народові, або не вважав жінку навіть сподібною до того почутя, котрим пишаєся мужчина, не визнавав, що для неї також повинні бути свідомі і милі інтереси її рідного народа.

Хоть і як він се покривав, хоть яких добирав красок, що він хоче показати, як на тім становиську повинен собі поступати русин,— для свого друга він перестав бути ідеалом чоловіка.

Хоть і які були переконуючі єго слова, що женитьба з полькою дасть доказ, що русин в тім випадку не конче має перестати бути русином, як досі бувало,— для свого друга він перестав бути правим чоловіком!

Хоть і як з кождим днем зростав у людей в повазі і набирав значіня, для свого друга він перестав бути чесним чоловіком!

Ніч чимраз більше налягала на землю, вірна її товаришка—тишина—ішла за нею вслід рівно і незначно. Чимраз рідше давався чути з улиці туркіт воза або людські голоси. Жінка і діти мусили добре забавлятися, бо ще не вернулися відтам, і ніщо не перешкоджало єму думати далі про давноминулі дні. Проблиск огню з печі кидався на зігнену єго сидячу постать і ломився неясним світлом по кутах. Він оглянувся. В єго душі змагалася боротьба, підносилась і спадала хвиля збурених чувств, сни молодості і надії проносилися перед єго душею, як ті тіні. Ах, чому ж так скоро минули, змінились і знівечились, чому, перелітаючи, не затерли і в пам'яті своїх слідів, а лишились болющими, зле загоєними близнами, розпучними згадками?!

Рахуючись щоднини з часом, він не міг нагадати, кілько тому літ — так, кілько тому літ? — як він вступив до суду. Але то все одно. Він був тоді молодий — дуже молодий, і подав руку своїй возлюбленій, що, засліплена своєю любов'ю, вітала отвертим серцем гарну будучність, несвідома хмарних днів і недолі, причаєної мовчком на дальшій дорозі житя.

Перші дрібні хмарки на небосклоні їх спільної вандрівки переходили непостережно. Але хоть які маленькі, легкі і прозірчасті, не пропадали, а, подибавшись з другими, чорніли, розтягалися і споглядали все понурійшим оком.

Студентські і в перших літах безплатної судової практики зроблені довжки були тими темними хмарками, що смутили їх радість і вдоволенє. Коли би він був мав певну суму гроша в своїм часі і був би їх впору заспокоїв, не було би тепер мутилося єго щастє. Але тепер вони заєдно збільшались, а чим дальше, тим труднійше було думати про їх віддачу: час протягався, сім'я прибувала і конечні видатки змагалися. Колись він бридився скупістю, і не один гріш, кинений на дрібну приємність або позичений безповоротно приятелеві,— тепер ріс вдесятеро, діставав нових спільників і пригнітав його своїм тягарем.

Ще кілька полін затріскотіло в печі і загуділо в широкім комині, але глибока морщина на чолі судії не роз'яснилася, а грубіла і зсувалася над смутними, пригаслими очима. Він бачив, як люде собі в таких випадках радили, бачив, яких добирали способів — спокійні в своїх переконанях і виповненю своїх обов'язків. Чому ж він так робити не міг? Не раз попадала до суду справа, що лише трохи сприту — а виторочилась би не одна золота нитка і стала би в пригоді, увільнила би не раз з дуже клопотного положеня. Ходило раз о те, щоби лиш кинути один аркуш паперу до актів і дати єму там спокійно відпочивати, за що приходив в заміну цінний банкнот. Треба лиш було ліпшого серця судії, але молодий судія відкинув предложенє з обуренєм, підкупство бридило його гірш усього. Він не міг позбутись молодих мрій, не міг знести використання біднійшого і слабшого, а противно, заступався за ними і параграфами, наскілько їх міць сягала. Кілько міг, поясняв, научав і спомагав темних і несвідомих. Але єго власні інтереси на тім не користали, а противно, ще гірше розстроювалися, і він не міг найти на то ради. Дармо клопотав свою голову, кидався і болів. Способи, які єму підсувалися, не годились з єго сумлінєм, хоть були добрі і догідні. Приходили хвилі дуже критичні — гріш домагався гроша, проценти росли, житє вимагало житя і відповідної екзистенції... Кілька грубих рулоників, лишених багатим панком на бюрі в єго канцелярії в такій одній гноблячій хвилі, могли по більшій часті усунути ті журби. Від них залежала розв'язка запутаного процесу, де не можна було правди дійти, але судія догадався, що панок мусив забути у него гроші, і поспішився якнайскорше їх віддати.

Хто, коли, ставши в обороні бідних і слабих, не прийшов в розлад з можними і сильними?!

Зачали розходитися слухи, що судія злий, острий і беззглядний чоловік... Дехто відізвався добре, але більшість говорила против. Неминуче якесь зло зависло над єго головою, тож і житє зачало блідніти, тратити свій блеск, нівечене, дерте і топтане меланхолійною розвагою, де розчароване темними красками рисувало розв'язку.

Діти підростали і з кождим днем домагалися більше стараня, потягали більші видатки, котрі при їх домашніх обставинах були майже неможливі. Жінка плакала, журилася і западала на здоровлю. Вона була матір'ю, і то їй

диктувало обов'язки і виробляло її понятя. Висока чесно-та мужа не запевнювала будучності дітям. Єго легковаженє гроша спровадило злі відносини домові; єго патріотичні мрії — клопоти і перешкоди в авансі; високі принципи — злість і нехіть людську. Вона була матір'ю і старалася заслужити любов і вдячність дітей. Вдячність для родителів мають діти тоді, коли ті відповідно забезпечують їх услів'я житя. Чистота характеру батька хліба їм не дасть — а що ж вони варті без кусника хліба? Що варт тепер зле зодягнений, зле живлений і погано мешкаючий чоловік? До нужди прилучаєся ще погорда у других. Як діти можуть думати о родителях, котрі сталися виновниками такого їх терпіня, ставили вище свою чесноту, як добро дітей, кинули їх в положенє, котре скорше чи пізнійше викопає під ними пропасть морального упадку.

Хлопців треба було давати до вищих шкіл. Судія старався о перенесенє до більшого міста, та сказали, щоби не бавився в політику. Доньки виростали на безпосажних паннів, а бідній матері серце краялося на згадку, що вони ніколи не зазнають ліпшої долі від неї, що будуть мучитись і трястися над кождим крейцаром. Що з того, що вона ніколи не закладала рук, що працювала і гарувала собою? Вона не могла нічого приробити, а лиш зменшити видатки, котрі ішли на щоденні потреби житя.

Тяжко було дивитися на неї, колись гожу дівчину, а тепер висохлу, як суха тростина, з впалим лицем, зі змученими від сліз очима. Зів'яла і перецвіла передчасом. Стан її здоровля занепокоїв мужа, і він завізвав лікарів. Суд лікарів був страшним ударом для родини. Хорій заказано заніматись домом і приписано курацію, сполучену з великими коштами. Що мусило діятися в серцю її мужа? Чи ж не єму повірила вона свою долю і щасте? Що він з того зробив? Чи була вона при нім щаслива? Хто дав житє тим малим, слабим істотам і нащо? Щоби кинути безпомічні в брудні хвилі омута світового!.. Чи ж не кажуть жінці: «Іди з вірою за твоїм провідником, люби його і слухай!» А як той провідник їй за тото відплатиться? Коли ніхто не має права поспитатись, то най від-

повість власна совість. Я не зношу переваги над другим, не зношу визискуваня та кривди людської, се моя провідна думка, се мене одушевляє, бо вийшло з моїх духових потреб. Але вона? Чи мусить вона іти за мною, хоч се виходить далеко поза круг її мислі, понять і діланя?..

Саможертва не лежить в людській натурі. Чоловік не жертвуєся, лише не може знести положеня, в котрім єму приказано жити, а властиво жертвуєся для того, що положенє, в котрім він жиє, переходить єго терпеливість. Жадоба чогось іншого буває така сильна, що супротив неї все інше меншає; він минає все, щоби лиш дійти до того, що єму здаєся ліпшим. Нехай же іде, бо те, що він лишає, уже не для него, то стара одіж, котру він мусив скинути. Але чи для своїх перёконань, для тої ясної зірки, що блищала в єго груді і роз'яснювала темні закутки душі, мав він право позбавити товаришку свого житя спокою і всякої приємності, а дітей — світла науки і забезпеки житя? Ах! Чому ж обов'язки горожанина * стаються кривдою родини, тої основи горожанського ладу? О ні! так довше не могло бути!

Чи ж обов'язки мужа і батька не спочивають зложені законом природи в серцю чоловіка! Чи ж міг він дивитися, як єго жінка сохла і в'янула? Чи міг дати пропасти матері своїх дітей без рятунку?!

Люлька вигасла третій раз; він досягнув тютюн і наложив її знов, приложив сірничок до розпалених дверців. Сірничок пирснув і заглянув єму в лице; він прижмурив очі, кинув недопалений патичок на землю і придусив ногою з таким натиском, як би хотів усе забути, усе придусити в собі. Але збурена хвиля мислі не давала ся втихомирити. На той час зближалася пора живійшого розбудженя народного; прибитому і пригніченому народові позволено на минуту брати чинний уділ в загальних справах, прокинутись, подивитись, аби знов на кілька літ зложити руки і вичікувати спасеня других. Хто жив, в кім було ще тепле серце, кидався, аби хоть одного борця придбати своїй вітчині, висуваючи наперед свої найчільнійші сили.

* Горожанин — громадянин.

У тім ряді він завсігди стояв між першими, але тепер чувся безсильним. Він бачив побіч себе здивовані і косі погляди, але чи ж міг на то уважати? Врешті не мав часу. В суді була важна справа. О так, дуже важна справа!

Ходило о сирітський ґрунт: четверо дітей, сиріт, мало до нього право. Хитрий жид уложився з опікуном догідно о купно ґрунту; ходило лиш о то, щоби суд пристав на такі услів'я. Суд пристав. Ґрунт пішов на ліцитацію. Справа скінчилася, ґрунт купив той, кому він був найдогіднійший, діти дістали четверту часть вартості, а судія вислав жінку до купелів, а старшого сина до школи.

Зимний піт виступив на єго чоло. Він втомився своїми гадками, що ніби чорні мари гнали його і переслідували. В смутку і журбі дні переходили ще легше, але ніч була безмилосердна. Все, що відтручувалося за дня, стає перед очі, мучить, гризе і точить душу.

Давно забутий друг виростав як з-під землі, плентався і маячив. «Видиш,— говорив він, стоячи в тріумфуючій поставі перед єго очима,— гордувати мною! Непрактичний ідеалісте! Треба було ліпше придивитись і пізнати житє в єго щоденній, буденній формі. Треба було зрозуміти, що теорії, хоч би й найкрасші, не повинні перейняти цілої душі чоловіка!»

Він підносив голову і опирав її о стіну, але привид не щезав. Колись гарний, з палкими очима молодий хлопець дивився тепер хитро, ходив з заокругленим животом і усміхався.

«Дивись на мене,— говорив колишній друг єго,— я також колись літав понад хмари гадками, а практичний розум переміг. Почти власть, яка б вона не була, почти гріш, а будеш щасливий. Предвидіти випадки житя, запанувати над собою, перемогти пориви,— то є розум чоловіка. Я накидався з одушевленєм служити вітчині. але всі знають, чого можуть від мене надіятися, а чого ні — тож бодай не заводяться на мені. Я здушив лиш занадто розгуділі ідеї для щоденного житя, бо що з того вийшло б доброго? Скажи, що ти тепер ліпшого від мене? Варто було тілько терпіти, аби вкінці таки не минути того, що мусило наступити! Твоє терпіне — то лиш кара за твій упір!»

Довгі безсонні ночі нищили єго тіло, гарячка палила єго нутро, засихала на устах, він кидав часом відірвані слова і розмахував руками.

«Щезай, проклята маро, чого хочеш від мене? Я не знаю тебе, не хочу знати. Ти не чоловік, ти звір, ти низький звір, у тебе ніколи не було нічого правдивого, вищого, гідного шаноби!» Але привид не щезав, а ріс і ріс, аж роздвоївся на два великі каблуки, розвинувся і простерся у дві широкі противоположні дороги. Він стояв рука в руку з найдорожчою в житю людиною, але при перших кроках їх спільного житя і обов'язків виповзали якісь непредвиджені перешкоди, гнівались і грозили єго найсердечнійшим мріям, зрозуміню і виповненю раз прийнятого і вложеного на себе права і обов'язку.

І за кождим дальшим кроком дороги щораз більше розбігалися. Він тягнув свою подругу туди, де гордо пишалися здобутки людськості для загального добра, де чоловік помагає чоловікові, де виростали великі хмари згоди і добра.

Чому ж тота рука, котру він держав, поволі, незначно висувалася, віддалювалась, а коли він прямував одною дорогою, вона лишалася на другій і, окружена дітьми, витягала до него руки і благала, щоб її не опускав? Він вертав до неї, але друга дорога закидалася румовиськом, заростала бур'яном.

Усе змінилося. Якісь темні, гидкі зариси, викривлені постаті і лиця переміняються в щораз нові страшні потвори, летять шаленим колесом і заносяться роздираючим реготом. Обов'язки мужа, батька ставали грізно узброєні супротив обов'язків горожанських, члена загалу. Брязкіт оружя, хрипіне задиханих грудей, гамір і ломіт, шум ради і грохіт громів зливалися в оден роздираючий і убиваючий змисли гомін. Чорна, збита маса людей крутилася в однім куті пекольним танцем. З-поміж товпи вистукали виразнійші постаті. Якісь пани і пані ходили по головах мужиків, єго друг в уніформі з золотим коміром подавав руку опікунові сирітських ґрунтів, за ними вився, як п'явка, довгий атласовий жупан, усі старалися сесть, ред товпи зробити собі якнайбільше місця, не уважаючи, що другі дусилися, потручуючи один другого, з проклятєм на устах. Вони все підносилися вище і вище, товпа

розступалася та стискалася, аж врешті і ті, що були наверху, упали під ноги тих самих, котрих ще недавно давили. Топтано і тратовано їх немилосердно; кров плинула округ і зливалась в кровяві багна. Четверо недорослих дітей-сиріт хапалися єго і тягнули до кровавої калюжі, кричали роздираючим голосом: «Ти кривду вчинив нам для своїх дітей, ти для своєї скривдив чужу родину!» Щораз більше темніло і віяло холодом пустині. Туман мраки підносився з землі, і цілий простір заливався одним питанем: «Чи лишень кров — кров має змивати гріхи одного покоління і давати хрещенє другому?..»

Тіні розвіялись. Лишилася дійсність, житє. І що зробило з него житє? Літа молодості, райські види, пристроєні в цвіти, повні оживляючої роси, стались сьогодні глухим, пустим цвинтарем серед осібної мраки на гробі чародійної улуди; серед студеного світа станула бліда журба. Колись гордий противник всякої кривди тепер низько клонив перед нею голову. Сміло стоячий під прапором своїх ідей — тепер відцурався їх, бо вони вводили його в супереку з обставинами доби; защитник бідних жив їх кривдою.

Жаль стиснув єго серце, бо чув, що коли б єму й вернулися молоді літа з давніми бажанями і любов'ю до всего, що велике і красне, а він мусив би переходити ті самі дороги житя, то жив би, як жив — і зістав би тим самим, чим тепер є...

І засміявся, що аж люлька з уст випала. З давно погаслого в печі огню лишилась лиш купка сивого попелу.

ЯНОВА

I

На нашім славнім Покутю є маленьке місточко Пістинь. Лежить воно на гористій рівнині так, що як перескочиш кілька потоків, то знайдешся в лісі і не потребуєш дряпатися по горах. Серединою йде мурований гостинець, обсаджений деревами, а по обох боках можна видіти деревляні домики з цвіточниками всуміш із мужицькими хатами.

Властиве місто — збита в одну масу купа жидівських хат і склепів — стоїть собі на боці від дороги і можна переїхати цілу місцевість, не бачивши правдивого міста, т. є. площі торгів і жидівських хат. Гідна уваги в Пістині є стара церков над високим берегом гірського потока, про яку ходить народне повір'є, що вона була деінде заложена і перенеслася сама на се місце.

Друге цікаве місце — се гідропатичний заклад, що тепер майже цілком розсипався так, що страшно там іти, аби що на голову не впало або не заломилося під ногами. З часів, здаєся, процвітаня того закладу ввійшло у деяких людей в звичай проживати літо в Пістині. Таким способом буває там завсіди одна або дві львівські родини, два або три одинокі мужчини і кілька осіб із ближчих сторін.

Певно, не один із тих пістинських гостей пригадує собі високу, бліду, удвоє зігнену бабку в полатаній, але чистенько випраній сорочці, такій самій щодо віку спідниці і колись голубій, ззаду зав'язаній хустці. Вона походить із косівських міщан. Її родичі малися колись не зле, мали хату і грунт, але батько прогайнував усе, мати з жури

вмерла, діти пішли в поневірку,— тож і вона ще малою дитиною дісталася до Коломиї, де служила в панів аж до свого замужя.

Вона називалася Юстина, а по чоловіці кликали її також Янова,— хоч він був собі щироруським Іваном, але що ходив у сурдуті і був із професії шевцем, то переробився на Яна і майже до кінця свого життя носився з гадкою і бажанєм перейти на латинський обряд. Звичайна се хороба нашого ремісницького стану. Аристократичні понятя інтелігенції перероблюються в нижчих верствах у форми національно-релігійні.

Іван родився в Пістині, де його батько, а пізнійше він сам, занімався шитем простих чобіт. Ходячи часто до Коломиї, пізнав там Юстину, оженився і привів її на батьківщину. Грунту в них не було, лиш стара хата і кавалок города. При ремеслі йшло ще яко-тако, але коли Івана звалила з ніг довга і тяжка недуга, що вкінці положила його в могилу, прийшлося бідній Юстині не раз гірко бідувати. Вона мала щось діточок, але померли, і лишився лиш один син. Він якось не хотів триматися батьківського хліба, кидався то сюди, то туди, вислужив у війську, оженився в Станіславові, та й оперся аж будником у Бурштині.

Юстина не пішла за сином, не хотіла позбутися своєї хати і лишилася в Пістині. Одно, що боялася невістки, а друге, гадала собі, що бог знає, як там синові в світі поведеться, а свій куток може колись стати і йому в пригоді.

І так жила собі бабуся, а може, ще й тепер жие, рада, що хоч має де сидіти. Але стіни їсти не дають, а заробити приходило з кождим днем труднійше: старість, як то кажуть, не радість. Ходить вона бувало від хати до хати пістинської інтелігенції: в одній позамітає, в другій обмие начине, в третій догляне чогось у печі, а взимі дре пір'я, і так якось минає день за день, рік за роком. До ходженя по хатах спонукувала її також одна маленька слабість, яку набула на службі. Вона надзвичайно любила каву, а не можучи її собі купити, готова була й цілий день услугувати за той присмак. Напившись кави, стара Янова впадала звичайно в дуже добрий гумор і ставала дуже розмівна. Любила розповідати пригоди свого життя, простого і вбогого в надзвичайні випадки, та зате тим більше характеристичного для життя цілої маси подібних простих і звичайних людей. Одно з таких оповідань списала я і подаю ласкавій пам'яті читача. Мені здається, що з-за мимовільного комізму сього образка проглядає дещо й глибше, що заслугує на увагу мислячих людей, а власне те, як то гірко відчувають не раз прості люде поступи і винаходи цивілізації і як потішаються у таких тяжких хвилях.

II

Відколи мій син оженився, я не виділа його. А так мені хотілося його побачити, подивитися, як йому жиеся з жінкою, що тілько в мене й думки, що він. От, думаю собі, може, й умру та не буду видіти, як діти газдують.

Але, як то кажуть, рада би душа до раю, та гріхи не пускають. Хоч і рада би я поїхати, та що з того, коли то така далечина, що як згадаєш, то аж мороз піде по тілі. Коби то возом, то я не бояла би ся так, але то тепер усі їздять лиш тою якоюсь колією, а я так того боюся, як би несамовитого. Довго я з тою гадкою носилася та не знала, що робити: одної днини їду, а другої сиджу дома. Може, була б і не поїхала, якби був мій синок одної ночі мені не приснився, та так любо та мило, що я про все забула та й загадала їхати.

— Поїду, най дієся що хоче,— сказала я сама до себе. Від того часу я не пропустила ані одного крейцара, заробляла, як могла, складала один до другого та розпитувала людей про колію. Вони казали мені, що треба мати білет та на час трафити. «Ну,— гадаю собі,— це ще, може, якось удам!»

Наскладала я пару левів так, що могла дорогу заплатити, та й ще який даруночок для сина і невістки постарати. По дорозі хотіла я поступити до Станіславова, одно, щоби відвідати сваху, а по-друге — порадитися з нею, що купити би для дітей; звичайно при такім місті ліпше купуеся. Коло спаса вибралась я в дорогу. До Коломиї заїхала з одним пістинським чоловіком, що віз на торг черешні. Ми виїхали нічю та й стали в Коломиї разом зі світом. Чоловік заїхав просто на ринок, я встала, подякувала,— заплати він не хотів ніякої,— взяла свій узлик та й пішла просто на той якийсь банвох. Там я всі дороги добре знаю, то й не потребувала нікого допитуватись.

Приходжу на банвох, а там стоять уже якісь дві фіри та й люде вже ходять то сюди, то туди. «От, може, я запізно прийшла», гадаю собі.

— Не запізно я прийшла? — питаюся одного так пошляхетськи убраного.

— А ви куди їдете?

— До Станіславова.

— О, то ще собі почекаєте!

Я пішла досередини, щоби де приміститися, аби людям не заваджати. От, стану де-небудь, положу свій узлик коло себе та й зачекаю, доки що буде, коби лиш довідатися від кого, коли білет купувати та сідати їхати. Та не було кого так запитатися. Заїде який поїзд, вискочить панок або пані, покрутиться там та не там, та й піде собі до покою; або притарабаниться яке жидисько, та й той забереся не знати куди. Чую я, один колійник кричить: «Каса отворена, каса отворена!» Вибігли панки та купка жидів, та й усі збилися коло якогось вікна. Я дивлюся, а вони купують білети. Треба й мені йти,— гадаю. Йду я, а навперед мене то зносять, то на колісцях везуть усякі куфри та куферочки, а один лиш стоїть та наліплює клейстром картки.

— Чи мені тепер білет купувати? — питаю його.

— А ви куди їдете?

— До Станіславова.

— Ну, то купуйте, але то поспішний поїзд, а мені видиться, що такі пані, як ви, не їздять поспішним поїздом.

— Що то за поспішний поїзд? — питаюся.— Я не чула ніколи про поспішні поїзди.— Але заки я се виговорила, той панок, що давав білети, замкнув вікно, та й все забралося, як би замів, лиш чую, що щось загуділо та засвистало. «Головонько моя бідна! поїзд відійшов», аж скрикнула я і вдарилась об поли руками. Колійники в сміх.

— Люде добрі,— кажу я,— не смійтесь, а скажіть мені, чи вже сегодня не буде більше їхати поїзд до Станіславова?

— Буде, буде,—відказали мені,— то поспішний від'їхав, а той ваш ще над'їде.

— Ну, богу дякувати, що мій ще над'їде, а того якогось поспішного най лихо возьме!

За часок чи за два зачали знов сходитися люде. Сходяться та сходяться, такого їх насходилося — повні сіни: і жиди, і пани, і хлопи, і жовняри. Коло мене стала якась жидівка.

— А ви куди їдете? — питаюся її.

— До Станіславова.

— І я до Станіславова! — сказала я та й таки так нею врадувалася, як рідною мамою.

— А ви вже їхали коли ни тепер перший раз?

— Ой, ой! може, вже стілько їздити не буду, кілько їздила! — каже жидівка.

— То я буду вже вас триматися, бо я не знаю, як де рушитися. Коби хоч ви сказали мені, коли білет купувати!

— Добре, добре,— каже жидівка,— тримайтеся мене! Як я буду йти, то й ви йдіть за мною.

— А довго ми тут будемо чекати?

— Ні, не довго, може, з півгодини.

Якраз, може, так за півгодини, а може, трохи більше, зачали знов кричати: «Каса отворена, каса отворена!» Йде моя жидівка, а я за нею, а там так пхаються один перед другим, що господи! Жидівка якось діпхалася, а мене все відтручують та відтручують. Дивлюся, кождий кладе на вікно гроші та й бере білет. Беру я й собі, витягаю гроші, а я знала від людей, що з Коломиї до Станіславова платиться два леви і 20 крейцарів. Беру я ті гроші, підсуваюся якмога найближче та й кладу на вікно. А панок ані оком не моргнув, видав ще решту білетів та й луп! — замкнув вікно, ще й дошкою засунув. А я крикнула зі страху:

— А мій білет, прошу пана!

Він підніс вікно.

— Де їдете? — питає.

— До Станіславова, прошу пана!

Він витягнув білет і каже:

— Два ринські і двайцять крейцарів!

Мені аж в очах потемніло.

— Я заплатила вже,— говорю йому.

А він як крикне:

— Або, бабо, плати, або жандармами кажу тебе взяти!

Я остовпіла: «Що робити?» гадаю, а тут нема коли й нагадуватися: хоч давай інші гроші, хоч вертай назад! Витягаю хустину з грішми, а руки так мені трясуться, що ледви можу її розв'язати та той нещасний білет, що мені дав, удержати. Журице моя чорна! От таке-то моє! Я так зажурилася, що не чула, коли й колія надійшла; якби не жидівка, то, може, була б я ще лишилася. Я хотіла з нею разом їхати, але той, що місця роздає, й слухати не хотів, та й мене запхав деінде, а жидівку знов деінде.

Сиджу я та трясуся, як у пропасниці: одно те, що боюся тим їхати, а друге, що жаль мені моїх грошей! «Господи Ісусе Христе! — думаю собі.— Не могло то на кого другого трафити, та на мене, таку бідну! Не мають люде на що ла-

комитися, та на такий бідний гріш! Добре приповідка каже: на бідного дригота! Мені й раз тяжко заплатити, а не то що два рази. Не буде вже дітям за що дарунок купити! Та що, нехай вже вибачають! Я рада була, коли якесь лихе око позавидувало!» Коло мене говорять, сміються, але де мені до того! Сиджу та й свою думку думаю. А то жене та жене, як шалене, лиш шипить та пару випускає.

Аж глип! — я вже в Станіславові, і не оглянулась, коли! «От, чоловік журиться,— гадаю,— а час летить». Той, що роздає місця, прийшов та й отворив двері,— видко, що треба вилазити. Вилазять другі, лізу й я за ними, ідуть усі через фіртку, що стоїть коло неї звінок, справилася й я туди. Там стояв якийсь в сердаці й відбирав білети. «Білет!» каже він до мене. Я дала йому білет та й пішла. Дивлюся, ніхто мені нічого не каже, видко не має жадної рації. «Хіба йти до міста», кажу до себе. Йду, а тут якась така довга дорога тягнеся, та тягне, та й все щось так мені видиться, ніби вона не така, як тоді, коли я їхала з сином на весіле. «Ну що,— гадаю,— може, я йду другою вулицею? Може, Станіславів погорів та інакше побудували?..» А все-таки кортить мене запитатися, що то таке.

То була неділя. Люде йшли до церкви, бо то ще було рано. Якийсь чоловік йшов із колачами в хустці, мабуть, на парастас. Я приходжу до нього та й кажу:

— Слава Ісусу Христу!

— Навіки слава!

— Скажіть мені, чоловічку, чи добре я йду до міста?

— Ви вже далі й минаєте місто.

Я гадала, що він хоче собі з мене кепкувати.

— Та чого ж би Станіславів став такий малий? — говорю йому. А він на мене лиш видивився

— За який Станіславів ви говорите? Таж то Отинія!

— Світе мій білий! Господи боже! Рятуйте мене!—Чую, що підо мною дрожать та хитаються ноги, що прийдеся серед дороги сісти, а чоловік і собі став такий дивний, ні в один бік, ні в другий.

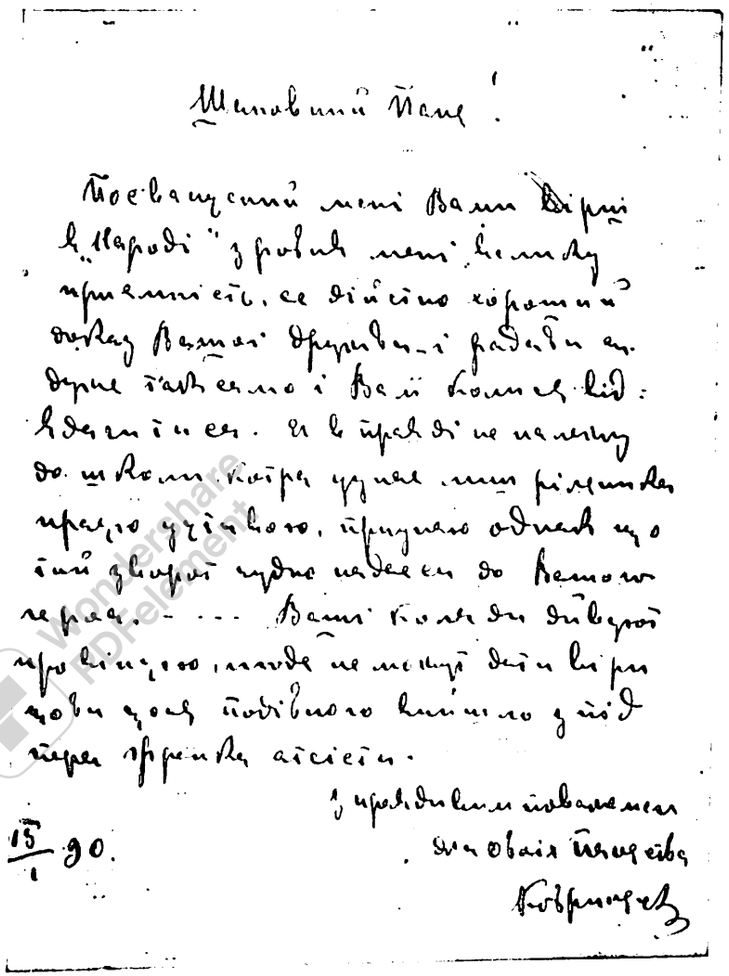
— А я гадала, що то Станіславів,— кажу йому.

— Ні, то Отинія,— каже він.

— Та бо я білет заплатила аж до Станіславова.

— А се Отинія, спитайтеся, кого хочете!

— Чоловічку добрий, дайте мені яку раду, я вам того не забуду, поки віку мого!

Шановний Пане!

Посвящений мені Вами вірш в „Народі" зробив мені велику приємність, се дійсно коротший вклад Вашої обширної праці в друге галузеве і Вам колеґіяльне видавництво. Я в тім не маю до Вас нічого, крім щирої подяки, принаймні одинак що ґай двигай гідно надасть до Вашого вірша. — — — Ваші колеґи дивуються чому Ви не можуть дати вірша нові коли подібного нічого з ґай тіпер зробити не можна.

З правдивим поважанєм
Ваша Наталія Кобринська

15/1 90.

Автограф листа Наталі Кобринської до Івана Франка від 15.І. 1890 р.

— Що ж я вам пораджу? — говорить.

І як не возьму йому розповідати, як гірко я їхала, як начекалася в Коломиї, як два рази заплатила, та й як тепер, замість до Станіславова, заїхала до Отинії, то він тільки в голову почухався.

— Ну, знаєте що,— каже він,— може би я вам подав раду...

— Бог би з вас говорив і матінка свята! — говорю йому.

— Тут є один пан, сидить при дорозі, я можу вас там підвести, то як той вам не порадить, то ніхто вже вам не порадить. Звичайно, пани ліпше знають, як заходитися з тим, а християнин * від того далекий.

Я вже не знаю, що йому казати, та лиш прошу, аби мене завів до того пана.

То не було далеко, от так кілька кроків; він показав мені, куди заходиться, я подякувала йому ще раз — та й так ми розійшлися. Приходжу я там, а на ганку, оброслім хмелем, сидить якийсь військовий на лавочці під стінкою. Я не знаю, чи то пан, чи не пан, чи до нього говорити що, чи ні. Аж він сам зачав говорити. Та й так з бесіди я довідалася, що він також має до пана якусь требу та й на нього чекає.

— А можу я до нього піти? — питаюся.

— Він ще спить, зачекайте.

По часі вийшла служниця, ми питаємося, чи пан вже встали?

— Ні ще,— говорить.

Добре тому чекати, хто має час, але хто має пильний інтерес, то тому так навтямиться, що година стає віком.

— Піду я до нього,— кажу до військового.

— Та коби лиш що ви не обірвали,— сміється військовий.

Але я пішла до сіней та й відхилила помалу до покою двері. А то щось як не гукне: «Хто там?» Я дивлюся, а він ще в ліжку. Я замкнула двері чим борше та й вернула назад.

— А що? — сміється військовий.— Чи я не казав?

Чекаємо ми знов, балакаємо дещо, та й слово по слові, розказую я тому військовому, чого я прийшла та й якої мені ради треба.

---

* Християнин — те саме, що селянин; в Галичині часто селяни називали себе «християнами».

— Коби я був знав,— каже він,— я був би вам давно дав раду. Я військовий чоловік, служив при драгонах два-найцять літ, не з одної печі хліб їв та й не одно знаю. А з колією знаєте так: що станеся кому, треба замельдувати начальникові! А ви мельдували?

— Ні, не мельдувала.

— То йдіть і замельдуйте! Ліпшої ради не дасть вам ні пан, ні міністер, ні ніхто на світі. Йдіть лиш замельдуйте начальникові,— не маєте чого чекати та час втрачувати. Начальник там від того й є, аби кождому робив порядок. Тут не скоро дочекаєтеся,— додав, показуючи головою на двері.

Може, й правду каже військовий. Чого зачікуватися та втрачуватися? Може бути, що коли начальник від того, то буде й найліпше знати тому ряд.

— То кажете йти? — питаюся ще раз військового.

— Йдіть, йдіть і не бійтеся! За те я буду відповідати, як неправда.

З тим словом я пішла. Приходжу на банвох, допитала-ся, так як сказав військовий, до начальника, та й кажу, що так і так, я хотіла їхати до Станіславова, а той, що в серда-ці, взяв від мене білет.

А начальник як не фукнеся!

— А нащо ти, дурна бабо, вилазила?

Я вже гадала, що все пропало, але чую, а він каже кли-кати тих, що відбирають білети. Нарешті прийшли вони, той в сердаці та ще два з ним.

— Котрий відобрав від сеї жінки білет?

А вони всі як один: я ні, я ні, прошу пана начальника.

— А бог би тебе скарав! — кажу до того, що відбирав білети.— А то не ти стояв там при фіртці та й брав білети?

— Щезай, бабо! — каже він.— Чого хочеш від мене, я не видів ні тебе, ні твого білета!

— Ну, ну, віддайте їй! — муркнув начальник, обернув-ся та й пішов. А вони в сміх та давай ще собі з мене кеп-кувати.

«Головко моя бідна! — журюсь я.— Що мені робити! Забилася в чужину — хоч пропадай». А то вже з полудня береся і їсти вже хочеться, бо я як ще їла в Коломиї, то й в роті нічого більше не мала. Я гадала, що й не обіздрюся, коли стану в Станіславові, а то прийшлося так попацити. Ходжу я, ходжу попід ті будинки, нарешті змучилася, за-хотілося спати. Взяла я вузлик під голову, дрімаю, а за-

снути міцно боюся, аби хто вузлика не вкрав. А ті ходять та сміються, що мало не потріскають. Машини то надбі-гають, то відходять, а мені й не рушитися без білета. «Ма-тінко свята,— думаю собі,— хто то таке вигадав! Швидко то їде, то правда, але бідному чоловікові нащо то здалося? Лиш обідруть та ще й насміються. Воліла б я як жебрач-ка йти з палицею в руках за прошеним хлібом, як пуска-тися тою проклятою колією!»

Та ба, раз пустився, треба щось з собою радити, а то прийдеся погибати на пні. Давай, думаю, піду ще раз до начальника та запитаю: або, або? Аж тут із того вікна, що я під ним сиділа, дивлюся, щось летить, якийсь папірчик, ніби білет. Я, як сиділа, так і зірвалася, хапаю, хапаю, дивлюся, якраз білет! А той в сердаці з камратами стоять у вікні та такий регіт справили, гейби чорти в пеклі. Мене як не возьме злість! Ні, сего я вже їм не дарую, най буде, що хоче! Йду до начальника, показую йому білет та й кажу:

— А от, прошу пана, той в сердаці казав, що ні мене, ні мого білета не видів, а оце мені кинув з вікна, коли стілько поїздів пішло!

— Ну, ну,— каже начальник,— ваш поїзд прийде ще!

Аж і справді так. Почало темніти, надійшов поїзд, та й тоді вже казали мені сідати. Так я заїхала до Станісла-вова, а поки вилізла, поки поночі до свахи дотюпала, то так прислабла, що аж мені в голові закрутилося. Сваха, як мене побачила, то аж перехрестилася.

— Йой,— каже,— свашенько, а ви звідки взялися тут так пізно?

— Е,— кажу я їй,— не питайте, а дайте вперед що їсти, бо я ледви стою.

Кинулась сваха, зварила яєчницю, я трохи покріпила-ся, та як не возьму їй свою пригоду розповідати, то вона не знала, що зо мною та й з собою зробити.

Нарешті сваха постелила, я зговорила молитви, подяку-вала господу богу, що мене так щасливо допровадив, та як уснула, то збудилася, вже сонечко було геть-геть високо.

Побула я у свахи два дні. Дарунків не купувала, бо не було за що. Третього дня відпровадила мене сваха аж на банвох, там мала знайомого, то той вже все поробив, що було треба, і білет купив, і сказав, коли час сідати. Мені припало місце коло вікна, то в Бурштині син зараз мене й побачив і взяв із собою.

Діти довго не хотіли мене пускати від себе. То не раз, як так сядемо в сльотаву днину, то я й зачну нагадувати про свою їзду. Син і каже: «А що, мамо, якби я того урядника заскаржив, він мусив би вам віддати ваші гроші». Але я не хотіла. Бог справедливійший від людей, він покличе його колись перед свій суд.

ВИБОРЕЦЬ

Присвячено Іванові Франкові

Яким Мачук орав у полі на ярину. Аж трісь! — зломився єму істик. Яким лютився і кляв усіма чортами. До вечера був би скінчив ниву, та через таку дурницю годі буде докінчити. Ніяк було і сердитися: шкода часу; треба буде іти додому і вишукати щось на істик. Він лишив погонича з волами і плугом у полі, а сам пустився сутками до села. Жінки десь не було дома, хата була заперта, але єму до хати не треба було. Пішов до колешні, вишукав добру кривульку, обтесав і заправив істик. Уже мав відходити, як чує — хтось кличе:

— Куме Якиме, куме Якиме!

Яким оглянувся,— то був єго сусіда Василь.

— А ви вже дома? — спитав Яким, знаючи, що Василь ще ранісінько пішов був у місто.— Вже своє зорудували?

— Ой, зорудував,— каже Василь.— Не дай боже нікому процесуватися! Вже четвертий термін, а кінця як нема, так нема. А ви не в полі? — запитав і з свого боку сусід.

— Чорт мі істик зломив, та я мусив аж додому йти; за той час міг-бим був з кілька разів плугом обернути. Не знаю, де моя поділася; у вас її нема?

— Ні, нема. Ага! був-бим забув. Тут у нас був присяжний; вашої та й вас не було, то він мені казав, аби вам сказати, аби-сьте у сей вівторок, що прийде, пішли до громадської канцелярії на вибори.

— Що за вибори? — спитав Яким.

— А хто їх знає! — каже сусід.— Має приїхати комісар і мають бути якісь вибори.

— Тьфу! Пек тобі лихо! — сплюнув Яким.— Тепер робота, що чоловік не знає, чого хапатися; їм якісь дурниці у голові, а ти йди та трать час!

— А що панам за біда! — каже кум Василь.— Роботи не мають та й бог знає що вигадують, а християнин сегодня — добре кажете, куме,— не знає, що вперед у руки брати.

— Ой радять-радять, та й коби хоть яка користь із того була,— мурknув Яким.

— Та панам, може, й користь,— завважав сусід,— але нам хіба лиш така користь, що більші податки накладають.

— А як не податки, то шарварки,— додав Яким.

— Ой шарварки, шарварки! — підхопив кум Василь.— З тими шарварками також невитриманє: мій парубок такі два дні стратив, що золотом не заплатив би!

— А моє не таке? — каже Яким.— Не мусив я колись та йти на цілий день з худобою возити камінє!

Не було як довше говорити: день не стоїть,— сусіди розійшлися. Яким знов сутками скоро вертав у поле, де лишив погонича з волами. Хлопець уже здалека єго заздрів, запряг воли і наладив плуг. Яким, не кажучи ні слова, взявся до роботи. Земля була мокра, леміш треба було пускати глибоко, воли туго ступали.

— Ча! гойса! ча! на місце! назад! — кричав тоненьким голосом погонич, підганяючи то одного, то другого вола коротким батіжком на вишневім пужівні, а Яким і собі договорював: «Далі, волики! далі враз! гей, сивий, право! ураз діти! гей, волики, гей!» Їх голоси розлягалися далеко і пропадали в широкому просторі неба і землі.

Плуг ішов тяжко, воли витягали шиї, поволі ступаючи. Всі вони разом були як би одною силою, одною моцею, що йшла проти другої сили і моці, спочиваючої в землі, котру поборювали лиш маленькими частинами, краючи скибу за скибою.

Помучилися. Треба було дати відпочинок і собі, і худобі. Випрягли воли, підкинули дрібонького лабузу, задержаного до ораня. Яким розв'язав торбину, уломив собі кусень хліба, витягнув сіль і чісник, а решту дав погоничеві. Воли перекусили; треба було напоїти; вода була далеко геть-геть у полі, бо хоть на млаках аж хвилювала вода чиста, як сльоза, та худібка не хотіла її пити.

— Іди та напій воли,— сказав Яким до хлопця, а сам сів на межі і зачав їсти.

Сонечко сіяло; зелені озимини і свіжопоорані ниви гейби втягали в себе єго тепленьке промінє. Велика млака блищала широкими плесами серед зеленої трави і високого твердого шувару.

Стоячу воду до половини прикривала легка риська розпущеними листками, гейби боялася, аби сонце не випило усієї води, з котрої вона брала житє. Жваві мухоловки літали понад воду, раз вище, то знов цілком низенько, боком і просто вганяючи за здобичею. Яким глянув перед себе. Щороку оране поле покривалося лише скупо одноцілою травою, а більше стирчало бур'янами. Лиш широкі корчі костереви і пирію дружилися з собою, аби в тій дружбі якнайбільше загорнути землі.

— Паскудна трава! — буркнув Яким.— Паскудна трава! Треба буде при волоченю уважати, аби і коріньчика не лишилося.

Один корч костереви гейби піднісся, підійшов угору.— Що се? чи не кертиця?

Се дійсно була кертиця. Земля пухка розсипувалася в невеличкі м'які купочки.

— Пся...— закляв Яким і схопився за істиком, аби викинути шкідника; але кертиця притаїлася, пірнула в землю і пропала, гейби її й не було.

Яким сів на своє місце і пильно слідив за кертицею, чи знов не покажеся. Коло єго ніг виповз із землі черв'як, позгнило стебельце. Далі мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимової поживи, крутила головою то в один, то в другий бік: все, що опустить, то знов піднесе,— і так без кінця. Пчілка тоненько забриніла, ніби завела тиху, жалібну пісеньку...

На межі, зарослій всілякою травою, виглядав дрібненький раст, чепурилася червона медуниця і розкладався ніженько кучерявий лещик. Єго солодкий запах притягнув до себе пчілку; вона обмацувала лапками єго кучеряву головку і глибоко запускала язичок в єго тоненькі рурки.

Кертиця знов підкинула землю. Але Яким вже тепер не вставав, не хапав за істик, що лежав коло него на межі. Єго голову, мов роєм, обсіли думки; усе, що він сегодня чув і бачив, перемішалося разом і йшло одно за другим, гейби хто тягнув шнуром.

От та кертиця, що риє єго поле,— вона робить, працює. І той черв'як, що корчиться під єго ногою, і та пташка, і та

мурашка — усе те старається на жите. Уже, видко, таке боже право, що хто хоче жити, мусить на себе робити! Чому ж так не іде межи людьми? Один робить, працює, а другий лиш забавляється на сім світі!.. Мужик мусить усіх годувати: не робив би він на хліб, то люде не мали би що їсти. О, тяжка то робота! Чолрвік у землі порпається, як той черв'як. Зори, заволочи, посій та ще просити би ласки божої, аби то зерно зійшло, пристигло; а потому — нім ще збереш, змолотиш! Панам легко жиється на світі, а ти, хлопе, на них роби! Вони тебе дурять та ніби до якоїсь ради кличуть, а за твою гірку працю кажуть тобі ще платити, податками здирають...

Свіжа, чорна земля розсипалася новими купками. Кертиця не перестала робити своє, але Яким про неї забув; він дивився десь далеко понад поля і млаки. Великий, з широкими, розложеними крилами бузько з довгою ломакою в грубім дзюбі, зашумів низько над его головою і пропадав поволі в мрачнім просторі, а із-за горба виходила щораз виднійше маленька стать погонича попри великі, рогаті сірі воли.

У неділю чув Яким, що панотець кликав до себе цілу старшину громадську та й наговорив їм про вибори таке, що було що слухати. Аж підскакував старенький, так багато говорив, та й людям наказував про тоті якісь вибори. Люде не могли нарозказуватися, що старенький говорив,— аж уха тріщали.

— Ви сякі та такі,— казав панотець,— самі ж дбаєте про свої права, а потому кажете, що зле мужикові на світі, каєтеся та чухаєте у потилицю! На панів відказуєте, а як прийдуть вибори, то на свого заступника вибираєте пана, поляка. Забули вже панщину, коли-то мужик мусив на пана робити, як віл, коли нічого не мав свого, бо все було панське, давав десятину, брав буки та гірш посліднього пса валявся під панськими порогами!..

Був там і син панотців, Никольцьо, що вчився десь у високих школах, та саме тепер чогось приїхав додому. Той ще переходив батька.

— Ви тут коренний нарід! Поляки зайшлі, а проте, вони над вами панують, усе на своє навертають. Нігде нема руської правди, руського слова: у школі по-польськи, у суді по-польськи, нігде русинів не допускають, а в краю

говорять лиш про польські справи, як би тут русинів не було... Русини ж ще самі їм до того помагають своєю байдужністю та тим, що не знають своїх прав! Якби русини всі разом трималися, то поляки би тоді пізнали: «Чия хата,— того правда, і сила, і воля».

Се рознеслося по цілім селі. Звичайно, той скаже одному, той другому,— і ціле село гуде одною бесідою. Яким, може б, забув про вибори, але коли наслухався про ті різні речі, що газди розповідали, то скортіло і его пійти, як надійшов вівторок, на котрий скликали виборців.

Коло громадської канцелярії була вже купка людей: одні стояли на дворі, другі то виходили, то входили у хату. Балакано то про одно, то про друге, найбільше про господарство та жида-орендаря, що велику біду зводить у селі.

Старші газди, що не раз вже були на виборах, побоювалися, що їм прийдеся довго почекати на комісара з міста. Раз було таке, що отак посходилися, то чекали до темної ночі і, не дочекавшися, мусили розходитися додому. Тому ж ночі і, не дочекавшися, мусили розходитися додому. Тому ж то, може, свідомі сего люде сходилися помало. Навіть ще і панотця не було. І на него то не раз прийшлося людям добре почекати, але сеї речі він вже пильнував.

— Ось уже і піп іде,— казав хтось з газдів.

Се дійсно був панотець, скорчений і старий, у невеличкім чорнім капелюсі, а люде вже звикли его здалека пізнавати.

— Слава Ісусу Христу! — сказав він грімким, як на свої старечі літа, голосом, підходячи до громадян.

Газди поклонилися і пустилися по черзі цілувати панотця в руку.

— А що, ще нема комісара? — запитався старенький, моргнувши штудерно одним оком, як ніби свій межи своїми, що чекають на когось для них чужого.

— Не знати, чи ще і не треба буде почекати,— відповіли ті, що стояли ближче.

Панотець пішов до канцелярії, а за ним посунулися старші і поважнійші газди; молодші лишилися надворі.

— Но, що-сьте, панове газди, урадили? — поспитався панотець, сідаючи за стіл.

Газди насупилися. Стало так тихо, гейби мак сіяв...

Правду сказавши, наради меж ними ніякої не було, ні з чим було виходити перед панотцем; тож усіх очі звернулися на старшого брата, що віддавна водив рей у цілім селі.

То був старший чоловік, до 90 років, а вже з яких сорок рік був старшим братом; колись був він «пленіпотентом» і не одну справу заладив у селі, як ніхто не знав, що робити.

Тепер, коли усі звернули на него очі, він пізнав, що єму треба вийти зі своїм словом.

Але він не спішився, гейби ждав, чи не найшов би ся хто інший, аби єго тут заступив. Він любив вимовлятися старими літами та тим, що єму би вже думати про інше житє, де єго бог незадовго покличе, а не про сю землю.

Святе письмо він знав на пальцях і любив єго наводити при своїх бесідах. І тепер, пождавши, він відкашельнув і зачав словами святого письма:

«Аз єсмь пастир добрий і душу мою полагаю за овці моя» — тож і ми чекали на свого пастиря.

Газдам роз'яснілися лиця: слова старшого брата видалися їм гейби їх власними словами.

— Та се правда,— потакнув один, також старий чоловік,— се правда, що вівцям без пастиря ніяково,— переводячи слова євангелія на свою мову, бо таким складом, як старший брат, ніхто в селі не вмів говорити.

Панотцеві очі заблисли вдоволенєм і радістю, але рівночасно погляд єго упав на чоловіка, що сидів в куті; єго хмарне лице не сходилося з ясним поглядом присутніх. Панотець перебіг очима цілу компанію; єго погляд спочив майже на кождім лиці окремо, гейби шукав більше хмарних лиць, котрі вже своїм видом противорічили би словам старшого брата.

— Ви, панове гадзи, знаєте,— зачав він, нарешті,— що маєте вибирати виборців, то є таких людей, аби вибрали відтак посла. Вибирайте, кого хочете, я піду за вами, лиш вибирайте людей певних, що знають, що вони русини і дадуть голос на руського посла. Отже, вибирайте людей незалежних, котрі би не боялися ні пана, ні старости і не продавали своєї совісти за яких кілька крейцарів!..

Мимохіть усіх очі звернулися на чоловіка в куті.

Що се було против війта, міг кождий догадатися, бо при остатніх виборах війт мав іти за старостою *, і від того часу все щось неладно велося між війтом і панотцем. Люде заворушилися, вони знали, що панотець не хотів, аби вибирати війта на виборця, та з того виходила вся біда та й

* Тобто подавав голос за вказівкою повітового старости.

закрутинія. Панотець панотцем, але війт війтом; треба і панотця, але треба і війта. Війт був чоловік гордий і острий. Учувши отсі звернені до себе слова, він цілий почервонів зі злості.

— Побачимо, як то буде! — сказав голосно, а рівний єго звичайно голос легко дрожав.

Панотець удав, що не чує, і вийшов з хати.

Тепер громадяне стали різко по двох боках: одні стояли за війтом, а другі за панотцем. Були і такі, що хотіли вибирати і панотця, і війта, як то кажуть, аби був і вовк ситий, і коза ціла.

Тимчасом на дворі велась інша справа. Село було велике, давало аж чотирьох виборців; тож, окрім панотця і війта треба було ще двох. Тут давав провід Іван Рибак. То був чоловік ще нестарий, але по досвіду й розумі хто знає, чи не рівнявся старшому братові; він не знав так святе письмо, як старший брат, але зате знав більше, що в світі дієся. Був письменний, купував книжочки і тримав руські газети *. Знав всіляку «поведенцію»: що, як і з ким говорити. Був з кілька разів виборцем, тож і тепер ніхто і не думав про те, аби єго не вибирати, хоть війт єго не любив і називав «попівським поплечником», бо при виборах він усе держав з панотцем.

Заким громада змогла розібрати допевне, що робити, над'їхав комісар; то вже не було часу на балаканє. Комісар спішився, як би єго гнало сто чортів, і майже полетів до канцелярії. За ним пішов панотець і вся старшина, окрім Івана і старшого брата, котрі лишилися на дворі межи молодшими.

Присяжний, червоний та перепудженый, кілька разів вибігав і скликував до хати. Але тут ішло інше діло. Ходило о ще одного виборця; люде не могли зважитися, зачали говорити то сей, то той, але якось не йшло, якось не можна було так в очі говорити: сей ліпший, а сей пліхший.

Іван бачив, що се не борзо скінчиться, тож, нічого не кажучи, витягнув із-за череса пачку сірників і зачав обтирати червоні головки. Усі догадалися, до чого то йде, і всі мовчки на то пристали, дивлячись в руки Іванові. З усеї пачки він лишив лиш один сірник з головкою і відтак пішов з ними межи люде. Хоть ніхто нічого не говорив, але кождий знав, що як витягне без головки, то без головки,

* Передплачував газети.

але як з головкою, то буде виборцем. Іван ходив від одного до другого і всі витягли по одному патичкові.

Нарешті потягнув і Яким — і його сірник був з головкою.

Він, здивований, глянув навкруг себе, і єму здавалося, що на усіх лицях бачить той здив, який ним заволодів. Деякі газди, справді, стали собі марикувати, що ліпше було згодитися на вільний вибір, як тягнути сірники. Се Якима вражало немило, і він став випрошуватися, що він ще молодий, що не буде знати, що робити, що ліпше було би, якби вибрали когось іншого.

Присяжний знов вибіг з хати з перепудом, що комісар спішиться. Яким усе ще відтягався, але справді не було часу, і старший брат майже наказав єму лишитися при тім, що витягнув.

— Таке вже твоє щасте, чоловіче,— сказав він,— таке вже твоє має бути, то і не можеш того зрікатися!

— Коли вже так, то так,— потакнули і другі,— коли вже так випало, то най вже так буде!

По сім слові газди посунулися до хати. Комісар кидався й лютився, що так зволікають.

Нарешті розпочалося голосованє. Насамперед зачали від панотця. Він дав свій голос на старшого брата, Івана Рибака, та на двох перших-ліпших газдів, котрі єму попалися. Потому закликали старшого брата. Він звинявся, що се вже не для него, що єму вже про що інше думати би. Комісара виводило се з терплячки:

— Але тут тепер не місце на таке балаканє! Скажіть ліпше: на кого даєте голос і баста!

Якби то хто так із громади був відізвався до него, був би за своє добре відобрав, але з панами інша справа. Тож він, уже нічого не кажучи, дав свій голос на панотця, Івана, на одного з тих газдів, що на них голосував панотець, і на Якима.

Коли викликали війта, він став, понурившися, а по хвилі сказав, що він дає голос на Івана, Якима, на одного сусіда і на себе. Люде переглянулися межи собою. Самому на себе вже казати не ялося, але видно, що він доконче хотів, аби єго вибирати. Тож, коли по нім викликали другого газду, він замнявся і дав голос на панотця, Івана, Якима і війта.

Потому йшло вже як по нитці: всі вже на одних казали, хіба десь-не-десь трафився хтось, що кинув голос на кого іншого. Якимові заперло дух у грудях; спершу він вимовлявся, а тепер дивився з трепетом кождому на губи й марикував на тих, що єго поминали.

Коли скінчилося голосованє і комісар прочитав тих вибраних, а між ними і єго ім'я, то стало єму так весело, що він ніколи і не думав би був, що така річ може єму вчинити таку радість.

Комісар зараз по тім забрався, бо мав переводити вибори ще в другім селі. Люде стали розходитись.

— А що тепер буде, Якиме? — сказав панотець, відходячи.— Громада трималася твердо, тож і нам треба буде твердо триматися і не кинути свій голос у болото.

Від тих слів Якимові стало ще веселійше; він був з молодших і панотець з ним ніколи не ставали на ніяку бесіду.

Гордий і веселий, він не стямився, коли оперся на своїм обійсті. Жінка скликала кури на вечір, стояла перед хатою і кидала з подолка по жмінці посліду, а її голосне накликуванє чув Яким здалека.

— Але ти висидівся! — сказала вона, побачивши чоловіка у воротях.— Я гадала, що тебе вже десь пірвало або холера напала...

— Або що?! — муркнув Яким, усміхаючися.

— Та як, що? Тратити днину, то нічого не значить? — відповіла з гнівом жінка.

Сказавши се, вона борзенько забралася до хати, бо знала, що так з Якимом не все можна було жартувати. Яким ступав за нею слідом, і вона вже побоювалася, чи не надто проговорилася.

Коли він скинув капелюх і сердак, жінка глянула на него з-під ока і здивувалася, побачивши, що він так само веселий, як і передше.

— Знаєш що, жінко? — сказав чоловік, гейби і не чув того, що вона єму недавно цвіркотіла.— Знаєш що? Мене вибрали виборцем!

— Виборцем? — повторила Якимиха, ще більше здивована.— Що се таке — виборцем?

— Таким, як перед трьома роками був вибраний війт і Іван, знаєш?

— Не знаю,— відповіла жінка.— Що се: війт чи присяжний?

— О-о! вона вже війтихою хотіла би бути! — реготався на все горло чоловік.

— Та хто тебе там вибрав?

— Но, говори з нев! дурне дурним; та хто би — громада!

Вона здвигнула плечима; чим вибрали її чоловіка — вона не знала, але зміркувала, що все якимсь старшим. Ціла громада вибирала і вибрала її чоловіка; то вона вже і забула, що сердилася за страчену днину.

«Може, й справді ще єго колись і війтом виберуть! А се так гарно бути війтихою в селі!» думала вона.

Другої днини веселість Якима стала потухати, а натомість проколювалися журливі питаня.

«А що тепер буде? що тепер робити?» запитував він себе мимохіть, і неспокійні думки порушували єго ум. І він тепер справді почав жалувати, що приймився до того вибору. Не знати, на що і за ким треба давати голос, а може, і підписуватися; то чи не ліпше, може, було би сидіти в хаті, робити свою роботу, як іти на якісь вибори?

Чим більше про се думав, тим журливійші ставали єго думки. Він уже міркував, чи не можна би якось того зречися і цілої біди відпекатися.

Але коли став про ті свої сумніви говорити жінці, то вона розвела єго голову.

— Громада тебе вибрала, то нема що і зрікатися. Що будуть другі робити, то будеш і ти. «Куди голка, туди і нитка».

— Добре кажеш, жінко. Треба буде піти порадитися попа або війта; що будуть другі робити, то зроблю і я.

Але поки Яким спромігся розібрати у своїй голові, де і до кого передше йти, прийшов до него Іван.

«От, я дурно й журився,— подумав Яким,— а діло само собою складаєся».

Стало на панотці, бо Іван прийшов, аби Яким ішов з ним до панотця, а там разом уже порадяться. Яким власне не кінчив робити граблі до грядок для жінки, на котрі чекала вже скопана грядка.

Коли Іван прийшов і узяв з собою Якима, жінці стало маркотно: се вже і війтихою не варто бути, як робота має стояти, а газдівство упадати!..

«Чоловік може розволочитися,— і так се буває. Колись-то стратив днину, а тепер знов пішов і грабель не докінчив!

Аби-м мала хоть чим грядку заволочити! Хіба піду до сусіди граблів позичити? До попа далеко, та й ще там забавляться і грядки позасихають. Може би, було ліпше, якби був того скинувся, а вона, дурна, сама єго порадила! Коби хоть знати, чим єго вибрали, та й на яке?»

Ненадійно щаслива думка прийшла їй до голови. Їй прийшло на гадку піти до Іванихи, про все розпитати та й розвідатися. Кажуть, що її чоловік вже раз був там якимось виборцем,— тим, чим тепер вибрали Якима, то й Іваниха буде знати, що то таке, та чи се добре, що їх чоловіків повибирали.

Як погадала, так і зробила. Взяла новий кожух, зав'язала велику шалінову хустку, замкнула хату і пішла.

Іваниха — була то жінка гонорна, великого роду. Якимиха ще була дітваком, як вона віддавалася, то і рада була нагоді, що може з нею ближче зійтися.

— О, десь ведмідь у лісі згиб! Треба би попелу взяти та сліди посипати,— приповідала Іваниха, побачивши Якимиху.

Якимиха поцілувала Іваниху в руку, а та її в голову.

— Просимо сідати! — сказала Іваниха, прибираючи лавицю.— Розповідайте, де що нового чувати?

— Нема нічого нового, усе старе.

— То кажіть, що доброго робите?

— А що ж роблю? Що легше! — відповіла Якимиха, жартуючи.

— Та що найлегше? Хіба спати! — каже і собі жартом Іваниха.

Жінки засміялися.

— Дай, боже, жартувати, коби не хорувати,— завважала Іваниха.— Ох, борони боже від слабості, як Максимиха Іванишина: півроку хорувала, та й учора вмерла. Буде колись якась збиткуватися над єї дітьми та й вимовляти, що наробилася на чужі діти. Не дай, господи, лиш діти сиротами лишати!..

— А вашого нема дома? — запитала, нарешті, ніби не хотячи, Якимиха.

— Та де є — нема! Десь пішов до попа; та й ваш, бачу, мав з ним піти?

— Таже мав ми * сьогодні граблі докінчити, бо не маю чим заволочити грядки, а він взявся та й пішов.

---

* М и — мені.

Іваниха покрутила головою.

— А моє не таке? гадав сегодня бульбу садити, коли прийшов піддячий: ходіть, та й ходіть до попа.

Якимиха рада була, що звела бесіду на що хотіла, та помаленьки стала розпитувати Іваниху, чим то вибрали їх чоловіків та на що?

— Ви вже, Іванихо, в тім були, то знаєте, а я лиш то знаю, що мого чоловіка від роботи відривають.

— Та правда, відки ж ви то можете знати, Якимишко? І я би не знала, якби мого чоловіка раз у раз до усего не вибирали.

— Та то я і кажу: піду до Іванихи поспитатися; вони вже в тім були і знають.

— Спершу я собі гадала, Якимишко,— казала Іваниха,— що то вибрали мого чоловіка на те, аби стягав податки, та й таки сварила-м ся з ним, бо бояла-м ся людських прокльонів; але потому довідала-м ся, що то цісар скликає на якусь велику раду. Іван казав, що ні на однім ярмарку, ні на відпусті не видів тілько панів та попів, що тогді у місті, як на тоту раду збиралися. А жидів — то вже тьма-тьменна!

— І цісар там був? — запитала Якимиха.

— Не знаю, але, відай, не був; мав десь бути у іншім місті. Іван лиш розповідав, що пани з мужиками так водилися, гейби своя рівня. Наш піп з Іваном водився попід бока, та інакше єго не називав, лиш: куме Іване. Тілько війт був щось змикитив, а відтак піп і казав Іванові: «Коби такі всі, Іване, як ви, то ми не такі би були бідні, як тепер».

Іваниха ще довго розповідала, що пани і жиди ходили за Іваном гурмою, та все просили, аби на них давав голос, що аж палицею мусив обганятися, а одного жида таки добре потягнув.

Якимисі аж у голові шуміло від всего, що їй наговорила Іваниха, то хоть від сего не стало їй яснійше, та все-таки їй здавалося, що багато довідалася.

Тимчасом Яким був з Іваном у панотця на нараді. Все, що Яким чув від других, тепер переслухував своїми ухами.

— Що би то за силу мали русини, коби усі разом трималися, коби не мужики, що не знають свого права, не розуміють цісарського закону!

А син гейби з книжки читав: «Кілько-то русинів під нашим, а кілько під московським царем!..» — і аж поломінь ішла єму з очей, коли став вираховувати, що на кількадесять тих, що йдуть до тої великої ради *, допихаєся ледви кілька русинів.

— А то все тому, що нарід непросвічений і такий темний, що вже, відай, такого темного на цілім світі нема, та через те вся біда межи людьми; через се русин такий бідний і понижений!

Яким гейби зі сну будився. Він знав, що мужики темні і неучені, але аж лячно єму ставало, коли узнав, що вони таки зовсім дурні, та через те уся біда на світі. Ще дивнійше єму робилося, коли Іван і собі став говорити, що нарід темний, що не знає, хто єго ворог, а хто приятель, хто єго на добру, а хто на злу дорогу навертає.

Яким уже рад був зробити усе, що вони хотіли, аби лиш не брати усего зла на свою темну мужицьку совість...

Стало на тім, що треба давати голос на якогось пана зі Львова, чоловіка ученого, доброго русина, що буде вже знати, коли і як обізватися за руським народом.

Але коли сказали єго ім'я і прізвище, Якимові якось язик не складався, і він не міг добре вимовити. Та Іван пообіцяв, що єго вже вивчить, бо він вже раз на того пана голосував: треба лиш, аби Яким усюди Івана тримався.

— А що піп казав? — питала Якимиха, коли Яким вернувся додому.

— Ти б усе хотіла знати! Будемо вибирати свого посла, одного пана із Львова. Знаєш, що то посол?

— Та нащо єго, того посла? — запитала Якимиха.

— Нащо! аби стававз за народом, аби за свій нарід упоминався. Вже досить над нами напанувалися чужі та й наздиткувалися!.. Тепер і нам треба свого чоловіка!

— Та бо ти кажеш, що то якийсь пан!

— Та що з того, що пан, коли добрий русин!

— Або то пан може бути русином? — спитала цікаво Якимиха.

— От туди! Якби не міг бути, то би не був.

Якимиха здвигнула плечима. Яким їй того не поясняв, та єму самому ледво що зоріло; але де то против бабської голови!

* До парламенту.

Яким лиш чекав тої днини, коли закличуть у місто, аби віддати свій голос там, де треба, та лиш повторяв ім'я і прізвище того пана, аби не забути та не стати сміхом.

Так як позавтра мав уже йти, аж дивиться — йде до него війт і секвестратор. Яким здумівся. І податки заплатив, і грошей у нікого не зичив!.. Що вони від него хочуть? Війт як би угадав Якимові гадки, та й відразу так і каже:

— Що гадаєте, Якиме, чого ми до вас прийшли?

— Та вже буду чути, як скажете,— відповів Яким.— Прошу, будьте ласкаві, до хати!

Якимиха, побачивши гостей, кинулася по хаті, постирала лавицю і попросила сідати. Гості посідали, а Якимиха стала тихенько коло печі і, підперши бороду рукою, чекала, що з того вийде. Секвестратор розперся на лавиці і почав робити цигаро.

— А що, таки не догадуєтеся? — сказав війт до Якима.

Яким, може, вже і догадувався, але нащо єму було то казати; нехай кажуть самі, коли прийшли.

— А що, були-сьте онодги з Іваном у попа?

Якимові стало ніяково, але відпиратися не було як: видко, що війт про се знав.

— А що там багато говорили-сьте доброго? — запитав війт політично.

— От, як говориться, усяке: і добре, і зле...— відповів Яким, викручуючися.

— А кого він там казав вибирати? — спитав просто секвестратор, не добираючи слів.

Якимові стало знову ніяково, він замнявся, єму не хотілося просто відповісти, хоть бачив, що нема що крутити, бо коли вони знають, що він там був, то й ледви не знають, що говорилося?

— Та якогось пана зі Львова! — сказав по хвилині нетвердим голосом.

Секвестратор засміявся і махнув згірдно рукою.

— А ви єго знаєте? — запитав він, споглядаючи на Якима з-під ока.

— Та відки знаю? — відповів Яким уже сміливійше.— Але піп казав, аби єго вибирати, бо він буде за народом стояти.

Секвестратор ще дужче засміявся. Сей сміх перейняв Якима дрожем, і він пожалкував, що відразу сказав правду. Секвестратор ув одно сміявся:

— Піп казав, піп казав! Може би, я ще щось ліпшого сказав, як піп, коби-сьте хотіли мене слухати! Але пана ківковецького не казав вам вибирати, не правда?

— Та-бо він, бачу, не наш, не русин?

— Еге, та-бо я бачу, що ваш піп вже вас добре «підрихтував»!

— Підрихтував не підрихтував,— відповів трохи сердито Яким,— але се вже правда, що ліпший свій, як чужий!

Війт споглянув на Якима довгим, проникаючим поглядом. В хаті стало тихо... Якима той погляд немовби трохи збентежив, хоть він і сам не знав, чому.

— Яке їхало, таке здибало! — сказав війт поволі, не спускаючи очей з Якима.— Яке їхало таке здибало — розумієте, Якиме! Пан зі Львова чи пан із Ківковець — скажіть самі, чи се не все одно? Пан паном, а мужик мужиком! Від панської ради мужикові легше не буде. Кождий тягне на своє: панський верх та й панська правда. Пани та попи знаюсь своє, а мужики своє. Не вгадав би той, хто думав би, що я бим дався кому-будь перевести, якби-м видів, який пожиток для мужика. О, не з таких я, нехай собі піп каже, що хоче на мене!

— Ви вірите попам? — зачав знов секвестратор своїм тоненьким шепотливим голосом.— Не досить ще людей луплять, здирають та ще їх баламутять? От колись-то не казали люде, що ваш піп узяв за похорон остатню овечку! Здирають з мужиків послідне, та ще накидаються їм за опікунів, ніби вони так за них дбають!

— Се ми і самі знаємо,— перебив війт поважно,— про се ви і не маєте що нам казати. О, знаємо: не заплати — не рушиться з хати, хоть у церкві говорить про боже і людське милосердіє! Але знаємо також, що і пани! Ще не обсохло наше тіло від крові. Пам'ятаємо ще їх буки і гарапники; а коли минулися мандатори та отамани, то лишилися ще окономи, польові та побережники! Колись-то у дворі мало не вбили хлопця мого сусіди, що пас на зарінках, хоть ті зарінки були колись наші, громадські. Але чи то лиш у нас так дієся? Усюди до панів поприлипали наші ліси, луги та пасовиська! Ані від попів, ані від панів нема нам чого надіятися: нам слухати би волі нашого найяснійшого монарха та від него чекати полегшіне; він лише нам може полегшіне дати, а від панів та від попів, як кажу, нема чого сподіватися! Кожда рука собі крива... Нехай вона буде собі крива і у мужика!

При тих словах секвестратор помацався по кишенях. Війт урвав бесіду і оглянувся по хаті. З єго слів та погляду можна було зміркувати, що він хоче щось більше казати, лише здержуєся.

— Нехай вона буде і у мужика крива,— повторив поважно. Тут знов оглянувся навкруг себе:

— Сказало би ся щось більше,— дсповів він, кашельнувши,— та забагато нас тут є...

— Жінко, йди з хати! — сказав Яким.

Якимиха вийшла з хати, але стала під двері та й нахилила ухо. Війт говорив далі:

— Наша така річ: пан секвестратор дадуть вам гроші, ви голосуйте за ківковецького пана та й конець. А я вам кажу, Якиме, та й забожуся на усе у світі,— тут війт ударився так сильно в груди, що аж у нім щось тевкнуло,— що більше користі мужикові з тих всіх комедій певно нема, вірте мені!

Секвестратор вийняв десятку і поклав на стіл. Десятка була ще цілком нова: свіжа синя фарба аж хапала за очі.

— Сховайте, сховайте се для себе! — сказав Яким, відвертаючися від принадного папірця.

— Хи-хи-хи! — зашумів секвестратор, як уночі сова, хапаючи ухом не конче твердий голос Якима.— Що то робити комедії, пане виборець? Кажу вам: беріть гроші та й тихо сидіть, і все буде добре! Не викидайте дурно грошей зі своєї хати, коли самі лізуть у руки. Кажу вам: беріть, та й давайте голос на ківковецького пана, а кінці у воду. Ліпше тиць, як ниць! * Добре війт кажуть: від панської ради мужикові легше не буде... Боїтеся попа, чи що?

Якимові, що знав, як війт усе говорив, аби не боятись попа, та й як тим сам величався, що не боїться єго, зробилося стидно, що секвестратор при війті на се натякнув. Він заперечив голосно, що попа не боїться, що піп має свій розум, а він свій, що попові до престолу, а не до него. Секвестратор узяв зі стола десятку і штуркнув Якимові в руки.

— Значиться, берете гроші і голосуєте за ківковецького пана.

Яким стояв нерішучий, але грошей не узяв. Бистрий погляд війта спостеріг сю нерішучість Якима, він узяв десятку з рук секвестратора і поклав назад на стіл.

— Гроші лишіть, не пропадуть! — сказав війт.— А ви,

* Ліпше щось, як нічого.

Якиме, роздумайте собі: нагадаєтеся, то візьмете, а розгадаєтеся — віднесете мені назад. А за гроші вже я вам ручу,— сказав, обертаючися до секвестратора.

Коли Яким відпроваджував гості за ворота, Якимиха скоренько вбігла до хати. Десятка лежала в тім місці, як її лишили. Вона вже простерла руку, аби її взяти та сховати до скрині, та побоювалася Якима.

«Почекаю,— подумала,— але десятку з рук не пущу. Добре війт казав: нехай пани раду радять, а мужикові добре що-то; а війт розумний чоловік; може, розумніший від Івана, бо інакше не був би війтом у селі, хоть і не тримає з попом» *.

Коли Яким увійшов до хати, вона відразу накинулася на него:

— А що, возьмеш гроші? Хіба би-сь дурний був, аби-сь не брав: буде чим податок заплатити, або ще п'ятка, то вже і кожух буде!

Яким мовчав задуманий, а жінка все цоторила:

— Чому не брати, як дають? Се не крадена річ! Ніхто розбоєм не ходив! Люде просять, аби брати гроші, а він, дурний, ще надумуєся!

Заохочена своїми власними словами, Якимиха витягнула зі скрині платину, аби сховати гроші, але чоловік мовчки відвернув її руку, взяв гроші та й запхав у черес.

У три дні по тому виборці вибиралися в місто на вибори. Іван не знав про заходи війта й секвестратора коло Якима, бо ані війт, ані секвестратор до него не заходили. Але він чув десь у селі, що війт вибираєся з Якимом одною фірою.

«Се вже щось недобре,— подумав Іван,— треба піти та й допевне довідатися; їзда з війтом не конче добра!»

Іван, недовго надумуючися, пішов до Якима, нібито також задля їзди; хотів єго запросити, аби з ним їхав, а властиво довідатися, чи він дійсно уже з війтом умовився. Яким нічого перед тим з війтом про се не говорив і не знав, як міг війт казати, що він з ним поїде.

— Но, поїдете з нами,— казав Іван.— Я їду з попом, можемо взяти другу фіру, бо і панич з нами поїде: він, бачите, до того цікавий!

* Тримати з ким — тягти руку за ким.

Яким став не свій. Єму якось встидно стало перед Іваном: не знав, що казати і як відкрутитися. Рад би був поїхати з ними, а тут щось гейби єго задержувало, гейби єго в'язало, а він не міг з того розв'язатися. Він турботно почухався у голову і поправив на собі черес, котрий єму чогось тяжів, а новенька, дана секвестратором, десятка зашевелилася, гейби черв'як у спорохнявілім дубі. Він не знав, що робити. Єму хотілося найперше збутися Івана. То він вимовився, що вже поїде своєю фірою, бо жінка має якусь потребу в місто; та й на колесо здало би ся обруч набити, бо сего вже ніяк не зробить циган у селі, а хоть би зробив, то не так делікатно, як у місті.

Іван щось поміркував. Він уже добре догадувався, куди тото йде, та й сам зачав бесіду, що ківковецького пана хочуть вибирати поляки, а русини — пана зі Львова. Яким стояв, як на вуглях.

— А що? пам'ятаєте, як називаєся той пан, що єго маємо вибирати?

Яким голосно сказав єго ім'я і прізвище. Іван глянув на него боком.

— Но, то їдете з нами?

— Ні, не їду; дяковать. Поїду своєю фірою.

Іван, нічого вже більше не кажучи, пішов.

Яким справді загадав їхати своєю фірою та вибратися так раненько, аби війт не захопив єго дома.

Не хотілося єму їхати з війтом, аби се бачив Іван; а як війтові буде його треба, то і там єго найде. Яким виїхав лише з наймитом, аби в місті мав на кого фіру лишити. Жінка не їхала, бо не було чого, хоть і не від того була би, та вона знала, що Яким лиш так на неї перед Іваном збаг.

Коли Яким виїхав із села, подибав на дорозі багато людей: усе по два, три і більше на фірах. Се були виборці з сусідніх сіл.

«От і вибрався я сам один,— подумав собі Яким,— як дурак; ніби такий, що з ним уже ніхто не хоче приставати...» Яким пожалував, що вже врешті не почекав на війта. Може, се і справді він по него повертав?

Чим далі їхав Яким, тим більше подибував панські і попівські повози та брички, жидівські візки та довгі господарські вози. Чим ближче було до міста, тим маркотніше єму ставало! Він оглядався по дорозі, чи не можна би до кого прилучитися, але нікого такого не надибував.

У місті, боже милий, кого там не було! Людей — тьма-тьменна; усі пани, панотці та й писарі з сусідніх сіл. А жидів уже — як тих тарганів! А усі крутилися та бігали, як посолені. Яким примістив безпечно коні та й зачав оглядатися за війтом. Тут подибався він з чоловіком, також виборцем із другого села, та й став розпитуватися про війта, чи сей єго де не бачив?

— Ні,— каже виборець,— я не бачив, але ходім, може, найдемо.

Іно що поступилися, причепився до них жидок із найбільшого заїзду у місті.

— Кланяюся панам виборцям! — говорив жид, потрясаючи шапкою у воздусі.

Виборці ішли, не оглядаючися. Жид не віступався. Він захвалював свої ковбаси, студенець та бохонці.

— Іди до лиха! — муркнув Яким.— Як схочу їсти, то і без тебе попоїм!

— А нащо вам, пане виборець, іти десь та й купувати, коли у мене все можна мати задурно?!

— Ха-ха-ха! — засміялися виборці.— Задурно дасиш, але гроші возьмеш? Правда?

— Чому гроші? — каже жидок.— Як кажу — ні, то — ні...

Він підійшов ближче і понизив голос.

— Чому гроші? Як пан з Ківковець буде послом, то будуть гроші, ковбаси і бохонці задурно, розумієте?

— Щезай, проклята жидово! — гукнуло щось над їх головами, гейби з гармат вистрілило.— Ти будеш людей баламутити? Юда продав Христа, а ти, єго син вірний, ведеш людей на зраду!

Яким побачив Маландевича. Се був міський чоловік, найбагатший з усіх міщанів; мав велику славу і поважане на цілий округ. Жидів не любив на перехід і всюди, де лиш заводили тверезість, там він перший був і йшов наперед з хрестом. Жид змішався.

— Пане Маландевич, пане Маландевич! — бовкотів невиразно, низько кланяючися.

— Мовчи, пся...

Маландевич не скінчив, бо надбігли два молоденькі панотці, котрі взяли єго набік і стали щось потиху говорити. Жид пропав, гейби крізь землю провалився.

Перед радою повітовою, де мали відбуватися вибори, було так глітно, що годі було перепхатися, а голови людські подавалися, гейби хвилі в ставу, гойдані вітром. Далі трохи порідше стояли люде купами і вели всілякі розмови.

Яким зачув знакомий голос, що доходив здалека. Голос то підносився, то знижався, часом гудів, гейби хтось говорив у порожню бочку, то притихав і слова плили тихо, спокійно, як шепіт води мілкого потоку. Яким оглянувся. Се був панотців панич. Він переходив від купи до купи людей, просив і заклинав, аби пошанували самі себе, аби показали, що вони л ю д е, г а з д и, р у с и н и, аби не давалися на підмову, не зводилися обіцянками, не запродували своїх голосів.

— Тримайтеся, братя! — говорив він палко.— Ваша доля у ваших руках, від вас залежить доля Русі.

Голос єго перервався. Він палкими очима споглядав на купи народу і читав з їх лиць силу свого слова.

Яким не міг винести того погляду і спустив униз очі. Заморочений гуком голосів і новими вражінями, черв'як сильно завертівся десь під самим серцем і викликав протяжний довгий біль. Погляд молодого чоловіка мішав єго і прибивав до місця, а коли він знов підніс очі і споглянув навкруг себе, намість панича, побачив лице секвестратора. Секвестратор був умучений, як косар в полудне, а піт горохом ллявся єму з чола. Він перепхався через купи людей, отерся майже о Якима і пішов далі. Яким оглянувся і побачив високу піку й чако жандарма. Секвестратор щось єму шептав на ухо. Жандарм подивився на всі боки. Нарешті їх погляди оперлися о кількох людей, відки Якимові здавалося, що чує голос панича Никольця.

Іван ішов з двома людьми і голосно говорив.

— Тьфу! до чорта,— сказав високий чоловік.— Оден сюди, другий туди! Лоточать, що аж голова тріскає! Чоловік вже врешті не знає, що робити!

— Та на те є розум,— каже Іван,— аби чоловік знав, що робити.

— Розум розумом, але в такій крутні і розум не поможе. Говорять: с в і й, с в і й, а кажуть вибирати пана!

— Та-бо ви не розумієте, о що тут іде! Тут не йде о те, чи він пан, чи мужик, але о те, що ківковецький пан — поляк, а зі Львова — русин.

— А що нам з того за користь?

— Які ви дивні! Подумайте самі: як ви процесуєтеся та й не можете самі на термін стати, то кому ви даєте «плєніпотенцію?» Тому, з ким процесуєтеся, чи тому, хто вас боронить? А з ким ми найбільше напроцесувалися, як не з польськими панами? Де поділися наші ліси і пасовиська? Право мужицьке усюди пропадає, бо він темний, непросвічений. Лиш одні попи та пани русини ще за нами вступаються! Скажім же тепер,— говорив Іван далі,— скажи сам, чоловіче: якби ти мав за собою право, чи треба би тобі свідків підкуплювати?

Якимові кров ударила до лиця. Маленький, звитий вчетверо папірчик засичав, а виразні круглі нумера засвітили, як очі гадюки...

Розпочалися вибори. Майже при самих дверях ради повітової стояв панич Никольцьо й кождому виборцеві, що переходив коло него, додавав смілості і відваги. Якима хтось сильно потрутив. Се був той самий жандарм, що говорив із секвестратором.

— Арештую вас в ім'я права! — сказав він до панича, випростувавшися, як свічка.

— Кого? Мене? За що? — запитав змішаним голосом Никольцьо.

Єго бліде лице ще більше поблідло, а очі блиснули гнівом.

— Ви? Мене? За що? — крикнув він знов з усієї сили.— За те, що я говорю людям те, що вони самі повинні знати? Чому не арештуєте тих, що їх на зле зводять, гріхами підплачують?!

А як єго вже брали, він відвернувся і ще раз сказав:

— Люде, тримайтеся!

Єго голос звучав дивно, і при ободрюючих словах чути було другий звук:

— Усе, усе пропало!

Межи людьми зробився переполох. Якимові немовби ножем потягнуло по тілі. Він остовпів. Єму здавалося, що кождий дивився на него, показував пальцем, щ о с е в і н т о й з б а л а м у ч е н и й, п і д п л а ч е н и й н е г і д н и к.

— А що, Якиме, за ким будете голосувати? — запитався єго ненадійно війт із-за плечей.

Яким оглянувся, але не сказав ні слова.

— Ну, ходім! Уже час! — сказав війт і пішов наперед. Яким пішов за ним, аби не стояти на місці. Але в душі єго

виколювалася інша, певна, незмінна думка: збутися тяжкого ворога, що вертів мозок, прошибав душу і палив грудь.

В єго голові все перемішувалося, у висках стукало, в ухах дзвонило, а гадка крутилася, перлася, гейби запертий дим у комині. Одно було ясне: збутися яким-небудь способом клятих грошей, що палили розжареним вуглем, шпигали розжареним зелізом.

Піт виступив на єго чоло, а серце товклося каменем. Він дивився на присутніх, бачив кожде лице, кожде порушене, але чому то так все було, чому не так усі заховувалися,— він не знав; а втім, єму се було байдуже: єго займала одна думка і вся здрігалася відразою.

— Яким Мачук! — заклйкав той сам голос із середини, що викликував других перед ним.

Яким вийшов на середину і став перед столом, за котрим сиділа комісія.

— На кого даєте голос? — сказав грубий, підсадкуватий панок.

Яким мовчав.

— На кого голосуєте? — спитав панок нетерпеливо.

Яким мовчав, сопів, трясся цілим тілом, аж руки у него тремтіли. Він витягнув гроші і поклав на стіл.

Пани при комісії зжахнулися.

— Що се? — запитав панок, підскочивши.

Якимові гейби камінь спав із серця.

Він промовив чистим, грімким голосом:

— Мені дали сі гроші, але я їх не хочу, кладу тут перед цілою комісією, а голос даю на руського посла! — і вимовив ім'я і прізвище пана зі Львова.

В залі настав приглушений, довгий шум...

— Славно! Славно! — відізвалося кілька голосів.

Староста почервонів, як буряк.

— В залі агітувати не вільно!—крикнув він зі злостю.— Бо інакше скажу випровадити!

Голосованє тривало вже недовго. Порахували голоси — двайцять голосів руських більше.

При комісії зачалися гострі переговори. Відкинено кілька голосів, де ім'я чи прізвище було зле вимовлене, але все-таки в користь русинів виходила надвишка. Ніякі викрути приятелів ківковецького пана не помагали — все було в найбільшім порядку.

Всі, що нетерпеливо ждали кінця виборів, змішалися тепер з виборцями. Гамір і веселість змагалися. Кождий рад був знати про найменшу подробицю, тож кождий осібно і усі разом голосно розповідали про недавно пережиті хвилі.

На телеграфі не могли собі дати ради, а весела вість летіла світами.

Жиди, гейби скажені, зачали кричати: Vivat! А межи ними могли виборці бачити тих, що ще недавно бігали за ківковецьким паном та й запрашали на студенець та й ковбаси.

Яким чув, що єго ім'я переходило з уст до уст.

— Де він? Як називаєся? Відки? — допитувалися з усіх боків, а деякі витягали папір і записували.

— Се мій парафіянин,— сказав гордо старенький панотець, підпровадивши до Якима кількох своїх товаришів і молодих панів.

Панотці і панове стали Якимові віншувати, а декотрі і цілувалися. Одному аж сльози крутилися в очах, коли він стискав Якимову руку і говорив:

— Коли вже таких маємо селян, то Русь не пропаде, але пропадуть її вороги, бо нарід приходить до пізнаня, чим він є і чим повинен бути!

Яким не міг опам'ятатися. Єго брало диво, він споглядав на себе, немов на яку загадку. Що се мало бути за пізнанє, про котре єму говорили, він не розумів; чув лише, що в нім відзивалося якесь незвісне віщованє, якийсь незнаний досі голос...

«Чого всі ті люде так побиваються, чого борються, плачуть? Чи в тім не ховаєся щось більше, як він досі добачив? Чи не криєся більша сила, що всіх тих людей переймає одною душею, що і в нім обудила немов нове житє?» Але тоті всі чувства перемагала радість, несказане глибоке вдоволенє.

Він вернув додому, як п'яний, хоть горівки і до рота не брав. Жінка вже не могла діждатися. «Що Яким зробить із грішми?» палило її нетерплячкою від кількох днів. Та коли вчула, що він гроші віддав, розсердилася.

— От і розумне зробив,— сказала гнівно.— Люде раді би, коби відки гроші роздобути, а він мав та кинув чортові в зуби!

— Ей, жінко, дай спокій! — сказав Яким, стягнувши

брови.— Ти того не знаєш і не розумієш, то і не мішайся! То недобрі були гроші...

Жінка втихомирилася. Злих грошей вона не хотіла. Кажуть, що крадене вдесятеро відпаде, а злий гріх міг би звести на нінащо і ціле газдівство.

Коли Яким другої днини рано збудився, то перша думка була — піти до панотця і спитатись за панича Никольця. Але се було ще трохи зарано; ледви що зоріло, а темні сумраки ще не зовсім проясонилися.

Він вийшов надвір. Вітер, що від неділі усе зривався зі сходом сонця і перешкоджав сіяти, утих, і можна було надіятися, що коли вже не було єго зранку, то не буде і через день, або хоть до полудня.

Учорашній день пішов для газдівства марно,— треба було те надолужити. Він заклíкав жінку, і обоє взялися скоренько до роботи.

Вже сонце підбігло вгору, коли Яким виїжджав фірою з обійстя. На возі лежав мішок з насінєм, а поверх драбини була прив'язана зелізна борона. Дорога вела попід попівство. Яким кивнув на хлопця, аби їхав у поле, а сам вступив до панотця. Майже на самім порозі здибався з паничем. Він тримав в одній руці газету, а в другій капелюх.

— А добре, що ви тут,— сказав, побачивши Якима.— Я щойно хотів іти до вас прочитати, що пишуть газети. Слухайте!

Яким слухав і своїм ухам не вірив, які то там діялися надужитя; та все те побороли чесні виборці, що з малими виємками стояли, як оден муж. Деякі були названі по імені, а між першими стояло і ім'я Якима, яко непоборимого борця, що прилюдно завстидав ворогів і кинув їм в лице підкупним грошем.

Яким не знав, де очі діти, а світ ішов перед ним кругом. Ледви пригадав собі, чого прийшов, і зміг розпитатися, що се і як діялося з паничем.

Рано, коли чистив збіжє, був вже зовсім спокійний, а тепер знов розгорілася в нім кров. Зайнятий розбурханими думками, він і не стямився, коли станув на полі.

Він, ще недавно нікому не звісний чоловік, окрім свого села, сегодня став голосний на цілий світ! Про него пишуть, говорять, хвалять єго за чесний і добрий поступок!

Єму аж лячно робилося, коли він нагадав ті непевні та темні хвилі, коли то єго думки хилилися на всі боки, коли не знав, що робити, і був би, може, скорше зробив противно.

Та не лиш єго ім'я виринуло з тихого закутка, але в єго душі вийшла така сама зміна: він ніби прочув, провидів. Він пізнав, що та земля, по котрій він ходить, на котрій від діда-прадіда стоїть єго хата, ті зелені ниви, гори, долини, та ріля, на котру він кидає зерно, все те — одна велика руська земля! А він, її правий властитель, коренний газда, він має про неї дбати, упоминатися о її права!..

Сонце, прикрите тоненькою хмаркою, кидало обичне тепле проміне. Могучі весняні сили росли, потужніли. Усюди кипіло житєм і працею, усюди щось рухалося, бриніло по зілю, траві і водах. Земля розпарилася, з свіжої рілі розходився якийсь дивний запах,— запах, добре звісний Якимові.

Яким здрігнувся. Се був запах мужицької кервавиці і поту. Сей запах перемагав усі інші розворушені думки і давнім правом панованя запитував, чи той вибраний Якима голосом пан зі Львова обітре той кервавий піт з мужицького чола, чи зменшить податки і дачки, чи верне право до затраченої землі, зарінків, лісів і пасовиськ?

Яким опустив голову і задумався...

Єго уста дивно зложилися, і він вимовив стиха:

— Н е з н а-т и!..

ЯДЗЯ І КАТРУСЯ

Хто не знає нашого розкішного Покутя у стіп Карпатських гір, що підносяться буйно, високо і гинуть в далекій синявій мраці облаків? Хто не знає тих швидких потоків, що шумно вискакують з похилин і крутяться жваво по широких зарінках? Десь серед зарінку стане, гейби наперекір жвавому потокові, збитий у купу густий луг, а потік гнівний, що мусить єго обходити, шумить і цоркає о великі ріняки. Де-не-де покажеся невеликий дубовий лісок, а дальше тягнеся незмірена оком рівна просторонь орного поля. Там бачиш широкі лани, вузькі з високими межами ниви, котрі аж ясніють золотавою пшеничкою і ячменем, срібним колосєм жита та повійним гнучким вівсом. Попри високі китиці кукурудзів підхоплюєся шиpоколистий тютюн, а часом мигне шматок зеленої млаки з червоними, синіми та жовтими цвітами, мов коверець, перетиканий божою рукою.

Однак село, до котрого зближаємося, не визначалося особливою красою. Тут уже губилася ціха гірської околиці, і село набирало виду більше подільських сіл. Воно лежало у долині серед широкого поля, що по обох єго боках розтягалось на високих горбах, гейби спляча у кориті дитина. Самою серединою плив невеликий потік, а єго мутні води котились ліниво по осілім на дні намулі. Вічний єго супокій був нарушений хіба лиш тоді, коли топився зимовий сніг і болотними швидкими струями збігав до сумного потока. Жвавість маленьких ручаїв уділялася і потокові, і тоді він шумів і виливався з берегів, забирав усе, що по дорозі попало, і ніс до свого багатого сусіда Прута. Восени, звичайно, сільські газдині мочили в мутній воді потока коноплі, і тоді він виглядав ще сумнійший, вода ще темнійша та мутнійша, а навкруг розходився немилий воздух, що було великою принадою для дітей з цілого села, котрі збиралися гурмами ловити дрібну затроєну коноплями рибку. Рівнобіжно з потоком тягнулась вузька сільська дорога, перекидалась через него невеличким мостом і пнулась далеко вгору. По другім боці моста стирчали голі горби, покриті лиш низькою, подекуди перепаленою сонцем травою. Місцями земля розпадалася і шкірилася здалека глибокими жовтими ярами. Насупротив тих гір, де пропадала вже з виду дорога, котра на похилині значно взносилась над селом, стояв панський двір і гордо споглядав на сільце, лежаче в долині, на невеличку з трьома банями церковцю і на обросле садом попівство, що майже притулилось до церкви над мутним потоком. Ціле село ніби хильцем уходило гордого погляду панського двора, одна лиш коршма на противнім боці двора стояла чепурно і ніби всміхалася до него довгим рядом вікон з потрійними шибами.

Двір був великий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ганком. На просторім подвір'ю перед ганком був невеликий газон, а дальше господарські будинки. До одної сторони дому припирав великий цвітник, а за ним тягнувся довгий сад. Город був уряджений на англійський лад: на зелених газонах виднілися клумби всіляких цвітів, маленькі загранічні в ріжних відмінах деревця і щеплені рожі, а на самій середині широко розкладалася американська сосна. Високий пліт заслоняв груболистий боз і інші спіреї, а кути огородженого городу притінювали соснові та грабові гаї.

Молода пара людей проходжувалась повільним ходом по кручених стежках городу. Гарне лице жінки було таке бліденьке, як перша весняна цвітка, а голубі очі гейби закривались хмарою. Мужчина сумно споглядав на свою бліду товаришку, котру краса природи не веселила, а свіжість воздуха переймала дрожю. Мовчки переходили вони попід тінисті дерева, штучні гаї та переповнені цвітами клумби. Під широко розложеними галузями сосни цвіли розкиненими громадами сині та білі фіалки, а солодкий їх запах приманював здалека. Молода жінка однако ж споглядала байдужно на сіяючі красою рослинки, як і на ціле окружене, повне життя і сили; зате мужчина, видко, не міг опертися красі природи, бо зігнувся і подав блідій своїй товаришці

кілька зірваних фіалок. Вона машинально витягнула руку, взяла від него цвіти, а відтак обидвоє пішли дальше крутою стежкою. Маленька фіалка мала два пуплішки і молодий зав'язок насіня.

— Ох! — зітхнувши, відізвалася до свого товариша бліда жінка.— Така дробина, а вже буде тішитися новим житєм, відродиться молодим поколінєм. Боже мій! Се таке звичайне право природи, лиш ми не маємо того щастя.

При тих словах молода жінка розплакалася. Мужчина пригорнув єї до грудей. Єго душили сльози, і він лиш насилу їх повздержував.

Десять літ як вони жили з собою. Бог їм дав був двоє діточок, але і зараз забрав, скоро лиш уродилися, тож і тепер, коли знов надіялись нового гостя, боялися, що доля не дасть їм виховати і тоту дитину.

— Може би, ти поїхала до лікарів,— відозвався вкінці несміливо мужчина.

— Та що з того? — відповіла з резигнацією жінка.— Чи я вже до них не їздила?

І знов вони переходили мовчки довгі стежки города.

— Знаєш що? — промовила по добрій хвильці жінка, підносячи сльозаві на мужа очі.— Я чула ще від моєї бабуні, що десь має бути між хлопами звичай, що як їм діти не ведуться, то вони беруть в куми послідніх жебраків, і се має помагати.

— Га, суть річі, про котрі філософи не снили,— законклюдував муж.— Хто знає, може і в тім що є,— додав задумуючись.

Ся розмова мала реальні наслідки, бо дійсно, як прийшла на світ дитина, маленька донечка, родителі не шукали кумів між панами. Вправді, не взяли вони послідніх жебраків, але порядних селян Василя і Василиху, найперших газдів у селі. Але то на одно виходило, бо як супротив якого хлопа був жебрак, так само против дідича хоч би найліпший газда. Інакше се вправді поняли Василь і Василиха. Вони хвалилися між своїми, що покумалися з панами і від часу до часу ходили до двора у гості. Борзо однак перестав ходити Василь: він зміркував, що то якось ані єму, ані панам до ладу не складаєся. Довше, хоч зате рідко, ходила Василиха і єї фіїна «Ядзя», котре то ім'я Василисі завсігди тяжко було виговорити, добре собі єї пригадувала, а будучи вже панночкою, не раз в товаристві з гумором розповідала, як-то до них, коли вона ще

була мала, приходила єї кума, висока, чорна жінка. Мати просила єї сідати, а вона завсігди жалувалася, що єї щось під серцем болить, і, притискаючи руки до грудей, говорила стогнучим голосом: «Ох! слаба-м, слаба-м, кумко-любко», що заєдно наводило на устах матері ледви повздержуваний усміх. Пізніше і Василиха перестала приходити; може, подумала вона собі, так, як єї чоловік, що то якось не до ладу складаєся: що пани — то пани, а що мужики — то мужики.

Як не розбивалася молода пані над своєю дитиною, то все-таки сама єї не плекала: одне, що се єї дуже мучило, а друге — і для здоровля дитини ліпше було найняти здорову селянку за мамку. У селі знайшлися дві покритки, гідні молодиці, але пані боялася повірити їм дитину. «Неморальність жінки лежить уже в крові і може уділитися дитині», говорила мати до відвідуючих єї сусідок з поблизьких сіл, котрі цей погляд вельми похваляли. Знайшлася вкінці жінка, котру чоловік відумер з місячною дитиною. Бідна жінка радо ішла в мамки, хоть їй жаль було лишати на чужі руки своє мале писклятко, але що було робити; заробок трафлявся, а вона була дуже бідна, жила з заріб-ку, та й мала старшеньку дівчинку, на котру треба було також заробити. Дала, отже, обоїчко дітей до брата, що пристав був до жінки на грунт, а сама пішла в мамки. Недовго жила єї від грудей відлучена дитина; біднятко зниділо, мов поросло мохом, та й навіки заснуло. Зате панська дитина на чудо гарно розвивалася, а єї плекальниця, стративши свою дитину, перенесла свої чувства на сю, котра щоднини тулилась до єї грудей і усміхалась дрібними устоньками. Дитина також дуже до неї привикла і так прив'язалася, що коли уже перестала єї плекати, то мусила ще лишитися на кілька літ за няньку.

Ядзя довго плакала, коли няня вже відійшла, а натомість стала французька бонна, що шварготіла до неї незрозумілим язиком. Дитині так навтямилося з новою товаришкою, що мамі аж жаль ставало біднятка, і їй прийшло на думку, чи не кликати би яку дівчину з села, щоби деколи з нею побавилась. Казала, отже, закликати мамку, щоби вишукала таку дівчину.

— Таже моя може приходити, кілько треба буде,— казала мамка, рада, що знов буде ближче двора. Звичайно, бідно ся діє—добре що-то, добре, що дитині дадуть кусень хліба.

Другого дня мамка привела свою невеличку дочку, о два роки старшу від Ядзі дівчину. Згоди між ними не було.

Катруся мала приходити тоді, коли Ядзя захоче з нею побавитись та надоїсть їй французька бонна. Катрусю привели до двора у грубій сорочці і уперезану маминою запаскою замість «горботки». Але що сей стрій не надавався до панських покоїв, то пані казала дати їй тоненьку з Ядзі сорочку і перешити стареньку спідничку.

— Но, тепер якось виглядає,— казала пані, коли припровадили до неї перебрану Катрусю. Катруся тішилася своїм новим убранем і гордо споглядала на запинані гудзиками рукавці сорочки, котрі на ню були закороткі, та й на надточену майже від колін спідничку. Коли однако ж в сім убраню пішла до мами, то усі сусідські діти стали з неї сміятися. Катрусі зробилося стидно, скинула панську сорочку і спідницю і убралася назад у свою згрібну сорочину* і казала, що не піде вже більше до двора. Мама насилу відвела її назад. Та все-таки Катруся не хотіла більше показуватись сільським дітям в новім перебраню, і коли була у мами, то зараз перебиралася у свою сорочку. Ядзя дійсно бавилася з Катрусею далеко ліпше, як з своєю бонною. Але зате пані мусила сама ті забави надзирати, позаяк, крім мужицької бесіди, мужицька дитина не завсігди знала забавлятися з панською і не раз вживала не конче гречних слів, чому бонна не могла запобігти, не розуміючи ані слова чужої для неї мови. Се бонні було на руку, позаяк улегшувало її обов'язки. Найліпше вона любила, коли діти ішли бавитись до огороду, а упевнившись, що панство чим іншим зайняті, давала собі тоді волю, лишала діти і йшла у сад проходжуватись. Коли раз пані пробудилась по обіднім сні, щось мовби шепнуло їй, щоби вона ішла подивитись, що роблять діти. Був се правдивий інстинкт материнський, бо зараз здалека учула дитинний крик і плач. Ядзя лежала на землі, а верх неї Катруся і зо всіх боків обкладала її кулаками. Мати не дивилась на дорогу, не зважала на травники і цвіти, а бігла просто, зачіпаючи сукнею о корчі і рабати, і майже без пам'яті вирвала свою дитину з-під брутальної переваги малої мужички. Ядзя була смертельно бліда, а з розбитого її носика потекла червона струя крові по руках і одіню матері. На землі лежала розбита лялька і порвані цітки, очевидні свідки дитячого непорозуміня.

— Води, води! На милість бога, води! — кричала перераженa мати.

* Згрібна сорочка — сорочка з грубого, небіленого полотна.

На той крик позбігалися зі всіх сторін слуги, вилетіла десь з гущин перелякана бонна, вибіг з покоїв пан, поспішив щосила опорошений від млинка економ. Пані вже обливала Ядзю водою і ледви могла розповісти, в якім страшнім знайшла її положеню. Пан остро зганьбив бонну, а Катрусю казав взяти економові і укарати, хоть Катруся звинялася, що вона нічого не винна, бо Ядзя перша на ню кинулася і пірвала на шиї цітки. По якімсь часі Катруся з посинілим лицем і викривленими губами, дрожачи на цілім тілі, бігла з двора городами в село. Сльози капали її з очей, а грудинята підносились уриваним хлипанем. Так забігла аж додому, але боячись іти до хати, залізла під пліт у корчі великого бур'яну і там пересиділа цілу ніч. Мати — байдуже, думала, що Катруся лишилася в дворі, і аж другої днини дізналась в селі, що її дочку подибало. Бідна жінка взялась за голову. Її розібрав жаль і злість, хотіла ще ліпше набити Катрусю, але жаль переміг, пішла лиш до двора, перепросити паню за таку вже зроду біснувату і неслухняну дитину. Але Катруся вже більше до двора не пішла.

Якось в недовгім часі по тій пригоді умерла Катрусина мати, і Катруся стала круглою сиротою. По мамі їй нічо не лишилось, крім трохи одіжи, бо ціле житє була лиш бідною комірницею. Брат мамин, а її вуйко, взяв одежину на переховок, а Катрусю дав до газди на службу.

Тимчасом Ядзя перейшла з рук бонни до рук гувернантки, котра мала обов'язок не лиш наглядати і розмовляти з нею, але учила її ріжних книжкових предметів, музики і жіночих робіт. Родителі Ядзі мало де бували. Давнійше, за панового батька, казали люди, що не було днини без гостей в дворі, але часи змінились, господарка якось не дописувала, і лиш на пам'ятку добрих часів, тільки завсігди раз у рік на Юліана і Юлії, бо так називались обоє панство Солецькі, відбувалися гучні іменини. Мали, отже, досить обоє пани Солецькі часу посвячувати вихованю дочки, а особливо мати, бо батькові більше часу забирала господарка. Коли Ядзя підросла, то ще більше жила під опікою мами і гувернанток, ніж коли ще була менша, позаяк підростаючій панночці ще більше небезпечно було сходитися з простим народом, ніж дитині, і на то мати мала пильне око. До слуг вільно було їй відноситися лиш з тим, що їй конечно до услуги було треба, і то лиш з покоєвими слугами; з іншими Ядзя не сходилася, а тих, що приходили на роботу, зовсім не знала. Тільки вечорами, коли батько

прилучився до товариства жінок, чула вона багато про лінивство і крадіжі робітників, про великі з тих причин клопоти батька і про борбу, яку він мусив вести з тими пороками народа.

Ядзя робила в науках такі гарні поступи, що борзо гувернантка оказалася непотрібною. Тому ж то Ядзя з правдивою приємностю зайняла покій гувернантки і зробила з матір'ю новий поділ годин своєї роботи. Найбільше часу ішло на фортеп'ян, бо грала по кілька годин денно, і на читане, для вивченя мови, французьких книжок з позазначуваними картками, котрі мати не позволяла їй читати. Більшу свободу мала щодо польських книжок, а навіть на єї просьбу перенесено шафу з книжками з маминого до єї покою. Стала також виручати маму в господарці, наглядала порядки в покою, і видавала кухареві масло, решту ж часу посвячувала прекрасним ручним роботам, котрі любила над усі інші.

З делікатної і хорошої дитини виросла висока, гнучка, з правильними рисами лиця, панна. Темнорусяве волосе прекрасно гармоніювало з єї білим матовим лицем і темноголубими очима. Єї гарна стать звертала на себе загальну увагу і була предметом загального подиву сусідської шляхти, як і інтелігенції недалекого місточка, до котрого їхала щосвята і неділі до костела. Міські донжуани несміло споглядали на прекрасну дівчину, коли ішла з матір'ю до перших лавок, які звичайно займало сільське «обивательство».

Від часу, як виросла на панну, дім єї родителів більше оживився, бували частійше гості, а іменини відбувалися ще гучнійше. Найчастійше однако ж Солєцькі візитувалися з одним панством з сусідства, а особливо син того панства, пан Вацлав, часто заглядав до панів Солєцьких, і люди передвиджували, що се закінчиться маріяшом.

Але се якось не сталося. Пан Вацлав заїжджав вправді довго, але наконець оженився на Поділю з панною два рази багатшою від Ядзі.

Сей факт сильно вразив молоду дівчину; вона не могла перенести тої обиди, хоть глибоко ховала свої чувства, і людям представлялася ще гордійшою і веселійшою, ніж досі. Найбільшою однак підмогою єї ображеної гордості була єї краса. Вона від дитини була научена дбати про свою зверхність; тепер же зробилось тото головною єї цілею. Цілими годинами укладала волосє, обсипувала м'яким делікатним порошком і без того біле і гарне лице, примі-

рювала сукні, чистила і формувала нігті. Але коли по скінченю туалету стала при зеркалі, то єї дрібні уста складались мимоволі до гіркого усміху, бо кого мали вражати ті гарні очі, кого чарувати гарна стать, коли в цілій околиці не було ані одного відповідного конкурента до єї руки.

Ся обставина, може, ще більше смутила єї родителів, а по довгих розважанях і тайних нарадах вийшло вкінці, щоби доконче виїхати до більшого міста на м'ясниці. Внаслідок сего рішеня з надходячими м'ясницями вибрались мати з дочкою до Львова на цілий час м'ясниць, а що не можна було лишити цілком господарства, то батько лиш від часу до часу доїжджав і асистував їм при більших виступах. З сего обороту справи Ядзя була дуже задоволена і щаслива; краса єї принадила багато адораторів, а вона сама мала велике щастє на всіх вечерках і балах.

Надія на добре замужє розвеселила серце матері, і вона нічо не щадила для блеску і краси своєї дочки. До єї уха часто долітали похвали о красі, елеганції і уложеню Ядзі, а мати уносилась найкрасшими надіями в далеку будучину дочки, як маленька пташка несесь в далекі краї на крилах міцнійшого від себе крилатого друга, хоч в короткім часі до тих милих тонів вмішувались і деякі дисонанси. Добрим приятелькам, що розпливались в похвалах для Ядзі, вирвалось часом таке слівце, котре псувало їй цілком гумор і добрі вражіня.

— О, як чудово виглядала Ядзя на вчорашнім балу, немовби яка богиня! — говорила товаришка ще з дитячих літ і знайома пані Солєцькоі.— Усі були нею зачаровані, а пан Артур ще більше нею займався, як звичайно. Ядзя дійсно дуже єму сподобалася. Але ж бо і він також гарний і дотепний, колись ту на вечерку присівся до мене,— власне тоді Ядзя танцювала з паном Зігмундом Л.

— Ох! чому то хороші панни не мають грошей,— сказав він ніби з усміхом, але я бачила, що по єго лиці перебігла тінь смутку, він зітхнув і пішов просто до Ядзі, котра з Зігмундом скінчила тур.

Тінь смутку перебігла і по лиці матері Ядзі. Виїзд до Львова, туалета і ціле ведене їх дому у Львові не могло свідчити о невеличкім їх маєтку, звідки ж про се вже могли говорити і знати молоді люди, та і якраз тоті, котрі Ядзею найбільше інтересувались. Були це шпильочки, котрі просто трафляли в її серце. Предвиджуючи, що се може попсувати цілу будучину єї коханої дитини, старалася вона,

отже, більше піднести блеск свого дому і затерти сліди, щоби і найменшим позором могли проявити якийсь в чім недостаток. Адоратори Ядзі з кождим днем, а властиво з кождим вечерком і балом, побільшувались, ближчих однак кроків ніхто не робив.

Вкінці, м'ясниці скінчились. Ядзя вернула додому з головкою, оголомшеною компліментами, з розм'якченим серцем, з повними куфрами суконь, котильонових китиць і інших карнавалових трофеїв, але без ніяких реальних наслідків. Реальними наслідками було хіба лиш те, що їх невеличкий маєточок львівськими видатками дуже підорвався, як також пішли з шумом довголітні ощадності пані Солецької за капусту і молоко, котрою то частиною господарства вона завсігди сама займалася.

Помимо того, не давали вони ще за вигране збиточній долі, і на другий рік знов виїхали на м'ясниці до Львова. Але і сим разом вернули вони з нічим. Кавалери крутилися, бавилися, але ні оден не освідчився, а до того засмучений батько представив бюджет домашній в дуже непотішаючих красках, бо видатки так значно переходили доходи, що про дальші проїздки не можна було більше і думати. Був се страшний удар для обох жінок, хоч вони старались зносити єго стоїчно, щоби не надто дати се відчувати батькові. Матері однак не раз закрутилися сльози в очах, коли вона дивилась на поблідле лице дочки. «Боже мій! — думала вона з жалем, роздираючим серце.— Нащо тілько краси, тілько гарних прикмет душі і тіла, щоби те все без долі, без щастя погребати в такій глуші, в такім заклятім куті, де навіть нема видів на те, аби обставини змінились на ліпше... Та дитина, така у бога випрошена, така ожадана, мала перецвісти як той серед густого ліса на зрубі цвіт!» мимоволі вирвалось їй з грудей. Але сей зойк болючого серця переражав єї: вона клякала, взносила руки до неба, щоби воно не прогнівалось на ню за ті грішні думки. Бо чим же би вона була без тої дитини? Таж то єї цілий світ, світло цілого житя! Але тут вона ще більше відчувала свою безсильну неміч помогти своїй одинокій дитині. Не менше терпів і сам Солецький, і не раз, дивлячись на дочку, виглядав як батько Марії в поемі Мальчевського *, що волів би носити кайдани у татарина і турка, ніж щоби так марно мала в'янути єму дочка.

* Див. примітки.

Щоби хоч в части заступити Ядзі львівські приємності, хотіли Солецькі завести живійше сусідське житє, але оказалось, що сусідські візити й бали мало що не рівнялись карнаваловим видаткам і були, як завсігди, без ніяких виглядів на пожаданий успіх. А втім, і сама Ядзя того не хотіла. По міських балах і інших розривках сільські забави видавались їй нудні й безцвітні. Невдача виїзду до Львова не могла обійтись без ріжнородного сусідського поговору, а то єї ще більше зражувало, і вона відтягалась майже зовсім від всякого товариства. Одностайність однак житя без живійших вражінь, молодечих поривів і руху убивала єї вразливу душу і шкідливо впливала на молодий організм. Вона марніла, блідла, худіла. Родителі занепокоїлися єї здоровлєм і стали удаватись до лікарів о пораду.

Лікар, що мав підрятувати ослаблене здоровлє Ядзі, був в поблизькім місточку, мав дуже широку практику і славу доброго лікаря. На медицині не мав він відзначатись великою спосібностю, посідав однак всі прикмети, котрі звичайно роблять навіть велику славу лікареві, а то: мав докторський диплом, був гарний і нежонатий, як-небудь розпочав уже 35-ий рік свого житя. Не дивниця, отже, що був предметом сердечних бажань усіх до стану супружнього кандидаток з цілого місточка, тим більше, що завсігди оказувався байдужим на всі забіги панночок і їх родителів. «Коли женитись, то вже розумно женитись,— говорив він звичайно в приятельських кружках,— і наколи б я мав уже женитись, то лиш з «обивателькою». Після єго поглядів у того рода паннів і вихованє стараннійше, ніж у міських панночок, і матеріально вигіднійше, «бо що ж,— додав він з усміхом, — за придане може дати дочці хоч би і найвищий урядовець? Хіба кілька суконь і родительське благословенство, а се ще мало для чоловіка зі становиськом і з заслугами для людськості, які має кождий лікар!..» З тих претензій лікаря сміялась околична шляхта, хоч при кождій нагоді всі сердечно єго запрашали, і часто взивали з лікарською порадою там, де тої поради не конче було треба; а сего способу уживав найчастійше властитель невеличкого сільця, котрий мав чотири, уже немолоді а дуже негарні дочки.

Краса Ядзі робила на лікаря сильне враженє ще тоді, коли з свіжим дипломом в кишені не займав так поважного становиська в повіті і серед групи міських донжуанів несміло споглядав на горду панночку, котра завсігди з під-

несеною головою переходила через костел, йдучи до перших лавок. Тепер Ядзя видавалась єму ще красшою, і він дуже гаряче став займатись своєю пацієнткою, а глухі шепти в сусідстві про невдачу львівських проїздок будили в нім вельми смілі здогади. Ядзя тим взглядам лікаря не надавала жадної ваги, бо хоч не мала щастя, щоби єї бажаня сповнювались, хоть би вони навіть не переходили вимогів вродливої жінки, однак від дитинства навикла була, що всі коло неї старалися угодити дрібним забаганкам пещеної дитини. Це успосібленє Ядзі псувало лікареві найхитрійше обдумані способи, щоби показати їй, що під єго забігами криєсь щось більше, як сама лікарська ревність. Він ждав на найменшу нагоду, щоби їй те своє успособленє оказати, і коли раз Ядзя мимохіть сказала, що хотіла би прочитати якусь нову книжку, він в тиждень приніс їй тоту книжку, від котрої заносило ще сильно свіжим друком.

— Що з вас за чемний чоловік, пане докторе! — сказала Ядзя, обертаючи листки книжки.— Ви дійсно дуже чемні,— додала вона по хвилі,— і зробили-сьте мені тим правдиву приємність, бо мене се діло розцікавило від першої хвилі, коли тілько часописи подали про него звістку.

Лікареві ударило голоснійше серце.

— Моя чемність була би неограничена для вас, ласкава пані,— сказав він,— наколи б ви лиш того жадали і дозволили робити собі приємності,— але тут єго голос урвався. Ядзя глянула на него таким питаючим і холодним поглядом, що лікаря мовби хто обляв зимною водою. Від того часу Ядзя вправді не змінила з ним свого поступованя, може, була навіть ще більше уважаючою, але помимо того він не міг ніколи ані одного найменшого слівця натяку підхопити, котре б виражало тінь бажаня, що міг би він був сповнити. Се гнівало єго тим більше, що не знав, чи то виходить у неї мимоволі, чи з намислу. По довгій і пильній єго студії стали єго спостереженя клонитись до пересвідченя, що з ним поступаєся обдумано. Се виводило єго з терпеливості, і він не раз думав, що найрозумнійше було би виречися своїх замірів супроти Ядзі, але се видавалось єму вже запізно. Ядзя увійшла вже натілько в єго думки і чувства, що виречись добровільно тих мрій було для него майже неможливо. А коли з самою Ядзею порозуміне було тяжке, постановив ужити інших способів.

Зажурена недомоганєм дочки, мати часто питалася на осібності лікаря, що він думає про єї стан здоров'я. Лікар

постановив се використати і при першій нагоді дати матері пізнати, що стан здоровля єї дочки вимагав би цілком зміни житя.

— Тож радите, пане докторе, виїхати де до купелів і уважаєте се за конечне і за невідкликане? — питала, фрасуючись, пані Солєцька, хоть свому голосові старалась надати спокійний тон.

— Зміну житя, пані добродійко, уважаю дійсно за конечне, за невідкликане, хоч тим я зовсім не сказав, щоби конечне їхати до купелів...

На сю тему лікар говорив звичайно довго і гаряче, якнебудь пані Солєцька зовсім нерадо єго слухала; загадочна міна лікаря якось нудила єї, і вона боялася доторкнути якого дражливійшого питаня, а передовсім боялася доторкатись їх маєткових інтересів. Ся здержаність матері не була на руку лікареві, але занехати і того способу значило цілком зрезигнувати з своїх замірів, а того він не міг і не хотів.

Коли так мучився гадками, несподіваний случай подав єму ще одну дорогу. У Менделя, орендаря коршми села панства Солєцьких, захорувала жінка. Лікар був там кілька разів, а коли жінці полегшало, то Мендель сам їздив до міста здавати справу з стану здоровля жінки. Подужанє було певне, а Мендель незвичайно тішився, і невичерпаний був в гарних словах і бажанях для лікаря.

— Дай вам, боже, здоровлє, вельможний пане докторе, за те, що вирятували мою жінку; усі кажуть, що такого мудрого доктора ніде нема, дай боже, щоби-сьте були ще розумнійші і багатійші та щоби-сьте мали жінку, яку самі хочете! — Тут Мендель примкнув очі і цмокнув, приложивши до губи пальці. Доктор весело засміявся, і як чоловік, що случайно попав у добрий настрій духа, став вести жартовливу розмову. В повіті було на продаж село.

— А що, пане Мендель, не купуєте Галанівку? — запитав лікар, закуривши цигаро.

— Коби гроші, то чому ні? — відповів Мендель, задержуючи жартовливий тон розмови.

— Хіба ви їх не маєте? Я гадаю, що ви їх більше маєте, як ваш пан,— сказав ніби байдужно лікар.

— Більше, як більше; він має село, а я лиш коршму, але я би не хотів,— додав, понизивши голос,— мати тото село, та й тоті клопоти, що він має.

— Та які він має клопоти? — запитав лікар тим самим байдужним тоном.— Мало з ким жиє, не їздить, не балуєся...

— Які клопоти? — відповів жид протяжно.— Єму ще багато клопотів і по батькові лишилося, а то, що через два роки їздила пані з панною до Львова, думаєте, що він тото забув?

— Та се так багато коштувало?

— Що тото єго коштувало, то того не знає ніхто так, як я.

— Або він зичив у вас грошей? — питав дальше доктор, що при тій нагоді рад був розвідатись про маєтковий стан Солєцьких.

— Зичив — не зичив, се вже нехай буде між нами, але я знаю, що він, як що має на голові, то того не скаже ні жінці, ні дочці, а мені скаже,— сказав гордо жид, поправляючи на голові ярмулку. Поважна постать жида мала при тих словах так щось комічного, що доктор перервав бесіду і звернув на іншу тему.

Однак по відході Менделя доктор глибоко задумався. Єго ум сильно працював над свіжим планом. Може, се і справді жінка і дочка не знають про всі інтереси Солєцького, не знають про правдивий стан маєтку і тримаються згорда і здалека. Та чи ж би не ліпше було розпочати акцію від самого Солєцького? Зайнятий сильно тими думками, доктор довго ходив по хаті, запалював і кидав недокурені цигари, аж нарешті сів до бюрка, витягнув листовий папір і забрався до писаня. Писане якось не йшло, він кілька разів дер і зміняв папір. Вкінці відсунув записаний битим письмом цілий аркуш, витягнув коверту і заадресував до Солєцького. Заким однак вложив до коверти, перебіг очима ще раз зміст свого письма. Воно розпочиналося словами, котрими запевнював о своїм високім для цілого дому поважаню, а відтак признавався до своїх замірів супротив Ядзі, виражаючи повну надію, що зуміє собі заслужити на єї прихильність і любов.

Другого дня по тім письмі доктора увійшла Ядзя случайно до покою родителів і завважала сильний неспокій на їх лицях, а батько щось скоро сховав до кишені сурдута.

— Що сталося? — спитала Ядзя, кидаючи бистрим на них оком.

— А що ж би? нічо,— відповіла мати спокійно.— От звичайні наші господарські клопоти.

Але Ядзя завважала, що мати мала заплакані очі.

— Ні, ви щось криєте перед мною! — сказала тоном розпещеної дитини.— Думаєте, що тим робите щось доброго; гадаєте, що як я бачу ваш неспокій, то не догадаюсь, що се мусило зайти щось важного і прикрого.

— Дорога дитино, будь певна, що ми нічо ніколи перед тобою не укриваємо,— сказала пані Солецька.

— А однак помішані ваші лиця зраджують вас,— відповіла Ядзя з роздражненєм.

Батько питаючим поглядом глянув на жінку, котра нерішучо м'яла в руках хустину.

— Я гадаю, моя дорога,— сказав по хвилі,— що се ліпше буде, наколи ми їй скажемо, о що річ іде, позаяк вона готова що ще гіршого виображати.

При тих словах витягнув письмо і подав дочці. Ядзя приступила до вікна і почала читати. Спершу кров вдарила їй по лиці; відтак вона зблідла, як стіна, положила мовчки письмо на стіл перед батьком і вийшла з покою. По якімсь часі увійшла мати до єї кімнатки і принесла до перечитаня відповідь батька на письмо доктора.

— Ми спершу не хотіли тобі сказати про се письмо,— говорила вона,— але коли ти вже довідалася, то знай, що батько відповідає.

Ядзя перебігла скоро короткий зміст листа, в котрім Солецький виражав свій жаль, що не може відповісти прилєцький виражав свій жаль, що не може відповісти прихильно висказаним замірам доктора і що вони обидва захильно висказаним замірам доктора і що вони обидва задержують се у вічній тайні, як пристало на людей чесних. Ядзя не могла довше здержатись і попала в нервовий спазматичний плач. Мати пригорнула до грудей плачучу дочку а рясні сльози покотилися їй з очей.

— Ох! — зітхнула з плачем.— Не про таку партію для тебе думали ми,— а сльози знов залляли їй лице.

В якийсь час відтак почули Солецькі, що доктор звернувся до чотирьох негарних сестер-шляхтичок, і в рік понувся до чотирьох негарних сестер-шляхтичок, і в рік потому одружився з одною з них. В положеню Ядзі нічо не змінилось, лише збільшалось щораз більше невдоволенє з самої себе і з окружаючих обставин. Музика єї дразнила, читане мучило, зате цілими днями сиділа в своїм покою і вишивала або робила які інші робітки жіночі.

— То одно, що мене ще найбільше успокоює,— говорила вона до матері, а з-під єї тонких пальців виходили прозорі фріволети, майстерні гапти та вишивані барвистими шовками цвіти. Усі столи і крісла були прислонені прекрас-

ними покривалами, лампи і альбоми спочивали на майстерних підкладках, а на канапах і софах лежали ріжного формату і красок подушки.

Зальоти доктора не удержались в такій тайні, як сего собі усі бажали, а деякі поговірки клонились навіть до того, що Солєцькі вельми хотіли собі доктора на зятя, але се їм не вдалось, хоть були і такі, що сумнівались, щоби Солєцькім так дуже до вподоби був зять не шляхтич, зате ворожили Ядзі старе дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким маєтком — то рідка птиця і певне не схотів би брати панночку з невеличким і непевним маєтком.

Сі поговірки були би могли перейти без відомості Солєцьких, позаяк вони майже з ніким з сусідів не жили, коли б і тут не знайшлися приятелі. До тих приятелів належав ровесник по віку і по товариських вимогах батька Солєцького, вояк і товариш оружя з трийцятих років. Будучи безженним, гонив остатками маєтку, жив коштом своїх вірителів, котрих щораз тяжче було єму найти. Щоби тото надолужити, помагав собі тим, що в ролі приятеля дому їздив по цілій околиці від хати до хати. Найбільше однак тримався Солєцьких, по причині дружби батька.

— Най жиє шляхоцька кров! — викрикував він раз при обіді, коли уже чарка вина кілька разів повторилась.— Мені кажуть, що Солєцький віддає дочку за якогось цирулика, аж мене рука засвербіла, слово гонору даю, аж мене рука засвербіла, коли-м я того почув, і був би той добре по пиці дістав, якби то не був говорив також шляхтич, що мене ще дужче засмутило. Але я знав, що син мого приятеля не зробить того, та лиш боявся, чи панні не залізли у голову які романси, бо то тепер панни,— сказав він, обернувшись до Ядзі,— аби лиш вийти замуж, і про нічо більше не питають...

Ядзі уся кров вдарила до голови.

— Я не з тих,— сказала вона гордо,— думаю, що і ви, добродію, мене до тих не зачисляєте.

Старий шляхтич споглянув на ню старечими, зачервонілими від вина очима, в котрих блиснула іскра ентузіазму.

— Отсе ми зух! Отсе мені правдива, чиста шляхоцька кров! Най жиє шляхта і най хоронить свої ідеали, котрі єї відріжняють від мотлоху, над котрим тримати їй гордо голову! — сказав він грімким голосом, вихиляючи до дна свіжо наповнену чарку. Ядзю глибоко доткнула тота сцена; тут виходили не лиш ріжниці поглядів товариських, на котрі вона була дуже вражлива, але ще крилась і більша зневага, котра відносилася до неї просто яко жінки, що бажає лиш сего, щоби вийти заміж. Ох, кілько єї коштувало сили, кілько моці, щоби убити всі живійші в собі пориви свого молодого організму, коли мимо єї волі на самоті мерещилась перед нею здорова стать молодого лікаря, та все-таки не охоронилась від негідних, ображаючих єї жіночу честь, помовок о найнижчі в природі людській інстинкти...

Зворушена до дна душі, вернула до свого покою, отворила вікно і взяла до рук робітку, найщиріїшу товаришку єї сумних хвиль і сердечної тоски. Бо дійсно, чи не жила вона так, як дівчина в самотнім покою з «Дідів» Міцкевича, котра щоднини з гадками скучних і буденних пригод вертала до своєї самоти і мрій,— і «як подорожній, полишений серед дикої пущі, котрий щорана шле свій погляд навкруг себе, щоднини ходить в ріжні сторони, чи не відкриє якого людського сліду, і щоночі вертає до своєї печери з незміненою розпукою в душі».

Здалека із-за вікна зачула вона сумні протяжні звуки народної пісні. Дівчата пололи в городі і співали:

Ой піду я на ставочок,
Аж там пливе шість качочок;
Одна другу підпливає,
Кожда свою пару має.
Гей, я тото як побачу,
Ревне з того як заплачу:
Чи то, боже, з твоїй волі,
Що ні щастя, ані долі?
Чи то, боже, з твоїй руки,
Що я терплю такі муки?

«Що за жалібна, тужна пісня? — подумала Ядзя.— Відки беруться у того простого, неокресаного люду такі глибоко зворушуючі і високо поетичні пісні, що підходять майже до кождого настрою душі хоть би найінтелігентнійшої людини? Хто їх сего навчив? Невже ж власні думки, власні чутя і досвіди? І якраз тота пісня долітає до мене тепер, коли ледви можу утихомирити мою зворушену душу!..»

Вона встала і хотіла замкнути вікно, але свіжий воздух муснув єї по лиці, і вона не могла зважитися запертись в душній хаті. Пісня сільських дівчат не переривалась; що одну скінчили, то зачинали другу. Ядзя оперла змучену голову о футрину вікна. Дівчата весело сміялись і зачинали співати хитру пісеньку, як жовняр учив молоду дівчину відбріхуватись від матері:

Ой у полі керниченька,
Край керниці травиченька,
Шла дівчина воду брати,
За нев жовняр поспішати:
«Та клади, дівче, коновочку,
Навчу тебе розмовочку».
«Не покладу, бо ся бою,
Бо лихую мати маю,
Лиху бо й мати маю,
Буде бити, добре знаю».
«Ой не бійся, не ме бити,
Навчу тебе говорити».
Пішло дівче додомочку,
Єго мати в головочку;
«Не бий, мати, в головочку,
Та скажу ти всю правдочку.
Надлетіли гуси з броду,
Сколотили піском воду,
Нім ся вода устояла —
Я з жовняром розмовляла;
Під явором зелененьким,
А з жовняром молоденьким».

Ядзя задумалась. Після неї ся співанка не повинна перейти уст дівчини, а вона з такою свободою, без ніяких скрупулів співалася тими селюшками... Тут не видко тонкості попередньої пісні; відносини цілком примітивні, а кулак матері — найбільша перешкода. Не дивниця, проте, що ту перешкоду можна обійти таким легким способом. Де ж ті скомпліковані виображеня їх інтелігентної верстви, що мов тоненькою павутиною опутують понятя і чувства?

«З тих селюшок, певне, ні одна не образила би ся словами, котрі мені з такою обидою кинено в лице при сегоднішнім обіді», думала Ядзя, затискаючи міцно губи. Єї сили вичерпалися. Замкнула вікно і взяла до рук давно розпочатий диван. Галузка винограду, що пнулася по стіні, спустилась на замкнене вікно, ніби заглядаючи до внутра кімнатки; червоні китиці рож пробивались крізь густе гіле і листє буйних огородових корчів; висока гнучка лілія розхилила широко білий, чистий, пахучий цвіт, а великий круг дрібнолистої акації обгортав легкою тінею грядки голубої любелі. А все те ніби шептало, розмовляло і дрожало під дотиком легонького вітру, що тихо потягав. Усе тішилось, гралось, гуляло. Легкі мотилики, як відорвані цвіти, буяли у воздусі, якась пташка ненастанно цверенкотіла, громадка веселих воробців перелітала з дерева на дерево, а голосний сміх дівчат відбивав від шиб замкненої дівочої

кімнатки. Але Ядзя того всего не виділа, не чула; єї ігла порушувалась машинально в руках, а рівні одностайні штрихи застелювали темною краскою тло великого дивана.

До одностайних занятій завсігди одностайного житя Ядзі, котре навкруг неї тягнулось довгими, без ніяких змін днями, належала навичка переглядати часописи, коли вже батько і мати їх прочитали. Коли раз переглядала один із краевих часописей, заінтересував єї вельми проект львівських дам з найліпшого товариства, котрі уложились зааранжувати велику лотерею на користь бідних, та ще більше єї тота справа зайняла, коли одна із знакомих пань запросила єї і єї матір до співуділу.

Ядзя післала кілька майстерних і дорогих оказів своєї праці. Добірний смак і викінчене робіток без закиду звертали загальну увагу і заслужили собі на прилюдне признане в часописах, за що вдячний комітет прислав їй особну подяку.

Сей случай набрав певної ваги в монотонному житю Ядзі. Вона продукувала свої вироби в так значній надвищці понад потреби навіть панському дому, що без кривди домашнього комфорту могла ще більші робити пожертвування. Тож заохочена поводженем, стала від часу до часу посилати свої роботи на всі публічні продажі, наколи ті були аранжовані на добродійні цілі. В доброті свого серця вона любила думати про тих далеких бідних, котрим вона з своїми робітками приходила з помочію. Перед єї уявою ставали вельми зворушаючі сцени, вичитані переважно з повістей. Вона бачила нещасливу матір, котра не мала що дати дітям їсти, і в найбільшій розпуці хотіла відобрати собі і дітям житя, коли ненадійно з рук незвісної добродійки надійшла поміч. Якою вдячністю перейнялись серця тих бідних людей, який щасливий усміх окрасив лице збідованої жінки, як весело блищали оченята бідних дітей! Там знову, в темній маленькій кімнатці, лежить на нужденній постелі старий чоловік о шляхотних рисах лиця, котрі викривляла страшна хороба. Молода дівчина припала до краю постелі головою і заносилася тяжким плачем. І ні звідки взяти, ні роздобути спосіб, щоб порятовати дороге житє, а хоч би облегшити терпінє. Втім, отвиряються двері і входить лікар з засобом відповідного лікарства. Усі просьби не можуть склонити лікаря, щоби вповів, хто єго до них прислав, а бідні люди догадуються якоїсь незвісної опіки добродійної руки.

Єї уява запалювалася. І вона чула, як з темних сутеренів заносить холодом і відражаючою гнилю пониженя чоловіка, втрученого до тої пропасті нуждою і недостатком конечних средств до житя. І тут являєся ангел-потішитель і випроваджує нещасних з темного заулка, з нездорового воздуха на свіжий, ясний світ божий. Бідних, що тиснулись до дверей їх дому, вона не любила, позаяк навикла була уважати їх від дитинства волоцюгами, котрим не хочеся робити і вони воліють жебрати. Вона часто чула, що десь у віддалених від сіл коршмах сходяться з околиці всі жебраки, щоби пити і забавлятись за вижебраний гріш. І тоді з калік робляться прості, з сліпих видющі, а німі найголоснійше кричать і співають. Вона знала сама одного німого, котрий часто до них приходив, а про котрого ходила поголоска, що він так добре говорить, як кождий інший чоловік, та лиш удає німого, щоби люди милувались,— як також говорено про одну сліпу жебрачку, що вона на силу затулює очі та й каже себе водити. Та лож так єї разила, що наколи тих волоцюгів не відпихала від себе, то лиш для традиційного християнського милосердя, яким споконвіку багатші жінки славилися.

Були ще третього рода бідні, але ці найменше єї займали: були то бідні селяни, котрих ані їх поле, ані їх робота не могла виживити. Хоч не раз з приемностю представляла себе за взір давніх традиційних опікунок простого люду, що з кошиком в руках спішили від одної стріхи до другої, вносячи усюди поміч і потіху, але з другої сторони чула вона про тих бідних ще багато гіршого, як про простих жебраків, котрих недбальство і лінивство переходили звичайних волоцюгів. Так кілька разів чула вона, що цілі родини воліли голодувати і мерзнути, як робити. Вона бачила не раз батька, як попадав у розпуку, що не міг знайти робітників, і мимовільно уважала їх співвинними в руйнації батьківського маєтку.

. . . . . .

— Що за злий, здеморалізований той люд,— казала раз пані Солєцька, входячи до кімнати дочки,— представ собі, моя дитинко: взимі позабирали гроші, а тепер під весну ані гадають відробляти! Тато попав у злість і витрутив за двері старого гуменного за те, що на завтра не найшов ані одного робітника, бо багато повиходило бог знає де з села на заробітки. Ах, як мене такі сцени дражнять, не зношу того; розболіла мене так голова, що ледви дивлюся; майже

все, що приносить господарство, іде за тими робітниками, а їм все ще замало, шукають ліпшого зарібку; може, гадають, що дадуть де гроші без роботи!..

Ядзя сиділа на своїм звичайнім місці і сим разом гаптувала на білому атласі антипедію * до міського костела. Вікно було до половини прислонене і все навкруг неї виглядало по-зимовому, хоч весняне сонце ясніло повним блеском, топило сніги, сушило болота і втискалось до кождого кутика, до кождої майже щілини і будило найменшого черв'яка, найдрібнішу мушку до нового житя. Пані Солєцька, постогнуючи і тримаючись за голову, усіла на невеличку канапку напроти Ядзі. По-хвилі до покою увійшов лакей і сказав, що прийшла стара Лукиниха, котрої дівка стала була до челядної кухні.

— Боже мій, і хвилини не дадуть мені спокою! — застогнала пані Солєцька.— Прийшла, то най чекає.

Минула добра хвиля, лакей знов увійшов і запитав, чи Лукиниха має чекати?

— Але ж іди й скажи, най зачекає! — сказала пані Солєцька нервовим голосом.— Певне, уже прийшла по гроші за дочку,— відізвалася вона по відході лакея до Ядзі.— Особливші родителі тоті хлопи: усюди родителі стараються на дітей, а у мужиків діти мусять робити на родителів. Дають дитину на службу і беруть за ню усю плату; потому дівка фукаєся, як би задурно служила. А той бовван Мацей зараз лізе і мельдує. Ох,— голосила пані Солєцька,— так мене голова болить, а треба буде піти поспитатись, чого та баба прийшла?

— Як мамця не можуть, то я піду та й поспитаюсь,— сказала Ядзя, не підносячи голову від своєї роботи.

— Та де ти будеш до того ще мішатись, не досить вже мені тих приемностей!

Ядзя однак встала, задзвонила на лакея і сказала провадити Лукиниху до першого покою. Лукиниха дійсно прийшла з просьбою, але на сей раз не ходило їй о гроші, а лиш стала жалуватись, що єї старий так заслаб на пропасницю, що нічим не мож єму ради дати. І до ворожки ходила, і хто що сказав робила, ані звідки нема ніякого полегшеня.

— Но і що ж ви хочете? — запитала Ядзя.

Лукиниха не знала, як зачати.

---

* Антипедія — подушка, на якій носять чашу в костьолі.

— Та моя дівка, прошу паннунці, казала,— відізвалася по хвилі Лукиниха,— що тогді пан також, преч би ся казало *, слабували на пропасницю, і бог дав, що чимсь порятували, то я прийшла, що, може би, пані і мому старому яку дали раду, бо дуже єго пропасниця з'їла.

Тут Лукиниха скривилась, як до плачу. Ядзя єї мовчки вислухала й пішла з тим до матері.

— Вона каже, що єї чоловік слабий на пропасницю і просить якого лікарства,— говорила Ядзя тоном здаючого реляцію.

— Та якого я їй дам лікарства,— відповіла з нехітю мати, здвигаючи плечима.

Ядзя пішла передати відповідь матері, але в половині дороги щось собі нагадала і вернулась назад.

— А може би, їй дати тогідну таткову рецепту? — запитала маму з другого покою.

— Та де хлоп купить собі лікарство? Якби там був де який порошок хініни, що тато не вжив, то можеш їй дати, але тобі ще шукати.

Ядзя однак тронута бідкованєм Лукинихи, не пожалувала труду. І дійсно, удалось їй найти три порошки хініни; дала, отже, Лукинисі, наказуючи, щоби єї чоловік рано, в полудне і увечор взяв по одному порошкові тої днини, коли пропасниця не трясе.

В дві неділі пізнійше весна розсміялася на ціле горло молодечою пустотою, а все з нею тішилось і веселилось.

— Чому ти все так сидиш в тій норі? — говорила пані Солєцька до доньки.— Така гарна днина: от вийшла б трохи принаймні до городу! Знаєш, як тобі таке сиджене шкодить.

Ядзя послухала мами і вийшла до городу. Тут весна уже жила, але ще не убралась в свою красу; травичка ледви що зеленілась, дерева були ще голі і лиш з пупінками міцно напучнявілими. Густої стіни листя, звичайної відгороди від вулиці, тепер ще не було і цілу вулицю було видко, як на долоні. Ядзя мимоволі зближилася до низенької при вулиці фіртки і байдужно дивилась на переходячих селян, котрі єї здоровили божим словом.

— Дай вам, боже, здоровлечко, паннунцю! — майже закричала якась стара жінка, підходячи аж до самої фіртки і ухопивши Ядзю за обі руки, стала їх цілувати.

* Преч би ся казало — тут: щоб не наврочити.

— А, се ви, Іванихо! — сказала Ядзя.

— Лукиниха, Лукиниха, прошу паннунці,— поправила стара жінка.

— А як там вашому старому? — запитала Ядзя, усміхаючись зі своєї помилки.

— Ой паннунцю-любо, як би хто рукою відоймив. Дай вам, боже, здоровлечко, та й пановане добре: лиш узяв та й так пішло, як би з водою.

— А що, давали-сьте три рази на день, так як я вам казала?

— Ні, таки відразу: того було лиш по крихітці в папірчиках, та й старий казав, що єму того і не вказувати на три рази, та все-таки відразу пролигнув,— а погане ж то було, погане, казав, що хрань господи!

Тогорічна весна була багата на пропасницю, і коли по селу рознеслось, що Ядзя має від неї ліки, то не було днини, аби хто не був з села просити ліків. Ядзі совісно було відмовляти, взяла в аптеці на рецепту батька кілька дозів хініни і роздавала потребуючим, котрі раз по раз напитувались. Роздаючи селянам хініну, Ядзя і не спостереглась, як тим чином увійшла в ролю добродійки свого села, котра давно представлялася в єї уяві, а котру уважала уже належачою до минувшої епохи, коли люд не був ще такий здеморалізований, коли ще були вдячні піддані і прив'язані слуги, з яких ледви ще деякі лишились окази в пам'яті старшої генерації.

Заохочена мимовільним порятунком бідних хорих стала думати, чи би не завести традиційну аптечку, якою прабабки славились. О пацієнтів не трудно було, хоть не раз робили немало клопотів з зізнанєм слабості. Найчастійше жалувались, як колись єї кума, що щось під серцем болить, та й до їди не допускає. Ядзя давала на то пити гірке зілє, але то мало кому помагало. Жінки звичайно приходили, що слабому забаглось молока або сиру, а коли Ядзя того хорим їсти не позволяла, а натомість давала ліки, жінки відказували, що скупа, що лиш каплі роздає та й заказує їсти, а не поспитаєся, чи той слабий має що їсти, та чи той, якби що доброго попоїв, то і не виздоровів би,— але вона того не питає, каже: зашкодить, гейби чоловікові їжа шкодила; та якби міг християнин жити не ївши. З тих, може, причин пацієнти Ядзі уменшились, а принаймні не приходили в тім числі, як то спочатку по славнім ліку на пропасницю стали ходити.

Сі свіжі відносини займали Ядзю якийсь час, але не були в силі розбудити потухаючої енергії духа. Тихий одностайний смуток заляг єї душу, що відбивалося на засмученім лиці і задумчивих синіх очах. Єї рухи були повільні а рідко коли заблукав усміх на єї гарних поблідлих устах. Час сходив сумно і одностайно. Зима була найсумнійшою для неї порою, а особливо під час м'ясниць. Коли світ веселився і бавився, вона лише поликала сльози, переглядаючи в часописах описи великих балів, обідів і дамських строїв. В тій гучній порі року для других. Ядзі лишились тихі прогулки з матір'ю на свіжім сільськім воздусі задля більшого руху, якого єї молодий організм доконче вимагав.

Було то вже в половині лютого. Повітре було лагідне, сонце через мрачне небо кидало бліде проміне, грубі верстви снігу лежали довкола. Білий чистий сніг покривав дахи, галузя дерев, а навіть кіле в плоті гейби поубиралось в маленькі біленькі шапочки. Вітер ані дунув, лиш перелітаючі птахи тручали з дерев білі пушисті платочки. Обі пані, легко і тепло убрані, ішли повздовж села добре утертою дорогою. Бесіда велась між ними вельми оживлена. У матері віджила давно залягла думка, розбуджена у неї ще за часів залицянь лікаря, а то, щоби виїхати з Ядзею до купелів. Довго вона про се і думати не могла, але коли єї ощадності за капусту і молоко знов призбирались в невеличку сумку, то при невеликій помочі з сторони мужа могла вивезти дочку принаймні на оден сезон купелевий.

— Хоч би уже не для самого здоровля, а просто для того, що вже неможливо так засиджуватись на селі,— говорила вона до дочки,— хотіла б я з тобою виїхати десь до купелів.

Ядзя нетерпеливо здригнулася.

— Так, догадуюся ваших замірів,— відповіла легко подражненим тоном,— думаєте мене вивезти знов на торг, може би-м кому сподобалася, а коли вам се не удалось під час міських карнавалів, то тим менше може помогти купелевий сезон.

Мати замовкла. Ядзя спостерегла, що єї терпкі слова зробили матері прикрість і повела далі бесіду вже лагіднійшим тоном, котра однак якраз відкривала єї іншу болючу струну чувств, а іменно, що єї боліло бути таким прикрим заводом для родителів. Ся дражлива для обох жінок тема була так багата в ріжні комбінації, що вони і не спостерег-

лись, коли зайшли аж на другий конець села і тут доперва опам'ятались, що се задалека для них дорога.

Що тут робити? Перед одною з сільських хат стояв чоловік і перев'язував околоти.

— Чи не могли б ви піти до двора і сказати, щоби вислали против нас коні,— відозвалась Солєцька, наближаючись до воріт.

— Ану-но, Юрку! — крикнув газда на свого сина, гідного парубка, що помагав єму в'язати пуки з околотів.— Скоч-но до двора, та й скажи, щоби вислали по паню коні,— лиш борзо!

Юрко ухопив наопашки сердак, перескочив пліт і пішов направці до двора.

— О, він там зараз буде,— сказав батько, з гордостю споглядаючи на сина, і зближився до Солєцької, зняв капелюх і поцілував обі пані в руку.— Слава Ісусу Христу!

— Навіки! — відповіла пані.

— Пані троха проходжуються?

— От вийшли-сьмо, така гарна днина.

— Та чому, добре, студені нема. О, він зараз там буде,— додав, вказуючи рукою в сторону двора.— От, коней лиш що не видко.

— Дякувати вам, трохи підемо наперед, а може, подибаємося з кіньми,— сказала Солєцька і віддалилася.

Мужик низько поклонився і вернув до своїх пуків.

— А що, Матроно, може би, і ти пішла трохи на «спацер» перейтися,— сказав до жінки, котра вийшла з хати, зачувши, що чоловік з ким-то чужим говорить.

Матрона, висока, худа жінка з острими рисами лиця, байдужно здвигнула плечима.

Тимчасом пані пішли поволі напротив коней. О кілька хат дальше стояла невеличка хатина. На призьбі сиділо маленьке хлоп'я, лиш в самій сорочині, з кусником чорного хліба в руках.

— Бідне дитя, таке мізерне! — сказала Ядзя до матері, побачивши дитину.— Боже! Як тоті люди можуть жити: інша дитина відразу умерла б від такого зимна і такої їди.

— Все залежить від навички, вони вже так навикли, то їм се і не шкодить,— відповіла практичнійша мати.

Але Ядзя не могла на собі перенести, щоби до дитини не промовити:

— Чому ти, дитинко, сидиш на дворі? Чому не ідеш до хати?

Але дитина, узрівши паню і не зрозумівши бесіди, зірвалася з плачем і побігла до хати. Для Ядзі, що зачинала мати в селі славу доброї паннунці, немило було, що дитина так єї перепудилася; постановила, отже, піти до хати, щоби переконати дитину, що не є ніяким страхом, хоч мати єї від того відтягала. Увійти з свіжого воздуха до затухлої хлопської хати — се річ неприємна і небезпечна для делікатного здоровля. Однак не противилася дочці; вона і так мало могла дати їй розривок, живучи в такій глуші, що се було ще добродійством, що єї хоч що-небудь займає.

Ядзя увійшла в хату. На постелі, прикрита грубою веретою, лежала молода жінка. Губи мала засохлі, очі блищали, а лице палало темним рум'янцем. Груба брудна подушка висунулася з-під голови і упала на землю; хора упустила руки, як би хотіла єї підняти, але не ставало сил. Двоє дітей дерлося на землі над якоюсь мишиною, а старший хлопчик, що був на дворі, причик на лаві і дивився у вікно, певно, щоби видіти, що діеся з панями. Коли Ядзя станула в дверях, діти скричали не своїми голосами і кинулися на піч. Хора слабо повернулася, а очі єї оперлись о Ядзю, як би перед нею стояла якась мара. Натомість Ядзя, побачивши хору, без помочі жінку, забула о перепуджених дітях і причині, для якої увійшла в хату.

— Що вам, жінко добра? — запитала лагідно хорої, підійшла ближче, піднесла подушку з землі і підложила недужій під голову.

По лиці хорої перебіг промінь теплійшого чувства; вона хотіла промовити, але лиш закашлялася і застогнала. Діти, що збилися в купку на печі, заверещали знов в один голос. Їм здавалося, що пані хоче мамі щось злого зробити.

— Ох! тихо, тихо, діти! — промовила хора ледви чутним голосом і знов застогнала, хапаючись за бік.

— Що вас коле? — запитала Ядзя.

— Ой, коле, паннунцю, ще як коле; вже третій день лежу з тими дітлахами, нікому ні їх погодувати, ні мене обійти,— говорила хора коротким, перериваючим голосом.

— А тут до вас ніхто не приходить? — питала Ядзя.

— Приходить чоловіча сестра і кума; поклали піявки, та й пішли. Де їм при мені сидіти? Мають свої діти і свою роботу... Прибігне на хвильку та й біжить назад, а я сама, діти маленькі; от той старший хлопчина, хіба тілько що ложку води подасть.

— А чоловік ваш де?

Хора лиш махнула рукою.

— Уже рік, як умер...

Гарячка мусила бути велика, бо в хаті було студено, а хора лежала прикрита лише старою веретою, а в ногах лежав скручений сердак.

— Я вам пришлю ліки,— сказала врешті Ядзя,— абисьте того потрохи лляли до води, та й соломи затопити в печі, бо вам недобре так в холоді лежати.

Хора не дякувала, лише дві грубі сльози покотилися їй по лиці, а то було для Ядзі найбільшою подякою. Коли вийшла від хорої, коні стояли вже на дорозі, а мати сиділа на санях і обтулювала баранцями ноги.

— Як ти, дитино, там довго була! Я вже тут цілком замерзла,— сказала з легким докором мати.

Ядзя розповіла по дорозі мамі, в якім положеню застала хору жінку, що мусить післати їй трохи малинового соку, і хоч маленьку в'язанку соломи, бо тото їй обіцяла,— та й журилася, чи то не буде неприємно батькові, котрий часом криво дивився на філантропійні діла дочки, наколи тоті входили в єго границі.

— Що то за жінка, що я у неї була? — запитала Ядзя фірмана уже перед ганком, висідаючи з саней.

— Та то, прошу паннунці, Катруся Петришина, що була за Максимом Іванишиним,— відповів ламаною польською мовою фірман, сільський парубок, лиш на час служби перебраний в широкий плащ і цератову шапочку.

Ядзя мимоволі усміхнулася.

— Ото довідалась,— сказала півголосом сама до себе,— як тоті люди навіть і назватися по-людськи не вміють і випроваджують своїх антенатів як би бог вість якого знаменитого роду.

Коли Ядзя проживала, мов вазонова цвітка, переношена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду вельми дбайливої руки,— Катруся, як дика хопта, росла власним промислом і власними силами.

По смерті матері вуйко був дав єї на службу бавити дитину. Але Катрусі скоро навкучилась криклива дитина і штурханці газдині, покинула, отже, службу і утекла назад до вуйка. Коли вуйко набив і відвів назад до газди, вона таки не була там довго, а що боялася утікати до

вуйка, то уганяла по селі від одної хати до другої. В селі стали єї звати непотрібовиським, бо нігде не могла довго загріти місця і де лиш найнялась, то в короткім часі покидала службу. Нарешті приперлась у одних газдів. Вони були люди вже немолоді, мали на боці давно подружені діти, а найменший син, котрого хотіли при собі держати, умер парубком, і вони, як сиротята, самі лишилися. Катрусі там найліпше вподобалось, позаяк була цілими днями як би сама у хаті, бо газда ходив заєдно з наймитом в поле, а газдиня, аби він лиш за ворота, возьме горнятко молока або спече свіжу паляницю, розкаже Катрусі, що має робити, та й іде до одної або до другої дочки, а далі і до сина, та й там посидить собі не раз і до вечора, а ні — то сак на плече, та й іде до потока ловити рибу. Катруся була там скілька літ і виросла на гарну дівку. Мала міцний високий стан, чорне, як вуголь, волосє і тонкі брови над чорними блискучими очима; кругле смугловате лице аж пашіло здоровлєм, а повні здорові губи червонілися гейби восени калина. Коли бувало у неділю убересь і стане на воротах, то усі парубки, що ідуть вулицею, ззираються на ню, а як єї який зачепить, то вона так голосно і дрібонько сміється, як би горохом в решеті котив.

— Вона коби лиш на вулиці стояти, та й до всіх парубків зуби шкірити! — воркотів Максим, парубок, що разом з нею служив.

— А тобі що до того, що маєш до мене за рацію? — відгризалася Катруся.

— Та коби ти так роботу робила, як вулиці пильнуєш!

— Або що, я свою роботу не роблю? Щоби ти так робив!

— Але ж ми робітниця! — насміхався Максим.

— Але ж ми робітник! — викрикувала Катруся.

Далі Максим зауважив, що війтів Іван став заєдно вечорами снуватися попід хату.

— От, ледви що в пір'є убралося, а вже зачинає за собою парубків водити! — воркотів Максим сердито, а врешті махнув рукою, бо що то єго мало обходити.

Щось і газдиня стала домірковуватися, що Катруся мусить мати якогось коханка, і зачала більше єї пильнувати,— але Катруся знала викручуватись. Скоро підкмітить, що Іван прийшов, то зараз знайде собі якусь на дворі роботу, десь ніби забуде сорочки з плота здоймити, то курка закричить в колешні, треба піти подивитися, чи

тхір не підкрався, а вже найбільше було заходу з пацюками! Давнійше бувало пацюк їв, як бог приказав, а тепер все єго мусила пильнувати, бо або все виверне з цебром, або їсти не хоче, та треба при нім стояти. А як усі полягали спати, вона потихо виходить з хати і стоїть з Іваном до півночі.

Максим не раз спить у колешні та й чує, як Катруся потихо отвирає двері, як виходить до Івана, чує, як шепчуть, сміються, і не раз аж єго підносить зі злості; хотів би встати та й обоїх добре набити,— але насилу поздержувався.

Так велось ціле літо.

Восени рознеслось по селу, що Іван засватав дівку у першого багача в селі, та єї тато не потягав якось, але казали, що дівка дуже була за парубком узялась та й до ворожки ходила, щоби що старому зробила, аби їй не боронив віддатись за него.

— А що, Катрусю, не жаль тобі за Іваном? — розпитували Катрусю товаришки, коли вчули, що він другу дівку засватав.

— Або то лиш він один на світі? — відповідала Катруся, байдужно здвигаючи плечима.

За якийсь час Катруся зачала щораз більше газдині фукати, а врешті стала відправлятись.

— Дідько знає, що до дівки приступило?! — говорила газдиня до господаря.— Тілько літ була, а тепер хоче відправлятись; от кажу, сиротє, най би було, може б, і до людей привернулось,— коли не хоче, та й бог знає, що витребеньдює, чи хто їй яку підмову дав, чи що?

Максим також здивувався, як учув, що Катруся хоче геть іти.

— Та чого ідеш, недобре тобі тут, гадаєш, що щось ліпшого знайдеш? — заговорив він до неї. Але Катруся так на него викрикнулася, що вже більше не обзивався. «Чи не на Буковину до тютюну вона вибираєся? — думав Максим.— Тепер якраз на Буковину робітників забирають, тож, може, і єї хто підмовив, або жаль їй за Іваном, та й утікає із села; дурна, нібито Іван один на світі!»

В тиждень по тому по широкій дорозі, що збігала з гори до села, котився невеличкий візок. Воздух дихав вогким холодом, сиві зимові хмари висіли ще над землею, багато снігу лежало по полях і ровах, заморозь ще міцно тримала, а там, де не було снігу, чорніла грудовата земля.

Візок був набитий соломою, солома висіла з усіх боків через подертий кіш, а візок підскакував по камінях, ховзався по верху від вогкої груди, розбиті і роз'їхані колеса голосно тарахкотіли. З одного боку дишля був запряжений в пов'язану шлию сухий буланий кінь, котрому здалека можно було порахувати усі ребра. На візку сидів з чорною борідкою молодий жидок, в чорнім з круглими крисами капелюсі, обвитий великим споловілим шалем, на котрім не можно було розпізнати первісної барви. Жидок поганяв збідованого коня коротким батогом, шарпав щохвилі повісняними, пов'язаними в грубі вузли, ліцами. Кінь однак не квапився, і видко, що звик був уже до штурханців і батогів, бо волік поволі підорвані ноги по нерівній дорозі. Аж коли прийшло ся спускати з гори до села, кінь розбігся в долину, візок підскакував з жидком на усі боки і ще більше тарахкотів розбитими колесами.

Візок заїхав до села, і нігде не звертаючи, задержався перед коршмою. На піддашю коршми, підпертім шістьома голими дерев'яними стовпами, ходив Абрамко з люлькою в зубах, в довгім халаті, котрий був підперезаний тонким шовковим поясом, і водив навкруг великими випуленими сивими очима. Він увидів над'їжджаючий візок, але не звертав на него ніякої уваги, і походжував собі байдужно, поцмокуючи люльку. Аж коли візок задержався перед самою коршмою, Абрамко станув, сплюнув гірку слину, і вложив назад цибук у губи. З візка вискочив високий гнучкий жидок, у високих міцних чоботях і в короткім угорськім кожушку.

— Добрий день! — сказав він до Абрамка жидівським жаргоном, скидаючи шлию із змученого коня.

— Добрий день! — відповів Абрамко.— Ти вибрався на села?

— На села,— відповів жидок і кинув коневі трохи соломи.

— До тютюну? — тягнув тим самим тоном Абрамко.

— Та вже час,— відповів жидок,— марот за плечима.

Абрамко високо підніс брови і поправив грубим пальцем люльку.

— Но, сего року будеш з ними мати клопіт,— сказав протяжно, як би кожде слово перепускав через ніс.

— А то чому? — запитав трохи неспокійно жидок.

— Наші розсадились; пан садить десять моргів, піп також, відай, буде садити, а економ, що відслужився від

пана і має тут свої грунти, також буде садити, та й, бачу, уже двоє має тютюнників.

— А що платить?

— То, що і ви в Грабинцях: за літо 30 ринських, а дівкам 25 ринських і хустку.

— А горівка буде? — запитався, кидаючи на Абрамка косим поглядом, жидок.

— Та у пана, може, що буде, але економові затяжко, а піп хоче бути тверезий.

— Но, но! Най він собі тримає тверезих,— відповів жидок, і оба усміхнулись.

— Де гой буде без горівки,— сказав знов по хвилі Абрамко і погладив свою довгу, сиву, поважну бороду.

— Гой якби не упився та й не бився, то, відай, і на світі не хотів би жити,— сказав молодий жидок і голосно розсміявся.

Широке лице Абрамка також роз'яснилось, губи розтворились, що мало люлька не випала з зубів, і аж мусив єї рукою придержати.

«Шафар Клюгмана з Грабинців приїхав за тютюнниками», рознеслось по селу, коли люди побачили молодого жидка, що вертався по вузьких вулицях села. Жидок звивався, як би его хто посолив, бігав від хати до хати, ставав по дорозі і придержував людей. У селі, мов у горшку, закипіло. Деякі самі відшукували шафара і заходили за ним до чужих хат.

У тиждень знов приїхав шафар до села, але уже двома великими драбинястими возами і великими кіньми, щоби забрати згоджених робітників на ціле літо до Грабинців на роботу при тютюні багатого жида на Буковині.

Як Максим віщував, так сталося. Катруся змовилася з вірником багатого буковинського жида до тютюну.

«От, сиротє, от, бідне,— подумав сердешний парубок,— ніхто за неї не стане, нікому не в голові; роби собі, що хоч, кождий скаже, а то дурне само не знає, що робить, знає, як іде, а не знає, як верне. Грабинці уже не одну дівку звели на нінащо. Ану, най-но я їй скажу, щоби не їхала, може, послухає, хоч вона дівка норовиста, та ще й викричатися любить».

Кождого року так бувало, що всі тоті, що мали їхати до Грабинців, сходилися коло коршми, звідки їх шафар забирав. Недалеко від коршми на роздорожю стояла фігура, обсаджена грубими вербами. Максим став собі під

вербою і не спускав з ока тих всіх, що, міркував, вибиралися до Грабинців. Були між ними і його товариші, але він не хотів з ними бачитися і ховався за грубу вербу, кілько разів котрий з них к фігурі підходив.

Здалека мигнули дві статі дівочі. Максим зараз розпізнав Катрусю та й Ярину. Вони були загорнені в чорні сердаки, мали червоні хустки на голові і невеличкі вузлики в руках. Обі йшли і весело розмовляли.

Що Максим стояв за вербою, вони єго не бачили, але він зате їх добре бачив і любувався здалека дзвінким голосом Катрусі. І той голос мав десь у Буковині пропадати і дзвеніти між не своїми, а чужими людьми!..

Дівки наближились. Єму впали в очі великі цвіти на хустці Катрусі; та хустка стояла завсігди у кутику на жердці, і єї Максим пізнав би, аби сотки було дівок, так знав на ній кождий листок, кожду цвітку, кождий торок, і знов єму сумно стало, що він не побачить вже тих круглих великих цвітів, тих тонких довгих червоних тороків...

Коли уже були цілком близько, Максим підійшов до дівок і хотів щось сказати, але сам не знав, від чого зачати. На щастє, Ярина вступила ще до одної хати, а Катруся сама лишилася за воротами.

— І ти, Катрусю, ідеш до Грабинців? — запитав він ніби байдужно, гейби не чекав на ню, а лиш що тепер надійшов.

— Або що, ти мене маєш питати? — відрізала Катруся.

Але Максим знав остроту Катрусі і став далі розпитуватись.

— Я не питаюся, але виджу, що десь вибираєшся.

— А по чім ти видиш, що я вибираюсь?

— А от маєш шматє в руках.

— Та то не моє, а Ярини.

— Се ти лиш так кажеш; я знаю, що ти їдеш до Грабинців.

— А якби так було, то що, не можна?

— Можна, не можна; ти свій розум маєш, а я би тобі лиш казав не йти до Грабинців. Чого ти там підеш, Катрусю? — доповів він таким тихим і м'яким голосом, що Катруся бистро глянула єму в очі, та й міцно на весь голос засміялась.

Той сміх немило вразив Максима.

— Чого смієшся? — запитав він коротко.

— Та за ким буду плакати, може, за тобою?

— За мною, як за мною, але, може, є такі, що би-сь і заплакала за ними!..— сказав Максим уже трохи зі злостю.

— Ого! Най за ними вже другі плачуть; не мала би-м я роботи, та за ними плакати.

Максим ще хотів щось сказати, але Ярина вибігла з хати і махнула на Катрусю, щоби скорше вже йти.

— А, то ти? — сказала Ярина, побачивши Максима.— Бувай здоров, ми їдемо до Грабинців.

— Бувай здоров! — сказала і собі Катруся, і обі дівки пустились скоро своєю дорогою.

Відійшовши кавалок, Катруся оглянулась, ухопила грудку і кинула на Максима, а Максим здалека бачив чорні палючі очі і білі зуби Катрусі.

Коло коршми були уже всі робітники, що мали їхати до Грабинців; ту чекали уже два великі драбинясті вози. Шафар вибіг з коршми, перерахував і казав сідати на вози. З криком і галасом сідали дівки і парубки на вози. Парубки штуркали дівок, дівки сміялися, кляли і віддавали їм міцними штурханцями і кулаками. Через ціле село крик не переставав; парубки прощались з товаришами, а дівки з товаришками. Дехто що переказував, деякі мами вибігали з хат, задержували вози, давали донькам та синам свіжу паляницю або вузлик шматя.

Уже минули граничне від Буковини місточко і пустилися селами. Буковинські села нічим не ріжнилися від сіл з другого боку граничного місточка. Такі самі хати, обійстя, хіба що частійше попаде яка хата з дахом або з комином. У людей однак уже інакше показувалася ноша. Чоловіки носили довге по плечах спущене волосє, сорочки підперезані широкими, на варстаті робленими, поясами, а під шию зав'язували маленьку шовкову хустину. Жінки мали горботки, але з темнійшого коцику, як у наших дівок. Нашим дівкам було смішно, що жінки мали сплетене на самім вершку голови волосє у тісне кільце, що високо стирчало під широкими білими рантухами. Хоть бесіда була руська, та все-таки нашим смішно було, що вони говорили замість «Слава Ісусу Христу!» — «Добрий вечір!»

— Здоров'яться, як жиди! Або вони не хрещені, або гадають, що ми на собі не маємо Христа! — говорили

тютюнники. Найбільш однак було сміху, як коли який волох сказав по-своєму «Buna sara» *.

Катруся не могла тихо усидіти: з усіма зачілалась, тягнула за ухо глухого Федька, він кляв та й замахувався на ню кулаками, але вона якраз відхилялась, а він потрафляв у драбину, що аж відголос ішов, а усі клалися зо сміху. Але на другім возі зробився ще дужчий крик і сміх. Перед воротами одної хати вийшло замурзане, з чорним волосем і чорними, як вуголь, очима, мале циганя в одній розцінканій сорочці і тягнуло за собою велику скрипку.

— Що циган, то циган: ледви відповзне від землі, а вже за скрипку хапає! — говорили парубки.

— Ну, отаку ти мати дитину! — казала Катруся, заливаючись сміхом.

— Та чому, хто хоче, то може собі придбати; тут не одна собі таке придбала, та й ти можеш,— обізвався Матій, невеликий чорний парубок, що сидів побіч Катрусі.

— А хороба би на тебе впала! Ти мене будеш з циганами рівняти! Дивися, аби ти собі яку циганку не знайшов!..

— Або що, циганка не дівка? — сказав парубок бундючно.

— Чому, і сука пес! — вмішався шафар і собі, поганяючи коні...

— А циган таки не чоловік!— обізвалася на те Катруся.

— А звідки ти знаєш, що не чоловік, ти єму душу давала? — запитала Ярина.

— Бо таки не чоловік! — уперлася Катруся.— Ади, як іде у нашім селі Уласій або Федько, то ніхто не скаже, що йде чоловік, лиш, що циган іде.

— От чула, що дзвонять, та не знає де: хотіла якусь практику сказати, та не знає ні початку, ні кінця! Що би-м ся брав, що не до мого носа! — сказав Матій.— А де ж то так люди розповідають?

— Ти все знаєш! — обстала за Катрусею Ярина.

— Аби-сь знала, що не так люди кажуть.

— То кажи ти, як люди кажуть?

— Люди кажуть,— казав парубок з натиском,— що як йде дорогою чоловік та й циган, то ніхто не скаже, що йдуть люди, лише що йде чоловік та й циган, а вона щось наплела і за Федька і за Уласія.

* Buna sara — добрий вечір (*румун.*).

— А по-другім,— обізвався другий парубок,— що вона хоче від Уласія і Федька? Федько, може, сегодня у своїй дірі мішком тягне та й клепає зубки до борони, а Уласія вже давно черв'яки розточили.

— Уласія ще мій дід пам'ятали,— умішався Петро, наймічнійший парубок в цілім селі,— та й бувало розповідають, що ідуть раз мостом, а на мості стоїть Уласій; мороз був міцний, а на нім подерта сердачина. Він став та й витягнув руки до місяця, гадав, що то сонце. Мій дідо питають: «Що ти тут робиш, Уласію?» А він каже: «Вигріваюся до сонця, бо-м у воду впав, та й дуже-м змерз» Мороз єго лице дужче обтис, а він каже: «На один бік уже-м ся трохи обігрів, а тепер на другий», і обернувся плечима до місяця

— Хто бреше, тому легше, а хто по правді жиє, тому дихати не дає,— сказав проти Петра Матій, підтягнувши брови.

— Та коби уже тобі раз дихати не дало! — сказала Катруся — Та ти уже найбільший брехач!

— А ти і брехаги добре не знаєш, та берешся практику розповідати!

Катрусі не стало терплячок, і вона відвернулася до Матія плечима.

На другому кінці воза сиділа дівка з парубком і тримались за шию. Катруся, побачивши коханців, заспівала тоненьким голосом:

Ой із гори високої бистрий вітер віє,
Та й притули, душко, личко, хай моє загріє!

— Вона знає другим приповідати, а коби то хто їй заспівав! — обізвався парубок, що тримав дівку за шию.

— Я їй заспіваю,— сказала Ярина.

— І я,— відозвалася соромливо друга дівка; їй на ім'я було Доця, найтихша дівка. в цілім селі.

Дівки зачали співати:

Ой не видно того села, лишень вершки бані,
Та й десь у тім та й у селі моє закохане...

— Коли-бо не так,— сказав Петро, і зачав собі співати, а за ним потягнули і другі парубки:

Не можу ся вперезати, не можу ся вбути,
Та й не можу, мій миленький, за тебе забути.

— А чому далі не співаєте? — запитала Катруся, коли парубки перестали співати.

— Більше уже сеї нема,— відповів Петро.

— Коли-бо є,— і Катруся заспівала:

Якось єм ся вперезала, якось єм ся вбула,
Та й якось єм, мій миленький, за тебе забула.

Але ледве Катруся скінчила співати, ціла компанія вже чим іншим зайнялась.

Якась стара жінка сиділа на призьбі під хатою у самім червоному фезі на голові, з-під котрого висіли стряплі сивого волося.

— А се що за холера? — крикнула Ярина і показала на жінку пальцем.

Усі витягнули в той бік голови та й в один голос зареготались.

— Матінко свята! А вона що має на голові? — розпитувалася Доця, бо ще ніколи не була на Буковині.

— То фез називаєсь,— об'яснив Матій, що дівок ще більше розсмішило.

— Якийсь пес, чи що? Червоного пса взяла на голову?

Катруся також ще того не бачила, та аж стала на возі, аби ліпше придивитися. Тут віз якраз стукнув і заїхав у ровець, бо містка не було: Катруся захиталася і сіла шафареві на плечі. Шафар зловив єї за поли і посадив собі на коліна. Але Катруся вирвалася єму з рук, та й так гопнула кулаком у шию, що аж капелюх злетів єму з голови і упав між коні.

— Ой вай, капелюх! Гов! стій! — кричав шафар, придержуючи коні.

Але капелюх покотився з-під воза у рів, а коні не хотіли стояти, хоч шафар міцно стягав.

— Ідіть-но котрий та й здойміть мені капелюх! — просив шафар парубків.

— Ади, ще чого не стало; було не зачіпатись з дівками! — казали парубки...— Іди сам та й здоймай собі капелюх! — договорив з повагою Матій.

Шафар видів, що нема що робити, зліз сам і підніс капелюх, обтираючи від болота.

— Отак найліпше, так було відразу зробити,— кепкували парубки, а Катруся все ще дідьками садила у шафара.

Н І. Кобринська. Фото початку 80-х років.

Коли шафар здоймав капелюх, друга фіра тютюнників перебігла їх і пігнала наперед. Шафар і собі затяв коні, і обі фіри стали переганятись.

— Гов! гов! — скричали нараз оба фірмани, але то вже було запізно: обі фіри стерлися, щось лиш тряснуло, по чім одна фіра цілком на бік перехилилася. Жиди зачали сваритись і клясти, усі позскакували з возів, бо оказалося, що вісь з одного воза була цілком зламана.

Стало ще веселійше, бо всі мусили сідати на одну фіру, щоби доїхати до Грабинців.

Було так тісно, що кілька парубків воліло йти пішки попри віз, котрий тепер ледви що котився; але, як то кажуть: «Коли розмова потішна, то і дорога спішна», то і не спостереглись, коли в'їхали до села. Тут переїхали кілька вуличок і в'їхали на широку дорогу, котра вела до самого двора.

Грабинці були колись посілостю вірменських панів. Перший властитель Грабинців торгував волами і баранами, їздив з ними до Відня і до Молдави, де робив добрі інтереси, а наконець лишив торгівлю, купив Грабинці і став паном. Син єго, хоть уже більше мав панських прикмет і жив цілком уже по-панськи, та старі люди ще пам'ятали, як продавав шкіри з овець, сам важив і обривав грудки з непареної вовни. Але єго вже син направду став паном, оженився з небагатою, але дуже панською полькою, і відтак все переробилось на інший лад. На місці великого старого дому стала маленька палата. В городі постинано старі овочеві дерева, позасаджувано акації, берези та сосни, на грядках з яриною старої пані пороблено широкі вулиці і позасаджувано всілякі заграничні цвіти. Молода пані не дивилася ні до ніякого господарства, а гостей було завсіди що не міра *, і широка брама двора майже ніколи не запиралась. Але по кількох роках такого житя стали люди замічати, що старий Клюгман, звісний на цілу околицю лихвар, став щораз частійше навідуватися до панів, а хоч він і не доїздив ніколи до двора, мав дуже покірну міну і чекав в офіцинах, доки пан не буде мати часу з ним поговорити, то люди зачали вже з того щось злого ворожити. Відтак Клюгман почав ще частійше появлятись і заїжджати вже під сам двір, а коли не було гостей, то пан і пані запрошали єго до покоїв і розмовляли, як би з своєю рівнею.

---

* Що не міра — (з польського «co nie miara») багато.

Одної ночі пан захорував і в короткім часі по тому умер. Клюгман почав тоді появлятись, як злий дух тої хати, до котрої довгі літа входив як би найліпший приятель. Сварився і кричав, пані плакала і умлівала, аж нарешті з'їхалася єї рідня і по довгих торгах лишено Клюгманові за довги Грабинці, а за решту сплати куплено маленьке сільце у Галичині.

В якийсь час усе в Грабинцях перемінилось. Широка брама випала з завісів, а два великі муровані стовпи лишилися, немовби насмівалися з давньої слави дому. Навколо городу повигинався на всі боки паркан, а поламані штахети заступлено простим кілєм. Двір був облуплений, ринви пообривані, а великі, замазані брудом вікна дивились помертвецьки на широке подвір'я і понищені будинки.

Перед заїжджаючим возом з тютюнниками розбіглося стадо курей з великої купи гною, що стояла на самій середині подвір'я, недалеко від того купка свиней немилосердно рила а, підкидаючи довгими рийками, викидала остатки корчів давніх клумбів. Серед довгого ряду колись гарних спіреїв були повидирані корчі, як би повибивані у роті зуби. Велика чорна корова запуталась рогами в тоненьке гіле, і люто робила собі серед него дорогу, а за нею рикало двоє величезних телят.

Навкруг кипів рух сільського господарства. Одні витягали вози, другі виїжджали з оборником у поле, треті переносили снопи з гумна до стодоли, звідки виходив монотонний гук молотарні, а з невеликої кузні чути було соплене ковальського міха і стук клевця. Віз заїхав просто перед стодолу. З стодоли вийшов високий грубий жид в довгім, обложенім хутром халаті, а з відхиленого трохи набік капелюха видно було чорну оксамитову ярмурку і при шкірі обстрижене волосє. З першого погляду мож було пізнати, що се властитель, а тим самим осередок руху, що розходився навколо. Шафар підійшов до него і шваркнув щось по-жидівськи. Грубий жид повів оком на злізаючих тютюнників і перерахував пальцем. Потому шафар кивнув на них рукою, і усі пішли за ним до двору. Зараз від вступу, у великім довгім покою лежала висока купа кукурудзів, при котрих двох робітників вибирало більші шульки і викидало до другого, меншого покою, де шульки часто потрафляли у стіну і відбивали тинк. По другій стороні ще більшої кімнати, по обох боках стіни, було підгорнене жито, а дрібні кісточки гладкого паркету повідлітали, як би від удару ціпа.

— Ходіть, ходіть! — сказав шафар, а перейшовши через покій з житом, отворив двері до четвертої кімнати, званої канцелярією. Тут було чисто і пусто, лиш в куті стояла якась червона подерта стара софа, перед нею картовий стіл із зламаною ногою і кілька крісел, з котрих одно було вибите хорошою дорогою матерією. Стіни були майже цілком голі, хоть на одній висіло високо під стелею невелике похилене зеркало, а на противнім боці хропів годинник в золочених за шклом рамах. Над софою висів маленький образочок з вишиваною на паперовій канві гускою чи качкою, на високих ногах як би у бузька. На широкім поручевім кріслі сидів молоденький, без заросту, жидок, з русявими пейсами, і переглядав пильно якусь книжку. Побачивши шафара з робітниками, він неохотно встав, приступив до стоячого під вікном бюрка і витягнув з шухляди грубу подовгасту книжку, потому витягнув з каламаря сталеве перо, обтер полою кафтана і чекав, що скаже шафар. Шафар став єму почитувати всіх робітників, котрих він скоро в книжку записував. Шафар добре говорив по-руськи, але жидок, що повторяв подиктовані імена, перекручував їх так дивно на німецько-жидівський лад, що робітники ледви поздержувались від сміху.

— Не смійтеся, то зять Клюгмана,— казав Петро, що вже не раз був у Грабинцях.

По вписі шафар приділив кождому роботу. Одним казав перебирати в покоях кукурудзу; других вислав до молотарні, а Катрусю ще з двома дівками і трьома парубками взяв до помочі при роботі розсадників, котрі закладалися на фільварку за селом, де було найбільше панських ланів. Уже здалека мож було видіти високий дім і гарні господарські будинки. І тут, так само як у дворі, пообілітали тинки, а старі дахи були полатані новими гонтами і виглядали гейби періста телиця. Тут шафар був властиво найбільшим паном, під єго рукою були усі робітники, бо тут вони сиділи і харчувалися через цілий час роботи коло тютюну.

У городі, де мали бути розсадники, уже був винесений сніг і навезені великі купи оборнику. Кількох робітників кінчило довгі на п'ять сажнів розсадники і обкладало дошками, там знов парубки насипували гній, а дівки заношували кошом або навозили тачками замерзлу глину. Подальше стояв високий, ще молодий чоловік і розмірював довгим патиком місце на нові розсадники.

— Преці веде більше робітників,— сказав він, побачивши шафара, що надходив з робітниками,— а то роби не знати з ким.

— Ото! зробили-сьте ся,— сказав шафар, хитаючи головою.

— Ану, бери ти та мір цілий день патиком, як я, то будеш знати, по чім мірка перцю, як поперек болить...

— Овва, велике свято! Я, може, сегодня і більше наробився, та й не хвалюся.

— Та може бути, що вже-сь не одного обдурив, та й здер християнську шкіру!..

— От, Михайле, не жартуйте,— перервав шафар, як би єму було жаль часу тратити на пусте балаканє,— ліпше дайте тим робітникам роботу, бо я маю ще других розмістити.

Михайло високо глянув на робітників. Він був старшим тютюнником, умів закладати розсадники і брав більшу від усіх других платню.

— А кілько їх там? — спитав, як би дійсно їх було так багато, що тяжко було перерахувати.

— П'ятеро,— відповів шафар.

— Ану! Парубки до гною,— крикнув Михайло дужим голосом, аж лоскіт пішов,— а ви, дівки, ідіть до дівок, набирати землю.

Між робітниками було весело. Деякі були знакомі з сусідських сіл та радісно вітали нових товаришів. Звичайно, де зійдесь багато челяді, то ніяк їм сидіти тихо. Парубки, що набивали у скрині гній, замахувались на дівок довбнями, а дівки кидали на них грудами замерзлої землі. Одна буковинська дівка з закрученим високо на голові волосєм, в широкій фоті *, розбивала граблями найдрібнішу землю. Коло неї не перейшов ні оден парубок, аби вона сама єго не зачепила. Небуковинським дівкам се не сподобалось.

— Отсе раз дівка! — шептали між собою.— Що сама парубків зачіпає!

Буковинська дівка не зважала на косі погляди прибувших дівок, та й стала на збитки вимовляти такі слова, що вже для дівки цілком не ялося **. Але Катруся помимо того не могла довго видержати, щоби не зайти з нею в розмову, хоть Ярина тягнула єї за рукав.

---

* Фота — одежа, яку носять жінки в східній частині Карпат замість спідниці.

** Не ялося — не пасувало.

За якийсь час тим, що лиш поприїздили, шафар приніс по кусникў хліба. Хліб був житній на половину з ячмінною мукою, чорний і остюковатий, що єго тяжко було пролигнути.

— Ще треба буде нам оголони збивати, коли довше постоїмо на тім хлібі,— зауважав Матій, витягаючи грубі ости.

— О, ми знаємо тут і оголони збивати,— докинув жартовливо Михайло, зачувши слова Матія.

— А вам збивали? — запитала Катруся, сміючись.

— Мені не збивали, бо я тутешній, то лиш зайшлі дістають оголони,— відповів Михайло, кинувши оком на хорошу і сміливу дівчину.

Катруся хотіла знов щось сказати, але Ярина зацитькала єї.

Вечером зійшлися всі до хати. То був великий довгий будинок; через середину йшли сіни, а по обох боках було чотири великі кімнати. Одна кімната належала до шафара, і від неї двері були заперті, та лиш чути було плач і крик малих дітей, а від часу до часу виходила ще молода груба жидівка, отвирала велику комору і видавала усе, що треба було дати до кухні, і голосно за кождий раз сварилась з кухаркою. У кухні стояла велика піч з великим огнем, а навколо попід стіни були лавиці і полиці, заложені горшками, мисками та лижками. На великім столі стояло кілька великих викинених баняків кулеші. Попід лавиці було повно цебриків і коритів з помиями. Дві дівки витягали з них намокле череп'я і переполокували брудною водою. На середині стояла стара міцна баба з головою, закотурганою хусткою попід шию, з закоченими рукавами і з великим полонником, котрим від часу до часу мішала кип'ячу страву.

Найбільшою була хата, де проживали робітники. Попід вогкі і обдерті стіни стояли високо від землі, на повбиваних стовпах, широкі лавки. Стеля була чорна від диму і бруду. На середині до чорного сволока була прибита нафтова лампка, що неясно бликотіла через обкопчене скло, а по кутах лежали в'язки соломи. Воздух був тяжкий, пересяклий гнилю і тютюновим димом.

Вечеря була готова. Кухарка поналивала в миски борщу, шафар став з шнурком до кулеші і почав ним кроїти по шматові для кождого робітника. До їди посідали всі на землю. Дівки, що повмивали начинє, порозносили борщ і кулешу. Кождий з робітників витягнув свою деревляну з-за

пояса лижку. Борщ був голий *, а квасний, що аж очі вилазили, лиш грубі, мов пальці, плавали по нім буряки.

— Лови, лови, бо утече,— франтував один парубок, хапаючи другому з-під лижки буряк.

— А най тя чорт бере, який квасний! — говорив другий, скривившись.

— Виділи очі, що купували,— приповідав єго товариш і заїдав борщ, гейби найліпшу страву.

— А се що?! — крикнула якась дівка на другім кінці і хляпнула цілу лижку борщу на землю; чорний великий тарган хляпнув з борщем, аж розплесся.

Зробився крик, деякі покидали лижками і казали, що не будуть їсти борщу з тарганами.

— Прокляті! Будуть нас тарганами годувати! — чіпали шафара.

Шафар ходив, як би то і не до него було говорено.

— Но-но,— посміхувався він,— як не будете їсти, то для других більше лишиться.

Коли уже всі попоїли, шафар крикнув на дівки, щоби позбирали начинє і помагали кухарці мити. Деякі пішли, деякі не хотіли і сварилися з шафаром.

— Зараз іду,— говорила на збитки волоська дівка і закотила рукави.— Ану-ко, котрий іде зо мною боротись! — гукнула на парубків.

— Ходи сюди!— сказав якийсь парубок і стали боротись, аж заточувалися.

— Ліпше! Ліпше! Не дайся, ану в другий бік! — договорювали інші збоку.

Дівка задихалась, а таки не далась парубкові повалитись.

— Я їй покажу! — сказав Петро, моцак.— Най вона зі мною помоцуєся!

— Овва! Дуже боюсь! Я ще не таких виділа!

Петро прискочив до дівки і ухопив за обі руки. Дівка напружила всі сили, але таки він її поборов.

Якийсь парубок став грати на сопілці, а другі зачали тягнути дівок у танець. Трьох парубків сіло на землю на самій середині під лампою, а оден з них витягнув із-за череса чорні засмолені карти. Другі посідали навколо них з люльками в зубах. Дівки заходилися ще коло начиня і лінивo збирали порозкладані по землі миски. Одна набрала

* Голий — пісний.

щось шість мисок на купу і несла до кухні, а оден парубок, що сидів серед хати, витягнув умисне ногу. Дівка не уважала, пошпоталася і усіма мисками тарахнула до землі.

— Поволі! Поволі! — крикнув шафар зі злостю і прискочив до дівки з піднесеним кулаком, але борзо опам'ятався, позбирав побиті черепки, попробував пальцем, котрі ще були цілі, а котрі дриньчали, відсунув до черепків.

Дівка зачала сваритися з парубком, що підставив ногу, і усю вину звалювала на нього. Шафар на те не зважав, витягнув з кишені книжечку і вписав побиті миски.

— На, маєш заробок! — посміхались деякі.—Він, певне, їй з яких п'ять шісток відтягне за те череп'є.

— Ото би ще добре було, аби то такі у него миски, як у других: він десь по п'ятнайцять крейцарів порахує за одну!

— Ану-ко! що-сь записав? Покажи книжку! — сказав оден парубок.— Я розуміюся на нумерах.

Але жид відтрутив парубка і пішов до своєї хати.

Між робітниками ще довго шуміло. У хаті ставала щораз більша духота від людського тіла, диму і одежі, пересяклої вогким воздухом ранньої весни.

Деякі стали роззуватися і розвішувати по лавицях, віknах та полицях чорні, сильно вонячі і перемоклі гноївкою онучі. Кількох пішло до кухні, де варилося, щоби при теплій печі ліпше просушити онучі, бо у великій хаті не топилося, хоть зимно не раз дошкулювало. Кухарка зачала сваритися, бо на блясі стояли горшки та капало на них з мокрих онучів. Але коли єї ніхто не слухав, вона ще більше розсердилася, позабирала порозвішувані онучі і шпурила ними за поріг. Та хоть стіни тріщали від реготу, крику і шуму, то мимо того були такі, що порозвалювались по кутах на купах соломи і хропіли на ціле горло.

— Вставайте, уже днина! Скорше, шафар іде будити! — кричали на них другі і стягали за ноги на землю.

Сплячі сердились і кляли, але треба було вставати, бо кождий хотів мати до спаня хоть клапоть соломи.

Дівки, що тої днини прийшли, довго стояли у кутику під стіною, не знаючи, що з собою робити.

— А тоті чого так поставали, як курки у дощ під плотом? — насміхався якийсь парубок.

— Може, чекають, щоби їм постелили? — договорював другий.

— Ходіть, ходіть до нас! — кликали дівки, що уже були уряд полягали спати, Але Ярина не могла на те якось

Wondershare PDFelement

зважитися, а Доця узяла клапоть соломи і постелила собі окремо від усіх у кутику.

— Може би, де у сінях ліпше було! — сказала Катруся і вийшла до сіней. У сінях було темно, лиш через шпари дверей падало світло і розганяло темряву. Катруся постояла якийсь час і зачала мацати двері до кухні, бо прийшло їй на гадку, чи у кухні не мож би приміститися.

— А ти що тут робиш? — шепнув їй хтось над ухом, і обвинув єї стан руками, гейби кліщами.

Катруся пізнала старшого тютюнника Михайла.

— Щезай до чорта! — крикнула голосно і трутила ним так, що аж о стіну оперся.

— Тьфу! Якась біснувата дівка,— мрукнув Михайло під носом і пішов у двері знадвору.

Місяць світив ясно, звізди блищали тихим, спокійним блеском, а воздух дихав свіжим холодом. Катрусі стало ще противнійше заходити до хати, звідки виходив крик і сморід.

З часом до усего чоловік привикає, тож і наші дівки недовго відставали і цуралися цілої компанії. Катруся була завсігди скора до сміху і жартів, а у такім гурті було чого та із кого посміятись, та не одно приповісти. Клюгман бувало не спускаєся на шафара, а сам іде надзирати робітників, тож Катруся як не стане потому насміватися та показувати, як він ходить, говорить, поправляє капелюх.

— Ану-ко роби борше з руками, а ти чого так лізеш з ногами, як би-сь три дні не їло?! — зачне протягати на жидівський лад, а усі аж тріскають зі сміху. Усі знали, що шафар любив хороших дівчат, та тих уже він не так рано будить, та і до роботи не наганяє. Як се спізнала Катруся, то стала прикидатись, що се ніби вона не від того, щоби він за нею ходив, та усякі бувало збитки з ним виправляє. Тимчасом Михайло не спускав єї з ока. Він був жонатий а люди казали, що єго жінка дуже противна. Хтось їй мусив сказати за Катрусю, а тота як єї де побачила, то проклинала і кричала на ціле село. Катруся ще навмисне позабирає парубків і дівок та й ходить попід єї хату, а вона як єї увидить, то кидає чим має — віником, патиком чи камінем та й кричить, що аж захрипне: що сяка-така... розволочила їй чоловіка, що за сяку-таку... чоловік єї убиває, коли Катруся з цілою компанією аж кладеся зі сміху...

У Грабинцях так велося, що зберуться у неділю з одного села та й ідуть додому у гості.

— Ходи, Катрусю, з нами! — кличуть бувало свої, але Катруся не хотіла.

— Не знати, кого я там лишила-м, що маю іти,— казала.

— А Іван? — питала Ярина.

— Най пропадає до лиха!..

— А Максим?

Катруся плюнула на землю і відвернулась.

Максим однак за кождий раз розпитував про Катрусю.

— А що там Катруся робить? — питає бувало він парубків.

— От дурне! І шафар за нею ходить, і Михайло, старий тютюнник, а що парубків водить, от вже і не казати!..

Максимові знайшлась нагода і самому доконатися, як Катруся у Грабинцях водилася. Він також відслужився був у газди, бо у газди хоть можна виучитись господарства, та зате мала була платня. Максимові треба було грошей, бо кусень города і хатину, що лишив єму батько, взяв жид на п'ять літ за довги. Тож п'ять літ мусив він десь між людьми міститись, та кортіло єго за той час і який крейцар призбирати, бо хата була стара і треба було єї пересипати. У дворі давали 30 срібних, а за харч шість кірців ординарії. Біда з тим, правда, була Максимові, бо як то кажуть: «Одно стає у скарбі * служити, а друге за ним їсти носити». Але він міг приміститися якось за той час у свого брата. Брат був дітний, та котресь з дітей завсігди могло відбігчи.

У газди більше на одежу постарався, а кілька левів, що мав, пороздавав між люди. Оден парубок, що пішов до Грабинців на роботу, позичив був від него вже давненько два срібні, та й не гадав віддавати. Тепер Максим мав час, бо хоть у дворі умовився, то доперва за тиждень мав ставати на службу; згадав, отже, піти до Грабинців, щоби парубка захопити при грощах.

Се було під осінь, коли уже зачинали ломити тютюн. Тож, коли Максим прийшов на грабинецький фільварок, багато робітників було у полі, де ломився тютюн, але більша часть, а найбільше дівок, лишилися на фільварку, де силяли привезений тютюн. Кілька дівок пряло куделі, а від них брали повні веретена і спускали довгі, на чотири сажні Рошвари, до котрих присилювали тонкі пласковаті іглиці. Робітники сиділи рядами на землі між купами зеленого тю-

* Служити у скарбі — бути на державній службі.

тюну і скоро проколювали іглицею оден листок за другим та проволікали шварами. Високі купи листя зникали під їх руками, а довгі швари вились як великанські зелені вужі. Інші робітники забирали довгі швари і розвішували по плотах, стінах стодоли та інших господарських будинків, на повбиваних клинцях. Вози одні приїжджали, другі від'їжджали і все привозили свіже листє, котре уважно складали на землю, коло силяючих робітників. Катруся сиділа майже на самій середині подвір'я, в єї руках лиш мигали листки тютюну, але так само, як єї руки не дармували, не дармував і язик. Губа єї і на хвилину не замикалась, до кождого щось приповіла, засміялась, не пропустила ні одного парубка, щоби єго не зачіпити.

Старший тютюнник Михайло ходив поміж усіх, як качор між качками, та поглядав, щоби усюди був лад і порядок.

— Чого так близько возом над'їжджаєш? Ей, я тебе научу, як маєш їздити! А ти чого спідсподу витягаєш та дреш листє? А ти знов стоїш, роботи не маєш? А той, щоби лиш шкірити зуби до дівок! — лунав єго міцний голос, як гуцульська трембіта.

Але, хоч так сварив на других, що шкірять зуби та не пильнують роботи, то коли сам переходив коло Катрусі, потягнув єї за стьонжки від ціток і ущипнув за плече. Катруся відвернулася і засміялась. У тій хвилі піднеслась з-за воза Михайлова жінка, ціла синя від злості, з обвислою фотою і перекрученою на голові хусткою, і кинула на Катрусю, гейби добре гарбузє, горнець з мазею. Горнець трафив у саму голову. Катруся схопилась на ноги, череп'є горшка розлетілось, ціле лице замазалось дьогтем, а чорні довгі струї спливали по білій сорочці. Михайло поблід і прискочив з кулаками до жінки, ухопив єї за шию і повалив на землю.

— Гвалту, ратуйте! — кричала нещаслива жінка.— Убиває мене, розбійник, злодій, волоцюга, б...

Михайло повалив єї на землю і зачав ногами толочити; ледви їх розірвали. Вона зачала утікати, але він взяв дрюк і побіг за нею на вулицю. В першій хвилині, як комедія зачалась, кождий лиш роззявив рота і не знав, звідки то все взялось. Багато не знало, за що Михайло бив жінку, та й хто кинув горшком, але потому зробився такий гамір, крик та й сміх, що одно другого не чуло.

— Отсе ти раз дівка! Отсе ти раз жінка! Ото помастила їй голову! Але ж дав, дав він їй за того, пришиб, як половик курку, та й бив, як циган зелізом!

Катруся все ще стояла на місці, а мазь стікала по білій сорочці; червоні обвиванки були цілком чорні, а на плечах стьонжки зліпились вкупу. Вона хотіла обтерти голову руками, але ще більше замазалась і зачорнила руки.

Навкруги регіт не переривався, а над усіх сміявся шафар. Се чогось найдужче розсердило Катрусю; вона зі злості пірвала розбитий горнець і кинула єму в очі. Шафар відхилився, а горнець відбився у двері від возівні і лишив довгий чорний знак.

— Се на те, щоби люди не забували, що на тім місці діялося! — договорював шафар, перегинаючись зо сміху, по чім ще більше заревів регіт.

— Бог би святий вас побив! — сказала Катруся майже крізь сльози і ухопила коновку, що стояла коло неї з водою, та й пішла до хати. Тут Катрусі пустилися сльози з очей цюрком. Але вона їм супротивилась, міцно обтерла кінчиком чистого рукава, порозвивала з обвиванок кіски, поскидала цітки і стала умиватись. Мазь не хотіла пускати від студеної води, тож Катруся пошукала трохи по горшках теплої, захопила з-під лавиці піску і зачала терти, що могла, лице і руки. Треба було також перебрати сорочку, але за сорочкою треба було йти аж на село, бо на фільварку не мож було удержати шматя, і більша часть робітників тримали шматє на селі по хатах. У хаті не було нікого; Катруся виглянула вікном. Недалеко від вікна стояв Максим. Вона бачила єго ще зранку, але ледви кілька слів з ним поговорила; тепер же вона утішилась, як богом, заковтала у вікно й махнула на него рукою.

Максим спершу, коли Катрусю обляла Михайлиха мазею, сміявся з другими, але потому стало єму якось ніякозею, сміявся з другими, але потому стало єму якось ніяково; він зачув сльози в єї голосі, і жаль зробилося єму дівво; він зачув сльози в єї голосі, і жаль зробилося єму дівчини, тому ж то він навмисне підійшов до парубка, що течини, тому ж то він навмисне підійшов до парубка, що тесав недалеко хати клинця на тютюн, і раз у раз споглядав сав недалеко хати клинця на тютюн, і раз у раз споглядав у вікно. Тепер, коли вона махнула на него рукою, він скоу вікно. Тепер, коли вона махнула на него рукою, він скоренько підбіг.

— Іди-ко, Максиме, до Ярини,— просила Катруся,— та кажи їй, щоби пішла у село та принесла мені мою сорочку; лиш дивися, щоби шафар не видів, бо він їй не дасть лишати роботу.

Максим охітно пішов, відшукав Ярину та й сказав, щоб принесла Катрусі сорочку. Шафара не було між робітни-

ками, Максим зазрів здалека, що він увійшов у хату, тож і він скоренько вернув до парубка, що тесав патички.

Катруся стала перебиратись.

— Зараз ми їди до роботи! — чути було голос шафара, що, взявши Катрусю за плече, тручав єї за двері.

Максимові зробилося гаряче. Він не спам'ятався, коли прискочив до жида і ухопив єго за оба пейса.

— А ти, бідо, що хочеш від мене?! — крикнув шафар.— А тобі що тут за рація?! — і трутив Максима, що той аж піткнувся. Але Максим знов схопився і кинувся до шафара, та той знов відкинув єго одною рукою. Шафар був хлоп годний, великий, а Максим малий і сухирлявий, а коли ще раз до него пустився, шафар зловив єго за ковнір і хотів замкнути до шпіхліра; втоді Максим вирвався і став утікати щосили.

Опинившись за Грабинцями, Максим став іти повільнійше, і Грабинці поволі губилися за ним в синявім помороці. Але Максим не оглядався. Він роздумовав, що єму сталося, що він, парубок тихий, спокійний, зроду не мав ніякої цікавості ні до сварки, ні до бійки, кинувся на шафара, гейби скажений, і якби не то, що той був дужчий від него, був би єго роздер на місці. «Проклятий жид залицяється до неї та й береся збиткувати... Та що він з нею тепер робить?» подумав далі Максим, і знов взяла єго злість. Єму нагадалась Катруся з сльозами в очах, коли ухопила коновку і бігла до хати, тогді він був би скочив за нею в огонь, хоть вона й не дивилась на него. Коли зранку прийшов, то й ледви кілька слів промовила. Але вона завсігди така: рідко коли у неї учуєш розумне слово. От тепер він став у дворі, бере 30 срібних, та коби вона така, як він, то би також зложила тоті гроші, що бере в Грабинцях, та і хату можна би пересипати. Але де вона! Вона, певне, і крейцара з Грабинців не принесе: десь пропустить, сама не буде знати куди.

Він ішов боком гостинця вузькою втоптаною стежкою; з купи каміня зсунувся камінь і упав єму під ноги. Максим піткнувся, закляв, та й тим і думка єго перервалась. Він сам з себе засміявся. Бо чи не робив він так, як циган, що бив сина, аби не заїжджав лоша, а лошати ще не було! Хто знає: може, вона з него тепер сміється, у неї того не купити, а він уже за єї гроші хату пересипає. Тьфу, щезай, бідо! Чого єму ся дівка лізе у голову? Чи нема інших дівок у селі? «Є того цвіту по божому світу!» До багацьких дівок ніяк було пхатись; багацька за него не піде, але все міг би

собі таку взяти, що мала би щось більше від Катрусі. От хоть би і Ярина? Не посватати би єму Ярину? Дівка хоть куди; стара лиш їх дві має, меншу лишила би при собі у хаті з кусником города, а старшій була би за те більша половина города... Або Доця? Дівка тиха, супокійна, та і старий, може б, який кавалок поля за нею дав: небагато того усего є, але добре що-то. А Катруся що? Хіба як в тій співанці: «Очі чорні, брови рівні». Але ж бо то і очі гейгей, а губи, як би хто кров'ю намастив.

Грабинці мали пізній термін віддавати тютюн до магазину, тож заким робітники додому повернули, не одно в селі перемінилось. Одні повмирали, другі породились та поженились. Між тими, що поженилися, був також і війтів Іван.

Іванова жінка була страх гонорна. Як бувало іде селом, то так крутить головою, як кінь, коли єго тісно зазонбеляють, а ногами човгає, що аж до землі присідає.

— Хапайте бики, бо процесія іде! — сміялася Катруся, як уже здалека зазрить Іваниху, та й зачне показувати, як вона до церкви увійде, причекає, хреститься, б'є поклони. Се розповідали Іванисі, і вона дуже за те на Катрусю ворогувала.

— Сердиться,— відказувала Іваниха,— що Іван єї не взяв. Не мав би кого брати, та таку голячку, що ледви одну сорочину має на хребті,— пустійку, жидівську помийницю, що не варта газдині порога замести, газдам свині пасти! Най дивиться, щоби знов яка їй голову дьогтем не помастила та щоби кого болячками не обсадило, як дорогу перейде! Уже показуєсь на єї товаришках та й кумпанках, що разом до Грабинців ходили, та ще і на ній покажеся!..

Іваниха говорила се против того, що про Доцю так, як не варт, заговорили люди в селі.

— Се бо і є,—дивувались деякі,—що се найшло Доцю, з котрої ніякої ніколи не чути було пустоти, а не захопило Катрусю, що лиш за парубками літає!

— Не бійтеся, знає вона, що робити! — говорила Іваниха.— А від чого гарна ружа росте, або не мож з кушки з-під коси водички напитися!

— Сама знала чарувати, яєчницю варити і парубків до себе примащувати, та й гадає, що кожда така! — відгризалася Катруся.— Ніби люди не знають, як до ворожки ходила, щоби свому татові вік скоротити... Овва! що ми за така широка газдиня зробилася, що дівок судить: най іде псам писки лизати, а не дівок судити! Гоноруєся, що ба-

гачка. І багаті не раз старців водять; та й вона ще буде палицею дороги шукати, вузли на собі зв'язувати та дрантєм трясти...

Хтось казав, що Іваниха раз довго стояла з Яриною та й говорила щось про Катрусю. Катруся як се учула, то так, як стояла, побігла до Ярини. Вона буде з Іванихою зноситись та й брехні зводити: най мовчить, коли хоче, аби за ню мовчали!

— Виклич мені Ярину! — сказала Катруся із-за воріт до молодшої сестри Ярини, бо не хотіла побачитись у хаті з мамою Ярини.

— Ярина не вийде, у нас суть старости,— відповіла дівчина.

Катруся здумилась.

— Які? — запитала дівчини.

— Ади, Ілаш Гаврилюк сватає єї.

— Ілаш Гаврилюк? А Петро що каже?

Дівчина здвигнула плечима.

— Ей, та що там Петро?

— Таже він за нею ходив?

— Та що з того, що ходив, коли він нічо не має. Ілаш записує їй половину поля та й хату.

— Але старий, удовець, має четверо дітей!

— Овва! Неня каже, що «який був, такий був, аби хліба роздобув».

— А вона хоче за него іти?

— А ти би не пішла? — запитала лукаво дівчина.

Катруся розсердилась.

— Я не прийшла того, щоби ти мене питала, а Ярині скажи, що як буде на мене брехні зводити, то їй голову зірву...

«Чекай, дівонько, не мовчиш, то учуєш таке, що аж ти в п'ятах постигне! — відгрожувалась далі у думках Катруся.— Та тепер ще згониться, що віддаєся, та ще більше стане з Іванихою зноситись та дівок оббріхувати. Що ми за газдиня, уже як віддаєся, то гадає, що бог знає, що за велике свято?! Як ми ся схоче, то ще борше від неї віддамся. «Хто шукає, той найде». І Катруся зачала у голові переходити тих усіх парубків, що могли би єї сватати, бо усі тоті парубки, що за дівками ходять, не завсігди женяться з ними. Далі зачала переходити усіх в селі удівців, та учула, що хтось єї кличе.

— Катрусю, куди?

Катруся озирнулась і побачила Максима.

— Куди ти ходиш? — запитав Максим вдруге, ближче підходячи.

Катрусю знов розібрала велика злість на Ярину та й на Іваниху, але на Ярину ще більше тому, що вона оббиралась їй заєдно за таку дуже ніби щиру.

— Ади, ходила-м до Ярини; дівка брехні зводить, оббираєся така ніби щира, а з Іванихою сходиться, та й обі брешуть укупі; кажуть, що я ружу копаю, з кушки воду п'ю; най дивиться на себе одна з другою! Не видить своє під носом, а чуже під лісом.

Катруся говорила се скоро, одним душком; єї брови заєдно стягались, губи віддулись, а очі міцно блищали. Максимові так вона вподобалась у своїм гніві, що він більше дивився на ню, ніж слухав. То, що говорила на ню Іваниха і Ярина, єго не сердило; най собі і так буде, як вони кажуть, проте він би єї собі більше злюбив, як Іваниху, Ярину, та й усіх інших дівок у селі. І відколи кинувся за ню на шафара, вона єму як би ближче стала, і думка, що, може би, він з нею оженився, раз по раз лізла єму в голову. Хоть і сердився за те на себе, а сердився найбільше тому, що Катруся собі єго гейби за «байбардзо» мала, гейби єї все одно було, що він собі про ню думає, та все ж таки зауважив, що від пригоди з шафаром Катруся як би прихильнійша до него зробилася. Бувало, скаже до неї слово, то вона так опирскнеся, що нема вже більше з ким говорити, а тепер преці стане та й скаже, що так а так, що тота й тота говорила або той вповів.

Всі ті думки переходили Максимові через голову, коли він дивився на хорошу дівчину. Що єго завсігди найбільше відстрашувало від Катрусі, то се, що вона нічо не мала, а він також був не багач, а бідні як поберуться, то вже ціле своє житє будуть бідувати, але тепер єму і тото не таке страшне стало.

— Катрусю,— сказав він врешті,— от знаєш, що я тобі скажу; я би-м тебе сватав, коби-м знав, що ти за мене підеш?

Хмурне лице дівчини якраз роз'яснилось, брови розтягнулись, а очі весело забігали.

— Но, що ж? — запитав знов Максим, коли Катруся не відповідала.

Аж нараз Катруся голосно засміялась, відвернулась і лишила самого Максима на вулиці, як тоді, коли від'їздила

до Грабинців. Вона пішла скоро до вуйкової хати, бо відколи вернула з Грабинців, то була у вуйка до якогось часу, доки собі знов не найде якого примістя. Їй так було смішно з Максима, що ідучи все ще сміялася сама до себе; бо як було не сміятись! «За вовка помовка, а вовк тут». Нагадувала парубків, за котрих віддала би ся, а він їй дорогу зайшов. От, зараз показало б, чи то правда, що вона з «кушки» воду пила. Най би знали люди, що брехачки брехали, а що вони гонорили би ся, що багачки,— овва! І бідні люди живуть на світі, та й суть і газдинями.

Ярина не знала, що люди між нею а Катрусею поробили, хоч і чула, що Катруся відгрожуєсь на ню за якісь брехні. Їй не конче весело було йти за старого Ілаша, та ще хотіла побути з товаришками, і пішла скликати дівок на вечерниці. Коли прийшла до Катрусі, Катруся накинулася на ню з кулаками.

— Ігі! Щезай в трісте та й в болото, що хочеш від мене? — говорила, угойкуючи єї, Ярина, а коли дізналася, о що ходить, то аж перехрестилась.— Бодай так світа божого не виділа, до вінця не дійшла, по світі не ходила, як вона бачила Іваниху; аби так дзвонів не чула, як чула єї голос, та бодай їй язик усох, з того місця не рушилась, лижку страви до рота не знесла, як вона що про Катрусю говорила!..

Нарешті Катруся якось втихомирилась та й пообіцяла прийти на вечерниці.

На вечерниці якось не багато зійшлося дівок, а вже було пізненько, коли надійшло кілька парубків. Заким прийшли парубки, дівки усякої співали, але коли парубки надійшли, вони ніби стали соромитись, перестали співати, хоч усі в оден голос розговорились і сміялись. Але Ярині були тепер милійші сумні співи дівоцькі, як веселі жарти і сміхи з парубками; тож раз у раз запрошувала дівок, щоби співали.

Ой співайте, дівчатоньки, та й співайте чергов *,
Щоби вас не гонила газдиня кочергов,—

заспівала сама Катруся, сміючись. По чім усі ще більше «розфрантувались» і сміялись. Парубки приповідали, як то буде, коли газдиня розженеся з кочергою і котра за котрою буде борше утікати.

* Чергов — чергою (форма, часто вживана в народній говірці: мнов — мною, кочергов — кочергою і ін.).

— Або котрий за котрим,— відповідали дівчата.

— Кочерга — бабське діло, вона не має на хлопа ніякої моці! — сказав Матій.

— Ого! Хлопи нічого так не бояться, як кочерги,— цокотіла Катруся.— Ану-ко, запитайся Томи Гринишиного, чи він не боїться кочерги!

Про Тому усі знали, що не він жінку, а єго жінка б'є, та й усі зареготались в оден голос.

— Як оден дурний, то уже не всі,— докинув з повагою Матій, щоби на єго стало.

У тій хвилі дався чути під вікном голосний топіт.

— О, то не дівоцький хід! — сказала якась дівка і виглянула вікном.

У хату увійшов Петро та й Максим. Ярина, як побачила Петра, так дивно якось засуєтилась. І Петрові стало якось ніяково, хоть він того по собі не показував.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Що робите, дівчата? — здоровилися парубки.

— А що, не видите, що робимо?! — відповіли дівки.— Прядемо.

— Напряла кітка півтора мітка; кіт ся розіграв та й тото пірвав,— відізвався оден з парубків, що був у хаті.

— Та ще співати не хочуть,— доповів Матій.

— Тобі не хотіли-сьмо, а їм будемо.

Тут дівки розглянулись, щось пошептали між собою, та й по хвилі заспівали:

Котилися вози з гори, поломили шпиці,
Питалися два парубки, де суть вечерниці?
А у тої удовиці славні вечерниці.
Штири коні на припоні, чари на полиці.

Дівки зиркали на Петра і тихо посміхувались.

— Коні як коні,— сказав, як завсігди, спроквола Матій,— але чари то десь будуть.— Він став на лавицю і зачав шукати руками по полиці.

На полиці у кутку стояли зав'язані в платинці Яринині цітки і згарда. Він узяв той узлик за кінчик, та й показував усім Яринині чари. Ярина розсердилась, ухопила від него платину та й кинула у скриню. Петро робив, що то все ніби не до него, а Ярина і в той бік не дивилась, де він сидів.

Максим, відколи прийшов, то й тілько було єму роботи, що дивився на Катрусю, як вона пряде, як крутить верете-

ном і навиває рівно нитку. Катруся це завважала, та й стала на него дивитися такими палючими та сміючими очима, що він їй не міг дотримати пляцу та відвертав очі у вікно. Се ще більше смішило веселу дівчину. Вона закрутила міцно веретеном та й заспівала:

Ой горою барвіночок, горою, горою,
Мило ми ся подивити, любко, за тобою,
Мило ми ся подивити...

— Ні, не тої,— перебили їй дівки,— заспіваймо, що «У Буковині зелений листок розвиваєсь», най Ярина знає, що вже недовго їй дівувати, та й дівоцьку мати волю.

Дівки зачали співати:

Ой співайте дівчатоньки, котра голос має,
Та й най же ся в Буковині листок розвиває,
Та й най же ся розвиває разом із травицев,
Ліпше красше дівчиною, та як молодицев.

Молодиця, невільниця, куда йде — плаче,
А дівчина сам свій козак, куда йде — скаче.
Молодиця, невільниця, куда йде — думає,
А дівчина сам свій козак, куда йде — співає...

Ярина слухала сеї пісні, зітхаючи.

— Та се якась дуже сумна,— сказав Максим,— Ярина ще плакати буде.

— А ти хочеш веселої? — питали деякі дівки.

— То я тобі заспіваю,— сказала Катруся, і зачала знов коломийку:

Не піду я за дворака, не хоче робити,
Лише в стайні до пекарні люльку закурити.

— Но-но! не приспівуйте нам так дуже,— відізвався Матій,— і дивіться, щоби ми вам не заспівали.

— Ану-ко, заспівайте, най чуємо,— дрочились дівки.

Ярина поналивала у миски борщу, понакладала голубців і запрошувала до вечері.

По вечері уже не довго побули, та й стали розходитись. З хати вийшли усі разом, але за воротами поділились на дві компанії, одна пішла в оден бік села, а друга в другий. Дівки, що йшли в той бік, що Катруся, зауважали, що Петро облишився.

— Лишився, бігме, дівоньки, лишився у неї,— шептали між собою дівчата.— Ото ти! За іншого віддаєся, а другого за собою водить. Вона гадає, що старий не дізнаєсь, що вона вечерниці скликає, та й коханця має. Нагадає він їй тото колись...

— Чому, любки, не нагадає; буде добре колись казати: «Ти за мене йшла, а коханків за собою водила». Навчить він єї розуму; не оден десь кулак колись з'їсть за сегодніший вечер.

— Добра ніч! — сказала одна, а потому і друга дівка, коли доходили до своїх хат. Так само лишалися і парубки по дорозі. І Максимові треба уже було лишитись, але він хотів відвести Катрусю аж до дому, а їй була найдальша дорога.

— Катрусю! — сказав Максим, коли обоє лишились, а єго голос як би заперся в грудях.— Чи то ти проти мене співала, що не підеш за дворака?

— А якби проти тебе, то що?

— Та ти таки справді не пішла б за мене? Скажи мені так рехтельну правду,— просив Максим. Ту ще більше заперло Максимові голос. Се Катрусю так розвеселило, що вона сміялась ще голоснійше, як завсігди, коли їй Максим зачинав що говорити. Але сим разом Максим не дав їй утечи, і коли вже були близько хати, він зловив єї за руку.

— Та що ти мене питаєш? — сказала, врешті, Катруся, вириваючись.— Чи я панна, що ти мене питаєш? Присилай старостів, та будеш знати.

У тиждень по тій розмові Максим послав до Катрусі старостів, Катруся і в голову не брала собі того, що тоді єму говорила, та й не надіялася, що він на то єї слово прийме старостів. Тож тепер, коли єї приперли, вона не знала, що мала казати. Спершу вона хотіла єму відповісти,— їй жаль було дівоцької волі,— але зачали казати, що вона сирота, що нічо не має, що то добре їй трафляєся, що буде мати свою хату, та нікому не буде про ласку стояти, а хоч багацтва великого не буде, зате вони обоє молоді, здорові, годні робити. Найбільше її намовила одна сусідка; вона була віддалася до свекрухи, та й друга невістка була в хаті.

— Дівонько,— казала вона,— коли тобі трафляєся самій бути в хаті, то причикни та й вибий поклони, бо щоби ти коли не впала в такі руки, як я.

«Се справді буде своя хата,— думала Катруся,— та й ніхто не стане їй голову завертати, а роботи вона хоч би якої не боялась».

Зачали ладити до весіля. Максим страх утішився, коли дізнався, що Катруся мала ще з Грабинців десятку. Газдиня, що Катруся в неї служила, дала їй подушки та й вереню, а вуйко за те, що по небіжці сестрі дещо трохи було лиши-

лось, причинився зі свого боку. Максим узяв іще із своїх грошей у дворі та й зробили весілє.

Хату не було ще як пересипати, то Максим понаправляв її так, що при добрих газдах могла стояти ще який рік. Газда не дасть затекти, а газдиня—стінам облупуватись. Катруся мала з пропою три срібних, Максим два, зате зараз купили собі поросє. Щось ще і з ординарії лишилось, та було чим душу погодувати і поросяті підкинути. Максим добув року у дворі і за решту плати купили собі теличку. На другий рік Максим не ставав у дворі. Він дуже був цікавий до сокири, тому зачали його кликати до хатів майстрам під руку; врешті Катруся мусила завсіди носити йому їсти до двора, а в дворі звичайно двораки: і той засміється, і той зажартує, Катруся й собі не замовчить, а то сердило Максима, хоч він до того не признавався. Катруся лиш бувало не любить близько під двір підходити, але се майже ніколи і не трафлялось. Максим робив на гумні або коло стайнів, то вона йому принесе там їсти, він сяде де на землі та й попоїсть. Часом уліті Катруся зазріла десь здалека паню або панну, що ходили по городі, але на гумно вони ніколи не виходили; часом лиш пан вилетить, як опарений, але й той не дивиться на чоловіка осібно, лише на всіх ураз кричить.

Стару давню хатчину ніхто не пізнав би, так її Катруся причепурила, що гейби вища стала, немовби її хто підоймив угору. Максим змайстрював колешеньку, та й хлівець поклав, і кошничка невеличка стояла, бо брали кукурудзи на третину.

Катруся мала коло чого забігати; бувало робить вона від рана до вечора, як не в полі, то дома, що й рук не відриває. У два роки дав бог їй сина, потому знов мала дівчину, та й уже третє мало бути, коли Максим розболівся.

Якось у жнива косив овес, гаряче було, він положився на землю та й напився дуже щиро з кернички води. Люди говорили, що то ніщо інше, лиш мусив із цмоком проглигнути жабу, бо все, як він казав, щось йому ковтало по череві. У селі пам'ятали, що так давно було одному багачеві, але той їздив аж до Львова, та й доктори витягли йому з черева уже розігнилу жабу. А про другого розповідали, що жаба перелізла до мозку, та як доктори розтяли чоло, то вона таки живіська вискочила. Катруся так з'їлася тим, що Максим хорував, що стала як кавка, бо роботи з нього

не було ніякої; сама за всім, та й коштна * була, а ніякого ніде порятунку не мож було найти. І до міста до доктора возила, лише сама аптека два срібні коштувала; та й до ворожки з три милі ходила, та й робила, хто що казав, але ніщо ні крихти не помагало. Сох, сох, та й врешті умер.

Гірко прийшло Катрусі ховати Максима: великих статків ніколи не було, а як хорував, то не прибувало, а треба було якось поховати. Преці газда був! Що люди сказали би, та й таки й сама не хотіла як-небудь його позбутись. Добрий був, не збиткувався, не бив, хоч би не знати як із ним була сварилась. А що робучий був небіжчик, то вже й пари йому не найти. Та що з того, коли вже через слабість багато їх праці перевелось, а тепер треба з остатнього потягнути, щоби поховати, як бог приказав. Бо й сам бувало небіжчик, коли вже бачив, що виходу не буде, каже: «Дивись, щоб ти мене гідно поховала, як газду, а потому ти даш уже собі якось раду!» Господоньку святий! Як собі тут бідній удовиці з дрібними діточками давати раду! Хоч молода була, хоч годна робити, але як газди нема коло хати, то при статках біда, а що ще бідному на світі...

За Катрусю знали в селі, що вона робуча жінка, що ніщо їй у руках не кисне, тож у якийсь час сватав її удовець із двома дітьми.

— Отсе мала би розум стільки дітей докупи зводити, або я не варта ще парубка! — говорила вона.

Сватав її й парубок, але й його не хотіла. Його звали мулом, бо раз на ярмарку був купив мула місто коня, тож Катруся кепкувала собі, що вона хотіла би їздити кіньми, а мулами не хоче. Воліла, отже, сама до якогось часу бідувати, хоч як їй гірко було, доки бог не наверне такого, як сама хоче.

Так собі думала Катруся. «Але ніхто не знає, що його завтра чекає», так, як той каже: «Гадка за горами, а смерть за плечима». Якось було потиснула велика студінь, мороз був такий, що птахи в лету падали. У Катрусі не було й крихітки муки в хаті, та й сама наважилась прати у сусідки платє. Вона була міцна, робота ніяка не шкодила їй ніколи, та хоч ноги примерзали до леду, вона не відступала від пота, багато, треба було квапитись,— бо взимі днини так як і нема,— та надвечір стало її в боці колоти. Другої днини

* Коштна була — була без коштів, цебто без грошей.

не переставало та все ще чимраз більше кололо, а далі вже ніяк і з постелі було встати.

Тоді-то бог післав до неї панну з двора. Катруся вже не раз казала, що якби була тоді панна не прийшла та не дала їй щось пити, то хто знає, чи смерті не була б пожила. Хоч і не довго лежала, бо бідному чоловікові й нема як довго лежати, але чогось довго не могла прийти до себе. Не раз їй приходило на думку, чи не піти би коли до двора, може би дала панна ще що; але коли нагадала дитинячі літа, то лиш махнула рукою. Обходилася якось дотепер, та і дальше обійдеся; коби здоровлє та коби бог людямародив. А, славити господа, на сей рік усе добре показувало, що хліб буде: і рано весна була, і дощі припадали, щоби лиш бог поміг зібрати щасливо.

Катруся була взяла аж два морги кукурудзів у людей робити на третину. Се ледви двоє забірує, а вона сама стільки на себе набрала. Бувало, що лиш вергне на зорі *, Катруся схопиться, лишить дітям якої трохи вчорашньої студеної страви або кусень кулеші, возьме собі часом кусник хліба, як є, або й не возьме, замкне сплячі діти в хаті, та й іде в поле. У полудне прибіжить, щоби хоч якого-такого борщику дітям зварити, випустить кури, накаже старшому хлопчикові, щоби пильнував хату і дітей, а сама знов біжить у поле.

Збіже вже було пустилось із стрілки, та й де-подекуди зачинало сипатись, коли Катруся ще з іншими поралася сапанєм.

Уже було геть-геть у полудне. Катруся лишила сапу на рілі і бігла додому подивитись до дітей. Сонце міцно припікало, а блеск його проміня аж за очі хапав і все від нього сіяло, улискувалось. Зелене збіже та ще зеленійша по ровах і розплугах трава злискувалися зеленою, кукіль багровою, блаватинь сяньою краскою, а червоні маки аж жаріли у густім збіжю, але хоч усе так ярко улискувалось, сіяло,— кожда майже цвітка як би упустила головку, кождий листочок легко зігнувся удолину, а буйна матина бульби напівперев'яла.

— Ох, пече!—говорили люди.— Аж бульба пов'яла; не дай боже чого нечистого! — і з страхом позирали на небо.

* Вергне на зорі — засвітає, зазоріє.

Але небо було чисте, спокійне, та лиш голуба краска і собі від сонця улискувалась.

Катруся йшла скоренько понад потік у село. Сонце розяснювало мутну воду потока, що ледви покривала оброслі намулом ріняки і місцями западала у глибині ями, де причеплене до дна зіле розтягало свої довгі, як листки, лузки, повзали пуголовиці, крутились слезії і блискотіли до сонця ковблики. По берегах і корчах сітнику і кінської м'яти вигрівались жаби і скакали з плюскотом у воду.

Катруся, заки відчинила хату, глянула ще раз на небо, але небо було чисте, та лиш де-не-де літали хмарки, як біле пір'є. Катруся увійшла до хорім, випустила діти і казала, щоби уломили трохи на топливо плота. Коли не борзо вертали, вона сама за ними пішла. Розглянулась — і стрепенула. Білі, ще недавно прозорі хмарки збились у густу хмару і скоро прикривали ясну блакить. Міцний вітер подув від заходу, потряс вікнами хат, захитав вербами по вулиці, мів порохом і дрібними камінцями. Блискавки перетинали стрілою хмари і грім розлягався за громом.

Катруся стояла в хаті при вікні і хрестилася великим хрестом.

— Господи! Господи, помилуй! Господоньку, змилосердися над нами! — молила бога, а діти плачучи тулились до неї.

Угорі було чути шум; спершу кинуло збитим у грудки ледом, потому посипалось, гейби з мішка, густим великим градом. До гуку, шуму і ломоту мішався глухий звук дзвонів. Жінки викидали надвір кочерги, лопати і шутки; палили свячене зіле, збирали зерна граду і кидали у свячену воду.

Перестало. Ані одної шиби не лишилося в селі, земля біліла, з дерев звисало поломлене галузе. А що діялося в полі?

Сонце усміхнулось і кинуло довге тепле проміне, вода всякала в землю, далекі гори, ніби прикриті легким покривалом, відбивали виразно від чистого неба, та місцями із землі підносилася пара. Подерте листє з дерев, збита трава і поломані цвіти ніби обмилися свіжою водою. Усюди віяло свіжим воздухом; поховані під галузями дерев пташки простирали і тріпали до сонця мокрі пюрця, та там-не-там мелькнув із обісхлими крильцями білий мотилик.

Лиш для людей в селі не було надії. Опали грубі заробленні руки в німій розпуці. Пропала гірка праця, тяжка керавиця... Ударився і пан у дворі по полах руками, хоч його

більша часть збіжя була заасекурована; та на се було не стати селян — добре, що було чим заплатити податки!..

Катруся побігла в поле. Збіжє лежало лоском, земля чорніла. Вже не було чого вертати досапувати ниву, бо все зарівнялось, та лише сумно лежала покинена серед мокрої ниви сапа. Катруся взяла сапу і вернула додому, увійшла в хату, кинула сапу під постіль, а сама сіла на лавицю та й гірко заплакала... Діти грались весело розбитим горшком і з-під ока споглядали на маму—не знали біднятка, що тими сльозами заллються і їх личка, коли попросять у мами хліба.

Три села пали жертвою граду.

Се нещастє селян глибоко тронуло Ядзю і вона задумала зарядити велику запомогу всеї повітової шляхти і інтелігенції на користь бідних селян. Вона розвинула надзвичайну на сей раз енергію. Намовила кількох панів і пань з сусідньої шляхти зав'язати комітет, втягнула всю вищу інтелігенцію із поблизького місточка і урядила фантову лотерію, на яку пожертвувала половину всіх своїх містерних робіток; відтак комітет дав цілий ряд вечерків з танцями. А що того всего було ще замало, зближилась вона до жінки лікаря, як очевидного компромісу між шляхтою і вищим міщанством, і об'їздила з нею майже всі важнійші доми цілої околиці.

У тій прогулці пань по околиці зі сторони мужчин, як лицар і оборонець слабшого полу, асистував пан Адам Б.

Пан Адам походив із доброї шляхетської фамілії і тепер якраз узяв у посесію село в найближчім сусідстві Солецьких. Хоч він не мав великого маєтку, а навіть по посесіях не найліпше йому велось, все-таки був пожаданим гостем у кождім домі; а коли їздив із дамами, то сама його присутність, особливо ж у домах, де були панни, побільшала жертви.

По цілій околиці всього повіту і дальше говорено про Ядзю і про її великодушні інстинкти; всюди приймано її з найбільшими компліментами. Але коли двері замикались, змінявся гумор жертводавців. «Тяжкі часи,— говорено,— а то ще друть із кождого боку; та щоби то виходило хоч із чистого альтруїзму, а то лише на те, щоби повеличатись та в газетах фігурувати». Деякі пані були певні, що Ядзя лиш для того їздить і збирає складки, аби зближити до себе пана Адама.

Тим закидам суперечили вправді факти, що вона завсіди займалась долею бідних і се було для неї відпорою проти

лукавих людських здогадів, та все ж таки сама перед собою не могла заперечити, що чемність і згляди пана Адама додавали їй такої сили й енергії, що вона могла поборювати такі перепони і зносити прикрості, на які давнійше тяжко б їй було здобутись.

Селяни зачували, що пани стараються на них, та й стали потішатися, що легше їм прийде перебути лихо. Одна біда, що то якось довго проволікалося; вже й зима минула, і другі засіви приходили, а запомоги не мож було дочекатись. Люди боялися спізнити з весною; треба було старати насіне, звідки голова, а збіжє було дороге,— люди стягалися з остатнього. Жид-орендар набив повну комору заставами і сотки видав на грубі проценти.

Були такі, що казали: коли вже чекати, то чекати; чекалося більше, почекаєся менше.

Катруся також зачувала, що пани хочуть чимось тих, що їм град вибив, зарятувати, та хоч ніколи не спускалася на нічию ласку, та й тепер заробляла як могла, то все-таки надіялася, що може й її пани чимось порятують.

Дочекались.

Зачали скликати до двора людей. Як було велике подвір'є, то ціле гейби засіяв людом. Ядзя сиділа на високім ганку і сама пантрувала поділу. Навкруги ганку стояли мішки зі збіжем, які економ розділював із двірськими парубками. Кождому приходило по гарцеві збіжя і по десять крейцарів. Гроші давала сама Ядзя.

Люди кланялися низько і цілували Ядзю в руку, але у товпі чутний був приглушений ропіт.

— Се так з тим, як без того! — вирвався голоснійше якийсь жіночий голос.

Люди зацитькали її, а жінка з переляком глянула на ганок, чи там не донісся її голос.

Але Ядзя зачула, повела очима й узріла ту хору, в якої була в хаті й рятувала в слабості. І лице її болюче скривилось.

Люди зачали розходитись. Не було чого і Катрусі чекати; і вона йшла додому, сумно споглядаючи на маленький вузлик та на десять крейцарів у кулаці...

— А що, Катрусю, багато дістали ви запомоги? — запитав, всміхаючись, Абрамко, коли переходила коло коршми.

Катруся нічого не відповіла і пішла дальше.

В тій хвилині пан Адам заїздив гарненькими буланками на двірське подвір'є,

Ядзя повітала його з поблідлим лицем. Вона була сильно роздражнена. Зачуті слова жінки діткнули її сильно. Стілько понесла труду, прикростей, а за те не вчула навіть доброго слова! Вона довго не могла успокоїтись, хоч родичі й пан Адам старалися про те.

І коли в селі було вже темно, у дворі в гостиннім покою довго ще горіло світло і велась бесіда про недбальство, лінивство, п'янство, зухвальство і невдячність простого люду.

У селі не раз ще й потому бачили, як жваві коники пана Адама заїздили до двора.

Нараз розійшлися слухи, що панова панна віддаєся.

Се дійшло й до Василя та й Василихи, і вони довго радилися, чи не піти б до двора «повіншувати».

Врешті зважилися піти. Змололи чвертку пшенички, як золото. Василиха упекла колачі, бо голіруч не годиться йти, хоч би й до панів.

Пан приймив їх радо, пані ще раднійша була, гостила як на храму, а як стали і «з води і роси» віншувати, то аж заплакала з утіхи.

Зате панна — аж їм дивно було — як би не та стала, що була. Все така привітлива, тепер лиш як би на силу до них говорила та й ніякої по ній не видко було веселості.

І се не лиш Василь і Василиха запримічували. Дехто зі слуг бачив її з заплаканими очима, а покоєва розповідала, що вперед, коли панич лиш залицявся, то панна лиш ходила від одного вікна до другого та й виглядала його, а коли вже зговорилися, то як би її хто підміняв, і пані не раз мусить її просити, щоби до нього вийшла.

. . . . . .

Все-таки за якийсь час загуділо у дворі весілєм. Коли їхали до шлюбу, то ціле село збіглося, аби подивитися на молодих. При кождих воротах було повно людей: чоловіків, жінок, дітей,— лише Катрусі хата була замкнена на колодку і ніхто не визирав із її обійстя.

В селі знали, що вона в Грабинцях. Двоє старших дітей дала на службу між люди, а з найменшим пішла до тютюну — та дивно стало їм аж тоді, коли вже всі звідти повертали, а її ще не було — та коли розповідали, що вона там таке саме виробляє, як виробляла дівкою, видко, що її натура не покидала її.

ЖИДІВСЬКА ДИТИНА

Гінді Розенталь було вже одинайцять років. Батько її торгував волами, скуповував по ярмарках у мужиків худобу та й продавав більшим гандлярам.

Гешефт ішов добре.

Розпочинаючи гандель, він мав усего трийцять ринських, але так йому якось пощастило, що вимурував хату в самім ринку маленького місточка та годував жінку і п'ятеро дітей.

Сказавши правду, до того дорібку не мало причинилася й його жінка. Вона провадила на свою руку осібні, ріжні дрібні перепродажі. Коли він скуповував від мужиків худобу, вона скуповувала від мужичок кури, гуси, яйця та й розпродувала потім міським панам. Крейцара вона дурно не пустила, не раз на ній чи на дітях одежина така, що аж проситься здоймити, але вона на те не дивиться, лиш носить дальше, доки їй не вдасться набути від панів які переношені речі.

Коли поставили в місті дім та й гандель чоловіка побільшився, то вона не могла вже на довший час хати лишати і займатися перепродажею. Чоловіка майже ніколи не було дома, їздив з одного села до другого, з одного ярмарку на другий.

Але й тепер, як дав він їй який крейцар, то вона рада була з него зробити десять. Купувала лиш те, що найдешевше та що вже конечно потрібне. Кількома крейцарами обійде ціду хату. Купить невеликий бохонець хліба, посіче дві-три головки цибулі з двома-трьома яйцями, та й тим погодує діти. Переношені речі, що давно сама купувала від

панів, відкуповувала тепер від факторок. Випроваджуєся хто з місточка, продає меблі, то тоді вона вже щось і для хати купить.

З часом було в її хаті всякої всячини. Одно ліжко високе, велике, друге низеньке, вузьке; в однім куті міцна ясенова шафа, а при ній комода з поломаними ногами та й пообриваними форнірами. Місто канапи стояв довгий цератовий лежак, перед ним величався на одній ніжці політерований стіл і кілька крісел, кожде іншої породи. На одній стіні висіло невеличке зеркало в золотих рамах, до другої був прибитий мотиль.

Діти велися, нівроку їм. Сина оженили в сусіднім місті, де гандлював збіжем; старша донька була вже також віддана, а менші дожидали дома свого часу.

Найцікавійша з усіх була Гінда. В школі була завше першою, а в скупості переходила матір. Часом, як отець приїхав із дороги, а гандель йому вдався, то давав дітям по крейцару; дві молодші зараз пішли і купили якусь лакітку, яблок або горіхів; Гінда споглядала жадним оком на них, бо сама була не від того, аби з'їсти смачного яблока, та все-таки свого крейцара не віддала б за ніщо в світі. Не раз обходила перекупок, що сидять із садовиною, та й втягала в ніс приємний запах доспілих яблок, а крейцар так тиснула, що аж прилипав до руки.

Та все-таки подибала і її покуса. Перед гаманом поспроваджували до склепів ріжні речі, гарні і страшні маски, прибори до печива гаманів, та й дещо на дрібні дарунки, які звичайно роблять собі тоді кревні і знайомі.

Гінді аж очі світилися, коли дивилась на ті прибори в склепику приятельки своєї мами. З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фігурки: дами в коротких сукнях, паничі в циліндрах і високих ковнірах, жокеї на конях і без коней, пташки, звірята, цвіти, і все те складала в невеличку шафу з шибами. Гінді понад усе подобався кошичок із трьома червоними ягідками. Прикриті зеленим листком, виглядали так принадно, що здавалось, немов справді були зірвані десь просто з якогось корча. Одна лиш біда, що кошичок із ягідками коштував аж цілих десять крейцарів, що чинило половину капіталу, який вона посідала. Насупроти цього факту мовкли всі уподобаня і жадоби посіданя. Та коли прийшла знов до склепику і побачила кошичок, з якого ягідки всміхалися до неї, то сей вид томив її, вириває душу.

Одної днини продано багато із тих цукорків. Гінду огорнув великий неспокій. Могла колись прийти і не застати чудового кошичка; раз чула навіть, як якась жидівка питалася за него.

Від того часу Гінда не мала спокою і зважилась, наконець, купити кошичок.

З гарячковим поспіхом припала до скриньочки, де держала між своїми речами в коробці від сірників кількома шмáточками зав'язані гроші, перерахувала цілу суму, взяла десять крейцарів і побігла до склепику.

Тут чекала її ще немила несподіванка, бо хоч знала, що кошичок коштує десять крейцарів, то купчиха зацінила п'ятнайцять, і аж по великім торзі зійшло знов на десять.

Як уже посідала предмет своїх гарячих бажань, утіха її потухла. Червоні ягідки не мали вже такої живої краски, зелений листок не манив уже так, якийсь несмак огорнув Гінду; болюче відчувала страту виданих грошей.

Але чим більше давалась їй чути страта грошей, тим ціннійшою ставала для неї набута річ. Вона ходила довго з кошиком по хаті і не знала, де би його примістити відповідно.

Врешті видався їй ріг шафи найвідповіднійшим для поміщеня свойого скарбу.

До мішаного почутя несмаку та втіхи прилучилося ще третє — неспокій. Раз завважала, що ягідки почорніли і той страшний симптом виступав із кождим днем острійше. Коли одного дня пішла здоймати кошик із шафи, він розкришився в її руках і розсипався по купі старих, заболочених черевиків, що валялись за шафою.

З невимовним жалем позбирала розбиті кусники, поваляні в поросі, обчистила і почала по дрібочці класти до уст. Смак був не особливий, а що найгірше, що пісок і порох так їй скрипіли по зубах, що воліла би була зовсім виплювати, якби то не було надто великою стратою виданого гроша. Як уже не стало кошика, то жаль за змарнованими грішми взяв зовсім в її думці перевагу.

Се прикре чутє мучило її так довго, аж доки непередвиджений випадок не обернув її думок в інший бік.

До місточка приїхала якась пані, що давнійше в нім жила, але потім була на кілька літ виїхала. Коли ще жила в місточку, мати Гінди відкуповувала в неї не раз стару одежу, тож тепер пані казала її прикликати до себе, бо мала дещо на збуток. Були то якісь старомодні шпильки та гре-

бені, переношені рукавички, брудні коронки, помняті штучні цвіти і т. ін. Хоч мама вже тепер тим не гандлювала, то не могла відмовити пані і взяла те все з вимовою, що як не продасть, то назад принесе.

— Мамо, я се попродам між своїми товаришками,— сказала Гінда, оглядаючи кумедні гребені, криві шпильки та інші туалетові прибори.

— Стрібуй! — відповіла стара.— Але з сего не буде ніякого гешефту, такі речі мало спродаються.

Гінда забрала принесені мамою речі в фартушок і пішла до міста між знайомих. Дещо зараз продала, а за деякими речами поприходили до неї аж додому. Мама аж здивувалася, що вона попродала все так добре, а серце її аж тремтіло з радості, коли чула, як Гінда розумно приговорює та торгується.

Коли ж хотіла взяти від неї гроші і йти до пані обрахуватись, Гінда сказала, що вона сама піде до пані і з нею обрахуєся та що заробок належиться їй самій, а мамі припадає хіба факторне.

З панею пішов рахунок добре; вона була рада, що позбулася непотрібних уже тепер прикрас, і дала Гінді стільки заробити, що той заробок зовсім покрив страту на ягодах. Це її так заохотило, що вона раз по раз бігала до пані, чи не має ще що продати.

— Може се, а може те? — питала заєдно, уздрівши щобудь з панинної туалети.

— Та ти попродала би все, так що й мені ніщо не лишилось би,— сміялася не раз пані.

Гандель ішов добре; Гінда виросла в очах не лише тата та мами, але цілого окруженя. Всі дивились на неї як на особу великої вартості, що вже мала свій власний гешефт.

Сусідки лиш поцмокували губами, а одна не могла віджалувати, що не має сина, якого могла би заручити з Гіндою, бо з такою розумною жінкою певне доробив би ся маєтку.

Але на світі нема нічого без клопотів.

Надворі тепліло. Грубий шаль, що служив до виходу на вулицю мамі і донькам, був уже надто старий, і треба було на літо якось перебратися. Мати виймила зо скрині стареньку літню парасольку, хустка з Гінди пішла на молодшу сестру, а Гінді припала невеличка синя хустина, що була їй дуже до лиця.

Хоч Гінда рада була своїй хустині, то все-таки могла в ній лиш у будень виходити на місто, бо в шабаш усі її товаришки прибиралися в капелюхи і насміхалися з Гінди, що вона завита у хустку.

Гінда пішла до пані і питала, чи не має якого непотрібного капелюха. Капелюх не лише найшовся, але прийшов їй майже задармо, як заробок за продані нею інші речі. Він був трохи дивоглядний, з надто високим пером та дуже великими крисами.

В суботу вбралась Гінда в свій капелюх, а навикши останніми часами до похвал, ступала поволі, відшукуючи приятельок, щоби з ними піти на прохід і попарадувати містом.

Але прохід, що мав бути тріумфом Гінди, випав зовсім інакше. Капелюх із великими крисами і високим пером, як не гармонював з дрібною постатю Гінди, так не надавався до її лиця, і місто похвал подибували її лиш насмішки та косі погляди прохожих.

— А ти що за шатро взяла на голову? — питали приятельки, а одна своячка хотіла таки зараз це чудовище здерти їй з голови.

— Іди та проси маму, най тобі купить такий капелюх, як у інших дівчат, а се кинь де до лиха.

Гінда збентежена і зла вернула додому, кинула капелюх у кут та причепилася до мами, щоби купила їй новий капелюх.

Мати не хотіла й чути про се.

— Купи собі сама, коли хочеш, маєш свої гроші.

— Коли я не маю за свої гроші купувати; ти маєш мені купувати! — говорила Гінда плачучи.

— Як жалуєш грошей, то не купуй.

— Коли ти мені мусиш купити.

— Надійся, аж я тобі куплю,— засміялася мати байдуже.— А врешті твої гроші так як би мої, бо я тобі відступила мій гешефт і ще подарувала факторне.

Сей аргумент замкнув Гінді уста; вона нагадала, що сама казала, що мамі належиться факторне, і побоювалася, що якби мама того зажадала, то вона гірше вийшла би, як на тім, що собі сама купить капелюх. Зачала про те розбирати нові плани у своїй голові. Вона знала добре, кілько коштує кождий капелюх її приятельок, могла, отже, докладно з своїми грішми обчислитися. Могла дешевше купити, як інші,

могла ще пару крейцарів у пані заробити, могла, врешті, і за кинений у кут капелюх кілька крейцарів дістати.

Найгірше було, що місточко, де вона жила, було таке маленьке, що ніяких капелюхів не можна було в нім дістати, і треба було їхати по них аж до більшого сусіднього міста. Се, хоч робило Гінді трудності, не було чимось неосягненним, бо якраз у тім місті жив її брат, могла, отже, поїхати до него і купити капелюх. Зачала, проте, шукати відповідної нагоди, бо їзда зелізницею була для неї задорога. Припадково надалась навіть дуже добра нагода. Далекий кревняк її матері, сільський посесор, приїхав до них з якимось інтересом, та й таки тої днини їхав до сусіднього міста. Гінда не тямила себе з радості, коли кревняк радо на те згодився, щоби вона поїхала з ним. Він мав порядний візок і не злі коні, і се був для неї правдивий гонор їхати з ним через місточко. Кревняк спішився, тож Гінда скоренько перебралася в літню одежину, накинула синю хустку, взяла мамину парасольку, зав'язала в вузлик свої гроші і сховала за станик.

Се був теплий літній ранок. Широкий, битий гостинець тягнувся, як розвитий звій полотна, серед зеленого лісу. В глибоких ярах по обох боках дороги гейби засіяв ріжними лісними і полевими цвітами. Червоні гвоздики, сині незабудки та жовтий яскір хапали за очі своєю свіжістю і красою. Гінда, що майже ніколи не виглядала поза брудні хати місточка, не могла налюбуватися красою цвітів, тихим шумом лісу та співом лісових птахів. Над усі цвіти манив її жовтий яскір, і китиця таких жовтих цвітів прикрашала в її уяві ще не куплений капелюх, задля якого вона відбувала сю дорогу. Вона твердо постановила собі лише таким квітом украшений купити капелюх.

В брата ледви могла дочекатися того часу, коли невістка могла з нею піти до міста. В великих вікнах на виставах виділа Гінда багато красних капелюхів, але невістка казала, що там дуже дорого, і водила по якихось інших склепах. Гінда не знала, що робити, коли увійшла до одного склепу, де було незвичайно багато капелюхів, і зовсім забула про свою постанову — купити капелюх лише з жовтим цвітом. Усі капелюхи їй подобались, але всі видавались задорогі, хоч мали бути дешевші, як ті, які вона бачила за вікнами. По довгих нарадах із невісткою рішилася, врешті, на білий з червоним маком, бо й гарно виглядав і був дешевший від інших.

Урадувана, з великим пудлом у руках, вертала Гінда на передмістє. Брат не хотів її зараз пустити додому, але Гінді спішно було, щоби якнайскорше показатися в новім капелюсі і затерти те немиле враженє, яке зробив її виступ у дивогляднім капелюсі.

Вона знала, що завше в четвер приїздили з її місточка жиди на торг. Пішла, проте, до міста, щоби найти яку-таку фіру.

Не шукала довго. При однім возі побачила Мортка Беніша. Він займався фірманкою і наймався до перевоженя всего, чого хто хотів. Тепер якраз сидів на самім вершку воза і поправляв мішки з мукою. На землі лежала довга, місцями подерта, місцями полатана буда, а причеплені до дишля коні витягали довгі, худі шиї, щоби визбирати останні стебла розсипаного по землі сіна.

Дишель то підносився вгору понад голову коней, то спадав аж до землі, що Мортка сердило міцно. «А прокляті здохляки, шляг би вас трафив!» * гудів він з воза грубим голосом.

— А ти їдеш зараз до Б...? — запитала Гінда, підходячи до воза.

— Або що? — відповів неласкаво Мортко, поправляючи мішки.

— Може, ти взяв би мене з собою?

— Як заплатиш, то возьму. Я й чорта взяв би, аби лиш заплатив.

— А кілько ти хотів би?

— Дай двайцять і п'ять крейцарів, а будеш сидіти на самій середині на мішку з мукою, бо я не лише саму муку везу.

— Ай вай, двайцять і п'ять крейцарів, ти щось сегодня дуже дорогий став. До Б. можна і за п'ять заїхати.

— Їдь і за три, не бороню; я тебе не просив, щоб ти до мене прийшла.

— А за вісім не буде? — запитала Гінда.

— Що за вісім,— засміявся Мортко,— хіба ти більше не варт?

— Не питайся, що я варт, бо я лиш за дорогу плачу.

— Ов, яка остра,— сказав Мортко, злізаючи з воза на землю.

Се був великий чорний хлопище, з широкими плечима. Його довгі незграбні руки як би відвисали від плечей, а ще

* Прокляття в значенні «кров би вас залила».

більше незграбно виглядали великі, в повикривлюваних чоботях ноги. Старий, рудий кафтан білівся від муки; мука обліпила також цілий бік криси заломленого капелюха і легко обсипувала довгі пейси.

— Якби я був знав, що так будеш торгуватися, то інакше зачинав би з тобою говорити,— сказав Мортко, насміхаючись із Гінди.

— Я більше не дам, хочеш бери, а ні, то я піду шукати другої фіри,— і щоби своїм словам більше правди надати, Гінда удавала, що ніби відходить від воза. Мортко не дуже тому вірив і не гадав її завертати.

— Хаїм, Хаїм! А злізь-но з воза та поможи мені висадити буду,— крикнув Мортко так голосно, що Гінда аж здрігнулася.

На возі почало щось рушатися, а Гінді здавалося, що не чоловік, але мішок муки злізає з воза. То був син Мортка, якого Гінда знала також добре. Поволі і ліниво забирався він до роботи. Голосно постогнуючи, піднесли оба буду вгору, а коли Мортко ще щось при буді поправляв, Хаїм почав припинати коні до воза.

Гінда побачила, що її удаванє до нічого не доводить, і вони готові поїхати без неї, завернулася і додала ще один крейцар.

Мортко мовчки витягнув руку; Гінда сягнула вже по гроші, але в тій хвилі прийшла їй інша гадка до голови.

— Як мене завезеш, то мама за мене заплатить,— сказала.

— Чого ще не стало, давай гроші або лишайся.

— Коли-бо я не маю, лиш п'ять крейцарів.

— Давай, зрештою, і п'ять, але мама мусить додати ще п'ять.

Ся спекуляція так утішила Гінду, що вона вже не дбала про той один крейцар.

— Ну сідай,— каже Мортко,— бо я зараз їду.

Гінда знала, що він мусить їхати передмістєм попри хату її брата. Сіла на віз, а коли туди переїздили, попросила, аби став, бо вона має ще свій біндель узяти.

— То ти хочеш, аби я тебе возив за десять крейцарів ще з біндлями?

— Та ти міг міркувати, що я мушу мати якийсь біндель з собою.

— Як хочеш що з собою брати, то мусиш ще два крейцари додати.

— Не додам ані крейцара,— сказала Гінда так твердо, що Мортко вже нічого не казав, а вона з біндлем посадилася на перше місце.

По дорозі Мортко взяв ще двох жидів і одну жидівку, що сіла побіч Гінди, на мішках муки під будою.

Хаїм сів із одним жидом на заді, а Мортко з другим на переді фіри.

Шість осіб і тяжко напакований віз був аж надто тяжкий на забідовані коні Мортка.

— Відай не борзо будемо в Б...?—зауважав один жид.

— Се лиш так ізпочатку, але як уже в'їдуться, то будуть борше йти,— відповів Мортко, затяв батогом і крикнув голосно: «Вйо!»

То була, може, осьма година вечером. Вднину було тепло, навіть гаряче, але вечером добре потягло холодом. Гінда мала на собі лиш легку блузку і рідку гарасову хустину, що давала їй небагато тепла.

Віз котився поволі, коні ледви лізли, хоч Мортко щохвилі шарпав віжками, кричав «вйо» і потягав при тім то одного, то другого коня батогом.

Гінді, що рада була би злетіти, аби борше дома похвалитися своїм купном, було скучно, а гарасова хустина та й легка блуза здавались їй чимраз більше підшиті вітром.

— Ще далеко? — запитала, витягаючи голову з буди.

— Ой, ще натягнуться вуха,— засміявся Мортко, та й шарпнув віжками.

«Се справді можуть вуха спухнути від твого крику», погадала Гінда і сіла понижче мішків з мукою, де було трохи сіна, і їй виділось, що там теплійше.

— Та ти справді міг би трохи борше їхати,— зачав по часі оден із жидків договорюватися.

— То скажи їм, най борше їдуть,— відповів Мортко, показуючи спокійнісінько батогом на коней.

— Коли ти їм їсти не даєш, диви, які худі.

— Я й сам лиш стілько їм, щоби-м жив, звідки кінь має бути ліпшим від мене?

Другий жид розповідав Хаїмові про свої гешефти. Чим він не гандлював! І телятами гандлював, і яйця посилав до Відня, і кору до гарбарень приставляв, а тепер гадає отворити шинок.

Хаїм слухав тупо, часом усміхався, хоч в оповіданю жида не було нічого забавного, а врешті затягнув міцним, відай, від батька унаслідженим, голосом:

Es kimt ein Bauer in's Wirthaus aran, —
In's Wirthaus aran,
Schafft sich dort a Glesele Wein,
A Glesele Wein...
Oj, oj, oj! Schiker ist a Goj.
Schiker is er, trinken mis er,
Wajl er is a Goj,
Wajl er is a Goj.*

— Schiker is a Goj,— підтягав за ним його товариш, підхопив і другий жид, а навіть Мортко щось муркотів, вибиваючи такт батогом.

Гінда знала ту пісню, а однак ніколи не видавалась вона їй такою складною, як тепер. «Schiker is a Goj» лунало широко, повторяв цілий ліс і розносив світами.

Лише стара жидівка гейби нічого не чула, дивилась перед себе вибалушеними очима і махала ротом, як би щось пережовувала. Товариш Хаїма глипав на неї з-під ока, а коли лунали ще в повітрю останні звуки про гоя, він заспівав про «шлямазарницю» **.

Die Alyt macht Estertanys, is a groiser Tunys,
Pirim schickt sich einer dem anderen Schalachmunys.
As die Schlimesalnize kehrt sich über inmitten Stut,
Hot aut ihr keiner nit kein Rachmunys.
Die Beis macht a Balagule a Klesmer,
A Schlimesalnize derbei,
A Balagule hot san eigene Fir,
A Klesmer san eigen Klesmer.
Als die Schlimesalnize kehrt aus die Stib,
Hot aut ihr keiner nit kein Rachmunys
Lost sie über dus Mist bei der Thür ***.

Так переходили цілий алфавет, але та пісня не йшла вже так добре, хоч як весело зачалася, та хоч усі знали, кого вона дотикала.

* Прийшов мужик до корчми,
До корчми,
Казав собі дати шклянку вина,
Шклянку вина...
Ой, ой, ой! Який п'яний мужик.
П'яний він, та ще й пити мусить,
Бо він мужик,
Бо він мужик
(єврейське).

** «Шлямазарниця» — нехлюя *(єврейське).*

*** Піст Естери — то великий піст, тоді один одному шле подарунки, лише шлямазарниця дурно крутиться по місту, ніхто на неї не зважає і подарунків не шле. Іде фірман із співаком-музикою, шлямазарниця з ними, фірман має свою фіру, музика свою музику, а шлямазарниця сміття, яке лишає під порогом, коли хату вимітає *(єврейське).*

Стара жидівка й тепер, здавалося, нічого не чула, а що прийшлось їхати під гору, то Мортко всіх закричав ненастанним «вйо!»

Холод зачав добре заглядати до буди. Дошкулював він і жидові, що сидів на переді, й той почав сердитися на повільну їзду. Аж врешті коні стали і довго з місця не могли рушитися.

Розсерджений жид зліз із воза і пішов пішки, а будучий шинкар і Хаїм вели далі пісню про шлямазарницю.

— Ти справді лізеш, як рак,— сказала Гінда, обтулюючись своєю тоненькою хустиною.

— От сиділа б ти тихо, коли тобі добре,— відворкнув Мортко сердито.

— Ото мені добре, вже на третім місці сиджу, мішки з мукою порозсувалися, а тут щось таке тверде, гейби зелізо.

Хаїм на те голосно засміявся, а се розгнівало Гінду ще дужче.

— Така їзда і два крейцарі не варт, я була би хіба дурна, щоби тобі ще п'ять крейцарів додала.

— Не даш, то злізай,— сказав Мортко,— гов! — крикнув на коні, що раді тій пригоді станули.

— Ну, злізай! — сказав, обертаючися до Гінди.

Гінда перепудилась і замовкла, а коли Мортко знов крикнув «вйо!», що їй уже так через вуха налилось, вона майже втішилась. Постановивши більше нічого не говорити, вона засунулась між мішки та здалася на волю бога і Мортка.

Положилася на мішок і замкнула очі, аби хоч таким способом скоротити собі дорогу. Одностайний гуркіт воза і накликуване Мортка усипляли, як стукіт млина. Аж враз настав великий шум, і щось як би болючим ударом вцілило її в голову. Гінда піднеслася, а перед її очима розіллялась довга струя світла.

— Що то, горить?! — крикнула майже без пам'яті.

— Горить, утікай! — говорив будтоби сквапливо жид, що сидів на заді воза, а Хаїм аж перегинався зо сміху.

Гінду пірвала злість, вона пізнала, що се рання зоря розлилась таким світлом, а видячи, що вже в долину спускаються, догадалася, що то гуркіт воза був причиною її переполоху.

— Пропав би ти з такою їздою,— кричала гнівно і почала обмацувати голову. З одного боку намацала гудз

Wondershare PDFelement

завбільшки як горіх, що дістала, вдарившись до полудрабка.

Врешті доїхали.

Мортко став коло коршми, де завше стояв; Гінда взяла свій вузлик і пішла додому.

— Прийдеш завтра, то мама тобі заплатить,— сказала на відході до Мортка.

— Ну, ну,— муркнув Мортко; він і без того мусив щодня переходити коло їх хати.

Дома ще всі спали, і Гінда мусила довго стукати, доки молодша сестра збудилась і пустила її в хату.

Гінда взяла подушку, кинула на банкбетель *, сховала полишені крейцарі під голову і заснула міцно.

Вже сонце підійшло високо, коли збудив її голос Мортка; він упоминався у мами доплати за їзду Гінди.

Гінда зарила голову в подушку і вдавала, що нічого не чує, рада, що без неї обійдеся.

Але мама шарпнула її за плече.

— Гінда, вставай, Мортко упоминаєся в тебе п'ять крейцарів.

— Я не маю, заплати ти,— муркнула Гінда і знов насилу замкнула очі.

Коли Мортко вже пішов, не було потреби вдавати сонної, тож Гінда як стій убралась і скоренько витягнула з-під банкбетля пудло з капелюхом. Вона переховала його там, аби ніхто без неї не заглядав до него.

Мама, хоч на те не була дуже цікава, бо воліла, щоби Гінда до якогось часу обходилася без капелюхів, не могла однак не признати, що капелюх був дуже гарний. Менше вже їй подобався, коли дізналася, що він коштує, бо її завше все було задороге.

Зате був повний тріумф Гінди, коли в шабаш убралась і вийшла на місто.

Одні товаришки не могли нахвалитися капелюха, а другі аж зеленіли з зависті.

Одна сусідка сказала Гінді, коли Гінда в новім капелюсі ішла на прохід, то вона була тоді в одної багачки. Тій багачці так подобався капелюх, що вона відкупила би його зараз для своєї доньки.

Гінді підхлібило се дуже, але вона не думала пристати на пропозицію багачки.

* Банкбетель — дерев'яна лавка, яку можна розкладати, і тоді вона служить за ліжко.

Аж раз, переходячи ненадійно коло її помешканя, подумала, що відпродати капелюх не було би так дуже злим ділом, якби лиш багачка покрила всі видатки та й дала ще що заробити.

Ся думка вчепилась її і щораз більше їй подобалась.

Вже дві суботи переходила в нім; усі її виділи і подивляли, чи не досить їй того? Капелюх борше чи пізнійше почорніє, попсуєся, а гроші грішми. Їй так жаль було видавати гроші, та лиш тому видала їх, що хотіла конче повеличатись капелюхом. Але коли тепер хочуть їй гроші вернути, то була би дурна, якби сего не використала.

— А може, то неправда, може, сусідка лише так говорила? — насувалось їй на думку.— Купить не купить, а поторгувати можна, чому не піти самій та не запитатися? — думала резолютна Гінда.

Жидівка справді рада була купити капелюх, бо ніяк їй було їхати до більшого міста.

Гінда перерахувала всі видатки, та ще наложила двайцять крейцарів. Багачка не хотіла стільки дати, і обі зачали довго торгуватися.

Врешті згодилися — Гінді вернулися всі видатки, ще й п'ять крейцарів лишилося їй зарібку.

То був добрий гешефт.

ПЕРША ВЧИТЕЛЬКА

— Тетяно! Тетяно! Бійся бога, забери діти та йди де трохи з ними. Дитина не давала мені спати цілу ніч; тепер хотіла я продріматися, та діти так пустують, що не мож ока зажмурити.

У дверях появилася п'ятдесятилітня жінка невеличкого росту у синій спідниці, білій сорочці, червоній хустці з довгими тороками і густими рядами циток на шиї, від яких відбивало гарно її смагле лице з палаючими очима.

— Тихо діти! Мама хотять спати,— сказала вона до дітей — до дівчинки та трьох хлопчиків, що найшли були собі дивну забаву і робили немало гуркоту й стуку.

Посередині кімнати лежали два крісла, одно на другім, прикриті стягненою зі стола скатертю. Ромко, найстарший з хлопчиків, приніс із кухні велику підкову, вліз під скатерть і ковтав нею щомога в поручє крісла, а два менші, Костуньо і Славко, кричали на весь голос: «Шу! шу! шу!» Мала Ольга стукотіла дрібненько паличкою по ніжці крісла, гейби питель тріскотів у млині. Се дійсно мав бути млин,— отакий, як стояв недалеко за городом, куди діти ходили часто зі своєю нянькою Тетяною.

Тетяна служила вже десять літ і няньчила всі діти, за що вони любили її дуже і горнулися щиро до неї.

Батько дітей, парох села, провадив поза парохіяльними обов'язками ще велике сільське газдівство, воно забирало майже увесь час йому і його жінці, тож доглядом дітей займалася переважно сама Тетяна.

Вона мила їх, чесала, вбирала, учила отченашу і забавляла. Коли підросли трохи, родичі умовились із сільським

учителем, щоби їх учив; тоді Тетяна приневолювала їх до науки, наганяла до книжки, хоч та наука не була цікава ні для дітей, ні для неї.

Найгірше було з малим Славком, що ледви відріс від землі. Учитель часто гнівався на нього, а Тетяні тяжко боліло серце за дитиною.

— Ану-ко, бери книжку та вчися,— каже не раз до хлопчини. Славко борше слухав Тетяни, ніж учителя; возьме буквар та й зачинає читати. Тетяна слухає та лише брови стягає. Щось таке не до ладу виходить, що й вона того не розуміє, не то, щоб така мала дитина могла зрозуміти.

«От лиш мучать діти, якби то не мож без тої книжки жити на світі», розбирала у своїй невченій голові.

— Ходіть, ходіть до городу! — сказала тепер до дітей.— У млин недобре гратися.

— Чому недобре, Тетяно? — питала Ольга.

— Не можу тут розповідати. Мама хотять спати; ходіть до городу, то розповім.

Взяла Славка за руку, а старші самі побігли за нею, бо любили дуже, як Тетяна розповідала їм що коли.

Город був великий; ділився на дві половини. З одного боку був густий сад, з другого грядки з городовиною. Серед грядок вилися обсаджені агрестом і порічками кручені стежки. Стежки забігали аж у зелений вербовий лужок, а за ним плила ріка і шумів маленький млинок. Повище грядок розкидався цвітник, повний ярких цвітів, а на самій середині росли чотири акації, що майже ловились гілєм і творили великий природний холодник. До акацій тулилися дернові канапки й маленькі дерев'яні лавочки.

Тетяна сіла на дернянку і взяла Славка на коліна; старші діти хотіли також коло неї сідати на дернянки, але вона не позволила, бо мати дітей заєдно гнівалася за те і казала, що то шкодить дітям, як вона їх садить на вогкі дернянки.

«Що то може шкодити? — думала не раз Тетяна.— Але най і так буде; коли ні, то ні».

Хлопчики посідали на лавочки, а Ольга принесла з-під другої акації стільчик і сіла у ногах Тетяни.

— Ну, що я вам мала казати? — запитала Тетяна, коли вже посідали всі.

— Про млин! про млин! — нагадували діти.

— Ага, про млин! Так, так! У млин недобре бавитися, бо у млині все «той» — преч би ся казало! * — мусить бути.

— А то що за оден? — запитав Славко.

Старші діти переглянулися між собою. Вони вже знали від Тетяни, хто то є «той»; та лиш не згадували, бо Тетяна все казала, що то недобре його згадувати.

Але Славко не міг здогадатися та все-таки допитувався, хто то є «той».

— Ну, той — нечистий, не при нас кажучи,— відповіла, врешті, Тетяна.

— А ви звідки знаєте, що він сидить у млині? — питав Ромко.

— Знаю, бо люде кажуть так.

— То і в нашому млині він є? — допитувався знов Славко.

— Якби не було, то млин не був би колись тут станув молоти.

— Та що з того, що станув?

— Вже щось мало бути; млин дармо не стає та й у казках приказується, що млин стає тоді, як «він» загатить його.

— Розповідайте, розповідайте казку про млин! — підхопили діти разом.— Ви обіцяли нам, що будете щось ладного розповідати, то розкажіть казку про млин.

Тетяна поправила хустку на голові і повела оком по дітях, як би ще раз хотіла упевнитись, що вони всі при ній.

— В одному селі,— зачала по хвилі,— був чоловік та жінка. Мали вони одну дівчину. Але жінка вмерла, а чоловік оженився з другою, та й знов мали дівчину. Ростуть ті дівки. Лиш мачуха жалує свою, а чужою робить та й, як кажуть, усі діри затикає. Треба їй було раз збіжє молоти. Мачуха злагодила збіжє та й виправила пасербицю на ніч у млин. Був то такий млин, що в нім ніколи мельник не ночував. Прийде хто, він наладить та й піде, а ти сиди собі та пантруй свого млива.

Вона, бідна, боялася йти туди; стала коло плота та й плаче. Але йде стара баба та питаєся: «Чого ти плачеш, дівко?» А вона каже, так і так: «Мама посилають мене на ніч до млина, а я так боюся, що аж трясуся».— «Не бійся! — каже баба.— Іди лиш та урви собі цвіту з часнику, тої, оману й одоляну; а як то будеш мати при собі, то він тобі нічого не зробить».

* Преч би ся казало — цур йому.

Вона так зробила: нарвала цвіту з часнику, тої, оману і одоляну та й пішла з тим до млина. Прийшла до млина, мельник узяв, наладив і пішов собі. Меле вона, меле; аж о одинайцятій годині приходить якийсь панич у чорнім убраню, в кашкеті та й кличе її в танець. «Добре! — каже.— Я пішла би з тобою танцювати, але не маю ладної спідниці». Він десь звихторився й за минуту приніс спідницю. «Та як із тобою у танець піду, коли не маю ладного фартушка?» каже вона. Він полетів, приніс фартушок. «Та як мені у танець іти, коли не маю ладної хустки?» Він полетів, приніс і хустку. «Добре! Піду з тобою в танець, як принесеш черевики», каже вона знов до нього. Він полетів, приніс черевики та й бере її в танець. «Ні,— каже вона,— піду аж тоді, коли принесеш сім шнурків коралів; але будеш носити по одній коралі». Вона гадала, що задержить його тим, аж поки когут не запіє; але він як зачав літати, то за хвилину стало сім шнурків коралів. Тоді вже не знала, що робити, але нагадала на зіле, та як йому лиш показала, він скричав: «Ай, ай, ай!» та утік. Приходить вона рано з мливом додому, та така вбрана, як пава. Мачуха аж у долоні сплеснула. «А ти, дівко,— каже,— звідки те все взяла?» Вона розповіла по правді, як було: як вона молола, як він до неї прийшов та й усе, що вона хотіла, приніс. Мачуха гадає собі: «Чекай! Не дурна я, тепер я вже пішлю свою».

Якось прийшлося, наладила збіжя та й вирядила свою доньку до млина. В одинайцятій годині прилітає він та й кличе у танець. Вона втішилась та й відразу каже: «Добре! Піду з тобою танцювати, як принесеш мені спідницю, фартушок, хустку, черевики, коралі». Досить, що все сказала нараз.

Він полетів, приніс їй те все; вона вбралась, а він як не вхопить її, як не зачне танцювати, аж лоскіт пішов селом. Так довго танцював, аж на кусні порозривав дівку, а потому взяв та й лотоки нею загатив.

Приходять люде рано, а млин стоїть. Дивляться, а лотоки позатикані дівкою.

— А чому та старша не сказала їй взяти з собою зілє, що їй баба порадила була? — запитала Ольга.

— Того казка не каже,— відповіла Тетяна.

— Та й у нас є тоя,— завважав Костуньо.

На ті слова схопився Ромко, побіг глибше в город і приніс дійсно велику китицю тої.

— Дай мені! дай мені,— закричали другі діти.— Там є коники.

Діти стали розвивати нерозцвілий ще цвіт тої і приглядались двом рівним прутикам із заокругленими головками.

— Се щось так, як би два голубчики! — сказав Славко і притулив до губ синій цвіт.

— Тфе, не бери того до ротика, тим можеш отруїтися!— зганила Тетяна; взяла з рук Славка небезпечний цвіт і кинула на землю.

— Се як би голубчики або черевички! — сказав знов Костуньо, підняв ши кинений цвіт.

— Се справді люде називають декуди черевичками,— потакнула Тетяна.

— Може, і оман є в нашім городі? — запитала цікаво Ольга.— В нашім городі є так багато всякого зіля.

— Чому ні! От там у куті з тим великим листєм, що так високо росте, що має великий жовтий цвіт.

— Так то оман? — дивувались діти.— Тоді було того так багато, а тепер нема вже якось.

— Вже десь має втікати до другого города.

— Як-то втікати?

— Оман і одолян мають уже так до себе, що як не залюбить собі в однім городі, то втікає до другого.

— А який то одолян? Ми не виділи його ще.

— А ось під плотом під Гаврилового Івана був якось такий великий корч, як добрий сніпок, коли де не втік.

— Ану ходім, чи є; може, ще не втік.

Тетяні якось не спішно було вставати; але коли діти наперли на неї, вона встала і пішла з ними здовж городом.

Обійшли сад і зачали йти високою травою попід самий пліт сусіда Івана. Діти гейби плили у зелені і розкладали малими ручками траву, що сягала їм до пояса.

Іванова хата стояла прибрана, як на найбільше свято. Свіжопобілена і обкидана синім глиєм здалека пишалася, а на обійстю було чисто і позамітано, як на току.

— Сьогодня весіле в Іванового Михайла,— сказала Тетяна.— Першій жінці ще ноги не застигли, а він бере вже другу,— докинула знов по часі, хитаючи головою.

— Ага, правда! Він передучора приходив до нас із колачами, просити на весіле.

— Але чому не грає музика?

— Мусили піти по молоду.

Тетяна здогадувалася добре. За часок почулися здалека музика і співи.

Діти повилазили на пліт і повитягали головки. Здалека видно було громаду людей і запряжений віз. На возі стояла скриня, лежали подушки і весь посаг молодої; на тім усім сиділа сама молода, а при ній зеленіло смерекове деревце, прибране пір'єм, васильком та гвоздиками.

Над'їхали. З хати вийшов Іван, Іваниха та й кілька жінок, а узрівши віз, зачали плескати в долоні.

Музика грала, а парубки співали:

Отвори, неню, ліску, веземо ти невістку;
Отвори, мамко, ворота, веземо ти невістку без рота.

Діти повилазили ще вище на пліт та придивлялись, як молода зсідає з воза, як іде до хати, як здіймають та заносять за нею подушки.

Одні гості позаходили до хати, другі позасідали за столи надворі.

Іван і Іваниха бігали від одного столу до другого. Іван наливав горівки; Іваниха припрошувала до страви.

— Ото Іван і Іваниха тішаться!

— Ой, тішаться, тішать, доки не стануть сваритися,— підхопила сумно Тетяна.

— А молода де? Чому її нема на дворі?

— Десь, небога, сидить у хаті.

— Чому ви кажете небога, Тетяно? Чого жалуєте її?

— Чого жалую її? Кождий її жалує. Заїли одну таку молоденьку, а тепер беруть уже другу.

— Хто її заїв, Тетяно?

— А хто, як не Іваниха! Нема вже на світі нічого гіршого, як люта свекруха.

Славко не міг довго на плоті удержатись, посунувся і впав на землю.

Тетяна кинулась до нього і стала на всі боки оглядати, чи не побився, але знаку ніде не було ніякого, та лиш страшно плакав із переляку.

— Тихо, тихо! підемо до Трьох ліськів.

— До Трьох ліськів! До Трьох ліськів! — скричали діти разом, а Славко з утіхи аж забув плакати.

— А де одолян? — нагадав Ромко.

— Вже у Трьох лісках будемо одоляну шукати.

Діти скоренько позлізали з плота і хотіли таки зараз до Трьох ліськів іти; але Тетяна задержала їх. В такім легкім

убраню не можна було так далеко йти, бо звідтам могли аж вечером вернути, а вечером холод бере.

Пішли тому всі до хати, щоби взяти щось теплійшого. Діти лишились у сінях, а Тетяна тихенько отворила двері і пішла до покою. По хвилі вийшла з ключами в руках, отворила стінну шафу, взяла кусень хліба, такий самий булки, трохи масла, свіженький будзик та й вложила те все до кошика дітям на підвечірок. Потім віднесла ключі і винесла верхнє одіня для дітей.

— Я буду сама нести свій плащик,— казала Ольга.

— А я свій! — кричав Костуньо.

Ромко взяв від Тетяни кошик із хлібом, і все вже було готове, коли спостерегли, що в кошику нема скляночки. Без скляночки не йшли діти ніколи до Трьох лісків, бо не мали би чим напитися води з лісної кернички. Ромко дав Костуневі кошик, аби той подержав, а сам побіг до кухні і виніс склянку. До Трьох лісків треба було йти добрий кусень селом, а що Тетяна знала майже кождого в селі, то бувало не перейде дороги, аби з ким не поговорити.

— А ви не на весілю? — казала вона тепер до одного чоловіка, що стояв спертий на воротах.

— Там для мене нема місця.

— Та ви свої?

— Були, та не є; замучили небіжечку сестру та тепер беруть уже другу.

— Се я якраз говорила до дітей. Іван та Іваниха будуть непрощені за вашу небіжечку сестру.

— Гадаєте, що синок, може, ліпший? Та він її так вбивав, що вона, небіжечка, не раз втікала до мене вночі та лишала за собою кроваву стежку.

— А бог би його побив! Се йому нагадаєся колись.

— Бувайте здорові!

Минули кілька хат. При дорозі стояла жінка і тримала на мотузку овечку.

— Пасете овечку? — питала Тетяна.

— Та пасу людям, не собі.

— Та се, бачу, ваша овечка?

— Та що з того, що моя, коли мушу її продати.

— Коли-бо тепер вівці не дуже платяться.

— Та де, жінко добра, платяться! Та що буду робити? Треба податок заплатити; а звідки його взяти?

— То вже беруть податок?

— Коли ж його не беруть, шкіри людської не здирають?

Коло хати, де жінка пасла овечку, скручувалось доріжкою вгору. Доріжка вела коло самого цвинтаря, що стояв на горбку, обкопаний високим валом, оброслим зеленою травою. Через зелені вишеньки та покривлені яблінки на гробах визирали низькі деревляні хрестики ріжної величини і віку.

Коли доходили до цвинтаря, здалека чути було жалібний спів, а високі червоні хоругви хитались понад головами громади людей.

На самім переді йшов панотець у церковних ризах, а за ним везли на возі збиту з дощок трумну.

— Аво, тато! — сказав Славко, показуючи пальцем на панотця. Але ніхто на те не зважав. Діти сумно дивилися на трумну, покриту кусником домашнього полотна.

З одного боку йшов чоловік померлої, а за трумною поступали три дівчини з розплетеним волосєм та голосно голосили.

— Мамо, голубочко, порадочко наша! На кого ви нас лишаєте? Хто нас рано збудить? Хто скаже, що маємо робити? Хто порадить? Хто до їди закличе? Чи ви на нас загнівалися, що забралися в остатню дорогу та ховаєтеся під землю, де сонечко не дійде, вітер не довіє, де ніякого не вчуєте голосу?

На людей находив тяжкий сум від того діточого плачу. Чоловіки йшли з понурєними головами, а жінки обтирали слези.

— Ото сирітки плачуть, ніби зазулі кують! — говорила тихо Тетяна.

Ольга притулилася до неї і захлипала, хлопчикам також збиралося на плач.

— Ходіть! Ходіть! — сказала по хвилі Тетяна, забираючи діти з собою і повела стежкою вгору.

Вузькі суголовки тягнулись поперек широких нив. Вітер потягав легко, а збіжє колисалось уже повним колосєм. Діти майже зовсім ховалися у високім збіжю та рвали межею сині блавати, червоний мак і багровий кукіль. Наперед них ішла борзо дрібним, жвавим ходом молода молодиця.

— А ви куди справилися в неділю, у поле? — питала Тетяна.

— Хлопці роблять нам шкоду у полі, а мій чоловік каже: «Йди там та подивися; як уздрять, що хтось доглядає, то будуть уже хоч трохи страху мати».

— То ваш чоловік не йде сам у поле хлопців пуджати, але вас виправляє?

— Не міг сам іти, бо він при церкві у братстві, а всі старші брати десь порозходилися, бачу на весіле пішли, а сегодня Петриху ховали, то вже він мусив послужити.

— Ох, Петриха пішла, як би її не було на світі; аби хоч старшу доньку була відвінувала!

— Старша, як старша; старша дасть собі вже раду, але тих менших буде ще якась чесати, а з-за кождого волоска кровцю пускати.

Молодиці квапно було, бо й маленька дитина дома лишилась; тож вона скоро розійшлася з Тетяною.

— Що вона се казала, Тетяно? Про якесь чесанє та про кров? — питали діти.

— То є така сирітська пісня.

— А ви її знаєте, Тетяно? Ану-ко, заспівайте!

— Не можу співати; мене щось душить у горлі.

— Но, то лиш розповіжте!

Тетяна не відказувала звичайно дітям, то й тепєр розповідала про сирітку: як пішла по полі блукати та матінки шукати; як здибав її господь бог і казав, щоби взяла три прути лозові і вдарила три рази по гробі матері. А коли вона взяла три прути лозові і ударила по гробі, аж чує, а мати до неї відзивається та й питає: «Хто то стукає на моїм гробі?» — «То я,— каже сирітка,— возьміть мене до себе!» Але мати стала казати, щоби вона назад ішла додому, аби їй мачуха голову змила та сорочку вшила.

Сирітка не хотіла додому вертати, боялася мачухи, що заки їй сорочку вшила, то кляла: «Абись не зносила!» А коли її чесала, то за кождим волоском виступала кровця. Аж прилетіли три ангели і взяли сирітку живцем до неба. Мачуху вхопили три чорти до пекла та посадили на тисові столи, дали пити гарячої смоли, потому піднесли вгору високо і кинули у пекло глибоко.

— А чому ангели не прийшли та не сказали мачусі, щоби була для сирітки добра? — питала Ольга.

— Бо кождий чоловік повинен і без того добрим бути та другому не робити кривди.

— А Іван із Іванихою і ті люде, що в тої жінки, що ви з нею говорили, овечку беруть, чи також підуть до пекла?

— То не моя річ судити їх,— сказала Тетяна і звернула бесіду на що інше.

Доходили до Трьох лісків. Вони тягнулися здовж горбка і були поділені на три часті; від того і Три ліски називалися.

Попід лісок простерлася широкотрависта сіножать, повна цвітів. Свіжість трави манила здалека, а медовий запах цвітів наповняв повітрє. Високоногий бузько чалапав спокійно по багнистих плесах сіножаті, з повагою приставав і споглядав на компанію, що зближалася. Вгорі кружив хижокрилий половик, піднімався високо, бив крилами, закручував щораз менші круги і пропадав в облаках.

Діти кинулись одно перед другим рвати чудові цвіти: рожеві гвоздички, лілієві дзвіночки і золотожовтий блискучий яскер.

Ромко рвав маленькі голубі цвіточки, що несміло визирали з трави, і будто би тягнули у щораз більшу траву.

— Ромку, не йди там, бо там мокро! — казала Тетяна.

— А ви як знаєте, що там мокро?

— Бо де жаб'є очко росте, там мусить бути мокро.

— То се жаб'є очко? Та воно справді визирає з трави, якби жаба з води дивилася,— дивувалися діти.

Славкові знов сподобалось низьке, мов смеречка, зіллє, але і се зганила йому Тетяна.

— Тфе, не рви! То падоволос; як будеш рвати, то буде тобі волосє випадати.

— А се що за цвіти? — запитав Костуньо, подаючи їй в'язанку синьожовтих цвітів.

— О, се дуже ладні цвіти; се брат і сестра, вони любилися так дуже, що бог перемінив їх у одну цвітку.

— А се що таке? Ніби вовк, ніби яка звірина! Тетяно, дивіться! — кричав Костуньо, зриваючи одну цвітку з довгої китиці, обсипаної густим цвітом, що справді виглядала як би пащека якої змії, ніби голова якого розжертого звіря.

— Се ленок. Сим дівки миються, аби ладні були; але котра тим обмиється, то сім літ не буде мати щастя.

— І се ленок, Тетяно? — питала знов Ольга, подаючи Тетяні подібну до ленку, лиш не жовту, але багрову пахучу цвітку.

— Ні, се називають сльози зазулі.

— А де ж ті сльози?

— А от ті чорні капанки по листках!

Діти стали приглядатися цвітці, що дійсно була покапана чорними капками, ніби дрібненькими сльозами.

— Ку-ку! ку-ку! — відозвалось якраз за ними, гейби навмисне кукане зазулі.

— Зазуля, зазуля кує! — скричали діти.

— Так пізно, а вона ще кує! — здивувалася Тетяна.

— Або чому не мала би кувати? Та тепер уже літо!

— Вона кує лиш до Івана, а потому вже хіба лиш часом десь ў темних лісах обізвеся.

— А чому ж вона не кує вже тоді?

— Так уже дав їй бог.

— А вам хто казав, що вона ще кує?

— Люде; та й у одній пісні співаєся:

Ой кувала зазуленька своїм голосочком,
Аж поки ся не вдавила житнім колосочком.

Ольга мало що чула з допитів братчиків; вона спустила головку і пильно призиралася багровій цвітці.

«Чому се сльози зазулі? Чого вона плакала? Чому сльози падали на сю цвітку?» крутилось їй по головці.

— Тетяно, скажіть, чому се сльози зазулі називаєся? — питала, перебиваючи пісню.

— То так мати плакала за донькою.

— А може, за матір'ю? Ви казали на Петришиних доньок, що так плачуть, гейби зазулі кували.

— Про зазулі розповідають усяко. Одні розповідають, що мати віддавала доньку та й наказувала, щоби сім літ не вертала до неї. Другі кажуть, що якась дівчина сиділа при вікні та й кувала; мати казала, щоби не кувала, а вона не слухала та й все своє «ку-ку» та й «ку-ку». Мати розсердилася та й закляла: «Аби-сь кувала до кінця віку!» Дівчина лиш крильми збила у вікно та й вилетіла сивою зазулею.

— А пісня є така, Тетяно?

— Такої пісні я не знаю.

— Але за доньку, що мама не казала вертати, є пісня; правда, Тетяно? Ви знаєте ту пісню: «Мене мати віддавала та й наказувала», правда, що так? Ану, співаймо всі разом:

— Хай буде: співаймо!

Мене мати віддавала та й наказувала:
— Щоби-сь, доню, хоч сім років в мене не бувала!
Коли ж бо я молоденька і рік не втерпіла
І сивою зазулькою у рік прилетіла.
Прилетіла на подвір'є та й взяла кувати,
Аж ся взяли калинові луги розвивати.
Вийшла мати із хаточки, зачала плакати:
— Як ти сива зазулечка, лети в ліс кувати;
Як ти моя дитиночка, прошу тя до хати!

Пастухи, що недалеко пасли, полишали худібку і стали підходити до веселих співаків. Старші діти раді були тому

і хотіли ще інших пісень співати; але малий Славко забаг їсти.

Посідали під горбок. Тетяна витягнула з кошика їду, взяла собі кусник бундза, решту пороздавала пастухам.

— Іди-но та принеси води напитися! — сказала потім до одного з пастухів і подала йому склянку.

Хлопець побіг охочо до керниці, що гейби зеркало блищала серед зеленої трави і лялася тонкою струєю по дрібних камінчиках. Діти побігли за хлопчиком, а напившись по черзі води, почали знов просити Тетяну, щоби співала з ними.

— А якої хочете?

— Про орла! — сказав Ромко.

— Ні, не про орла, про паву! — напирала Ольга.

— Або про Саву! — піддав Костуньо.

— Про Саву, про Саву!

Всі знали пісню про Саву. І знов залунало полем, ще голоснійше ніж перше, бо й пастухи знали пісню про Саву, співали:

Сидить Сава конець стола, дрібне листє пише,
А Савиха молоденька дитину колише.
Сидить Сава конець стола, листє розгортає,
А Савиха молоденька дитині співає.
Сидить Сава конець стола в пана на обіді,
Ні він чував, ні він гадав в своїй тяжкій біді.
«Піди, слуго вірнесенький, уточи ми пива,
Най ся нап'ю за здоров'є та до свого сина.
Іди, слуго вірнесенький, уточи горівки,
Най ся нап'ю за здоров'є до своєї жінки».
Його слуга вірнесенький у темній пивниці,
Вісім тисяч козаченьків у його світлиці.
— Та день добрий, пане Саво! Як же ти ся маєш?
Іздалека гості маєш, чим же їх вітаєш?
— Вітав би-м вас медом-вином! — Не будемо пити;
Ми ся хочем, пане Саво, із тобою бити! —
Ісхопився та й пан Сава до ясного меча,
Злетіла му головонька та з правого плеча.
— А де ж тепер, пане Саво, тебе ісховати? —
Лишилася на бідоньку Савонькова мати.
А де ж твої, пане Саво, та коні вороні?
Під містечком Берестечком ходять у бороні.
А де ж твої, пане Саво, та ковані вози?
Під містечком Берестечком заточені в лози.
А де ж твої, пане Саво, сукні та атласи?
Ой забрали слуги мої жінкам на запаси.

— Що то за одні ті козаки, Тетяно? — запитав малий Славко, коли вже скінчили пісню...

— То такі страшні люде!—втрутився непрошений один із пастухів.

— Козаки — страшні люде! — засміялася Тетяна.— Що ти говориш, дурний? Козаки страшні люде? Козаки то жваві хлопці-молодці. Ти чув хіба щось коли про татарів?

— Татаре, татаре!— майже скричали діти разом.— То татаре страшні люде, Тетяно! Говоріть що про татарів; ви так багато знаєте говорити про татарів.

— Татари—то дійсно страшні люде,— почала Тетяна.— Бувало татарів люде боялись, як огню. Коли нападали на села, то люде ховалися по лісах, по зворах та на деревах робили собі постіль. Ніхто не знав, що його чекає завтра, чи не нападуть татаре та не сплюндрують села. Бувало люде сокотяться і пильнують, як можуть; висилають сторожу з деревляними клепалами; то скоро лиш клепала заклепають, люде забирають, що можуть, ховають або лише з житем утікають у ліси. А давно не було у нашім селі так, як тепер; давно тут, де сей лісок, були великі темні ліси, а там, де ті млаки, були такі високі трощі, що люде могли у них ховатися. З одної хати всі у трощу поховалися, лиш дитина у колисці лишилася. Татарин увійшов до хати, забирає, що може; аж дивиться, а дитина лежить у колисці та й сміється. Він нагнався зо списою, але не мав серця убити дитину зверха, підложив списку під колиску і убив її зі споду. Татаре забирали не лиш людський добиток, але й самих людей, найбільше дівчат та молодиць. Розказують, що раз усі люде, як було село, поховалися у ліс,— говорила дальше Тетяна.— Татаре йдуть у село — пустіське. Вони взялись на способи, позапрягали коні до возів, під'їхали під ліс та й стали кричати: «Іванку, Максиме! — чи як там.— Виходи, вже минула лиха рука». Одна жінка вибігла з ліса, бо гадала, що татаре вже пішли, а вони її зловили і взяли з собою. Прийшлося у рік, а може, й не в рік, чоловік тої жінки косить сіно. Дивиться, а татарин іде і везе його жінку. Він собі гадає: «Татарин один, а нас двоє». Кинувся на нього та й каже жінці, аби йому помагала. А вона каже: «Поможи, боже, хто кого переможе». Але був з ним також пес; той кинувся на татарина, та й вони два замогли його. Чоловік взяв із собою жінку, але вже не мав серця до неї.

— А ви пам'ятаєте, Тетяно, татарів?

— Ні, не пам'ятаю. Панщину трохи ще пам'ятаю, хоч

мала ще тоді була; але про татарів лиш чула, що люде розповідають.

— А яка то панщина, що ви її пам'ятаєте?

— Панщина то таке, що люде робили панам задармо, а пани ще над ними збиткувалися, замикали у темні льохи та й били, що аж кров лилась.

— А чому люде йшли їм робити?

— Бо мусили; бо таке право було, що всі люде мали робити на пана, що був в їх селі.

— А звідки взявся один пан на стілько людей в селі? — втрутився знов до розмови один із пастухів.

Тетяна усміхнулася.

— І на се є приповідка; чи правда, не знаю.

— Ану-ко, яка? Кажіть, кажіть!

— Старі люде розповідають, що панам не дав бог прізвища. Вони зійшлися раз на великий банкет та й все один до другого: «Панє добродзею» та «панє добродзею». Підслухувався до них чорт та й питає: «Що ви все до себе говорите лише панє добродзею та панє добродзею? Як не маєте прізвища, то я вам дам!» — «Добре!» кажуть пани. Тоді він узяв велику плахту, розпростер її та й зібрав усіх панів укупу. Потому як не візьме, як не свисне ними вгору, аж порозліталися на всі сторони, по всему світу розсипалися; а котрий на що впав, то від того дістав прізвище; впав на потік, назвався Потоцький; на березу — Березовський; на комору — Коморовський; на вербу — Вербицький; як уже якому припало.

— А наш мав на корито упасти, бо зветься Коритовський,— завважав один із пастухів, а всі діти засміялися сердечно.

— Та тому-то все люде і люде, а лиш один пан у селі!— чудувалися інші пастухи.

— Чи Коритовському робили люде також панщину?

— Сему молодому вже не робили, але старому робили, чому ні!

— Ви казали раз, що ви росли у дворі, то маєте старого пана пам'ятати.

— Трошки пам'ятаю, хоч я була ще маленька. Раз, знаю, люде молотили у стодолі, а страву, що взяли з собою з дому, принесли до пекарні, аби не замерзла, бо була страшна лють тоді. Дівок у пекарні зібрала охота подивитися до горшків. Пам'ятаю як сегодня, що в однім горшку був борщ із грубими буряками, у другім якась капуста була

і трохи бульб, кусень чорного хліба та й студена кулеша. Дівки взяли потроха кушати тої страви, але не могли їсти, бо була зовсім не солена. Як робітники увійшли на обід, дівки стали питати їх, як вони можуть їсти таку несолену страву. «Яку маємо, таку їмо», кажуть вони. Але страва їм не лізла в горло, то вони давай приставати до моєї мами, що була при челядній кухні, аби їм дала трохи солі. Але мама не хотіли. «Не дам,— каже,— аби не знати що. Аби мене за вас різками били?» — «А може би, сю малу до пана післати?» каже один, показуючи на мене. «Ану, йди та скажи панові, щоби нам дав солі до страви», зачали вони мене підмовляти. «Йди та йди, він тобі нічого не скаже», додавали дівки. Що дитина знає! Кажуть іти, а я йду. Входжу до покою; пан сидить при столику та й курить люльку. Я стала коло дверей та й кажу: «Робітники просять, щоби пан дали трохи солі до страви». Пан як не скричить, як не тупне ногою: «Хто тебе післав тут? Хто підмовляє? Дам я їм солі! Як хочуть солі, хай собі принесуть із дому».

— А ваш тато також у дворі був, чи лиш мама?

— Ні, тата там не було, лиш мама, та нас дві, я та й старша сестра.

— А тато де був?

— Ніхто не знає, де подівся. Пан маму взяв до двора, а його нагнав за те, що не хотів робити панщини; та й він десь пішов світами.

Тетяна задумалася, уперла очі у корч скоруха, а діти надармо чекали, щоби вона їм іще оповіла що більше.

— А мамі добре було у дворі? — розпитували дальше.

Тетяна засміялася гірко.

— Чи добре? Колись мало бути добре; але потому дуже зле було, й моїй мамі очі не висихали з сліз.

— А вона ще й тепер там є? — запитав Славко.

— Де, де, де! Коли-то вже моєї мами на світі нема! Вже давно тіло з костей обпало.

— А ви чому не лишилися у дворі?

— Лишилася була, та недовго; як мама умерла, а сестра віддалась, я була ще якийсь час у дворі, потому мене нагнали.

— А за що вас нагнали?

Лице Тетяни скорчив якийсь глибокий прикрий біль, але вона нічого не відповіла.

— Може, ви не хотіли панщини робити так, як ваш тато?

— Кажу, що тоді вже не було панщини.

— Але ви її запам'ятали?

— Лиш стілько, що вам казала. Та й те ще пам'ятаю, що все чула, як говорили, що люде не мають уже панові робити, що давно задармо робили, а він і їсти не давав, а тепер мусить за роботу платити і їсти давати, як згодиться на харч.

— Може, вам не хотів пан платити? — запитав Ромко знов з упертою цікавістю дитини.

— Ей, що вам про те розповідати! — відповіла неохотно Тетяна.— Вже пізно; ходіть додому, бо пізнійше буде холодно.

Діти повставали. Тетяна зачала їх вбирати у тепле одіне.

Пастухи схопились і собі, щоби гнати худібку до села.

Діти по такій довгій прогулці смачно заснули, та лиш у сні роїлись їм по головках ліси, цвіти, сіножаті, сиві зазулі, чорти, козаки, татаре та людська недоля.

Wondershare PDFelement

LIEBESAHNUNG *

Триугольна, маленька студентська кімнатка з вікном на подвір'є.

Прибране її не пишне. Найпочеснійше місце займала піч, що, мабуть, не конче сповняла свої обов'язки й не проганяла вогкого холоду в маленькому просторі. Друге почесне місце, а може, й почесніше, як піч, займала жовта полістерована постіль. Недалеко від постелі стояв невеличкий столик, а при нім одно крісло зі зломаним поручем. Другий кут меблювали прибиті на стіні шараги, на яких висіло кілька штук мужеської одежі, під ними містився невеличкий, ще давньої дати куферочок. Дальше стояв перевернений самовар, а скрізь по підлозі валялися недогарки цигарів. На столі лежали книжки й валялися коробки з аптекарськими етикетами. Під скриптами студентських еляборатів визирала замкнена в футлярі цитра, наглядний доказ артистичних поривів властителя і пана всего того добра, Дениса М., слухача першого року прав **.

Тепер лежав він у постелі. На єго молодім лиці чорнів недавній ще пухкий вусок, чорне волосє спадало на гладке чоло, а з-під темних бров блищали великі сиві очі.

Він був якийсь маркітний. Хатній холод давався єму очевидки взнаки, бо від часу до часу обтулював коло себе покривало і якось гнівно споглядав на піч, що в німім маєстаті ніби оправдувалася перед ним.

«Я не винна тому, мій милий, не я причиною холоду; функції мойого організму зовсім нормальні, лиш недостаток відповідної поживи ставляє мене в такім фальшивім світлі».

* Liebesahnung — передчуття любові *(нім.)*.
** Слухач прав — студент юридичного факультету.

Єго погляд понісся дальше по хаті і спочив на невеликім образі в золотих, протертих рамах, що висів проти його постелі, а потому ліниво упав на фрамуту вікна, на коробки з аптекарською етикетою.

— Проклята баба! — буркнув злісно.— Ще ті коробки поклала так далеко, що годі зажити ліки.

Сягнув машинально рукою під подушку, де звичайно клав годинник, але рука його впала, а лице ще більше насупилося. Той приятель опускав його вже не раз, але тепер мусив розстатися з ним на довший час для тих клятих коробочок.

Ніколи не був він великим приклонником моди, а навіть противний був йому той світ, що моді кланяється, але тут «інфлуенція», така модна слабість, всадила його на тиждень у постіль, і хоч йому було тепер легше, то лікар казав ще якийсь час лежати.

Денис став надслухувати, чи не вчує якого руху коло своїх дверей, але там було тихо.

Мусить уже бути коло дев'ятої години,— подумав, так якось говорило йому прочутє, з якого зробив для себе як би якусь спеціальність. Часто казав товаришам трібуватися у відгадуваню годин і ніколи майже не помилився. Може бути, що те прочуванє виробилось у нього якраз через часте розставанє з любим приятелем, бо тогді він думав більше про нього, більше чув потребу його товариства, як коли мав його при собі.

Врешті почувся шелест, і увійшла вже немолода жінка з коротенькими полінцями на одній руці.

— Чого ж ви так пізно приходите, Миколаєва? Таж то вже десь дев'ята година!

— Але що паничеві сниться? Та то ледве восьма, а хоч би й дев'ята була, то я скорше не могла прийти. Кожда біда припирає до сторожа, закликали його до суду на якийсь термін за свідка, а я мусила всюди позамітати й обслужити тих панів, що він обслуговує; добре, що я найшла час і тепер прийти.

Під час тої бесіди Миколаєва стала розкладати огонь у печі.

— Се шкода роботи, від тих полін не буде тепла,— сказав Денис.

— Більше грошей, більше полін, а ви за п'ять крейцарів хочете мати в хаті тепло?

Молодий чоловік замовк, а коли Миколаєва вже відходила, просив її, щоби подала йому з вікна ліки, що вона вчинила дуже неохотно.

По часі увійшла знов і принесла на підставці склянку бліденької гербати, два кусники цукру й тоненький ріжок. Поклала те все на кривеньке крісло, присунула до ліжка і вийшла з хати, затріснувши дверми.

Денис мимоволі здрігнувся; нервове роздражнене, яке лишилось у нього по інфлуенці, не годилося з поведенем Миколаєвої, до якого був уже привик при нормальнім стані здоровля.

Трохи піднісся, опер голову на лікоть, відложив коробочку з порошками й забрався поволі до сніданя. Кинув цукор до склянки й розломив тоненький ріжок. Тонкість такого ріжка сердила його кождий раз і все бачив у ній наглядний доказ ненормальних економічних відносин по поводу уподаткованя потрібних до житя продуктів і т. д. Однак тепер був він для нього навіть завеликий, бо, помочивши його половину в гербаті, ледви проковтнув кусник і випив гербату.

Як мало було полінців, усе-таки атмосфера в хаті стала приємнійша, а горда тепер піч виглядала, як хтось, кому не можна зробити закиду за зле сповнене обов'язків.

Денис почув себе якось легшим і здоровійшим, міг свобідно витягнути руки, поправив подушку й дуже втішився, побачивши на крислі розвернену книжку. Взяв її до рук і став читати. Недовго то однак тривало, перекинув кілька листків і відложив. Поправив подушку та й з великою увагою почав приглядатися образові на стіні, що все справляло йому велику приємність, було його наймилійшим занятем.

Серед буйного цвітника, на низенькій лавочці, сиділа дівчина під великим корчем бозу, якого розцвілі китиці схилялися над її головкою. Сонячний промінь обливав ранній блеском цілий образ, проникав наскрізь гіле бозу, запашний цвітник і молоду золотокосу дівчину, що аж ясніла від того блеску. Вона сиділа оперта о поруче лавочки й у білій маленькій руці тримала нерозцвілий ще пучок рожі. Під образом стояв надпис: «Liebesahnung».

Молодий хлопець приглядався довго гарним рисам лиця дівчини, гарним, голубим, напівпримкненим очам, маленькій, висуненій з-під складок сукні, ніжці й зітхнув глибоко. Ах! Та золотокоса—то його ідеал. Чи знайде він коли таку?

Він шукає її заєдно. Ідучи вулицею, він не омине ніякого яснійшого полиску волося, щоби не придивитися його властительці зблизька. Тратить не раз цілі години на ті пошукуваня і, вибравшись не раз на університет, вертав додому збентежений приключками з золотокосими.

Тут перед його очима пересувались ріжні відтінки голубих очей і русого волося, якого золотавий блеск підходив найближче до його ідеалу з-під буйного корча бозу.

Ах, скілько-то ночей переснив він про ту хорошу золотокосу! Як тверезий ранок розвіяв його мрії, то надвечір вертали вони знов до нього з цілою силою фантазії. Раз в публічнім * городі побачив був молоду дівчину, що майже зовсім була подібна до його блондинки на образі. Довго слідив за нею, аж доки не пропала десь у бічній вулиці великого міста. Від того часу він приходив усе на те місце до города, де її побачив перший раз, але його довгі вичікуваня не приносили жадних пожаданих результатів. Аж знов, коли найменше надіявся, мигнула руса коса й голубі оченята. Його серце стрепенулося, він не спускав дівчини з ока, хоч достеріг уже, що то не була та сама, на яку чекав цілими годинами в городі, але якась інша, що мала лиш русяве волосє і голубі очі.

І знов стали пересуватися інші образи перед його уявою. Він видить балеву залу, чує звуки протяглого вальса, десятки хороших дівчат пересуваються кругом, але за його очі хапає лиш русяве волосє та голубі оченята.

Тут знов затихають остатні тони Бетховенської сонати.

Перехилена на спині крісла, сиділа гарна блондинка зі сплетеними над головою руками й заплющеними очима, а серед глибокої тишини чути, як шевелить лист бегонії на цвітнім столику біля її фортеп'яну, чути якийсь гамір і шум, що переймає наскрізь душу.

Курси скінчились, наступив перший виїзд на вакації. Виїзд на село! Що за розкіш лишити душне місто, відітхнути свіжим сільським воздухом. Денис видить уже в своїй уяві зелені верби свого села, густі сади, видить родинну хату, своїх найближчих та й золотоволосу Ганю з блідоньким личком, буйними золотими кучерями й синіми очицями.

Нарешті вибрався. Сидить у вузькім купе. Якось душно, але се нічого, се лиш хвилева неволя, а за часок широ-

* Публічний — прилюдний, відкритий.

кий простір, села, буйні поля, сіножата й Ганя з золотим волосєм і синіми очима.

На одній стації кондуктор отворив скоро двері, і в вузькій рамі появилася хороша жіноча стать. Щось запахло й заясніло від її краси, стіни вагона розширилися, цілий простір наповнився як би якими рухливими дрібонькими духами, що як голови рафаельських ангелів визирали із-за хмар блискучими синіми очима, а блеск їх золотого волося зливався з блеском небесних сфер. Так, се вона, та сама золотоволоса, якої він так довго шукав. То вона, його ідеал. Не може відорвати від неї очей, її краса бентежила його й наскрізь переймала.

А що ж вона? Вона сіла собі в кутику вагона, оперла голову о стінку і глибоко задумалася. Але та її задума не довго тривала; скорим рухом відомкнула вікно і стала дивитися десь далеко. Рухи її зраджували нетерпеливість і здавалося, що рух зелізниці був для неї заповільний.

Так минуло кілька стацій. Денис сидів проти неї і живцем завмирав. Кілька разів хотів заговорити, але голос відмовляв йому услуги й застрягав у горлі, що будто би затискалося від сильного битя серця. Поїзд зближався до одної з більших стацій. Нетерпливість молодої дівчини змагалася. Нараз зачала давати якісь незрозумілі знаки руками, а за хвилю вскочив до вагона молодий мужчина, якого вона привітала з великою радістю.

Вони сіли коло себе й зачали щось скоро говорити, про щось живо розпитуватися. Денисові здавалося, що вони все ближче до себе клоняться, ближче присуваються; він зібрав цілу свою увагу і прислухувався їх розмові, але не міг підхопити нічого такого, що пояснювало би відносини тих двох людей.

Кілько часу минуло на ту обсервацію і підслухуване, він не знав. Йому здавалося все, що він слухає, коли поволі коло нього все перемінялося і помішало. Врешті все затихло. Люде поснули. Вітер, що шептав щось із листем, притих і замовк, лиш у лузі край села лящить соловій.

Хтось довго і протягло засвистав у пальці; вода шумить, він зі стрільбою на плечах бродить очеретом, а соловій лящить, лящить, лящить.

Щось ним жахнуло. Де він? Ага! Вагон; гарна блондинка; щось лящить; то не соловейко, але сердечні поцілуї двох молодих людей.

Якийсь жаль, туга й біль сіпнув його серцем.

СУДИЛЬНИЦІ

По народним казкам і оповіданням

Посвята Михайлові Драгоманову на честь його 30-літньої письменської праці.

Вечоріло. Сонце вже прощалося послідніми променями й поволі западало, лишаючи за собою широку смугу червоної хмари, котра щораз більше блідла й темніла. На широкім почорнілім овиді стали продиратись, гейби з-за густої заслони, блідонькі звізди, що, чим густійша темрява покривала землю, тим яснійшим споглядали на неї оком.

Серед змагаючоїся темряви майже зовсім щезала бляшана баня дерев'яної церковці, що ще недавно сіяла від блиску заходячого сонця, темніли білі стіни сільських низьких хат та й десь пропадали густі садки невеликого підгірського сільця. Живий гамір людей, худобини й домашнього дробу затихав, вулиці пустіли, сільце враз із сонцем засипало та лиш десь-не-десь коло якої хати рушалось ще денним житям.

Два подорожні йшли поволі дорогою, оглядаючись на всі боки, чи би не вдалось їм де в селі переночувати.

— Може, до цієї хати завернім,— сказав один до другого, показуючи на велику хату й хороше обійстя порядного газдівства.

— Най буде,— відповів другий,— коби лиш кого поспитати, чи приймуть?

Увійшли на загороду, з хати вийшов ще молодий годний газда.

— Слава Ісусу Христу!

— Навіки слава!

— Не могли би-сьте, газдо, нас переночувати? — просяться подорожні.

— Та я не бороню,— каже газда,— коби-м лиш мав де вас примістити, бо у мене жінка, бачите, на тих днях,— кожда година рахована.

— Та ми де-будь, хоч би й на обійстю; тепер літо — не замерзнемо.

Господар завів їх під оборіг та й розповів, що се йому бог уже був дав троє дітей, та ні одно не перебуло четвертого року.

— Може, вас бог хоч тим потішить,— кажуть подорожні.

Газда подякував і пішов до хати, лишаючи подорожніх під оборогом.

Голубе серебристо-мрачне світло облило ціле село, облило хатину й оборіг, де спали подорожні. Бляхова баня церковці засіяла новим блиском, а невелика смуга потока гралася з чарівним світлом місяця, захоплювала один бік города й бігла десь далеко у поле.

Запах зеленої трави розлягався довкола, синявий блиск дрижав від своєї сили й гейби кивав високим журавлем, що дивився в глибоку, недалеко від хати общимбровану криницю. З хати розносився крик молодого жіночого голосу.

На місяць набігла легка хмарка, котра як би від него відривалась, і подорожні узріли дві срібносиві птахи, що без шуму махали широкими крилами й сіли над вікном хати.

— А що? — питає одна птаха другої, а голос її звучав як би хто десь далеко у полі грав у сопівку.

— Ще не вродилось,— каже друга таким самим голосом.

— А що би було, якби вродилось в сю годину?

— Хто-будь вродився б у ту годину,— каже перша,— то жив би дуже довго та мав незміренне багатство.

Птахи як прилетіли, так і без шуму відлетіли.

За якийсь час знов щось замаячіло в повітрі, ніби легка тінь, і птахи знов сіли на вікно.

— А що? — питає одна.

— Ще нічого.

— А що б було, якби в сю годину вродилось?

— Як хлопець, то був би великий злодій, а як дівчина, то великого наробила б своїй матері сгиду,— сказала перша, і знов обі птахи збили крилами.

Коли третій раз прилетіли, дитина вже вродилась.

— Що то за година? — питає одна другої.

— Така година, що буде лиш три роки довше жити від попередніх дітей та й найде смерть в тій о, тут на подвір'ї, керниці.

Подорожні то чули. Встають вони рано та й розповідають газді, що так і так, що прилітали якісь птахи вночі та й казали, що й тота їх дитина буде жити лише три роки довше від тамтих і в тій о, тут на подвір'ї, керниці найде собі смерть.

Газду якби хто ножем підрізав.

Росте дитина один рік, другий, але він ніякої втіхи не має. Керницю засипав камінями, забив дошками, а дитину пильнують обоє, як ока в голові.

Коли дитині було вже сім літ, вони раз озирнулись, а дитини десь нема; біжать до керниці, а дитина лежить на керниці, вони до дитини, а дитина нежива.

Як казали птахи, що та керниця буде смертю їх дитині, так і сталося: в таку вже вродилась годину.

Пускали урльопників додому. Іде собі один урльопник до свого села, а то вам така спека, що хорони господи! Сонце гейби сказилось, не було кутика, не було одної щілини, де би воно не забігло своїм пекучим промінем. Пекло вгорі у голову, з долини пекло розпаленим камінєм, а за кождим кроком здибався порох, засиплював очі, ліз до рота й летів до ніздрів.

Жовнір спльовував, обтирав піт з чола і кляв, що влізлося.

Вечером дістався до села, зайшов до одної хати та й впросився на ніч. Купив у газдині квасного молока, з'їв, протягнувся на лавиці та й заснув.

Спить він собі, аж чує через стіну: в другій хаті зойки, крик, біганина, а то, вибачайте, жінка розходилась родити дитину.

— Отом си * знайшов нічліг — хай чорт пірве! — закляв жовнір та й обернувся на другий бік.

З вікна било проникаючим блиском. Він отворив очі, місяць світить так, як уднину, а якісь дві сиві птахи літають попід вікна.

— А що? — питає одна як би легким шумом листя на деревині.— Ще не вродилось?

* Отом си — ото я собі.

— Ні ще! — відповіла друга.

— А що се за година була?

— То була така година, що як хто в ту годину родиться, то не має щастя на землі.

Птахи відлетіли, але зараз вернули назад.

— Пст! Пст! — сказала знов одна.— Уже родиться.

— А що там?

— Дівчина.

— А що її тепер чекає?

— Її доля — то той жовнір, що спить під вікном.

У тій хвилині дався чути плач щойно вродженої дитини.

Жовнір хотів заснути, але вже не міг, сів на лавицю і протер очі.

З птахів ані сліду не було, лиш у вікно світив місяць, возився блідою тіню по землі й ніби насміхався з жовніра, що вже стілько світа звидів, а його доля ледве що видобулась на сей світ.

Злість розібрала його: що той крикливий «бенькарт» мав бути його жінкою!

— Чого смієшся? — буркнув на місяць, що цікаво йому приглядався.— Віриш птахам? О, не діждете ви того!

Коли все вже утихомирилось і всі заснули, жовнір встав, потиху увійшов, де була поліжниця, ухопив дитину й виніс надвір.

Господарство було статне, ціле обійстя обгороджене високим міцним плотом. Жовнір не нагадувався довго, встромив дитину на кіл та й пішов.

Час за часом іде, гей вода пливе, а людям приходиться усяке переживати. Та інакше й не може бути, уже сам бог так дає: то погоду, то громи, то тепло, то зимно.

На небі показалась велика червона звізда з довгим, як мітла, хвостом. Людям лячно стало. «Се не на добре», говорили вони між собою. Та ще стане яке-таке писько, піднесе голову та й виє, як би його хто наймив, а людям від того псячого співу ще страшнійше ставало. Прийшлося — чують, що королі посварилися та й виповіли війну.

Зачалася бранка, стали стягати не лиш молодих, але і старих вояків Довго вони своїм військом боронились, довго перемагав один другого, нарешті помирились. Вояків їм уже непотрібно було та й знов їх порозпускали додому. Не всі могли вернути, багато їх в війні полягло, багато лишилося покалічених, а були й такі, що бог їх від усього злого оборонив та ще з грішми вертали до своїх.

Наталія Кобринська.

Ядзя і Катруся

та

иньші оповіданя.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1904.

Титульна сторінка збірки творів Н. Кобринської «Ядзя і Катруся та інші оповіданя» (*1904 р*).

Wondershare PDFelement

Від того часу, як жовнір ночував у газди, де вродилась була мала дівчинка, минуло вже з яких шіснайцять літ.

Раз сидить собі той газда у коршмі, аж то приходить якийсь підбулий вояк. Зложилась компанія, вояк розповідав про війну, про вояцьку славу та й бідуванє.

Газді вподобався жовнір, жаль було розходитись та й став його намовляти, щоб до нього зайшов.

— Мені все одно,— каже жовнір,— тілько вже часу минулося, то най ще й так минається.

Приходить до хати, а напроти них виходить газдиня та й така вам ладна дівчина, що жовнір аж облизався. Сусіди посходились, а жовнір і горілку п'є, і до дівчини залицяється. Дівчина стидається, закривається рукавом, сусіди приповідають, пляшка по пляшці — та так до півночі завелось. Господар просить жовніра на ніч. Жовнір переночував, перебув ще одну днину, другу, та бо і третя днина минає, а жовнір і думки не має відходити. З бесіди газда довідався, що жовнір має великі гроші, дівчина йому вподобалась, слово по слову, вони зговорились, та й стали ладитись на весілє.

Раз по весілі сидять вони всі при вечері, говорять то одне, то друге, газда став розповідати, як се тоді, коли його дочка вродилась, ночував якийсь жовнір, та такі збитки зробив, що встромив дитину на кіл. Щастя, що дитина на пелінку якось зачепилась та й на колу повисла. Жовнір, як то вчув, так остовпів.

— Таж то я був, люди добрі! — каже він.— Я сам, як мене видите.

Та й став розповідати, як тоді він спав, як прилетіли птахи, що говорили, і як він був на них розсердився.

Та все-таки своєї долі не минув: так вже мало бути й так сталося. В яку вже хто годину вродиться, така його доля.

Зима. Сидить собі старенька бабуся у маленькій на край села хатині, сидить собі, але зима потискує, а то нічим в печі затопити, ні теплої страви хлипнути. Нема що робити, треба між люди йти. Обвилась в що мала, взяла костур в руки та й поплелталась селом. Мала вона вже таких, що не забували на стару бабусю, та все-таки найліпше любила ходити до дочки своєї сестри, багатої бездітної молодиці. Ся її голіруч не пустила: дасть то одне, то друге, та й

заєдно просить, щоб бабуся молилась, щоб їй бог дав хоч одну дитину.

Нарешті бог її помилував і зайшла в тяжу *, тож і бабусі не одне ліпше дісталось, як уперед.

Якраз тоді, коли бабуся із своїм костуром в руках до неї дотюпала, розпочались роди — мука вам така, що хорони господи! На такий час і бабуся придалась та й і на ніч залишилась. Уже було пізненько, але бабуся не спить, сидить у кутику та й молиться, щоб бог поміг щасливо душу розв'язати.

Надворі так видно, як уднину. Місяць повільним кроком походжував поміж звізди, що всміхались до нього, ніби дівчата до молодого хлопця, поморгуючи ясними очима, а сніг блищав тисячами іскор, ніби сріблом шита мережка в пречудові звіздки та колісця.

Щось тихо зашуміло, гейби сніг зсунувся з даху. Бабуся глянула, а ту дві великі білі птахи з срібними по крилах краями.

— А що? Вже вродилось? — запитала одна, як би вітер подув.

— Якраз в тоту хвилину.

— Смутна година: не мали дотепер дітей, а й ліпше, аби зовсім не мали, бо та дитина — то їх смерть.

Заки бабуся вийшла з зачудованя, птахів вже не було.

Бабусі серце краялося, коли дивилась на втіху батька й матері, та довго важилась, чи сказати їм те, що чула, чи ні?

Коли сказала, то радість їх потухла та ніколи уже не вернула.

Росте хлопчина, такий вам красний та й слухняний, ніколи з нього ніяка пустота не виходить, ні злого слова не чути, а родителям ніякої радості нема. Зачали його посилати до школи; він ходить, учиться над усі діти та все дивується, чому то його батько й мати не такі, як у других дітей: ніколи чогось не засміються, не втішаться.

Коли вже був великий, то став на родителів налягати, що тому має бути за причина, що він аби що робив, аби як добре справувався, не може їх розвеселити? Тато не хотів сказати, але мати не могла опертись одинакові та й сказала: що так і так, така й така річ, що він в таку годину вродився, що має бути причиною смерті батька й матері, бо так говорили птахи під вікном, коли він родився, та що одна старенька бабуся, котра уже давно не живе, чула те все на власні вуха.

Учувши те, син також дуже засмутився та й гірко заплакав. Довго він ходив ще сумнійший від своїх родителів, а врешті каже:

— Знаєте що? Коли то вже має так бути, що я маю бути причиною вашої смерті, то ліпше розійдімся: дайте мені, що маєте дати, а я собі піду світ за́ очі.

Рада в раду і врешті пристали на його волю: спродали що могли, дали синові гроші, а собі лишили лиш стілько, щоб було чим доклепати житя. Попрощались, та й він собі пішов.

Молодий, хороший та до того ще грошений, скоро дав собі раду в світі. За якийсь час оженився, чим іще більше свій маєток прибільшив, та добре розгаздувався. Живе він, як пан, ма́є, що душа забажає, має добру вірну жінку та лиш одно його болить, що ніколи не узрить ні тата, ні мами, а до того жінка все його розпитує: що він за оден, звідки, чи він сирота, чи має родителів та й де вони? Як зачала його нуждати, тягнути слово по слову, так за якийсь час дізналася те все, що хотіла.

Він був стрілець та й ходив в ліс на полюваня. Коли раз його довший час не було дома, жінка написала ніби від нього лист до його родичів, розповіла, де він є, що робить, як йому ведеться, та й запросила, щоби до нього приїхали.

Родителі, звичайно, як родителі, втішились так, що аж забули про своє нещастя, та й вибрались до сина в гостину.

Приїжджають — його нема, лиш сама невістка. Невістка до ніг їм припадає, по рукам цілує, гостить чим може, та й раз по раз виглядає, чи не йде чоловік додому, та й тішиться, що се йому таку велику втіху зробить. Прийшлося увечір, його ще нема, вона постелила обоїм родителям на постелі, де спала з чоловіком, а сама положилась у другій ізбі.

Уночі — стук! стук!

Іде чоловік, але жінка міцно заснула, нічого не чує, лиш заспана наймичка встала отворити двері. Він, нічого не питаючись, іде до хати, місяць світить у вікно,— глип! — а коло його жінки спить якийсь хлоп. Кров застигла в його жилах, люта гадюка обвилась коло самого серця, зуби зціпенились, він дрожачою рукою ухопив за стрільбу й цілив— уперед в мужчину, а потому в лежачу побіч нього жінку. На той гук вибігла жінка й заломила руки.

* Зайти в тяжу — завагітніти.

— Що ти наробив? — заголосила вона на ввесь голос.— Таж то твій батько та твоя мати.

Стрілець повалився на стілець, як би неживий. В таку годину родився, що мав бути причиною смерті батька й матері, і так сталося.

Ніч була темна, в воздусі пахло дощем, вітер гнав чорними хмарами, шумів галузями дерев і обривав напівзісхле листя. Там та не там * блищало світло, то хмурилось, то роз'яснювалось виразним ясним блиском. Часом загуло громом, а чорна хмара роздиралась червоними світлими стрілами. Серед чорної темряви щось замаячіло над верхами дерев і ніби путалось в одертих з листя галузях. Тріскуча блискавка потрясла небом і землею, а її вогнисте світло відбилося від крил двох чорних птахів, що спускались понад стріху одної мужицької хати і сіли на вікно.

— А що? — питає одна птаха.

— Уже вродилась.

— А яка тепер година?

— Така година, що відьми родяться,— відповіла друга птаха, і голос її згубився в оглушаючому гуку грому, і птахи щезли в просторі.

Ніхто їх не видів, не чув, ніхто про те й не знав, що вродилась відьма в селі.

Відьма підбула, виросла, а далі віддалась. В селі зачало щось неладно показуватись. Люди, хоч не знали, що між ними є відьма, то стали догадуватись. Десь то у одного, то у другого газди корова доїться, як доїться; нараз щось зайде, що корова ні каплі молока не дасть або лише сама сироватка буде, та ні крихти не підсідається. А що відьму найскоріше можна пізнати по молоці, тож люди й міркували, що є відьма між ними, не знали лиш, котра б то могла бути.

Аж раз один парубок колов дрова, а з поліна, як був цілий сук, так випав. Він давно чув, що як через таке поліно подивитися, то аби яка відьма, то мусить ся показати. Ухопив він поліно, дивиться, а перед ним стоїть найбільша багачка в селі.

— Чого ти такої сили ужив та нащо ти мене тутка притягнув? Що тобі з того прийде, що будеш знати, що я

* Там та не там — де-не-де.

відьма? — заводила вона.— Скажи мені, що хочеш, я зроблю, лише не сміши мене межи людьми.

— А що можеш зробити? — питає парубок.

— Я найбільшу маю силу до молока, але як схочеш, то дам тобі таку сопівку, що лише приложиш до губи — сама буде грати.

Відьма, бачите, знала, що парубок дуже любив грати на сопівку, та аж усміхнулась, коли побачила, як на згадку сопівки очі у нього засвітились.

— А коли ти мені можеш її дати? — питає відьму.

— Іди на повний місяць смерком в ліс, уломи галузу, сядь на неї і скажи: «Понад ліс», а там вже дістанеш. Парубок так і зробив. Коли настав новий місяць, пішов смерком у ліс, уломив галузу, сів на неї та й сказав:

— Понад ліс.

Вітер подув, він піднісся вгору, як половик, і ніби просто летів на місяць, що золотим серпом завис над його головою. Верхи дерев мигали під ногами, як трава, а з середини лісу добувався глухий протяглий шум; часом попадала невеличка царинка, котру перебігла серна або прудконогий заяць. Ліс почав рідіти, протяглася густа мрака, під нею пливла ріка.

Його понесло вздовж одного берега ріки, в котрій плюскалася риба, а у високій над берегами трощі шелестіли дикі качки.

Нарешті надлетів на високу Лису гору. Шум, що його ніс, устав, а натомість чути було як би який коров'ячий рик, ніби якийсь лютий нелюдський регіт. Йому закрутилось у голові, хоч чув, що вже не летить, а стоїть на місці.

— Як маєшся? — каже відьма.— Добре було їхати?

Парубок протер очі як би спросоня.

Господи! Що тут нечистої сили! Чорти з відьмами гуляють, п'ють та всілякі збитки виробляють.

— Ходи зі мною в танець! — каже до нього відьма.

— Най і так буде!

Гуляють, скільки гуляють, п'ють, скільки п'ють, а врешті зачала чортівська сила суетитись, кури могли запіяти, час було розходитись.

— А де моя сопівка? — каже парубок до відьми.

— Не бійся,— каже відьма.

Махнула рукою, прибігли, преч би ся казало, вороги, дали йому золоту сопівку та ще до того й золоту порцію, посадили на галузу й казали, щоб сказав: «Понад ліс».

Парубок узухвалився та й хотів підійти чортівську міць. «Я видів уже,— гадає собі,— що було «понад лісом». Най-ко я ще уздрю, що буде, як я інше слово сказав би». Сів на галузу та й каже:

— Лісом!

Гей, як не дмухне ним, як не зачне єго нести, як не зачне від дерева до дерева товчи! Стовкло так, що мало душу не вителепало, та й ледве трохи живого кинуло під ліс.

Заки навинулась людська душа, він духа з себе спустив, та найшли при ньому лиш кінську кість та кінське копито.

Відьма страх рада була, що так сталося, та й ніхто у селі не дізнався, що вона відьма.

Але ж один чоловік з її села йшов до міста з мітлами. То було досвіта, ледве що кинуло на зорі та й трохи дніло. Іде він, аж дивиться, а перед ним котиться сито. Він за ситом, сито далі, він за ситом, а сито біжить в рудки та болотя. Але чоловік був годний, великий, і як протягнув ноги: хап! — та й зловив сито. «Цезай, бідо! Відки тут сито взялося?» міркує він; причепив до череса та й іде. Дивиться за якийсь час, а то не сито, а жінка, та й ще знайома, перша багачка в селі.

— Чоловіче добрий! — каже вона.— Пусти мене та й нікому нічого не кажи, а будеш мати стільки молока, скільки сам схочеш!

Він мав лиш одну коровину, а дітей купка, то гадає собі: може, і справді біду пустити, може, молока прибуде? А що мені з того прийде, як буду її смішити?

Відчепив від череса, а вона прикинулась чорним котом та й побігла до села.

Прийшлося ввечір, іде його жінка до корови, доїть, а корова дає та й дає молока, гейби не та корова стала. Жінка не може надивуватися, що то таке сталося, а чоловік мовчить, бо боїться, щоб відьма назад молоко не відібрала.

У куми хибло молока. Бувало корови дають молока, як дають, а тепер нема на що дивитися, таке рідке, як вода, ані підсядеться, ані скисне. Газдиня журиться, розпитує людей та й робить, хто що каже: каміне по дорозі збирає, жужлі бере від цигана та й опарником парить, священим на Івана зілєм корову підкурює — а нічого не помагає.

— Ану-ко! — каже раз одна стара жінка (а то було якось перед великоднем).— Як прийде страсний четвер і вернете з церкви, то най ваш чоловік іде до стайні, сяде собі за дверми, а щось вже йому покажеться.

Каже то газдиня чоловікові. Він послухав її і, як прийшов страсний четвер, пішов по відправі в церкві до стайні й сів собі за дверми на стільчику. Сидить, скільки сидить, уже за північ пішло й кури запіяли, але нічого не видів.

Минувся вже великдень, якось та газдиня подибалась знов з тою старенькою жінкою та й розповідає, що чоловік засідав, але нічого не видів.

— Ану-ко! — каже знов вона.— Візьміть та підсідайте на Юря, тоді найбільше відьми шастаються.

Прийшлося на Юря: іде наш газда до стайні, сідає за дверима, чекає. Уже трохи здрімався, аж тут щось зашелестіло. Він сховався, а його гейби заморочило — дивиться, нічого ніде нема, лише під коровою праник лежить.

«Тфу Пек тобі, звідки тут праник узявся? Це вже не на дурно!» гадає собі.

Взяв той праник, проколов у ручці дірку та й повісив під образи. Ледве відступився, а праник прокинувся в куму.

— Ей, куме! — каже вона.— Пустіть мене й нічого нікому не кажіть, а будете мати стілько молока, скільки самі схочете.

Взяв він та й пустив її, нічого нікому не каже й має вам такого молока, що жінка гладунів не може настарчити.

Але на відьмі лишився знак — дірка, що він був зробив в ручці, лишилася у неї в носі. Дивуються не раз люди, звідки у неї дірка у носі взялася? Се-бо уже не без того, аби щось в тому не було? Деякі жінки запримітили, що у неї щось мусить бути на лівий бік обернене: як не хустка, то спідниця, то фартушок або що-будь інше з одежини. Запримітили також, що коли з процесією стануть обходити церкву, то вона ніколи не може три рази церкву обійти, як другі обходять, лише припреться десь до паркана й чекає, аж обійдуть. Сусіди сокотяться, сокотяться її бувало, як вогню.

Одна жінка білила раз у хаті й винесла надвір старе помело. Ні з того, ні з ового прибігає відьма, говорить то одне, то друге, покрутилась та й пішла. Жінка нагадала собі, що кинула надвір нерозв'язане помело, та що не годиться старе помело нерозв'язане кидати. Шукає помела, а за помелом і місце застигло.

— Ого! Щось буде нового! — подумала собі.— Якась певне «відміна» появиться у селі.

Тимчасом відьма видула з помела дитину та й лиш пантрує, де дитина мала вродиться, щоб підміняти. Але люди

пильнуються: доки дитина не хрещена, доти буде світло у хаті горіти, та й жадна жінка, як візьме до себе дитину, не відвернеться до неї задом, бо усі знають, що відьма зараз би тоді дитину підміняла.

Не знала лиш сього одна молода з першою дитиною молодиця, й коли нікого не було в хаті, а коло неї на постелі лежала дитина, вона обернулась до дитини плечима. Дивиться потому до дитини, а то, борони боже! — ніби чоловік, а ніби пес. Голова вам така велика, як добрий гарбуз, а ніжки та ручки цілком такі, як би у пса.

Минає один місяць, врешті піврік,— ба! і рік, і другий, а дитина ні росте, ні розуму не набирає.

— Се ніхто не зробив, лиш Корчиха,— став раз говорити один парубок.

— А ти як знаєш? — питаються його люди.

— Уже не питайте,— я уже знаю.

Коли його раз приперли, він розповів, що як на Івана пас коні в полі, Корчиха голіська, без сорочки, вибігла досвіта в поле, стала росу згортати та й щось до себе говорила.

— Я нащурив уха,— каже він,— а вона говорить: «Людям жентицю, а мені молоко, людям жентицю, а мені молоко». Я лежав у межі і тримав у руках оброкенку *, та як вона каже: «Людям жентицю, а мені молоко», та й згортає до себе росу, я став оброкенкою до себе росу згортати, та й скілько вона скаже: «Людям жентицю, а мені молоко», а я за нею: «Що жичиш собі, най буде мені, а що людям, най буде тобі». Коли другої чи третьої днини, я не гнав коні на пашу, повісив оброкенку у стайні на кілок та й ліг спати. Я сплю, а то все на мене щось цяп-цяп, дивлюся, а з оброкенки молоко тече.

Люди слухали та й покручували головами. «Може, це й не так, а може, і так».

Усі, наприклад, знали, що Корчиха ніколи не могла удержати слуги в хаті. Найметься який, побуде трохи, а далі відправляється. Люди запримітили, що найметься у неї парубок, як буряк, а за якийсь час поблідне, позеленіє та й скорчиться удвоє.

— Багачка, скупа, певне, їсти не дає,— говорили одні, а другі лише між собою переглядались.

---

* Оброкенка — мішок, з якого дають коням їсти (обрік — січка з вівсом).

Лиш якийсь зайда вибув у неї цілий рік, та ще й на другий лишився, але також такий став, гейби тінь чоловіча.

Прийшлося якось раз, іде той слуга до того парубка, що не дав його газдині людям молоко відібрати.

— Коли ти,— каже,— чоловіче, такий, що ти дав собі з моєю газдинею раду й не дав їй людям молока відібрати, може б, ти й мені що порадив?

— А що тобі треба? — питає парубок.

Наймит став розповідати, що на кожний новий місяць газдиня страшно його мучить. Скоро лиш місяць настане, вона встає вночі, візьме мітлу та й положить коло свого чоловіка, з тої мітли прикинеться така зовсім жінка, як вона, а тоді вона бере оброкенку, іде до мене та й закине на голову. Як лиш закине, то я зараз стану конем і лечу з нею через кагля на Лису гору.

— Добре,— каже парубок,— як уже прийде її час, ти прийди до мене, я її вже навчу.

Прийшлося, на новий місяць, кличе наймит парубка.

— Цього дня вже вона буде товктися,— каже до нього,— а я аж дрижу на цілому тілі, як погадаю, яку буду мусив з нею муку витерпіти.

— Не бійся,— каже парубок,— забирай своє манатя та й іди в світ, звідки прийшов, а мене заведи на свою постіль. Я собі вже дам з нею раду.

Наймит так і зробив, забрався світами, а парубка завів на свою постіль.

Парубок поклався на постіль, підоймив руку на голову і ніби спить. Аж чує, відьма встає, бере мітлу, кладе коло свого чоловіка та й іде до нього. Лиш що хотіла закинути на нього оброкенку, а він як не схопиться, як не вирве оброкенку, як не кине їй на шию, а вона як почула оброкенку, то лиш свиснула через комин та й полетіла на Лису гору.

Тут вона каже до нього:

— Ану-ко, злізь, візьми з мене оброкенку та й будемо забавлятись.

Але він не дурний був злазити та й іще оброкенку скидати.

— Ні,— каже,— я вже так буду забавлятись.

Дивиться він, а там якісь ніби фехтуються, тнуться, а все говорять: «Тни, не дітни, тни, не дітни».

Він на то дивиться та й слухає, а врешті, як не ухопить собі шаблю, та й далі межи них. Махає, скільки махає, то в один бік, то в другий, а все каже: «Тни, перетни, тни,

перетни». Шабля, що захопить, то перетне: чи ногу, чи руку чи хвіст з відьми, чи роги у нечистих, аж стали проситись.

— Нічого,— кажуть,— тобі не зробимо, лише не тни нас так дуже.

— Неси мене назад,— каже він, врешті, до кобили.

Вона фукнула з ним угору, що лише вітер засвистав, та й принесла назад додому.

— Чекай-но,— каже парубок,— я тебе так не пущу.

Зліз, але оброкенку не скидає, завів до коваля та й сказав її підкувати, тоді привів назад до її хати та й стягнув оброкенку. Як лише стягнув оброкенку, вона знов прикинулась жінкою, лише на ногах і руках лишилися підкови, та змучена така, що ледве долізла до хати.

Не борзо вона вилизалася та довгий час лежала, а тут і наймита не було коло хати. Кличе вона свою дочку, що була віддана в тому самому селі, щоб її в господарстві порятувала. Дочка робить то одне, то друге, звичайно, дочка, мусить маму послухати, а найбільше роботи має з молоком, нім видоїть, нім процідить, нім позливає.

— Ей, мамо! — каже вона.— У вас такого молока! Чому ви так не зробите, аби й у мене було?

Відьма нічого на те не відповіла, лише казала їй принести з дому грудку масла. Взяла таку саму грудку свою та й насилу, бо була іще слаба, пішла з дочкою на ріку та й кинула своє масло у воду.

— Кидай своє! — каже до дочки.

Кинула й дочка своє та й дивляться — доччине масло як упало, так лежить, а до маминого позлазились де черв'яки, де п'явки, де яке було паскудство, та й за одну хвилину усе масло розхапали.

— От! — каже відьма до дочки.— Видиш, ти трошки маєш, але твоє чисте. Така твоя душа чиста. А мою душу по смерті рознесуть вороги, як моє масло рознесли водяні хробаки. Але що з того, що я то знаю, коли я так вже мушу робити.

За якийсь час відьма вилизалася та й підкови десь поцезали, певне, мала на кочерзі їхати на Лису гору та й там нечисті повідривали.

Нараз ударила велика суша. То було з весною, все аж просило дощу, а то вам аби крапинка. Збіжє пожовкло, траву повипалювало, що худобині нічого в рот ухопити. Кождий журить, бідкує, бо що голодом пахне, то вже не жарт.

Між людьми тільки й бесіди, що то не що інше, лиш якась відьма дощ сперла, а до того той парубок, що видів, як Корчиха молоко росою до себе згортала, видів також раз уночі, як вона у полі лізла на хрест догори ногами.

Що Корчиха була відьмою, люди давно й без того міркували, а вже аби як, то самовита людина не буде лізти на хрест догори ногами.

Рада в раду, але іншого способу нема, лише взяти відьму, зв'язати мізиний палець з великим пальцем від ноги та й кинути в воду.

Зібралась старшина громадська — ідуть до Корчихи. Спершу вони стали ніби оправдуватись та й питались, чого вона поночі у поле ходить та й догори ногами на боже знам'я лізе!

Відьма́ кленеться, на чому світ стоїть, що вона вночі в поле не пішла б навіть, не то на хрест лізла та іще догори ногами.

— Ні,— каже старшина,— то вже недурно було, ходи з нами.

Беруть відьму, ведуть до ріки, вона уся трясеться від страху та аж плаче зі злості та стиду. Ведуть її, але її чоловік вихопився з хати та й побіг хильцем до попа. Став казати, що так і так, така й така річ, смішать мені жінку, кажуть, що дощ заперла, на гвалт витягнули з хати та й ведуть до ріки.

Піп уже не раз чув, що такі слухи розходились про Корчиху, але не міг дозволити на такі забобони. Бере хрест в руки та й іде напроти парафіян.

— Гей, люди! — скричав він.— Схаменіться! Що робите! Без божої волі нема нічого на світі та й нічого бути не може. Се не відьма заперла дощ, але бог вас карає за ваші тяжкі гріхи. Ходіть до церкви, помоліться а бог змилосердиться над вами.

Одні, уздрівши попа, повтікали, другі пішли за ним до церкви, моляться, а відьма, гейби не вона, аж припадає до землі, молиться та б'є поклони. Люди лише з-під ока позирались на таке фальшивство, та коби не піп, то були б її таки на місці убили.

Відьма уздріла, що се не на жарти, та й таки уночі пустила дощ.

— Славити бога за дощик! — говорили люди. Трохи втихомирились та й призабули на пакості відьми.

Але відьма не забула на стид, який їй зробили, та й

задумала помститись. «Коли не вдалось посухою, то почдіть, я зачну собі з морозом! Не вдалось з весни, то вдасться восени».

Прийшлося, перед матками *, відьма пішла до міста, купила чотири нові горшки й наварила в них каші. Скоро вже добре потемніло, вона взяла ці горшки та пішла з ними у поле. Але той парубок, що їздив нею на Лису гору та й видів, як вона на росу збирала й на хрест догори ногами лізла, мав уже на неї добре око. Пасе він коні, аж видить, а відьма щось закопує під межею. Копле вона на одній границі, на другій, на третій, ба! — і на четвертій — досить, що на всі чотири сторони: як сонце сходить, як западає від півночі й полудня.

Скоро вона пішла, він далі на се місце, став відкопувати та й викопав горнець з кашею, іде на друге — витягає другий, іде на третє, на четверте, так витяг усі чотири.

Іде він потому до її хати — усюди темно й тихо — відьма спить. Він взяв сі горшки та закопав під чотири вугли: один горнець під один угол, другий — під другий, так само третій і четвертий, на всі чотири боки, та й чекає ранку, що з того буде?

Прийшлося рано, а то вам як не натягне морозу повну хату, та такого морозу натягло, що ціла хата аж побіліла, а відьма з своїм чоловіком навіки замерзла.

Так загибла відьма, що мусила так жити та й робити, бо в таку вже вродилась годину, а з нею й її чоловік загиб, відай, тому, що обставав за ворожицею.

* Перед матками — 28 серпня і 21 вересня.

ДУША

Психологічний ескіз

— Отсе наш молодий, недавно наданий сотрудник о. Урбанович,— презентувала Савина пані Євгенії молодого, найбільше — двайцяти шести літ чоловіка в духовнім вбраню.

Він був невеликого росту й утлої будови тіла. Хороший не був, та було в його особі щось дуже принадне, особливо звертали увагу його великі, чорні, розумні очі.

— Пані добродійка прибули, здається, на літній сезон. До нас в ту пору стягається багато людей, щоби відітхнути свіжим повітрям нашого напівсільського місточка.

— Властиво хотіла я відвідати своїх, однак не перечу, що вибралася для того в літню пору, щоб перебути міську спеку.

— Вліті по містах справді тяжко видержати.

— А ще у Відні — правдиве пекло.

— Пані добродійка проживають у Відні?

— Так, у Відні.

— Віденська курява далась і мені добре в тямку.

— Так ви, отче, знаєте Відень?

— Я віденський семінарист.

— То ви, певно, останній з того розв'язаного інституту?

— Останній з дому Секєржинських *,— сказав молодий сотрудник веселим тоном.

— З принципіального боку,— говорила дальше пані Євгенія,— се розв'язанє ніби неважне, та в дійсності се варварський замах наших ворогів на вищу освіту руського

* Титул одної повісті Крашевського («Ostatni z domu Siekierzynskich») — цей титул увійшов в поговірку у польської, а за нею і української інтеліґенції в Галичині. *(Прим. автора).*

духовенства, якої воно мусило набиратися в таких центрах, як Відень.

— Зовсім справедливо. Наші вороги підхопили, що питомці, виховані у Відні, все-таки поза мертву теологічну науку захоплювали ширшу освіту, знайомилися з поступовим змаганем науки, з її ідеалами.

— Тепер справді вже не можна буде надіятись ніякої вищої освіти по священиках, вихованих в приватних закладах провінціональних міст.

— Се на те й придумано, щоби виходили аскети, люди без пожитку для власної вітчини,— говорив Урбанович.

В часі тої розмови Євгенія положила на стіл книжку, котру держала в руках, коли Савина впровадила молодого панотця.

О. Урбанович цікаво споглядав на заголовок книжки, котрого здалека не міг відчитати.

— Пані добродійка позволять переглянути? — сказав по хвилі, користаючи з першої довшої павзи в бесіді і протягнув руку по книжку.

— Дуже прошу, я сама належу до тих, що, як бачать книжку, не можуть здержати себе, щоби не переглянути її.

О. Урбанович прудко перевертав картки книжки, причім його очі жадно блищали.

— Ось річ, котру я бажав ще давніше прочитати, та коли виїхав з Відня, ніяк було з чимсь подібним подибатись.

— Се книжка не цілком свіжа й можна її дістати не лиш у кожній книгарні, але й по антикварнях.

— В кождім разі треба грошей,— засміявся молодий чоловік.

— Се ж недороге.

— Як для кого. Я вже, як кандидат до духовного стану, не повідав ніколи мамони, так противної священичому покликаню, а тим менше тепер, коли став священиком.

— Ви без сумніву жонаті?

— Розуміється. Целібат буде вже, здається, доконечним наслідком новійшої школи.

— Тож, видко, ви не мали практичності теперішніх молодих людей, що, вступаючи в зв'язок родинного життя, стараються передовсім запомогти свою касу посагом жінки.

— Противно. Гадаю, що я дав тим доказ великої практичності, бо не шукав грошей, женився без маєтку й так не дознав бодай розчарування, котре так часто трафляється, коли чоловік жениться задля маєтку.

Обоє весело засміялись.

— Коли вам се зробить приємність, то можу позичити вам сю книжку.

— Зробите мені, добродійко, більше як приємність, а правдиву ласку, бо оскільки міркую по тутешніх обставинах, тут не тяжко й зовсім забути читати.

— Бодай, доки я буду, не забудете, бо я привезла з собою ще дещо цікавійше.

Євгенія вичислила кілька новійших книжок. О. Урбанович не знав ані одної з них.

— Принесу вам показати.

Заки о. Урбанович зміг здобутися на чемну формулку, щоб не трудилась, вона встала й пішла до свого покою.

— Незвичайно симпатична жінка,— сказав Урбанович до пані Савини, що, запрезентувавши його Євгенії, лишила їх була самих, а тепер, власне, вернула до покою.

— Однак видко, що житє не все їй усміхаєся. Якийсь сум пробиваєсь в кождім її погляді і руху, хоч ніби весело говорить і сміється,— додав з натиском.

— Житє людське не ллється медом,— відповіла, покивуючи головою, Савина.— Але той смуток, що дійсно, як кажете, пробивається з кожного її погляду і руху, лишився у неї по страті сина, одинокої дитини.

Розмова їх перервалася, бо Євгенія, власне, вернула з книжками й положила їх перед Урбановичем.

О. Урбанович переглянув книжки й завважав жартуючи, що се не конче відповідна лектура для священиків і жінок. Донедавна священики були одинокими провідниками жінок, а тепер жінки потягають їх на бездорожя!

— Видно, що нові течії часу сильнійші, коли жінки потягають за собою сю дійсно колись сильну фалангу,— відповіла тим самим тоном Євгенія.

Урбанович вибрав кілько книжок і попрощався.

Відтоді він часто забігав, і ті його відвідини належали до найприємніших хвиль Євгенії в домі свояків. Вони порушували принципіальні й непринципіальні питаня, а переважно говорили багато про зміст разом прочитаних книжок. Урбанович приходив часом з молоденькою і хорошою жінкою, що так і хапала за серце ангельським поглядом голубих очей. Однак тоді розмова не клеїлась, бо треба було змінювати теми і вибирати такі, щоб і вона могла брати уділ у розмові. Відчував те, мабуть, також і Урбанович, бо найчастійше приходив сам.

Одного разу Євгенія зміркувала, що він мав ніби якесь важнійше діло до неї, і не помилилася.

Коли лишилися самі, що трафлялося часто, він з тайним виразом лиця витягнув з бічної кишені звиток паперу.

— А се що таке цікавеньке приносите мені? — спитала Євгенія.

— Не знаю, чи се буде для вас цікаве. Для мене цікаве буде те, що ви на се скажете?

— Що се?

— Проби мойого пера.

— А! — здивувалась Євгенія і простягнула руку.— Се дійсно цікаве, лишите мені до прочитаня?

— Ні, я сам прочитаю, а ви будете ласкаві сказати, чи то що варто.

Він зачав читати.

Були то короткі ескізи, а в них живо описано прибутя молодого сотрудника на нову посаду в малім місточку і характеристичні епізоди початків нового житя.

Євгенія була порушена. В писаню молодого автора видно було безперечний талант. Та коли автор виразно зажадав, щоб виказала йому похибки, вона завважала, що, може, замало вглибляється в думки й чутя виведених в оповіданю людей.

— Се, власне, мій принцип,— відповів молодий писатель.— Коли хочу писати правду, то можу писати лиш те, що виджу і чую. Тих писателів, що ніби стараються ввійти в душу інших, я вважаю просто брехливими. Чоловік може знати лиш те, що діється в його душі, а не те, що діється в чужій.

— Але ж це, власне, й є головна заслуга таланту. Талант, сказала б я, не що інше, як великий дар проникати в чужі душі.

— Значить, відмовляєте мені таланту?

— Противно, признаю вам його з цілим пересвідченєм. Обсервація у вас дуже вірна, лише не розвито психічної сторони чоловіка, а се, як кажу, вважаю головною прикметою таланту. Поминувши те, ваші ескізи такі хороші, що прийдеться хіба признатися до погляду, що деякі таланти можуть обійтися і без психологічної аналізи.

Відтоді розмови Євгенії з молодим сотрудником зробилися ще щирійші й гарячійші.

— Знову маю вам щось нового прочитати,— сказав одного дня Урбанович, усівши на веранді, де головно резидувала Євгенія.

Він прочитав їй один коротенький ескіз «Душа». Молодого сотрудника будять, щоб ішов до хорого. Він іде і сповідає стареньку жінку, котра робить при нім усний тестамент, відказуючи дітям своє невеличке майно, по чім скоро вмирає. Сотрудник іде на похорон, і тут ведеться бесіда між ним і одним парафіянином. Селянин питає єгомостя: чи то правда, що людська душа йде за своїм похороном? Молодий сотрудник рад би заперечити тому віруваню теоретичними доказами, однак уважає, що се може зле вплинути на практичний бік його «фаху»: ану ж селянин зміркує, що «коли душа чоловіка не бачить, яка парада для неї робиться, то й похорону не треба».

Євгенії се дуже сподобалося. Се був, безперечно, найліпший з усіх його ескізів. Та, проте, вона не могла вдержатися від закиду, що сцена при сконаню жінки оброблена сухо, офіціально, як функція священика, і підхоплена як би з глумливого боку; щоб вже й як не вважати на психологію, то се противиться поважній, а навіть трагічній темі.

— І знов кажете мені описувати душу другого чоловіка, котрої я не можу бачити, бо ніхто єї не бачить,— говорив о. Урбанович.

— Не бачити, а відчувати.

— Чужої душі не відчуваєш,— уперто обстоював при своїм молодий автор. І знов обоє вдалися в гарячу суперечку.

Євгенія доказувала, що коли вже автор не входить в стан душі умираючої людини, то повинен був бодай описати вражінє на присутніх, бо ж така хвиля мусить глибоко вражати всіх єї близьких вже з самих природних причин, коли смерть забирає з-поміж них собі жертву.

— Вже два дні не було у нас о. Урбановича,— завважила раз при сніданю Євгенія.

Савині се також видалося дивним і зараз-таки післала слугу до Урбановичів поспитати, що се таке у них діеся і чому о. Урбанович так довго не був у них? Служниця повернула з недоброю новиною. О. Урбанович лежить у постелі; вночі посилали по лікаря.

— До лиха! Що йому сталося? — воркотів господар дому.— Ще недавно був здоровий, як риба.

— Ну, риб'ячим здоров'єм не конче міг він похвалитися, бо ніколи не мав його багато,— замітила Савина, котра завсігди любила простувати * уваги свойого мужа, до чого сей здавна привик і приймав се за доказ ласки своєї жінки.

— Може би мені піти до него? — завважив знов по хвилі.

— Певно, піди, розвідайся, а потому я піду, як упораюся в хаті.

— Підемо обі,— підхопила Євгенія.— Мені справді немов чогось нестає, коли його не виджу; так якось скоро встигла до него привикнути.

За годину вернув муж, висланий на відвідини, й успокоїв жінок.

Жолудкова недиспозиція, біль голови, лікар не казав вставати з ліжка, та загалом нема нічого небезпечного. Заспокоєні пані вибрались аж по полудні відвідати хорого. Слабість дійсно не показувалася грізною, хоч Урбановичева казала, що вночі було дуже зле. Хорий був майже веселий. З звичайним своїм гумором оповідав про нічні корчі і скаржився на легкий біль в усі.

Євгенія навідувалася майже щогодини, розпитувала про здоров'є хорого. Раз було ліпше, раз гірше, та слабість не змагалася.

Дуже часто приходила сама, чим хорий дуже тішився. Нудно було йому лежати. Лікар казав, що має сильний жолудковий катар, а що в місточку панувала дизентерія, то деякі знайомі боялися і не приходили відвідувати його.

Дві неділі після того, як заслаб о. Урбанович, Євгенія дістала свіжий транспорт книжок з Відня. То були найновійші твори, і вона рада була поділитися тим добром з о. Урбановичем. Несподівані перешкоди дня позволили їй аж вечером вибратися до него.

Було вже коло семої години, але, як звичайно в найдовших літніх днях, надворі було ще ясно. Взявши книжку, котрої зміст видався їй дуже інтересним, і, любуючись чудовим літнім повітрем, зближалася поволі до Урбановичів.

---

* Простувати — спростовувати.

При денному ще майже світлі немило вразив її жовтавий блиск, немов від світла лампи, що пробивалось крізь фіранку щільно прислоненого вікна. Прийшла до хати. Всюди тихо. Увійшла до кухні. Кухня порожня і двері широко отворені.

На середині покою, в котрім лежав хорий, стояла Урбановичева. Вона здавалась зовсім спокійною, та лиш ніби дуже здивованою приходом Євгенії. Дальше стояла служниця і тримала щось в руках, заслонюючи собою хорого.

— Якось я не в пору до вас приходжу,— заговорила Євгенія.

Урбановичева нічого їй не відповіла.

В тій хвилі служниця відвернулася і Євгенія остовпіла.

Хорий ніби лежав, ніби сидів; усі його члени були сильно напружені, так що бачилось, немовби силкувався вилізти з постелі. Лице було бліде і зовсім скривлене, а одно око більше, на верх висаджене, дивилося з перестрахом на те, що діялося вокруг него, ніби питало: чи се дійсно смерть? люта, невмолима смерть?

Житє, яке принесла з собою Євгенія, не могло погодитися зі страшним своїм ворогом — смертю.

— Ні, він ще не вмер! Рятунку! Людей!

Як стояла, так вибігла на вулицю. Вулиця, як на те, була пуста, лиш на скруті майнуло щось, як би тіні трьох мужчин. Євгенія вибігла, що мала сил. Були се справді три знайомі пани.

— Ради бога! Задержіться! О. Урбанович умирає, але ще при житю; біжіть по лікарів, може, буде ще можна урятувати!

Два пани, не розпитуючи більше, побігли стрілою в два противні боки. Третій лишився з Євгенією, хотів щось говорити з нею, розпитувати, але їй було не до того. Завважила, що якраз стоїть перед хатою пані Грамської, доброї знайомої Урбановичів, що жила разом зі своєю старенькою матір'ю.

— Треба їй сказати, щоби пішла до Урбановичевої, а потім побігти додому. Швагер знає родину Урбановичів, най би повідомив кого з родини,— пролетіло через голову Євгенії. Попрощалася з панком і пішла до Грамської.

— Що вам таке сталося? — майже скрикнула Грамська, побачивши Євгенію.

— Ідіть! Ідіть туди! Не лишайте її саму! — говорила

Євгенія, витягнувши руку в сторону улиці, де жили Урбановичі, а рука її дрожала, як лист трепети.

Старенька мати зірвалася з крісла.

— Що? де сталося? — питала перелякана.

Се трохи опам'ятало Євгенію. Взяла Грамську й потягнула до сіней.

— Ідіть до Урбановичів, він, здається, конає, вона сама, лише служниця при ній, а я йду додому, щоби повідомити когось з їх родини.

Коли була вже на вулиці, промайнув легкий фаетон. Вона пізнала в ньому лікаря і здогадалася, що він поїхав до Урбановича. Поміч, отже, для хорого там уже буде; при Урбановичевій буде Грамська, треба було лише скоріше іти додому, щоби повідомити родину.

Та коли Євгенія хотіла прискорити ходу, ноги єї як би приростали до землі. Що се? Чому ноги відмовляють їй послуги і то саме тепер, коли треба рятувати житє чоловіка, мужа жінці, а передовсім талант для рідного краю, котрий без сумніву в него був, а котрий смерть враз з його житєм убиває. О, нещасливий народе, якесь страшне фатуме висить над тобою і забирає всі твої ліпші сили!

Євгенії здавалось, та вість, яку несла, надто переполошить її свояків, тож увійшла вперед до кухні.

— А пані чого такі бліді? — запитала зачудована служниця.

— Нічого, тихо! О. Урбанович дуже слабий, умирає. Боюся, що панові та й пані буде дуже прикро; треба якось поволі заходити.

Однак Савина учула голос Євгенії, вийшла до кухні, а за нею єї муж. Євгенія мусила бути дуже змінена, бо обоє Грамські були більше перелякані єї видом, ніж принесеною звісткою.

— Ходи до покою, відпочинь трохи! Може, нап'єшся води? — побивались обоє.

— Ні, не треба! Мною не журіться, ліпше дайте знати кому з родини Урбановичів, бо єї положенє серед чужих людей справді страшне.

— Коли-бо я не знаю, кого б вона властиво хотіла повідомити, а хоть знаю декого з них особисто, то не знаю добре, де хто з них живе,— говорив муж Савини.

Євгенія побачила, що помилилася у своїх надіях, і рішила, щоб усі троє чимскорійше йшли до Урбановичів.

Там уже застали повну хату людей. Двох лікарів, цирулика, Грамську, кількох мужчин, пань, сусідів міщан, також дяка й паламаря.

Лікарі з цируликом порались коло хорого, даючи щораз нові прикази: то леду, то оцту було їм потрібно, хусток, простирал, склянок і тарелів на п'явки, свіжої води та лід до міхурів і т. ін. Хорий лежав з заверненими очима й хропів. Усі ходили потихо і говорили шепотом. Урбановичева сиділа в другім покою з двома панями, засунувшися в кут, загорнена в грубий шаль, як би серед зими. Вона ціла тряслася, а пані старалися заспокоювати її.

Врешті один із лікарів відступив від хорого, кинувся на фотель в другому покою і опер голову ліктем на стіл.

— А що, нема надії? Що йому властиво є? — питали присутні, обступаючи лікаря.

— Найменшої! Мав поліпа в усі, довший час не чистив, тепер ударило на мозок,— параліч.

— А може би, ще який рятунок? — напирав дехто на другого лікаря.

— Рятунку на таку слабість нема,— відповів сей, здрігаючи плечима.

По якімсь часі лікарі переглянулися та й стали лагодитися до відходу. За ними посунули й інші присутні. Коло хорого порались лише цирулик і паламар.

Час було вже і Савині відходити.

— Ну, ходімо додому,— сказала до Євгенії.— Тут ніхто вже нічого не поможе, а до родини зателеграфує Попович, ми вже з ним про се говорили.

— Ви йдіть, а я тут лишуся,— відповіла Євгенія з твердою постановою.

— Але ж то не на твої нерви проба, Євгеніє,— старалася пересвідчити її Савина.

— Ні, ні! Я не лишу тих людей! Я прийшла тут в найкритичнійшу хвилю: я знаю, що такі хвилини значать, і ся нагода очевидячки наказує мені сплатити людям те, що я їм винна.

Знова кілька осіб відійшло. При хорім лишився лиш один паламар, а коло Урбановичевої сиділи все ще ті дві пані. Попович зблизився до Урбановичевої з папером і олівцем в руках. Вона подала голосно адреси деяких кревних, а між тими й матері мужа. Почувши те, Євгенія ціла здрігнулася і хотіла вийти до сіней. Велике зеркало, що висіло напроти, відбило постіль і цілу стать хорого. Лице його вирівнялося, лише страшна блідість не уступала;

повіки були широко отворені, а порожні остовпілі очі дивились, не бачучи, байдужі на все, що діялось круг него. Розжуджені мухи зачули свою добичу і обсідали бліде лице хорого, а одинокою тепер роботою паламаря було прогонювати їх. І те все мала побачити його мати.

Євгенії застукало в висках, стиснуло в грудях, і вона нервово заплакала. Але швидко втерла слези. Не плакати прийшла вона сюди, а нести поміч! Поміч? Яку поміч? Тут уже людська поміч нічого не вдіє! Хіба би яка надприродна сила, а такої, відай, нема,— думала вона.

Довкола настала глуха тишина. Темна ніч обтулювала цілу хату і прилипала до вікон непрозорою заслоною. Присутні сиділи мовчки, не рухаючися, змучені зворушеннями й пізньою порою. Одна лише Грамська поралась, ходила, прятала щось, замикала, взявши ключі від Урбановичевої.

На горищі щось гуркнуло, гейби хто посунув ногою, і втихло.

— Хтось ходить по поді,— завважила одна з пань.

— Се так завсігди було,—промовила Урбановичева.— Ходило, ходило, прийшло і забирає мого чоловіка.

Потім одна з пань стала розповідати, що як її мама вмирала, то також так ходило щось і гуркало по хаті.

— При смерті батька мого мужа щось також плакало під вікном,— договорила друга.

Розмова на сю тему потяглася дальше, а пані випереджували одна одну в оповіданю страшних прогностиків.

По якімсь часі на поді було чути знов, як би якийсь легкий хід, а потому ніби щось упало з бантини.

Урбановичева скорчилася і звинулася в клубок.

— Се мусить кіт ловити мишей,— сказала Євгенія.

— Але у мене нема кота,— відповіла майже гнівно Урбановичева.

Євгенія замовкла. Загадкові гуркоти вона пояснювала собі коли не котом, то іншим якимсь нічним звіриком, а проте, в такій поважній хвилі вони набирали якогось іншого значіня і сильно потрясали єї нерви.

— Може, добре хто вліз на під, користуючи з загального замішаня,— завважила по хвилі Грамська.

Се видалося і Євгенії найправдоподібнішим, і вона порадила переконатись і піти на під. Грамська взяла свічку

й пішла наперед, за нею поступала Євгенія. Вже були на перших ступенях сходів, коли Грамська задержалася.

— Ідіть, закличте Поповича, бо як се справді який злодюга, то що ми самі з ним зробимо?

Євгенія сповнила розказ. Попович не опирався, та якось нерадо встав і пішов за панями.

— Беріть і паламаря,—командувала дальше Грамська.

На поді не було нікого; і лиш як би на підтвердженя здогадів Євгенії, що се закрався звірок, стояла розкинена купка кукурудзів й іншого зерна, призначеного для курей.

— А що? — запитала Урбановичева разом з двома панями, коли ті четверо зійшли з поду.

— Нічого,— відповів коротко Попович.

Урбановичева загорнулася ще тіснійше в шаль; з очей її товаришок блиснув тріумф. Сей проблеск тріумфу спостеріг і Попович і додав з чутною нетерплячкою в голосі:

— Коли тихо в хаті, то нехай хоч ворона сяде на дах, а здається, що то хтось ходить.

— Ворона або не ворона не кождому чоловікові покажеся,— завважив паламар, стаючи по стороні прихильної до містицизму групи.

Врешті пані, що сиділи при Урбановичевій, почали вибиратися додому. Одна не могла довше лишити самих дібиратися додому. Одна не могла довше лишити самих дітей, друга мала гострого чоловіка й боялася вимівок, що десь так довго пропадає. Лишилися, проте, лиш Євгенія, Грамська, Попович і паламар.

— Що се так чути? — завважив знов по часі паламар, а по його нахиленій голові видко було, що був під вражінем загадочних, таємничих стуків на поді.

По хаті справді розходився якийсь дивний запах, котрий завважили також Євгенія і Попович. Грамська пішла до кухні й поправила в печі. Їй здавалося, що то мусить бути якась недопалена головня.

Тишина, яка наступила по відході обох пань, ще дужче дразнила нерви присутніх. Поповичеві упала з рук сигарничка й Євгенія стрепенулася, як би сталося щось незвичайне. В куті шоборталася миш, і всі з напруженем прислухувалися тому шобортаню. В другім куті цвіркотів сверчок, а на поді знову щось посунулось.

Жінку вмираючого огорнув розпучливий неспокій. Вона щохвилини зривалася, йшла до покою хорого, та не підходила до постелі й, як би переможена страхом, вертала назад на своє місце.

Конаючий все однаково сопів голосно.

Се, видко, найбільше розривало їй душу, бо вибігла нагло до кухні і кинулася зі спазматичним плачем на постіль, міцно затискаючи вуха руками. Грамська потішала її звичайними, банальними в таких разах, фразами, але то ще більше дразнило її.

Євгенія з Поповичем порозумілися очима і стали говорити про зовсім байдужні речі, лиш оскілько можна голосно. Се їм удалося. Нещаслива жінка почала дрімати, западаючи хвилинами в міцний сон, змучена через час слабості мужа безсонницею.

Коли бесіда уривалася, вона раптом будилася. Тоді Євгенія зачинала ходити по хаті, рада вже сама для себе заглушити тяжке сапанє конаючого.

Ах, те сапанє, те сапанє! Воно пригадувало їй щось таке страшне з єї житя, що згладилося лиш завдяки часові, що навчив її настільки володіти своєю душею, аби думати про все інше, а не про те, що найбільше заривало її чутя.

— Ні, ні! — повторяла про себе з вивченою упертістю.— То було не так, то було зовсім інакше!

Паламар часто взивав її і Поповича до хорого без важних причин; видно, що прикро йому було без товариства здорових людей при напів уже неживім чоловіці.

Тогді Євгенія старалася спокійно придивлятися хорому. Та смерть, та страшна смерть, про котру вона не могла думати, зовсім не така страшна, яка лишилася в єї уяві по страті найдорожчої істоти. Та, проте, се порівняне так роздирало єї душу, що вона знову з цілою силою своєї волі мусила відвертати думки, впевнюючи себе, що те, що лежало на дні єї душі, було зовсім щось інше, а не те, що вона тепер бачила перед собою.

Та боротьба змучила її, доводила до одного виразного, сильного бажаня, щоби все те скінчилося якнайскорше. Се бажанє читала вона також на лицях інших, не виймаючи і Урбановичевої. Молода жінка то вставала, то лягала на постіль. Всі єї думки опирались о брата, котрий найскорше з повідомленої родини міг прибути. Щохвилини бігла до вікна, хоть надворі було ще зовсім темно, і допитувалася, котра година?

— Не маєте дрібних? — шепнула Грамська до вуха Євгенії.— Випадало би дати паламареві хоча порцію горівки. Я післала б дівку до найближчого шинку, а тута ні

крейцара дрібного при собі не маю. Сидіти цілу ніч при хорім, то так здається...

Євгенія сягнула вже до кишені, але в тій хвилі прийшло на гадку Грамській, що ліпше наставити самовар, а склянка гербати придасться і Поповичу, котрий також змучився. За часок закипів самовар, Грамська знайшла десь трохи хліба і масла.

Гадка була без сумніву щаслива, бо дійсно гербата якось оживила обох мужчин. Для товариства, чи, може, з фізичної потреби, Грамська налила й собі склянку гербати.

— Ви не будете пити з нами? — запитала Євгенію.

Євгенія здрігнулася. Противно й дивно їй було не те, що вони їли, але те, що люди взагалі їдять.

Хорий щораз більше ослабав. Конвульсії, здавалось, слабшали; він дихав свобіднійше й водив очима, як би шукав когось.

— Тут нéма ніякого святого образка, тому вони так розглядаються і не можуть вмерти. Принесіть який святий образок або хрест,— казав паламар до Євгенії.

Самостійна думка в Євгенії так уже слабо функціонувала, що вона зовсім піддалася волі паламаря. Вийшла до другого покою і розглянулася по стінах, чи нема якого святого образка. Побачила матір божу і хотіла здіймати, але руки так сильно дрожали, що Грамська мусила її виручити.

Тяжкий віддих конаючого утихав; заповідано близький кінець. Євгенія чула, що нерви єї болюче напружені і що вони ще більше розстроятся, заким наступить удар трагічного акорду.

Дніло.

Урбановичева вийшла до сіней, бо здавалося їй, що брат над'їхав. За нею пішла Грамська, котра все журилася, що нема нікого з родини.

— Що вдіємо, коли кінець наступить скорше, заким хто приїде?

Євгенія сиділа безсильно, зі спущеними на коліна руками. Попович уперто дивився в посинілі шиби вікна, від котрих блідо і прикро відбивалося жовте світло закопченої лампи.

Через отворені знадвору двері доходив рівний голос Грамської і нервовий, неспокійний, перериваний плачем,

Урбановичевої. На подвір'ї піяв когут довгим писклявим криком, а десь далеко брехали пси...

На порозі появилася висока постать паламаря. Попович відвернувся від вікна. Євгенія кинула довгий погляд питаня.

— Уже по всьому,— сказав паламар майже шепотом.

Євгенія схопилася на рівні ноги, однак Попович випередив її і кинувся до кімнати умершого.

Тяжке конанє змінилося в образ тихого, спокійного сну. Однак було в нім щось таке могуче й велике, що прохожі станули коло порога й не сміли поступити дальше.

По часі Попович поступив кілька кроків наперед і перехрестився. Євгенії як би щось піднесло руки, і вона мимохіть по свому обряду перехрестилася три рази.

— Що тепер будемо робити? — заговорила за нею Грамська.— Брат ще не приїхав.

Євгенія сильно обурилася в душі. Ся буденна жура була зовсім суперечна з тим, що в цілій величі і грозі стояло тепер перед нею. Вона вперла очі в кусень стелі, від котрої місцями відлітало вапно; однак могла виразно зазначити фігуру легкої, прозорої хмарки, що підносилася вгору над умершим, немовби ломилася і пропадала поволі. Треба було ще хвилі, одної хвилі, щоби те, що вона бачила, спокійно знялося вгору й відлетіло.

Голосний плач Урбановичевої відбився о єї уха і геїби зі сну пробудив її.

Попович і Грамська стали радитися, що робити з Урбановичевою. Не можна було лишити бідну жінку при перших обслугах померщого. Євгенія німо прислухувалася їм, бо думка єї все ще була зайнята чим іншим. Врешті Грамська рішила, щоби Євгенія завела Урбановичеву до неї і лишила під опікою матері.

Нелегко то було виконати. Нещаслива жінка сильно опиралася, і треба було довгого часу, заки вдалось її намовити до того.

Врешті Євгенія завела її. Старенька мати Грамської, побачивши Урбановичеву, здогадалася, що вже по всему, обняла її і поцілувала в чоло з очевидним поважанєм для її смутку. Євгенія сіла тяжко утомлена. Тут не мала вона що більше робити; попрощалася й пішла додому.

Хороший ранок грав чудово прозорим промінєм блискучого сонця, що виповзло на край овида, прикрите до

половини червоною хмаркою, розливало по небі яркі смуги, золотило доми і промінистою пурпурою обливало вершки гір, що вінком окружали місточко. Місто оживало по нічному відпочинку, отворились вікна і двері, на вулиці показувались люди. Повітрє було лагідне, хоть заносило холодом і вогкістю роси.

Свіжість ранку очутила єї і отрясала вражінє сеї страшної ночі. Що се було? Що вона бачила? Чи се правда, що вона шукала нічних страхів, здоймала святі образи, хрестилася? Чи се правда, що то все діялося задля него, Урбановича, котрого нема вже між живими?

В тому, що пережила сеї ночі, мала важкий доказ, що смерть чоловіка є щось таке високо трагічне, що не можна єї так легко брати, як брав єї колись Урбанович у своїй «Душі».

Але ж кому вона се розкаже? Адже ж, власне, той найновійший єї доказ сповнився на тім, з ким вона якраз про те сперечалася.

Чи се також не трагізм?

Їй напливали на пам'ять ще інші подробиці сумного факту. Нагадала, як хрестився блідий Попович. Які чутя проймали його в ту пору? Чи ті його чутя були подібні до тих, яких дізнавала вона? При першій нагоді вона постановила розпитати його про се.

Нагода скоро надійшла.

— Чи я хрестився? — питав здивовано Попович.— Я зовсім собі того не пригадую.

Євгенія не могла зміркувати, чи він говорив щиро, чи тільки вдавав вільнодумця.

Wondershare PDFelement

РОЖА

Нарис

— Ха-ха-ха! — лунало довгою вулицею просторого села від срібного дівочого сміху.

Сонце заходило вже на ніч, лишаючи за собою червоні гори хмар з позолоченими вершками і глибокими, повирізуваними зубами. В червоній тіні немов купалося ціле село, довга вулиця й гурток дівчат, що йшли з кужілями в руках, голосно сміялися й весело перекидалися словами.

— Ото ти! Анна рада буде, що тільки дівок іде до неї на вечерниці.

— Чи то їй новина? У неї все багато дівок на вечерницях!

— Та-бо до неї й найбільше парубків сходиться.

— То правда: у нікого ніколи нема тілько парубків на вечерницях, що у неї.

— Певне, любисток варить та й дає їм пити.

— Ат говорите, якби справді парубки задля неї приходили! Не мали би за ким ходити, та за такою старою бабою! — сказала висока, білява дівка.

— А чому ж ходять?

— Ходять задля дівок, що до неї сходяться.

— Коли-бо не раз парубки волять ходити за бабами, а на дівок і дивитися не хотять.

— Є такі дівки, що за ними не ходять, а є й такі, що ходять.

Вона йшла рівно і сміливо, очі її весело блищали, а з-під червоної платини висіли довгі, русі, у червоних биндах коси.

Блакитні гори хмар укрилися як би сивим туманом диму. Сивий сумрак стелився селом і плив, гейби ріка, довгою вулицею.

На воротах стояли дві жінки.

— Ого! Вже десь біжить на вечерниці Лукіянова Марина,— завважала кума Михайлиха до куми Процихи.

— Бабі ще ноги не застигли, а внука уже на танці жене!

— Або їй баба в голові? Їй коби парубки та гульки.

— А водить вона їх, водить! Ні одного, відай, нема в селі, аби за нею не ходив!

— Дай боже, аби їй то на добре вийшло!

— Як собі постелить, так ся виспить!

— Господоньку святий! та й маму має!

— Кажім, що кажім, а з такої мами шкіру дерти б!

— Говоріть ви, кумо, своє, а я вам кажу, що Лукіяниха ще гонориться, що таку полетущу доньку має. Якось мені самій казала, що якби її Марину ланцом прив'язав, то урвалася б та й пішла б на танці.

— Гей, гей!

Щось шепоче вулицею. То вітер жене низом, зриває китиці бодяків, розсіває їх легким пухом, перебирає попід плоти вершками кропиви і хитає довгим гілєм верб, що стоять по обох боках вулиці, ніби щось розмірковуючи у своїх великих головах. На темній блакиті блиснула звізда, як дівчина, що вибігла за ворота й виглядає милого.

Ось і він... Тихо з-за гір скрадається ясний, веселий, виплив на чисту блакить, а з ним усе засяло, зраділо. Горби, дерева, хати, ніби прибралися у дорогі, сріблом шиті убори й весело сміялися.

Сиві, чорні хмари збилися в густі клуби і, як зависні баби, підслухували любу розмову закоханої пари. Заздрів то збиточний вітер, пігнав за ними легким посвистом і розбивав на кусні чорні боввани.

І знов спустився на землю, дунув довгою вулицею, потряс вербами, зашелестів бур'яном, і торгав, і підносив криси високих капелюхів та розгортав поли одежі парубків, що йшли вулицею.

— Щось вітер нині розігрався,— сказав один парубок, придержуючи капелюха на голові.

— Справді розігрався, жене вулицею, аж порохом мете!

— Може, він де зговорився з якою дівчиною, та й квапиться на вечерниці.

— І спішно йому, нема що казати: усе наперед вириває.

— Відай, і між нами є такі,— завважав інший парубок.

Усі голосно засміялися. Не сміявся лиш один, що йшов на самім переді. Хмуро насупив брови і знехотя перекинув сердак з одного плеча на друге.

— Не знати, чи буде у Анни Марина Лукіянова? — кинув знов по часі один з парубків, і знов усі зареготалися.

— Хто найдовше за нею ходив, той найліпше буде знати,— промовив, нарешті, хмурий парубок і зиркнув боком на невеличкого сухорлявого товариша, що йшов побіч него.

— Ходив, доки ходив, а тепер най чорт за нею ходить, я, певне, не буду такий дурний,— відгризався сухорлявий.

— Лиш не зарікайся, не зарікайся, бо ми й таких виділи,— кепкували парубки.

— Хто не хоче, то най не зарікається, а я можу заречися, мені вже доста того! Вона знає лиш кождого за ніс водити! Зразу прикидається, що ніби любить, а потому на сміх підоймає!

— Тепер так говориш, а що було, як Василь задля того хотів її з танцю виганяти? Чи не ти бився з ним?

— Бився, бо ще її тоді не був добре визнав, а тепер добре вже її знаю.

— Ти гадав, що будеш найліпший, а то ліпші найшлися,— посмішкувалися деякі, зиркаючи на парубка, що все з насупленими бровами йшов на самім переді, а хороше його лице ще більше насупилося.

Вулиця кінчилася. Хмурий парубок ненадійно обернувся до товаришів і затиснув кулаки.

— Слухайте,— сказав він придушеним голосом.— Нема тут між нами, відай, ні одного, аби за Лукіяновою Мариною не ходив та й аби вона його в дурні не пошила. Не шкодило би і їй притерти носа й показати, що ніхто не є її дурнем.

Парубки нащурили вуха.

— Зробім раз так,— говорив далі парубок,— щоби сегоднішнього вечера ні один з нас не говорив до неї і чинився, буцімто її нема між нами.

— Добре каже,— підхопив сухорлявий.

— Стрібуймо, ніщо не шкодить,— завважали інші.

— Стрібуймо, а будемо видіти, що з того вийде,— притакувала решта парубків.

Вони доходили до хати, що стояла край дороги на самім кінці села. Хата була велика, з комином, побита гонтами, але гонти були місцями пообдирані, а стіни світили до місяця облупаною глиною. Стара, дуплява грушка широко розкладала довге гіле, а до неї тулилися купи розвіяного вітром лабузу.

Стодола стояла нароствір, двері від колешні упали на землю, а при воротах гойдав вітер відорваною латою. Був статок, лиш не було кому про него дбати. Газда вмер, а газдиня байдуже, не розшибалася. «Доста вже напрацювалася та світа божого не бачила», говорила не раз вдова. Чоловік був добрий газда, але лотока *, держав її в руках. Коли вмер, удова гуляла, справляла вечерниці, поїла парубків, а про газдівство не дбала.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Добрий вечір! — вигукували парубки, входячи до хати.

— Навіки слава, дякувать за слово добре! — відповідали весело дівки.

— Просимо ближче,— припрошувала газдиня.

— Не просіть так дуже, бо не знати, чи всі нам тут будуть раді!

— От як, згонорилися! Хотять, аби дівки самі їм на шию вішалися. Де є дівки, щоби не раді були парубкам.

— Гадаєте, що всі дівки так, як ви, Анно,— бризнула словом Марина.

Дівки засміялися, а парубки ніби не чули того.

— Або що: неправда? Скажіть, що неправда! А хто вам то повірить,— відгризалася Анна.

— От! Се раз Анна, от! Баба сім миль із-за пекла, все ріже в очі,— підлещувалися парубки.

— Як свій свого вихвалює,— вмішалася знов Марина.— Але що правда, то правда,— притакували дівки, сміючись. Але парубки знов чинилися так, буцімто й не чули.

— Не ваша правда, а моя,— обставала при своїм Анна вперто.

Лотока — кажуть про чоловіка суворого, твердого.

Wondershare PDFelement

— Так і є, Аннина правда все наверху,— договорювали парубки.

— Се справді так є, але сідайте, чого стоїте,— припрошувала газдиня.

— Дякувать, най все добре сідає, постоїмо!

— Може, більші повиростаєте,— посміювалися дівки.

— Уже кому-кому, а Петрові не шкодило б трохи підрости,— докинула знов Марина, зиркаючи з-під ока на сухорлявого парубка.

Петро удав, що немовби не лише не чує, що вона говорить, але й не видить її.

Нарешті парубки розгостилися, позасідали коло дівок, сміються, жартують, а на Марину ні один ані оком не поведе. Почнеся яка бесіда, а Марина вмішаєся, то всі нараз затихнуть, зажартує, то дівки сміються, а парубок жаден і вусом не рушить.

«Що їм сталося? Поглухли чи який інший припадок на них вийшов», думала зневажена дівчина; з гнівом відвернула очі від цілої компанії і вдивилася в шиби вікна.

Надворі було темно, вітер заводив якусь сумну пісню, шелестів у купах лабузу, а стара грушка тужно поскрипувала.

Марина в одно дивилася в чорні шиби вікна, в серці кипіла злість, у голові крутилися якісь темні, пірвані думки, шуміли крильми диких птахів.

— Коби хоть чорт прийшов та й заговорив до мене! — подумала вона з серцем.

«Коби хоч чорт», свиснув вітер, затряс вікнами, завив диким стогоном, загудів у комині і з лускотом отворив двері.

— Тьфу! пек тобі! — жахнулися майже всі в хаті.

— Запирайте двері! — крикнула газдиня

Але двері як отворилися, так самі з лускотом заперлися, лише щось по хаті зашуміло, а стара грушка жалібно застогнала...

Марина дивиться: коло неї станув такий гарний панич, що аж очі забула. Високий, стрункий, у короткім кабатику і маленькім з пером капелюшку. Волосе у него чорне, як у ворона, а очі гейби чорним огнем горіли.

Він сів коло неї, говорить, жартує. Вона й собі жартує, сміється, рада, що має з ким забавлятися.

— До кого ти говориш? До кого сміешся? — питала Анна.

Марина здвигнула плечима.

— Справді, до кого ти говориш? — питали дівки.

— Чи вам очі повилазили, що не видите панича? — відповіла сердито Марина.

— Панича? Якого панича?

Усі подивилися по собі.

Марина нічого вже більше не відповіла. Що вони всі її обходять. Панич гарний, веселий, чимраз ближче присувається, обіймає, сміється. і шепче до вуха любі, солодкі слова.

Кров переливається їй у жилах, б'є в висках, заливає невисказаною втіхою серце.

А він шепче стиха:

— Будь моя а будеш панею, всі тобі кланятися будуть, у шовках будеш ходити, поїздом їздити, на пухах спати, у всякім добрі упливати, від золота-срібла блищати.

Вона ніби не слухає, соромиться, відвертаєся; він хапає її за руку й закладає на палець золотий перстінь.

Вона відвернула якось руку, а веретено упало на землю. Зігнулася по веретено — аж глип! — і вся застигла... Глипнула ще раз, а у панича кінські копита.

— Ох! Я нещаслива! — крикнула не своїм голосом, схопилася та й просто у двері...

На воротах забігли їй парубки дорогу й хотіли задержати, але вирвалася насилу й бігом полетіла вулицею.

Хустка їй спала з голови, сорочка розчінькалася, а довгі коси розпліталися в бігу; а він летить за нею, тупотить кінськими копитами, та й питає роздираючим вуха свистом:

— Чому, чому не хочеш мене?

Вона була така легка, що не шукала дверей, а влетіла вікном до хати. Шиби за нею задзенькотіли, а з руки полилася кров.

З тяжким стогоном кинулася в кут хати й затулила вуха, аби не чути страшного свисту:

— Чому, чому не хочеш мене?

Якась темна, густа мрака обгорнула її непрозорим туманом, збивалася вгору, то повзала чорними, страшними бовванами. Якийсь чоловік, ніби її батько, б'ється по полах руками, та вона не може його пізнати, хоть як придивляється, хоч як протирає очі.

Wondershare PDFelement

Руки її пооббивані шматами, на фартусі червоні каплі крові, в голові горить, у вухах шумить, у грудях пече. Чорна, люта мара обхопила її довгими кігтями, гейби гадюками, давить і душить за шию.

Розірвалися шнурки коралів, посипалися по землі і змішалися з сльозами матері, що, як горох, падали на землю й котилися по ній.

Велика, груба коралина блиснула срібним кільцем. Ні, то не коралина, то перстінь, що панич хотів їй на палець закласти. Він і тепер стоїть коло неї, прошибає її полум'ям своїх очей, скрегоче білими зубами, просить, грозить, питає:

— Чому, чому не хочеш мене?

Насилу відіпхнула його від себе й затулила вуха, аби не чути прошибаючого душу голосу, що знов тепер знижувався до тихого шепоту:

— Чому, чому не хочеш мене?

В розпуці ломила руки, рвала волосє, дерла на собі одежу. Утомлена, припала конець стола. Коло неї мати кладе її на голову вінок, на столі стоїть зелене деревце, заквітчане червоною калиною,— дівчата співають:

Та як єго та й рубано — дзвеніло,
Та як єго та й спускано — шуміло.

І летить воно, і шумить, і дзвенить на старій на горбку дзвініці. Бабу несуть до церкви; церков валиться, хитається, спадають хрести.

З самого вершка упав хрест і поцілив її в голову. Люде підносять єго, цілують, дають і їй цілувати.

Вона з криком відвернулася і сплюнула. На чолі у неї виступили каплі зимного поту, в жилах переливаєся розтоплене олово й розпирає груди. Перед очима кровава пляма, люди не люди, а якісь звірі з розжертими пащеками, розпаленими язиками, а довкола глухий шум, ропіт, дивний помішаний гамір:

— Приступило, приступило, приступило!

І знов як би каменем приложив їй голову, й нічого більше не чула, не виділа, лише тяжко хропіла, а з грудей вирівалися страшні, незрозумілі слова.

Прокинулася.

Грає музика, дівчата і хлопці збираються на вечерниці. Ось там приперта до лавиці куделя; веретено пряде, крутиться, клубок з пряжею звиваєся.

— Чекайте, чекайте, і я йду з вами,— говорить щось її голосом, а тут і він уже стоїть і кличе її за собою.

— Ні! Не дочекаєш того!

Вона ухопила клубок і кинула за ним. Клубок скочив і впав у кишеню його короткого кабатика.

Свиснуло вітром, нитка крутиться, біжить, протягаєся, а вона за ниткою. Перекидаєся через плоти, хати, перелази, перескакує глибокі яруги, стелиться крутими стежками, летить манівцями.

А чим дальше, тим нитка скорше торочиться, біжить, обсновує якісь дерева, хрести, могили.

Коло одної могили щось шуркнуло в прогалину, земля застогнала, облаки захиталися, загуділо громами. Вона хотіла ударити п'ятою в щілину, але вітер ухопив її і поніс з шумом якимись безконечними стернями, очеретами, темними лісами.

Вітер жене, шумить, вона біжить не оглядаючися і не доторкаючися землі. За нею троскіт, гук, падуть громи, заводять сови, крякають ворони, тарахкотять колеса, кидає камінєм і тупотить кінськими копитами.

Лиснуло озером і понесло її понад блискучі шиби. Вода чиста, як сльоза, хвилює срібними хвилями. На самій середині чоловік по шию в воді; вода наливаєся йому до рота, а він усе кричить: «Пити, пити!»

Надармо протягає до него руки,— вітер подув і поніс її далі незмірєними оком облогами. Трава стелиться буйною зеленю, а там вівці блеють з голоду, а в повітрі літають страчуки і просять хреста.

Заклекотіло болото, стогне багно, а з-під него чути, як мужик воли поганяє, а дзвони дзвонять як на великдень.

І знов усе щезло, густий туман наляг довкола. Над нею і під нею чути зітханя, плачі, войки та й грімкий тупіт кінських копит...

Далеко під темним лісом блиснула звізда. Майже без духу дівчина добувала останніх сил, аби добігти до блискучого сяйва.

Вітер пустився низом і летів, як шалений. Корчі глогу і терня шарпали її волосє, дерли лице, калічили руки й ноги.

Але най дреся біле тіло, най тече кров. У неї лише одна гадка, одно бажане: дістатися на ясну звізду.

Тупіт кінських копит був уже за нею, коли допала до сіяючої золотим блиском звізди...

То була зовсім порожня хата, лише мертвець лежав на лавці. В головах мерця горіли свічки, а на стіні висів образ матері божої.

Мати божа ціла в золоті, два ангели тримали пишну корону, інші трубили в облаках, а вона піднесла високо руки, розложила широко свої пресвяті ризи, під котрі ховалися святці й угодники божі.

— Ходи й ти тут,— сказала мати божа до дівчини, що ледво переводила дух.

Марина притулилася до стіни, а мати божа закрила її своєю прозорою шатою.

На порозі тріснуло кінським копитом, мигнуло полум'я розжевріли очей. Іскри розсипались по хаті, розліталися на всі боки, лише темніли й гасли, як доходили до золотої шати цариці неба.

Дикий крик затряс вуглами хати, затріщав дах, поламалися свічки, а труп піднісся з лавиці.

— Шукай і ти її! — заверещав він на мерця.

І пішов шалений, пекольний танець по хаті. Товклися по всіх кутах, човгалися по землі, дерлися по стінах, переглядали кожду пилину пороху, заглядали в кожду щілину.

А що раз перейшли, то зачинали вдруге, втрете, без кінця й втоми.

Нараз зачала находити на них якась неміч, але се ще більше дразнило їх, і вони ще з більшою злістю товклися і шукали схованої дівчини...

Минула північ.

Когут ударив крилами й запіяв. Скажений регіт завмер на устах чорта, він захитався і розіллявся смердячою мазею, а труп упав у ту мазь надпсованим своїм тілом...

— Виходи! — сказала тоді до дівчини цариця небесна.

Тремтячи, як лист трепети, стала Марина перед лицем богородиці.

— Не бійся! — каже мати божа.— Він уже стратив над тобою силу, але коли раз мав приступ до твоєї душі, то вона вже не буде спасена.

Як зламана лелія, упала дівчина на землю і з плачем просить матінку божу, аби помилувала її:

— Не відвертай від мене, мати божа, пречистого твого лиця,— молила вона.— А коли мала я у серці пиху чорта, то той гріх спокутую житем і смертю моєю: лише най буду при тобі, матінко свята!

Дивним, чудовим блеском засіяло лице цариці неба.

Промінем тих блесків задрожали тіні, загоріли зорі, сонцем зайснів світ.

«Житем і смертю хочеш мені служити, бідна дитино землі!» задунав голос богородиці серед небесної тиші.

«Житем і смертю», понеслося луною в безконечний простір світа. «Житем і смертю», заспівали всі ангели на небі, заграли всі дзвони на цілій землі, а мати божа приказувала:

— Іди до тих, що тебе породили, проси, аби живцем тебе у трумну поклали та й у широкім полі на розстайній дорозі поховали.

Серед широкого поля стоїть висока могила, а під нею біла, як сніг, рожева, як цвіт, спить молода дівчина.

Зі зложеними навхрест руками, у золотім вінку, з розплетеними, довгими русими косами спить вона твердим, непробудженим сном.

Не чує ні співів, ні музики, не збудить її з твердого сну гарячий поцілуй коханця, не відновлять сльози матері. В обіймах сирої землиці, під білим покривалом легкого пуху спить вона непробуджено.

І спить вона серед німої тишини, лише куряви дрібних, кришталевих голок, ніби сонні привиди, перебігають широкі простори, летять білим туманом аж попід далекі сині гори, попід укрите мракою село...

Кинуло з неба снопом теплого проміня, ринулася земля, повела довкола сонним оком, і біле сяйво мраки розвіялося від теплого духу сонця.

Сплинули води брудними потічками, прилетіли бузьки з далеких країв, закувала зозуля у зеленім гаю, задзвеніли жайворонки понад пахучими від зелені межами.

На високій могилі, у головах дівчини, виринула червона галузка з дрібними зеленими листками й розрослася у корч полевої рожі.

І росте вона сама, одинока, під скляною банею чистої блакиті.

Ніде ні живої душі, лише сонце дивиться ясним оком понад засновані золотом поля, понад зелені ниви, понад молоде буйне колосе.

«А рожа росте, розростаєся».

Тихенько співають пісні полеві комахи у буйній шовковій траві. Виповзне з-під грудки зелена ящірка, протяг-

неся до теплого проміня, забринить комар, затріпоче крильцем метелик, присяде, подумає, та й пурхне у широкий простір.

«А рожа росте, розростається, легеньким цвітом обсипається».

Дощик її змиє, вітер обсушить мокрі листочки, розчеше довгі, тонкі галузки, обтрясе дрожачу сльозу ранньої роси.

А вона підносить високо тужні, бліді цвіточки й дивиться далеко, поза ясне сонце й синю блакить.

ЧУДОВИЩЕ

Казка народна

Тихо та й темно на світі божому. Ніч лягла на землю та й вкрилась великою, чорною плахтою, з-під котрої виставали якісь страшні, темні мари. Одні пнуться високо, неба досягають, другі зігнулися удвоє або причакли до землі, як би на кого засідали, інші знов ніби зібралися на тайну нараду та й хильцем розбігались.

За днини вони виглядали інакше. То були хати, стодоли, стоси, обороги, сади, верби, тополі та й придорожні хрести невеличкого подільського сільця. Але тепер всі вони перемінилися, стали якимись грізними постатями, що аж в душі від їх виду завмирає та й дрож переходить тілом.

В одному кінці бухало, ніби розтертим у вогні порохом, і здавалося, що розлючена змія кидає ніздрями стовпи ясних іскор, хропить, сопе та й клацає зубами.

Нараз отворилися двері низенької, припалої до землі ковальської кузні і бухнуло ще жевріймим огнем, як би в пащі розжертого звіря.

Великий ковальський міх роздував розжарене вугіле, кидав довкола червоним полум'єм і обливав стоячого з клевцем коваля, що з розгоном підносив та й спускав його на вбите в дубовий ковбок кувало. Вокруг стояли колеса, плуги, драбини, борони, а поміж гим штики, коси, сокири непевно миготіли блеском роз'яреного вогню.

На деяких з тих знарядів сиділи люде, газди й парубки з села. Всіх очі були вліплені в окопчену, як смола, стіну і сміялися до розпуку.

Із-за червоного полум'я показовалася довга, витягнена

стать, великі, голі, зубаті крила стриміли догори, кудлата голова кінчилася гострою, гейби у цапа, борідкою.

— Ади! Ади! — мішалися різні голоси.— Які вилазять йому роги, які криві очі та й хвіст як смішно закручений! А бодай того коваля, де він єму так придивився! Крила зовсім як у лелека. А нігті як? Ха-ха-ха! Та й кінські копита, бігме, кінські копита має,— договорювали сміючись люде.

— А може би єму ще більше крильця закрутити, чубок поправити,— приговорював сам коваль, кинув клевець, узяв заострений зубок борони та й став ним дерти по стіні. З-під зубка виходили здорові, білі риси.

Уже газди повідходили, а коваль все ще стояв при стіні та й рив зубком. То чуприну ще більше розчухрує, то брови піднесе, то щось коло губ закроїть, через що чорт іще більше вишкірить зуби.

Та коли покропив огонь водою та й змучений протягнувся на постелі, аби відпочити, промовив чорт до него: «Що я тобі винен, що ти мене такого поганого змалював? Тепер скоро хто прийде до кузні, то лише з мене кепкує, а ти ще добагаєш: то крила викручуєш, то зуби вишкірюєш. Де ти справді мене такого видів, що такого смішного та поганого людям показуєш, та й за що так збиткуєшся?!»

Коваль сам не знав, де він єго такого видів; він якимсь таким зродився в єго душі та й такого змалював.

А приходила єму найбільше та охота тоді, коли напився горівки, котру сам чорт єму піддавав.

Ковальство — тяжка робота, бити клевцем цілий день — то не жарт, тож коваль все собі тримає пляшинку горівки, потягне вряди-годи, трохи покріпиться, та й знов до роботи береся.

Хоч він з горівки ніколи не випускався, все-таки трапляло́ся, що в горлі висхне, заки сам до корчми зможе піти або кого післати, а часом і жид не хоче дати, заким грош на стіл не покладе.

«Ох! Коби-то мені, як лиш очі отворю, пляшка горівки на столі», думає не раз коваль про себе та й зітхне глибоко.

Аж одного ранку дивиться він, а перед ним стоїть на столі пляшка горівки Він так утішився, що таки відразу, не роздумуючи, вихилив цілу пляшку нараз. Другої днини так само, третьої знов пляшка з горівкою на столі.

«Відки та горівка може братись?» подумає не раз коваль та й чогось здрогнеся, відсуне пляшку та й береся до ковала.

Але що ударить клевцем, то зиркне на пляшку; а вона стоїть, як стояла: через біле скло видко горівку чисту, як слеза, а таку пахнючу, що коваль лише ніс підносить та й нюхає, аби якнайбільше втягнути в себе милого запаху. Аж не втерпить, ухопить за пляшку, та лиш сухе дно лишиться. І чує, як чортівський напиток ходить по жилах, кров розгрівається, б'є в висках, якась страшна стать виринає перед єго уявою, спочатку десь далеко, ніби із-за густої хмари, а потому все ближче, яснійше, аж так близько, так ясно, що він кине клевець, ухопить який-будь острий кусень зеліза та й зачне пороти по стіні, а з-під зеліза чимраз виразнійше відзначувалися форми й закрої страшного чудовища, котре люде чортом називали.

Слава про єго штуку розносилася геть по селу. Чи мав хто яку требу, чи не мав, ішов до кузні, аби на чорта подивитися. Забіжить яка цікава молодиця, та як узрить таке чудовище, то лиш очі відверне. «Коби, не дай боже, не задивитися»*. Прилізе стара баба, та аж стрясеся, та й зачне хреститися, аби до неї приступу не мав; а що дівчата, то цілими гурмами бігають до ковалевої кузні та з чорта вже так сміються, що влізеся.

«Який страшний та поганий, які смішні у него очі, які криві брови! А руки, як у старого злодія! А пазурі як простер! Та й кінськими копитами притупує, гейби танцював. От! Се раз парубок, нема що казати! Не жаль подивитися та й у танець піти!»

Чорт тілько чекає, аби сам з одним ковалем лишився, та й далі знов до него:

«Поганий ти чоловік! Малюєш ти мене поганого, а ти не красший від мене! Я тобі добре роблю, даю тобі, що тобі наймилійше, а ти так зі мною поступаєш, так відплачуєшся! А до церкви ходиш, слухаєш слів святих євангелістів, що кажуть хліб за каміня віддавати, а ти за моє добро смішиш мене та й поганиш перед людьми! А що вони тобі доброго роблять, тоті люде? Працюєш, тягнеш міхом, товчеш клевцем, що аж духу в тобі нестає, та ледве з голоду між ними не згинеш. Чи ти їх не знаєш? Не знаєш, яка то погань, яка мерзість? Ти моєю горівкою розгріваєш серце, розгониш журливі думки, а за те мене сміхом пускаєш? Знаєш, як люблю залицятись до молодиць, а ти мене їм

* В деяких селах Галичини ще й досі є таке повір'я, що коли вагітна жінка «задивиться» на якесь чудовище, то дитина в неї вродиться подібна до нього.

такого показав, що вони очі від мене відвертають. Аби-м тепер і найкрасшим хлопцем прикинувся, то ніяка дівка не схоче мене, коли знає, що я кінські копита маю! А ти знаєш, як то мене болить, як дразнить, коли яка стара баба зачне колоти хрестом; а чим вона красша, чим ліпша від мене?»

«Може, се і правда», гадає коваль та все-таки не може повздержатися, аби не доповнити чортівську стать. Щось горіло в єго голові, кипіло в серці й рвалось якось неперепертою потребою об'явити явно те, що таїлося в єго натурі. Чим більше він прикладався до своєї роботи, тим більше якась туга притягала єго до неї і потужним жаром будила чимраз більше уподобанє, що грало усіма звуками єго душі, ставалось ударом серця, кружало в єго жилах.

Не раз стоїть так довго та й дивиться на свій твір, аж він набере житя, зачне кивати головою, розмахувати руками й лаятися:

«І знов ти мене дразнив, знов підчеркував, аби мене поганійшим та й страшнійшим зробити! Спам'ятайся, чоловіче! Ні користі тобі з того, ні добра, лиш якась злобна втіха, а мені кривда».

Часом ковалеві жаль зробиться чорта. Може, він справді не такий лихий, страшний та чорний, як він єго змалював? Але тогді ще більше охота єго розбирає, робить єго ще поганійшим: то ріжки дскрутить, то борідку заострить, розчепірить нігті.

«Поправляй, поправляй, братчику! Бо що б ти для своєї слави та пихи не зробив? Що тебе обходить моя кривда, аби ти лиш був вдоволений. Дивися, аби-сь того не жалував!»

Страхом переймає коваля: візьме мітлу, усадить у сажу, аби стерти чорта зо стіни, але як подивиться у очі чудовища, приглянеся усім рисам, до котрих так прикладався, кине далеко мітлу від себе, як злу покусу, що грозила знищити образ єго духа.

Ремесло ковальське упадає, люде ходять до кузні, але вже не для ковальської роботи, а лиш тому, аби чортові придивитись.

А ходять дивитися не лиш зі свого села, але і з сусідніх сіл. Іде хто на ярмарок або на торг у місто, то не поминé кузні; або таки навмисне вибереся подивитися на чорта.

Десь донеслося про ковалевого чорта до двора, до самого пана. Дивиться коваль, а перед єго кузнею стає чвірка з каретою, вилазить пан та й іде просто у двері.

— Що ти, ковалю, за такого чорта змалював, що усі люде ідуть дивитися, та й тільки і бесіди, що про ковалевого чорта? — каже пан.

— А ось він тут є,— показує коваль на стіну.

Дивиться пан на чорта, а чорт стоїть, як єго коваль змалював, та й вишкірив зуби, ніби всміхаєся. А пан, що подивиться, то аж за боки береся.

— Се справді, ковалю,— каже він,— у тобі чорт сидить, то якби-сь не мусив тут у тій кузні клепати свою біду, то не було би на світі рівного тобі чоловіка.

Коваль, як то учув, то справді-надувся так, як єго ковальський міх.

Того вже було чортові забагато, гнівало єго, що коваль надувся, та й що панисько з него сміявся.

«Іще і той буде з мене сміятися! — лютився він.— Чим він від мене красший, той панисько? Хто людською працею жиє, чужими руками обробляєся, десятини здирає? Від чиїх буків мужицька шкіра тріскає, та й кров тече потоками? Не через тебе, панку, у підземних дірах люде гниють, дівкам обтинають коси, молоді чоловіки карабіни носять, а їх жінки до двора забирають? З мене він буде сміятися та й хвалити коваля, а що би він сказав, якби єму коваль яку кривду вчинив? Чи не метав би ся гірше чорта? Узримо!»

Коли вночі коваль здрімався, сидячи перед образом чорта з зубком у руках, чорт відірвався від стіни, засвистав вітром та й закрутився високо у воздусі. Великі єго крила простерлися, як чорна хмара, і, як хмара, спадав він поволі на панський двір.

Пан був великий багатир, мав великі маєтки, червоні * чвертками мірив, у мисках спліснілі мідяки пересушовав, а банки ** у звоях полотен тримав. А що багатих уборів, золота, срібла та іншого багатства там було!

Чим нижче чорт над двір спускався, тим глибший сон на всіх нападав; не лиш пан, пані, та й усі слуги позасипляли, як би їм хто каменем голову приклав, але навіть пси, та й сторожа, що як день, так ніч пильновала двора, запала у глибокий сон.

Чорт припав до даху своїм прозорим тілом і проник ним аж до споду двора. Здоймив з плеча ковалевий від вугля мішок, що взяв був з собою з кузні та й що було, зачав,

* Червоні — золоті гроші.

** Банки — паперові гроші (від «банкноти»).

в той мішок набивати; де були які гроші, срібне начинє, золоті перстені, кульшки, шовкові сукні та й усяке інше дороге фантє,— одним словом, все, що було, пхав у мішок, котрий щораз більше розтягався та й грубів.

Коли вже вибрав дочиста, взяв мішок на плече, пішов назад до коваля та й закопав під стіною, де був намальований.

З полудня чує коваль якийсь гамір коло своєї хати. Пес лає, люде голосно говорять і як би рискалями копали землю. Коваль виходить з хати та й очам не вірить: з-під кузні витягають єго від вугля мішок, повний грошей та й деякого іншого добра!

Беруть коваля, кують та й ведуть до темниці. Бідний коваль не знає, ні за що, ні чому?

Питає людей: «За що кують, волі позбавляють?»

«Та ти єще питаєш,— говорять люде.— Та не твій то мішок, не пізнаєш, не під твоєю то кузнею єго знайшли, не ти хотів усе панське майно зграбувати, не ти наставився на панський маєток та й панське добро трібував собі присвоїти?»

Сидить коваль у темниці, світа божого не бачить, холодно та й вогко, жаби та інше гадє повзаєсь по тілі. Ні на чім лягти, ні вкритися, лиш оден околіт кинули під голову.

«Господи милосердний! За що то на мене попало?— плаче сиротище коваль.— Чим я так прогрішився, аби надо мною так збиткувалися та й аби я таку кару терпів?! Ні гірший, ні ліпший я був чоловік від других, от хіба тілько що пив тоту чортівську горівку, що вона розсаджувала мені мозок та палила серце, та й тілько мого гріха!»

Не знає коваль, коли ніч, ні коли божа днинка: темно та й темно, гейби у гріб живого поховали.

«А видиш, на що ти мене дразнив! Тепер маєш за своє!» зашуміло над ним у темниці.

«Іще й тут не даєш мені спокою, іще й тут мучиш мене, чортівська сило! Кажеш, що я тебе дразнив,— а хто ж тому більше винен, як не ти сам?! Хто мені крові ще більше до мозку доливав, хто піддавав чортівську горівку? Не ти? А тепер кажеш, що я тебе дразнив! Якби не чортівська твоя горівка, я би був стояв з клевцем та й кував! То твоя горівка відривала мене від ковадла, та коли вона мене розібрала, тогді я брався тебе малювати».

«Не дурний я тобі відбирати горівку: не пив би-сь моєї чортівської горівки, я не мав би був над тобою ніякої сили, та й не міг би над тобою пімститися; а тепер маєш за своє, повісять тебе на шибениці та й мені душу віддадуть».

«Бери, муч, катуй, ріж на кусні,— най вишу на шибениці, най ворон тіло моє рве, але най лиш душа моя у пеклі не пропадає», проситься коваль.

Велика розпука відобрала єму силу, майже не тямився, що з ним діеся, не знав, чи він жиє, чи ні?

Довго так лежав, склонивши голову на околіт.

Аж нараз щось ніби слабий промінчик проник густу темряву темниці; занесло свіжостю зелені і пільних цвітів. Десь здалека доходили якісь чудні звуки, ніби спів птахів, радісний тихий сміх, дзвеніне граючого по камінях потока, а відгомоном тих чарівних звуків грали ліси, гори, долини, луги, діброви, води й облаки, і все те зливалося в одну потужну мелодію: «Слава во вишніх богу й на землі мир, во человіціх благоволене!»

Ясність така ударила, що коваль аж за очі взявся. Що се! День білий, сонічко ясне увійшло до єго темниці?! А то ангел божий, білий, як сніг, яснів перед ним, блищав промінєм срібної звізди, дрожав блеском ранньої роси.

«Бог мене прислав до тебе, ковалю,— каже ангел,— встань і йди за мною!»

«О! боже, чим я у тебе те заслужив, що ти до мене своїх послів посилаєш?!» питає зачудований коваль.

«Ти був завше добрий чоловік, та лиш тебе та чортівська горівка губила, але за те, що ти чорта гнівив і дразнив, смішив перед людьми, бог розказав вивести тебе з тої темниці».

Ангел доторкнувся кайданів, а кайдани з бреньком упали; доторкнувся зелізних дверей, а замки тихо порозсувалися.

«Іди додому, сиди тихо та й не гніви бога тою чортівською горівкою», сказав йще ангел і відлетів до неба, а за ним потягнулася струя блискучих звізд та лишилася довга біла дорога.

Другої днини рознеслося селом, що будуть коваля вішати, що пан поставив велику шибеницю та й спровадив ката.

І справді так було.

Вивели коваля з темниці та й повісили.

Вертаються люде назад домів, аж чують, щось клен-

цає у кузні. Ідуть усередину, а коваль стоїть при ковадлі та й мучить кусень зеліза.

«Та тебе що лиш повісили, а ти тут куєш?!» чудувалися люде.

«Та як повісили мене, коли я тут!» каже коваль.

Люде повертали назад під шибеницю, а на шибениці не коваль, а околіт, що му дали були до темниці під голову.

Побіч околота висіла єще кінська кість та й кінські копита: «На знак божої моці та й чортівської сили».

У кузні коваля нічого не змінилося. Так само сопів міх, гримав клевець, так само стояли плуги, борони, колеса, лише чорта на стіні не було.

Коваль чортівської горівки й до рота не брав та й жив, як світ приказує: «Бога не гніви, чорта не дразни».

Але чи ковалеві добре з тим було — казка не каже.

ХМАРНИЦЯ

Сонце горіло на розпаленій мертвій блакиті. Із самого ранку воно вже розпалало, а чим більше ішло до полудня, тим більше розпікалося і горіло палючим золотим вогнем. Парнота та спека заливала усі кути землі: блакить, як розпечена у гуті шкляна баня, вкривала з усіх боків землю і придушувала тяжкий, розпалений, непорушний воздух.

Збіже, мов золоте море, завмерло у тихім хвильованю, червоні маки у тяжкій задумі поспускали головки, а сині блавати дивилися тихо і лячно широко отвореною зіницею.

Гори вкривалися мраками, як би ховалися перед чимсь страшним, що висить у воздусі.

Сонне, заросле осетом озеро тихо мліло і розслабало. Ластівкам опадали крила, а крикливим чайкам завмирав голос у гортанках.

На розлогих ланах блідли китиці конюшини, щурили головки і прислухувалися чомусь; щось довкола заливало пустошем і якоюсь тривожною мертвотою. Змучений парнотою чоловік обтирає рукавом піт із чола і несміло зазирає на сонце, товар на пасовищі непокоїться і розбігається.

Сонце жарить, пече, горить. Земля розсікається в шпар, тріскає в колеса і звізди, трава жовкне, в'яне, а через обвисле листє дерев пекуче сонце кидає блискучі гарячі п'ятна.

. . . . . .

Аж ось від заходу стала підноситися велика чорна зловіща голова.

Легка непевна блискавка мигнула стрілою. Знов тихо і парно, лише чорна голова росте, більшає і сунеся вгору.

Усе порухалося.

Дуже теплий вітер подув сильно, морщив на плесах воду, хапав скошене сіно, обривав листє, ніс порохом і дрібним рінєм.

Стемнілося.

Густі хмари затягнули цілий небосклін і закрили сонце. Десь як би здалека доходив відгомон сильних громів, а блискавки щораз частійше дерли чорні шматки хмар.

Над горами висів у сиві і жовті пруги кадовб хмарниці, а над нею висіло велике червоне сяєво.

Гук громів зближався, червоне сяєво погасло, а натомість виринали один із-за другого сині і чорні боввани, товпилися, розбивали і крутили як би в якім пекольнім танці.

Птахи ховалися під галузє, переляканий товар біг з поля, що ледви пастухи могли єго здогонити, люди запирали вікна і двері, гасили огонь у печі.

. . . . . .

. . . . . .

Михайло Федів ніколи не лягав у полудне спати, а тепер, як на то, заснув, мовби хто каменем голову привалив. Єго називали ще Дебровим, бо хата єго стояла край села над деброю та й усі знали, що він щось від тучі знав.

Тому-то тепер не один згадав про него в селі, а він спав твердим сном і не знав, що дієся.

Перелякана жінка ухопила єго за плече і стала будити.

Михайло схопився і глянув у вікно.

Із-за вікна липнуло вогнем і зареготалося страшним трескотом.

— Регочися або й ні, а се вже тобі не буде дозволене,— бурмотів Михайло злісно і завзято.

Груба каламутна пітьма топилася, спадала щораз нижче, роздувала і грубіла.

Нараз, як би пукло дно озера, пітьма продерлася у брудні, розтріпані шмати, і посипалися грубі, як головки лещику, замерзлі грудки леду.

Михайло ухопив із-за образів поясок, що ним піп у церкві підперізується, вибіг з хати і гейби пірнув у темряві.

Біг до старої дзвініці, що стояла побіч церкви, як би підперта високим розсохатим явором.

Розібрався, підперезав поясом і потягнув за шнур великого дзвона.

Дзвін ані рушився. Він потягнув другий раз, дзвін ударив серцем у крису, але голосу не було, аж за третім разом крикнув: «Стій! стій! стій!»

Хмарниця закрутилася стовпом сивого диму і роззівилася вогнем і заревіла громом.

— Пусти! пусти мене!

— Не пущу! не пущу! — гудів поважно дзвін.

— Пусти!

— Не пущу!

— Пусти хоть на кусник поля!

— Не пущу на поле, іди лісом.

— Я хочу поля! — ревіла хмарниця.

— Лісом, лісом,— відповідав дзвін.

— Поля, поля,— клекочуть брудні жовті боввани.

— Лісом, лісом,— гуде дзвін.

— Позволь хоть поступитися, моє військо бунтуєся,— благала, а за нею клекотіли, як у пеклі, блискавки, крутилися, як вужі, і отвирали запінені кровію пащеки, ішли пожирати, нищити, губити.

. . . . . .

. . . . . .

А дзвін приказує голосно, остро, неумолимо: «Лісом! лісом! лісом! лісом!» . . . . . .

. . . . . .

З розбитою грудею, з покорченими руками, з повикручуваними пальцями, з роздертим на шмати нутром хмарниця то підносилася, то спадала вдолину, витягала голову, як птах, коли хоче летіти.

Нараз засвистала вітром, аж земля затряслася і поволі піднесла тяжкі, як олово, крила і навернула вбік, понад гори.

З гуком, ревом і клекотом, як би ржали стада коней, безліч голов, кадовбів, рук, ніг, крил путалося в один клубок, кидало стрілами і летіло за нею в безодню чорного небосклону. . . . . .

. . . . . .

Зашумів і застогнав ліс, погнулися до землі дерева. Трескіт, шум, блиск. Палючі стріли колять столітні дуби, від ледяних куль обсипаєся листє, обламлює галузе. А серед лоскоту громів, шуму вітру, серед зойку пливе чистий голос дзвона чимраз далі й далі. . . . . .

. . . . . .

Матія, Михайлового сусіда, захопила туча з кіньми і возом у полі під самим лісом. Вітер мів порохом в очі, завертав віз, блискавка і громи пуджали коні. Мусив спуститися на волю божу; відпняв від воза коні, причепив до драбини, а сам сів під віз, аби перебути лиху годину.

Аж чує: застогнав ліс — вітер жене, дерева гнуться, як колосє в полі.

Шум, ломіт, лоскіт, страх хапає за груди, серце перестає бити, а грім за громом ціляє. Хмара стручає хмару, а нараз не видко стало ні хмар, ні лісу, ні поля, лиш гук, шум та й вода. . . . . .

. . . . . .

Поволі дощ ослабав, робилося тихше, а холодний, чистий, прозорий блеск заливав воздух.

Ровами плила вода, по небі пересувалися легкі, білі хмарки, сонце обтирало заплакане лице. З поля тягнуло свіжостю трави і цвітів, лани збіжя гейби купалися у чистій воді, втішні, що туча їх не доторкнула, лиш змучила і зосмішила ліс.

Галузє поламане, обдерте листє лежало купами, перемішане з ледом. Одні дерева повиривані з корінєм спиралися на міцнійших своїх товаришах і привалювали їх своїм тягарем. Інші, крайні, лежали догори корінєм у ровах води, що з гнівом, гуком і трудом продиралася через покладені їй запори. . . . . .

. . . . . .

Матій довго не міг прийти до себе, оглядався, як би сам собі не вірив, що він жиє і нічо єму не сталося.

Зітхнув глибоко і перехрестився.

Вокруг него було так тихо, спокійно, що якби не мокре пімате, не переполохані коні та й не поламаний, не збитий перед єго очима тучею ліс, то виділо би ся єму, що лише страшний сон єго мучив. . . . . .

. . . . . .

Коли се щось ударило єго в саме чоло.

Грудка леду, як голуб'яче яйце, лежала коло єго ніг.

Він підніс і розкусив, а там було чотири листки: яворовий, кленовий, осиковий і смерековий.

ЗРАДНИК

— Калинко! Дзьобко! Дзьобко! Калинко! Лови, лови! Ось там під листком! гойдається на галузі! Уже знов сховався! полетів! — Чути було тоненькі, помішані, діточі голоси.

Під високою стіною триповерхової каменицї бігав в найбільшім переполосі гурток дітей. З їх широко отворених, блискучих очей видко було, що зайшло щось несподіваного, і всі сумно взиралися на отворене вікно першого поверху. Перед хвилею через те вікно видко було веселе личко Калинки. З-поміж тонких пальчиків еї білих, до ліктя голих рученят визирала періста головка пташини, з гарним, червоним підгорлям.

— Не пускай! не пускай, бо полетить! — кричали з долу діти.

— Ні, не полетить; а хоть би полетів, то верне. Він не раз літає по цілій кімнаті, сідає мені на плече або голову, а як витягну руку, то сідає на долоні і сидить так довго, доки не скажу: «Дзьобко, до клітки».

При тих словах Калинка легко відхилила пальці, а Дзьобко весело і цікаво крутив то в один, то в другий бік маленькою головкою, легко дзьобав пальці Калинки, а очі блищали, як дві гарні перлини.

Калинка поволі підносила верхню руку і розпростерла долоню.

Дзьобко стріпався, витягнув одне крильце, відтак друге, зацвіріньокотів і став весело розглядатися.

По хвилі підлетів вгору, зкроїв мале колесо і знов сів на руку Калинки. Діти відходили від подиву, а Калинка гордо споглядала на дорогого Дзьобка.

Всі ожидали ще більшого попису Дзьобка; він дійсно ще раз піднісся вгору, закроїв ще більше колесо, відтак вище — менше, аж збив крильми і зник в сусіднім городі, котрого вершки визирали понад високий мур.

— Дзьобко! Дзьобко! вернися! — кричала Калинка, а сльози котилися єї личком. Малий зрадник, як би на прощаня, підлетів з одної галузки на другу, зиркнув з-під простертого листка каштана і пірнув в гущу листя.

— Дзьобко! Дзьобко! — кликала, мов не своїм голосом, Калинка, але надармо, Дзьобко уже більше не показався.

Калинка, мов нежива, упала на крісло, опустила руки і уперла очі в пусту клітку.

— Но! но! що скаже мама, коли дізнаєся, що ти випустила пташка,— грозила стара слуга Маруня. Але Калинці все було одно, най буде, що хоче, най гніваєся, лає мама, у неї лиш одна думка, один страшний біль: «Дзьобко! Дзьобко! утік, лишив єї, покинув!..»

Чому, чому зробив він те? чи вона не любила єго, не доглядала. Скоро рано встала, зараз бігла подивитися, що робить Дзьобко. Він, як єї лиш узрів, бив крильми о стінку клітки і рвався до неї. Ніколи не з'їла без него ніякої лакітки, пив воду з єї уст, розумів кожде єї слово, сповняв кожде єї бажанє.

І він, він лишив єї, полетів світами, хоч чув єї голос, бачив єї сльози, і оглянувся на них,— полетів. Дзьобко! Дзьобко!..

СТАРИЙ ГОДИННИК

У отця Олекси бувало раз у рік дуже весело, а було то якраз в день єго іменин на теплого Олекси, коли з'їздилася ціла родина: діти, внуки і правнуки. Найбільше тій днині рада була Калинка. Єї родителі сиділи у місті, а що вона все якось виглядала утло і бліденько, то рік-річно висилали єї до дідуня на село. Тому вона тут була як би у хаті газдиня, коли другі діти з'їздилися до дідуня. Вона знала, котра яблінка найборше доходить, котрі найліпші сливки, котрі квіти мож рвати і котрі ні. Так само у хаті знала, що вільно, а що ні, чим можна бавитися, а чого і доторкнутися не вільно було. Таким «недоторкаючим» був великий, старий годинник. Він стояв на високій ясеневій комоді, опертий на двох алебастрових стовпах. Над циферблатом, у шкляній скринці, було зеркало, від котрого вельми гарно відбивали червоні і сині квіти, як і білий, з моцно закрученою шиєю, лебідь, що ніби плавав по воді. Старий годинник ходив поволі, розважно, тихо і серйозно потакував, і всі у хаті обходилися з ним, як би з другим дідунем.

Тота однак єго повага тривала так довго, доки не прийшлося єму ударити яку годину. Тогді він нараз перемінявся. «Ценькне» зо два рази, як би хотів відкашлятися, та й стане підспівувати якраз думку, а потому, як не утне чардаша, що і буковинські цигани так не удадуть, та й зверне на таку дрібоньку і підскочну польку, що самі ноги скачуть.

Тому-то Калинка пересидить одну годину та й чекає, коли старий зачне грати, щоби собі потанцювати. Часом так розтанцювалася, що і не спостереглася, що старий пе-

рестав грати. Тогді дідуньо іде до него, витягає довгий тоненький шнурочок, потягне,— старий знов зачинає грати, а дідуньо дрожачою рукою звиває і запрячує шнурочок.

Діти якраз були в городі, коли котресь нагадало про старий годинник. Калинка перша бігла до хати, а за нею ціла весела компанія. Прийшли в саму пору. Доходила четверта година, а до того нікого з старших не було в кімнаті. Скоро, проте, старий зачав грати, усі пішли у танець. Підскочні тони чардаша зовсім підходили під коломийку, то хоч старий грав польку, діти все-таки танцювали коломийку.

Нараз старий цокнув і замовк.

Калинка була розбавлена до безпам'яті *, невважаючи на повагу старого годинника, присунула крісло до комоди, знайшла шнурочок і потягнула. Радість не мала кінця. Одні самі танцювали, другі парами, хто ліпше уміє — ішов навприсяди. Старий знов цокнув, діти поставали, гадали, що вже конець, коли він знов зачинає грати. Се вже деяких здивувало, особенно Калинку. Коли однак знов закінчив і знов зачав, Калинку огорнув страх, котрий і другим став уділятися. «Що єму такого сталося? Він ніколи так довго не грав, а тепер що скінчить, то знов зачинає — о п'ятий раз вже грає. О боже! Що се такого сталося?» Та коли зачав і шостий і семий, Калинка упала на коліна і зачала говорити: «Отченаш...»

Невисказана тривога огорнула і другі діти; вони всі поклякали і повторяли за Калинкою: «Отченаш». Калинці сльози котилися з очей: «Що скажуть старші, а передусім дідуньо?» Пригноблюча неміч огорнула всі серця. А старий глумиться, підскакує чардашом, крутить дрібненькою полькою. Зговорили «Отченаш», «Богородице діво» і знов «Отченаш», «Богородице діво», а він як грає, так грає.

Нараз двері відхилилися, на порозі став дідуньо. Дітям замерли на устах слова молитви, якесь страшне чувство непевного ожиданя прибило всіх до землі.

Дідуньо поволі підійшов до свого ровесника, підкорчив тоненький шнурок, що висів у цілій своїй довжині. Старий відразу перестав грати, та лиш спокійно став будто би розповідати: «Так а так, так а так»...

* Бавилася з захопленням.

КІНЬ

Он там, за послідньою хатою, скрився ворог. Наших всього сімох — неприятеля утроє більше. Вірні коники під ними зрозуміли небезпеку—угинаються, біжать, щоби спасти своїх друзів-їздців від погибелі.

Неприятель взрів. Шле стріл за стрілом, кулю за кулею. Уже близько, уже їх досягають. Одна куля досягнула, поцілила—у самі плечі. Повалився улан з коника вірненького, а товариші полетіли, і лиш курява знялась за ними.

Станув кінь над упавшим своїм паном. Б'є копитами, згинає голову, подає шию, щоби улан міг ухопитись руками, нюхає роздутими ніздрями свіжу кров.

А неприятель уже близько...

Гей, не врятує пана, а сам впаде в полон.

Тяжко з другом розлучатись. Коло неживого улана лежала його «мантля».

Кінь вхопив її в зуби і — полетів за своїми.

ПОЛИШЕНИЙ

I

Переклекотів град машинових крісів, притихли гуки гармат і, як переходячі громи, відзивались приглушеним гуком.

Перераженні, збілілі від страху люди повиходили зі своїх хат і криївок. Поволі зачали отямлюватись й роззиратися вокруг себе.

Дорогою тягнулись нога за ногою криті санітетські вози, звозили ранених до переміненої на шпиталь місцевої школи. Тяжкі стони рвали за серце, і не одна сльоза скотилась по лиці.

Дехто з людей підходив аж під ліс, де найбільше билися. Моц упало деревини, упав і величезний бук, що ледве двох хлопів могло його обіймити, і немало вже збиралось з-під нього жиру.

Страшно.

Та все-таки живий живе гадає. Запобігливійші стали вибиратись до лісу, щоби назбирати поламаного гіля і грубшої деревини. За старшими бігли дітваки, хлопці й дівчата.

Зібралась ціла громада недолітків: два хлопці, дві дівчини і дванадцятилітня Магдуня. Взяли візок і поїхали в ліс по дрова. Хлопці тягнули візок, а дівчата йшли уважно поміж розсіяні кулі, пороздирані шрапнелі й широкі п'ятна застиглої людської крові.

— Кров, кров! — скрикувала від часу до часу Магдуня з широко отвертими зіницями.

Сердечною кров'ю заливались і дитячі серця. Заходяче сонце вкривалося жевріючими, мов огонь, хмарами, і кривавим блиском обливало свіжі, ледве що прикриті лісовою жовтою глиною, могили.

Чим ближче до лісу, тим більше могил, крові, куль, полишених жовнярських шапок; усюди збита земля, перемішана з кров'ю й листєм, глибокі, повибивані вирви, а колією коліс посочилась кров.

При дорізці лежала сіра, широко розкинена «мантля». Хлопці хотіли її взяти, але побоялися, щоб не було якої біди.

Поламані дерева лежали одні на других. На однім корчі перехилилася вбита серна, з відкритими шкляними очима, а на півзламаній галузі висіла зачіплена одним крилом, поцілена в лету ворона.

Дівчата стали накладати на візок дрібніше гілє, а хлопці пішли дальше в ліс.

Магдуня відбігла трохи від товаришок і жахнулася. Щось засиніло з-під викиненої з вирви землі, і почула немовби слабий стогін. Підбігла ближче й остовпіла: перед нею лежав окривавлений жовнір з мертвоблідим лицем.

Мертві його повіки легко дрогнули, й він отворив очі.

— Сюди, сюди! — кричала на товаришок.

Тихий, болючий стогін видерся з грудей раненого.

— Живий, живий! — кричали дівчата й почали кликати хлопців. Прибігли хлопці.

— Що робити? Треба б піти, дати кому знати.

— А може б, взяти на візок і завезти до шпиталю?

— Візок закороткий.

— Може бути, лиш треба б щось високо підложити під голову і плечі.

Побігли за візком, скинули ріще, і всі разом почали підносити раненого.

Руки, ноги, груди — все було замаране глиною й закипілою кров'ю, лиш на однім боці жовніра блищала золота звіздка.

Треба було ще що підложити під голову. Нагадали за «мантлю», що лишили при дорозі, і тепер їм уже не страшно було її взяти.

II

— Ох, болить, болить,— стогнав завмираючим голосом ранений, коли діти заходилися коло нього.

— Де мене везете?— спитав аж у половині дороги.

— До шпиталю.

— Тут є полевий шпиталь?

— Не знаємо, який, але якийсь є у школі, і там звозять усіх ранених.

Хотів ще щось запитати, та не міг.

Приїхали до шпиталю уже добрим смерком.

— Що там таке? — запитала санітетка, що саме йшла з якимись фляшками.

— Ми знайшли в лісі жовніра.

— Мертвого?

— Ні, він живий.

— Що кажете? Живий? Але ж там пречінь наші були. Певне, який полишений.

— Ми його найшли під глиною з вирви.

Скоренько поклала пляшечки на вікно, прибігла до візка і стала кликати других. Прибіг лікар і кількох санітетів, взяли його на ноші й занесли досередини.

Другої днини Магдуня прибігла запитатися, як він мається. Санітетка сказала, що мав в собі кулю, вчора її витягнули, але ще дуже слабий.

Магдуня звідувалася щоднини.

Казали, що ліпше, що вже приходить до здоровля.

Раз захотів з нею бачитися, і коли увійшла, сидів уже в кріслі.

— То ти, Магдуню, врятувала мені житє? — сказав слабим, але веселим голосом.

Він дужав на здоров'ю з кождим днем. Магдуня все його заставала в городі на лавочці, де чекав на неї.

Коли вже добре почув себе на силах, пішов з нею до її хати. Був говірливий, веселий, як би ніколи не слабував.

Аж одного дня прийшов, щоб попрощатися, бо мусив уже відходити. Магдуня голосно заплакала.

Він сумно усміхнувся, погладив її по голові й обіцяв писати.

У дві неділі прислав карточку, на котрій був намальований хорий жовнір, а санітетка держала його за руку. Писав, що йде до лінії. За якийсь час повідомив вдруге, що призначений до бою, і від того часу Магдуня не мала від нього ніякої вістки.

СВІЧКА ГОРИТЬ

Велике, блискуче сонце сходило з небосхилу і кидало довгі, ясні прощальні лучі своїй вірній любці і щирій товаришці — землі.

Одягнене в етеричні фіолети облаків мінилося блискучими тонами найкрасших красок, а щаслива його любка вся ясніла промінним світлом королівської пишної пурпури.

Відходило з проволоком, озираючися поза себе, і послідне кидало розпаленим оком любові на ясні води та темні бори, спиналося по шпилях дерев, високих будівель і веж, що будто би досягали легких золотистих облаків.

Прощалося з жалем, приневолене незмінним законом конечності.

Послідні лучі, послідні погляди, послідні поцілуї.

Відійшло.

А з ним згасло світло, радість і тепло землі. Уся похолоніла, обвинулася темним, жалібним серпанком мрачного смутку й туги.

З другого боку висунувся в німому маєстаті місяць, як би скаменілий з болю. Не зважав ні на звізди, що іскрилися вокруг него, ні на білі облаки, що сунулись низом зачаєно, тихо, як бездушні потуги природи; гордий, холодний, сріблястоблідий, як би перераженій, сумно дивився на бідну землицю, на її людський муравельник і людську судьбу.

Із відкритого вікна гарного партерового домика в малому містечку розливались смичкові тони скрипки з акомпаніментом фортеп'яну. Грали увертюру до «Вільгельма Телля».

Він — молодий, високий, чорнявий, сильно держав скрипку в білих руках і натискав струни довгими пальцями.

Вона, як розцвіла весною цвітка, сиділа при фортеп'яні і впивалася усією душею кожним тоном, кожним нюансом скрипки могутньої композиції, повної гармонії, барви і ритму.

Тихі, мольові тонації, повні смутку, немочі, безсильної розпуки, переходили і змінялись в тверді, мужеські, енергійні звуки, щораз ближчі, голоснійші.

Ще кілька сильних, довгих акордів, відповідних настроєві цілої композиції, і кінець великої події, великої сили і напруженя волі.

— Чудово! — прошептала вона в захоплені, відриваючи руки від клавіатури.

Мов бачаться мальовничі могутні альпійські гори, чується воєнний грізний дух, скрегіт збруї, мужеську силу, відвагу й тихі зворушеня серця.

Так відчувати й підхоплювати може тільки правдивий артист.

. . . . . .

Якийсь незвичайний рух на улиці перервав їх захват і звернув увагу. Вони мимовільно зближилися обоє до вікна.

Першою їх думкою було, що, може, десь горить, але ніде не було видно луни. На противній стороні вулиці стояло кількох мужчин і читали при ліхтарні розліплене на мурі оповіщене.

— Що там таке?— запитав він одного з переходячих, вихилившися через вікно.

— Як то, не знаєте? Загальна мобілізація.

— Загальна мобілізація?— повторив знову хтось з другої сторони громадки прохожих.

— Загальна мобілізація,— підхопив якийсь здавлений жіночий голос.

Вони подивилися на себе майже з перераженем, подивились очима людей, котрих несподівана, неожидана річ ввела в подив,— річ, котру не могли ні розібрати, ні зрозуміти.

По хвилі її взір упав на розложені ноти увертюри. Скоро підійшла і нервним рухом замкнула клавіатуру. Те, що гарне в штуці, як же болюче, сумне, переважаюче в житю.

Він також наблизився до фортеп'яну з якимсь зрезигнованим спокоєм, вложив скрипку до футералу й відсунув, як би казав: «Так і лишиться».

Так і сталося.

Лишилася не лише скрипка, але й вона, найдорожча його серцю дівчина.

Тяжкий біль і смуток прошиб серце дівчини: Якісь рухливі, різнородні образи виступали і крутились на понурому тлі смутку.

Світ видавався їй якоюсь дикою, несправедливою потворою, що карав невинних.

Ах, як страшне самітною почувалася вона. Всі свої, близькі, стали далекими, чужими, все вокруг неї посумніло, злилось тяжким смутком. Цвітка сумно всміхалась, деревина сумно вітром похилилась.

Залинула радість світа; щастє його, як пусте, без значіня слово.

Серце стискалося, повіки дрожали сльозами, та не вменшали смутку, не приносили полегші прибитому мечем серцю, як у Мадонни, що висіла в її кімнаті. Тож цілий біль свого серця виливала перед тим образом, всі свої сльози приносила їй в жертву разом зі свічкою, що день і ніч горіла, і просила, щоби вернув той, що забрав її серце, а з серцем ціле її єство.

«Чи побачимось ще колись?» було його послідне слово. Може, справді було воно послідне, може, справді ніколи не побачаться? «Ні, ні! — кричало щось в її нутрі.— Він мусить, мусить вернутися. Мати божа охоронить його і назад приверне».

Але чому, чому досі нема від нього ніякої вістки?!

Вона сиділа годинами, вдивляючись сумним оком у дрижаче світельце. Перед її душею виринали як би з далекої минувшини якісь плани, наміри, а серед них страшна мара, страшне питане: «Що зробити, як собі порадити, як побороти прокляту дійсність?»

На мить вертала до неї давня енергія і сила. Тоді розпитувала вона знакомих і незнакомих, що писали до своїх жовнірів, де обрітається полк, при котрім він служить. Але все надармо.

Часом попадали до її рук часописи. Розжареними очима шукала його у списках ранених і поляглих; сумна радість заливала її серце, бо страшно було би його там найти.

. . . . . .

З весною все ненадійно змінилося. Неприятельська армія посунулася, як сіра, зимова хмара. Зацвіли блакитні «кашкети» *, а з ними й добра вістка прийшла до неї й довго ожидане письмо. Однак скоро минула її радість.

На сердечні, довгі її письма, що слала одно за другим, розповідала про біль свого серця, про страчену й відзискану надію, і про свічку, що день і ніч горить... не мала ніякої відповіді.

Аж одної днини приходить до неї двох мужчин. Один знайомий з міської міліції, другий зовсім чужий.

— Чи ви називаєтесь Марта М.? — запитав незнайомий.

— Так, то я,— відповіла змішана.

— А ці письма ви писали?— запитав він знову, показуючи її власні листи.

Уся кров з серця бухнула їй до лиця.

— Так, то я писала, але як вони приходять до ваших рук?

— Я маю на се певне право,—і показав їй тайну відзнаку.

Кров, що бухала їй з серця до лиця, мов уся зледеніла й перестала кружляти.

— Я би просив о певні, маленькі пояснення,— тягнув дальше незнайомий.

— Пояснення? Які пояснення? — питала дрожачими устами.

— Тут є певні скороченя, а головне, що має значити майже в кожному письмі: «Свічка горить день і ніч» і три точки.

Дівчина стояла непорушно, як би не приймала ніяких вражінь, немовби все те, що чула, не відносилося до неї. Здавалося їй, будто би чула якийсь голос, а не розуміла слів.

Так тривало добру хвилю, нарешті поступилась насилу й отворила двері до своєї кімнати. Перед Мадонною блимаючим світлом блищала свічка.

Легка усмішка зависла на устах обох мужчин.

— Будьте спокійні,—сказав вкінці незнайомий,— все провірено, листи дійдуть до адресата.

. . . . . .

* Шапки, що їх носило австрійське військо.

Вона довго не могла прийти до себе, оперлася руками о стіну і зсунулася напівобомліла на землю. Все, що скривалось на дні її душі, витягнули люди на прилюдний вид, обкинули поблажливим усміхом легковажаня найдорожчий її скарб, найціннійшу суть її існуваня.

Потягнуло холодом, зморозило й обтерло з пуху ніжності глибоко хоронені почуваня від холоду й буденності зовнішнього світу. Начеб якась груба рука зірвала ніжну цвітку й кинула на дорогу під ноги байдуже проходячих людей. І перли-сльози видобулись із глибини її нутра з такою силою болю, що виділось, до чого не діткнулась би, все знищила б і потягла у пропасть.

Та сила забирала з собою дівочі мрії про щастє, про світ, про житє. Лише свічка блимала слабим промінням надії...

Wondershare PDFelement

НА ЦВИНТАРІ

Блискуче сонце вже до половини западало за вершки гір і купалось в червоній крові, що лилася хмарою на заході небосклону. Малі, білі, відірвані облаки пливли, як лодки, по червоним океані, а потемнілі, зубчасті гори тягнулися, мов чорним шляхом єдиної долі людства і єго тяжких змагань з червоним жаром, яким майже цілий світ загорів.

Понад опари розлогих млак видніли наїжені дахи і комини невеликого підгірського місточка, над котрими мінились червоним блеском бляшані вежі божих домів.

Із густих опарів виступав чорним тінем широкий круг фантастично рисуючихся дерев, а під ними крились хрести і пам'ятники тих, що відійшли у край вічного спокою.

Із сторони ліса прийшли до них несподівані гості. Вони каплями крові значили свій шлях і уставлялись рівними рядами, як за житя ставали проти ворожої їм смерті, що передчасом завдала їм вічний сон, мир і тишину.

Керваво заходило і керваво вставало сонце.

Мрака поволі підносилася, а пронизана червоним блеском, зависала над могилами рожевим рефлексом, як мрії, надії й бажаня молодості.

Того дня мало відбутися велике свято в честь молодих войовників. Щоб почтити їх пам'ять, із рамени армії поставлено камінний пам'ятник. Дві могутні постаті держали сплетені лаврові вінки двох союзних армій.

В означеній годині розпочалась церемонія посвяченя пам'ятника. Все відбувалось по припису. По однім боці

станула військовість, по другім цивільні власті, а решта вже як кому попало. Високий військовий достойник сухим, добірним тоном говорив про заслуги поляглих, не менше однак підносив заслуги живої армії, яка звеличала їх пам'ять. В кінці промови передав акт церемонії куратові, який зі своєї сторони закінчив також промовою. У промові курата більше було тепла, хоч і тут головно підкреслювалось те, що всі вони, що лягли головами, совісно сповнили свій суспільний обов'язок, і лиш зов'ялі цвіти на пам'ятнику, як би всупереч сим запевненям, сумними головами говорили про житя для самого житя.

Случайно добре угруповане присутніх вельми подобалося одному молодому поручникові до схопленя фотографічним апаратом. Був то один з найбільших донжуанів із штабівців, і більше заслуг поклав він у здобувані жіночих сердець, ніж неприятельських позицій. Тому і всілякі ходили про него слухи. Слухи ті були дуже цікаві, й ціле містечко інтересувалося його залицянками до одної молодої мужатки жінки, що будто би свому мужеві приправляла роги. Так само ходили слухи, що одна панночка з доброго дому у нім без пам'яті залюбилася та нехотячи при кождій нагоді тим зраджувалась. Крім панночок з інтелігенції, поручник не погорджував і жіноцтвом з інших суспільних верств, що залюблену панночку дуже болїло та зовсім до него зразило. Скоро однак найшлася друга, проворнійша, яка нічим не зражалась. І знову люди заговорили. Заговорили про конечну женитьбу штабовця з проворною панночкою.

Тож, хоч настрій був загально поважний і сумний, обхід абсорбував загальну увагу, деякі пані зауважали, що поручник був як би не свій, будто би чимсь неосмілений. Се мусило кождого дивувати, хто знав його душу і зухвалість. Тяжко було припустити, щоби той тріумфатор мужеського пола спускав очі перед обсервуючим його жіноцтвом, а радше чи не був то мимовільний сором перед тими, яких житє проглинула жорстока судьба, а якого він аж до переситу вживав.

Тоті самі пані рівночасно обсервували також високу, в силі віку жіночу стать, з чорними, палаючими очима. То була мати панночки, з якою мав поручник женитись. Вона стояла з гордо піднесеною головою серед могил умерших, опираючись о землю сильною ногою. З-під її стопи видиралася зрошена росою травичка, стелився трилистий

лещик, видиралася дрібна стокроть. З широкими бедрами, високою грудю, стояла вона, мов вкопана в землю, бо ж вона єї сила, єї плодовитість, вічне відродженє, тріумфуюче жите над жертвами смерті. Вона — мати-родителька, вічна сила відродженя, що єї з покоління в поколіне передає.

Обхід ішов точка за точкою після згори назначеної програми.

За найвищою військовою властею стояв молодий, гарний з вигляду хорунжий. Єго погляд переходив від пам'ятника на публіку, як би слідив за вражінєм, яке робив на ню пам'ятник. Найчастійше спочивав його погляд на молодій дівчині, що, як Фольведа, тулилася до рамен матері. З-під спущених повік споглядала несміло на одну з символічних постатей пам'ятника, що носила обриси єї лиця, лиш як би замінені на Валькірію. Молодий хорунжий — се творець пам'ятника, якому армія словами свого підпорученика, почуваючись до обов'язку, прилюдну зложила подяку.

Нараз почувся далеко-далеко, гейби з-під землі, звучний спів, що розливався у воздусі, що обгортав землицю прозорим морем ясного блакиту. Лиш одна пляма темної хмари зловіщо зависла над буковим лісом якогось безконечного болю, злоби чи нещастя. Далекий, приглушений спів щораз більше зближався і глибоким вздохом губився в чорній хмарі.

Ще одна точка святочного обходу: військова власть передає цивільній [пам'ятник] і просить про опіку над ним і гробами поляглих.

Вже зачали розходитись, коли при вході на цвинтарі появилась церковна процесія. Військовість, як на команду, вернула на свої місця і тим приневолила всіх інших лишитися, хоч між деякими з напливової людності панами видко було велике невдоволенє. По короткій молитві покропив пам'ятник старенький священик і з цілою своєю численною дружиною звернувся до могили померших. Пані, які були так розмістились, що плечима були обернені до могил, не лише мусили проступитись, але також і обернутись. Нелегко то якось їм приходило. Щось перекірного ними заволоділо, а деякі дали навіть наглядний тому невдоволеню доказ і не змінили своєї позиції. Зачалась властива нашому обрядові відправа.

Військовість, яка спочатку відносилась з офіціальним

признанєм, зачала улягати сугестії неприхильних, яка так тяжко відбилася на нашім народі, який тепер припадає до могил жертв, убитих страшною язвою що шаліла довкола та заподіяла єму тілько кривд, як ніякому народові світа. Бо, крім жертв крові, зазнав він тілько моральних мук, що на саму згадку кров ціпеніє в жилах.

— Господи, господи помилуй! — дрожав голос старого священика, а народна душа плакала над своїм тяжким горем. Плакала на клеветників, що жили його потом і кров'ю й завдали єму тілько муки й наруги, спричинили тілько нещастя, тілько сліз витиснули, безнадійної розпуки.

— Господи, господи помилуй! — гомоніло понад згарищами сіл, шрапнелями зорані поля, і тими бездомними, що десь в чужих краях при дорогах і дебрях повільно конали.

— Господи, господи помилуй! — потрясало облаками, а земля стоном відповідала: «Буду їм пером».

КАЛІКА

I

Не було в селі парубка над Лукина Максимишиного. Високий, стрункий, як берест над потоком, над котрим стояла вдовича хата єго матері.

Бувало в неділю, як одягне білу з широкою прошивкою сорочку, візьме широкий черес, закине на плече новий сердак, убере з павами капелюх, то всі дівчата на него ззираються. На танці, в церкві чи при роботі — всюда він перший між усіма парубками, всюда рей веде. Та й лице в него, як сонечко ясне, очі сині, як небо, буйні чорні кучері, гарний молодий вусик.

Сама мати, як часом гляне на него, то самохіть усміхнеся. «До кого він вдався?» сама себе запитувала. І дівчата в неї гарні були, тоті більш на неї й на єї чоловіка подобали, але де їм до него! А він якось так, як би до роду вдався, а найбільше до єї старшої сестри Фрасини, що також колись така гарна була, що їй пари не було. Якби не те, що сама єго під серцем виносила, то бозна-що могла би сказати. Такі самі сині очі, таке волосе, та й на зріст вона також якось така була.

Дівки старші були від Лукина й за таких газдів їх повіддавала, що дай боже і синові такої долі.

Але він міг ще й ліпшу долю найти, з першою багачкою в селі оженитися, та ледви чи була яка єму під пару. «Десь треба би на стороні розпитати, якусь сторонську невістку до хати ввести», гадала не раз Максимиха.

Та хоч вона не з перших багачів була, та далеко їй було хоч би до сестри Фрасини, що віддалась була за великого багатиря та аж топилась у багатстві, усего мала по шию. Хоч не хотіла вона за него віддатись та все на тата й маму марикувала, що єї присилували, але зате багачкою на все село стала та мала чим гонорувати. Та хоч у Максимихи такого багатства не було, як у сестри, то таки було до чого невістку привести.

Хата хоч куди, і гонтами крита, і город неабиякий, а до того ще й поле було своє, тягло й коровина була, коби лиш Лукин тілько за жінкою взяв, то і Фрасина могла би сховатися.

Лукин був від війська рекламований * і як лиш вийшов з класів, мати зачала за невісткою оглядатися.

Де-будь стане з газдинями на вулиці чи коло церкви, то й зараз наводить на те, що дихавицю має, а то такої роботи коло газдівства, що ніяк пошануватися.

— Та чи ви не маєте помочі, не маєте газди коло хати? — кажуть їй газдині.— От лиш бога гнівите, коби кождому такого сина мати!

— Та син бабської роботи не зробить.

— Вони правду кажуть. Хлоп свою роботу знає, а баба свою. От невісточка здала би ся вам.

Максимиха лиш того і чекає.

— Коби лиш яку гідну та роботящу бог навернув,— говорить спрокволоком.

— Ви вже тим не журіться, знайде він собі гідну газдиню, парубок хоч куди, що узрить очима, те і зробить руками. Перша-ліпша піде за него, не бійтеся.

Максимиха, як по такій розмові прийде до хати, то все синові розповідає. А він лиш усміхається, рад з себе і з того, що люди про него говорять. Бо й чому ж мали би інакше говорити? Він і сам знає, що нема дівки, щоби єго не хотіла, та котру лиш засватав би, то пішла би за него. І переходив у думці дівчат, як качок, коли вузькою струєю пливуть одна за другою.

Не одна з них гарна, не одна багата, з доброго роду. Маруня має палкі чорні очі, Софія росла, білява, у Ірини лиця, як яблучка, Ерстина довгу косу має, та все-таки ні одна не може рівнятися з Маланкою, що служила у тітки Фрасини.

---

* Звільнений від військової служби за необхідністю провадити господарство.

Він сам не знав, як до того прийшло, що Маланка видалась єму найкращою дівкою, яку коли бачив. А зачалось тим, що коли раз пігнав був коні до води, вона щось там на камені прала. Він тихо зайшов, і, щоби налякати дівчину, обіймив єї за стан.

Вона справді налякалась, піднеслася на цілий зріст, спалахнула, ніздря роздулись, і так одно проти другого станули.

— Чи одурів-єсь? — промовила, врешті, Маланка.

— Хотів-єм тебе напудити.

— Іди до чорта! — гукнула вона, відвернувшись, і пішла додому.

Лукинові здавалося, що до того часу він єї як би не знав, не бачив єї росту, гарного тіла, палких очей, і те все як би перший раз узрів. То і з того часу вона все єму бувала на гадці.

Щоб єї побачити, став частійше до тітки заходити та все ніби за якоюсь орудкою: то воловода позичити, то десь брус заподівся, а то треба борзо трави для корови накосити. Хоч він міг і без того до тітки заходити, але все-таки щось такого знайшов, що будто би не задля неї приходить.

Тітка єго навиділа, то коли він зайде, то все щось заговорить, зажартує, а коли він квапиться, вона сміється, що робота не заяць, не втече.

Хоч як тітка єму рада була, він не раз сердився на неї, коли вона з ним ставала на бесіду, і раднійший був, коли застав дома лиш саму Маланку, хоч то рідко трафлялось, бо чоловік тітки справді великий був лотока, але жінку шанував, у поле рідко наганяв, та все, що тяжче, мусила потягнути Маланка.

Лукин сам був робітний і хвалив за те Маланку, що вона знала, як то кажуть, за гаряче і студене ухопити, та все-таки не раз сердило єго, що вуйко надто нею виробляєся.

«Той, що її візьме, не пожалує того», думав про себе, коли бачив, як вона кидала вилами на скирту снопи, при чім єї гнучкий стан гарно вигинався, а лице, як калина, червонілося.

«А може би, я і сам?» десь як би згори упала на него гадка, але тут і урвалася. Однак від того часу вона єго не покидала.

Маланка зразу брала єго залицянки за парубоцькі

жарти та все здалека трималась, але коли він обіцяв їй женитись, віддалась єму душею й тілом.

Максимиха зразу страшно сердилась і плакала. Не такої невістки вона надіялась, та й сором їй було, щоби єї син сестрину наймичку брав.

Зате тітка Фрасина стала відразу по стороні молодих. Вона дітей не мала й жалувала Маланку, як свою дитину.

— Дівка гідна, робітна,— розважала сестру,— коли єї любить, то най бере.

Тут тітка Фрасина тяжко зітхнула. Їй нагадувалися молоді літа, молоде коханє. Максимиха добре знала, як єї сестра пропадала за сусідським парубком, та старі й чути про те не хотіли. Він мав лиш півхати і дві грядки в городі, та ще й сестру мав відвіновати.

Не довго старі чекали: трапився одинак, грунтовий, сама собі була газдинею в хаті, бо старі борзо повмирали. Усего добра мала достатком, а однак часом прийшла на ню така година, що не раз перед сестрою сплакала й казала, що цілий статок дала би за один поцілуй сусідського сина.

Тож і тепер Максимиха глянула на ню з-під ока. Фрасина те зауважала й гірко усміхнулася.

— Не молоденька я, правда, а все серце нагадує. Кажу ти, сестро, не розлучай дітей, аби колись на тебе не плакали та не коротали свого віку.

Максимиха не переставала марикувати, хоч не було сили Лукина від Маланки відвернути. Все те, що мати говорила, він ледви що слухав, та все рад був, що тітка Фрасина за ним та за Маланкою обставала.

З весілєм не було що протягати, та й по Петрі Лукин увів молоду жінку до хати.

Максимиха не мала серця до молодої невістки.

«Привів мені невістку з гонором і з віном», говорила з гнівом до себе, хоч перед людьми мовчала, бо нащо мали сміятись, але добра не було в хаті.

Що би Маланка не робила, ніколи не може свекрусі догодити. Спочатку потроха, а потому щораз більше приходило до сварки і прокльонів. Мама скаржилася перед сином, а жінка перед чоловіком, та не раз чинилося таке пекло, що треба було з хати втікати.

Та не судилося Максимисі довго з невісткою прожити. Вона все мала дихавицю, десь ухопила єї простуда, тяжко заслабла, та й до двох неділь уже єї не стало. Вона заснула навіки так тихо, що ніхто навіть не знав. Як на то повиходили якось усі з хати, а вона за той час умерла.

Лукинові жаль було за матір'ю, та найбільше банував на те, що відійшла так тихо, як би єї й не було. Ані одного слова перед смертю не сказала. Уже легше було би єму, якби була дорікала, а не так тихо собі пішла.

Коли лежала на лавиці, він довго на неї дивився, і не знати, що за те дав би, аби хоч одно слово промовила, але вона міцно затиснула губи й мовчала, як би яким запечатаним проклятєм, може, єго власним словом, коли у злості не раз крикнув «мовчи», то те слово тепер проти него обертаєся, він за те буде перед богом відповідати.

Та як не дорікав він собі, хату як би ангели перелетіли. Тихо, спокійно, лише хіба тільки крику в їх хаті, коли дітей послуху навчають. А було щось тих діточок, щороку дав бог гаразд.

Якось раз смеркало, Маланка все ще не розгинала хребта, пилувала бульби підгортати. І дитина плакала в колисці, і вечерю час уже було варити, бо Лукин пішов був до міста і далі мав уже надійти. Але кортіло єї з тою бульбою покінчити. Коли увійшла до хати і ледви встигла розпалити вогонь, Лукин увійшов до хати.

— Ти єще не вариш вечері, газдине? — сказав лагідно й сів на лавиці.

— Запізнила-м ся, бо хотіла вже раз бульби підгорнути. А так була закипіла хоптою, та як ще в час не підгорнуло би-сь, то що з неї було би?

— Нічо, нічо, але вари скорше, бо я голоден.

— Зараз буде, лише кулешу засиплю, бо борщ є від обіду. Але ти в місті також забавився. Гадала, що наділдеш, то удвох борше зробило би ся.

— Подибався з людьми та всякі бесіди повелись.

— Та що там такого говорили?

— Кажуть, що пишуть газети, що війна буде.

— Ет, що війна! Коби бульба зародила. Я ще мала була, а люди про війну говорили.

— Говорили та й виговорили.

— Довго якось говорили.

— Ні, не жарт. Кажуть, що мусить бути війна. Але най буде, я рекламований, то мене не возьмуть...

Зараз якось по тому зачали парубків покликати її мало що не півсела заасентирували. За якийсь час і других покликали. Усе жаль за серце тисне, коли йдуть до війська, а то ще в такий час, коли про війну говориться.

Плакали мами за синами, сестри за братами, дівчата за коханцями, журились батьки, хоч ще тогді не знали, що їм прийдеться пійти за синами.

Справді війна.

Багато людей затривожилось, але багато й не думало про це. Не було коли роздумувати. На селі в робучий час на роботу часу нестає, а не ще на якісь міркуваня.

Що бог дасть, то буде. Доки чоловік жиє, мусить їсти, а як хоче їсти, мусить робити.

А то робота на роботу настає. Є такі, що хапають, як то кажуть, що легше, але так як Лукин і Маланка завзяті на роботу були, то вона й відвдячувалась їм. Газдівство поширювалося. Станула нова колешня, став оборіг, якого за мами не було. Зачали класти стодолу, уже і зводини зробили, поклали віху, лиш би ще пошити, але ще збіжє змолотити б, щоби сніпки до пошиваня були.

Сиротище Лукин не знав, що свого збіжя вже звозити не буде. Війна, про котру він спершу мало що думав, щораз ближче надходила. В полях не раз чути було, як земля від гуків дрожала. Та люди все ще думали, що то до них не дійде. Найбільше тривожило їх, що раз по раз усе інших до війська покликають. Розійшлась вістка, що й рекламованих будуть кликати. Маланка, як те учула, то аж за голову хопилась, але Лукин усе ще не давав віри, щоби так могло бути. Чи одно люди говорили, та через те ще не конче так має бути, як вони говорять.

Аж одної днини, що лиш запряг коні до воза і хотів їхати в поле, дає війт знати, щоби ішов до міста ставитися.

— Що се?— запитала Маланка, що якраз була на обійстю.

— Покликають до війська.

Маланка закрила лице руками й гірко заплакала.

— Не бійся, я рекламований, нічого з того не буде, лише треба йти, нічого не поможе.

Лукина відібрали, й за дві неділі мусив відходити. Спершу виділось єму, як би нічого не сталося, але таки зараз якби все догори дном обернулося. Все стало якесь чуже, не своє. Дивився на свою хату, але вона не була вже тота сама хата, і жінка вже як би не була єго жінкою, ні діти — дітьми. Вибіжить дитина з хати, вхопить за поли, а він як би єї не знає. А то ще жінка плаче, роздирає серце.

Тиждень мав бути ще дома. Кождий день, кожда ніч зближала до страшного реченця, не мож було проволічи, відтягнути. Дні й ночі скоро по собі чергувались. Лишилось уже лиш два дні, але то вже було єму байдуже, міг і зараз іти, і все одно, коли вже мусиш.

Минуло й цих два дні.

Тої днини, коли мав відходити, він як би занімів. Сів на пень під колешнею і впер очі в город. Червоний, великий мак розцвітав у городі, а між ним дрібнійший хитав білявими голівками. Той мак приковував усю єго увагу, будто би нічого, крім єго цвіту, не було на світі. Червоний, великий мак з чорними осередками, і другий, з білявими головками мак.

Аж нараз усе обернулось.

«Ні, ні! — говорило щось в єго нутрі, й він моцно затиснув кулаки.— Яким правом можуть люди відірвати мене від своєї землі, своєї хати, рідні!»

І знов якийсь страшний бунт підніс єго груди, опали руки, похилилась голова, й він заплакав, заплакав, як мала дитина.

Так само щось важко коло него захлипало. Була то Маланка. Вона присіла за ним на ріщу під хатою, але він не знав, коли вона прийшла і коли за ним присіла. Він оглянувся.

— Чого ти! — сказав як би у злості, встав і пішов до стайні та пігнав товар до води.

А ще й не пора було, але пігнав, щоби лиш дома не бути, не бачити жінки, дітей, не бачити червоного маку, який нараз опротивів єму.

Коли прийшла пора відходити з хати, він глянув по образах, повів очима по обійстю, подивився на недокінчену стодолу. Маланка забрала діти і йшла за ним плачучи, як за мерцем. Лиш що душа мерця вже на правді, за тіло він уже не дбає, а тут видюча смерть, видючий похорон.

Коли впослідне притиснув до серця омліваючу з плачу Маланку, діти заголосили в один голос.

Скоро, скоро зачали поганяти, як товар до стайні. Одних запхали досередини, других нагору. Метушня, крик, плач — все те змішалось і клекотіло, як у пеклі. Лукин хотів ще раз узріти жінку і діти, але не міг до краю діпхатися. Аж нараз засвистало й потягнуло, гейби шнуром у безвісти...

Маланка виділа, що вдовицею вернула до хати. Сіла на призьбу і здіймила руки. Якби не діти, що плакали їсти, була би не борзо спам'яталася.

В три неділі дістала від Лукина картку. Він питався про єї здоровля та поводженє, та й казав, що вчать єго муштри та й хто з ним є з єго села. Прийшло ще друге письмо. В нім просив, щоби прислали єму якийсь крейцар, бо він з тим, що має, не виходить.

Зачали говорити, що жінки за тих, що пішли до війська, будуть брати гроші, але чого іншого діждалися.

Стріли, що довкола давались чути й морозили людські серця, замовкли. Деякі гадали, що вже по війні, аж нараз скричали люди: «Військо, військо!»

Та не лише військо, але й коні вели гармати, та змучене, збіджене, як би саджею присипане. А голодне, хрань господи боже.

Просили хліба. Люди виносили, що могли, але того всего не було що й показувати.

Деякі надіялись, що зі своїми побачаться, але всілякого народа було, а наших не було. Казали, що наші на француза пішли.

Через три дні і три ночі сунулись, як хмари. Маланка через цілий той час очі свої видивила, чи не узрить де Лукина, не спала, не їла. Що-будь кинула дітям, а все, що могла, виносила з хати жовнярам.

Рознеслась чутка, що неприятеля лише що не видно.

— Завтра, завтра він уже буде!

Люди позавмирали зі страху.

Але минає одна, друга, третя днина, якось тихо. Уже почали забувати, аж нараз як зчиниться крик: «Ворог, ворог іде...» Одні зачали втікати, де їх очі несли, другі втікали, хоч жаль їм було працю лишати, треті зовсім як би без пам'яті, не знали, що з собою робити. А ворог, як

вода, плив. Цілий край займив. Про наше військо й чути не стало.

Усюди один неприятель. І все як би у якусь бездонну бульдоку запало. Нізвідки вістки, ні чутки, ні ніякого порятунку. Ніхто не знає, що буде. А тепер біда край придушила, а здобутки газдівські неприятель все забирає.

Маланка сама з малими дітьми в хаті. Не раз лиш ляже, а то гур у двері: «Відчини!» Та увійде часом і десять люда, а вона сама, лиш з малими дітьми в хаті. Та ще коби не рабували. Часом трапилися люди, що бесіду їх можна було порозуміти, та ще до своєї їди запрошали, але були такі, що все з горшків повиїдали.

Раз прийшли та цілий оборіг сіна забрали. Що наплакалася, напросилася, а вони ще й насміхалися. Люди зачали між собою перешіптуватися, що й корови забирають. Де ще одна коровина, то часом лишають, але де дві, то зараз одну беруть. Маланка мала корову й ялівку. Люди радили якнайскорше продати, хоч дешево, але все ліпше, як задурно.

Одної днини лиш що пішла до сусіди, чує, а діти голосять у хаті. Надбігає, а ялівку вже з загороди виводять. Не помогли ні плачі, ні крики, ні клятьби; взяли, як своє. Що вона за тою ялівкою не набідкалася. Вже й сусіди її розговорювали, і тітка Фрасина угойкувала її, що хоче хіба голову положити за корову й дітей осиротити. Але вона все своє: «Якби Лукин був, він не дав би, він охоронив би».

— Лукиночку, Лукиночку, чому не даєш про себе ніякої вістки? Може, вже не живеш, може, вже де ворон кості твої розносить,— голосила плачучи.

Люди все гадали, що наші надійдуть та й виженуть неприятеля, але коли став минати місяць за місяцем, а про наших чутки нема, перестали вже надіятись. Були такі жінки, які забули, що їх чоловіки на війні, що їх кров проливають, та робили таку позну, що хрань господи.

— Бог би їх тяжко покарав! — кляла їх не раз Маланка.

— Ади, яка мені взялась. Не пильнує свого носа, а чужого проса, безгрішниця! — відказували такі, що міркували, що те проти них говориться.

Аж нараз так як би дивно стало. Неприятеля як би порідло. Люди очам своїм не вірять,— але, врешті, не можі не вірити, коли бачиться, як все забирають на вози, ведуть коні, бігають по хатах за білєм, що давали до

праня. А врешті були такі, що казали: «Ваші надходять, за тиждень будете вже їх мати».

Якось щораз більше з гір сходило неприятельського війська, зачали копати рови, стягати гармати, аж врешті поперек цілого села викопали шанець. Люди на полях завмирали, дивлячись на ту роботу, а неприятельське військо ще кепкувало:

— Чого боїтесь?—казали.— Наші гармати будуть кидати кулями далеко поза село. Хіба ваші будуть на вас стріляти!

— Вони будуть стріляти на вас, але й нам може дістатися, куля не знає кого поцілить. Жовняр чи не жовняр, їй все одно.

Якось раз перед вечером зчинився великий гук і свист. Все заклекотіло, як у пеклі, як би зелізний град посипався на землю, а чорні дими збивалися густими клубами.

Кождий, хто міг, рятував житє. Люди хапали, що могли, одні пішки, другі з возами. Все, що було, то втікало то до лісів, то до подальших сіл.

Маланка ледве встигла діти забрати. Наперед неї їхала тітка з возом. Маланка з діточками йшла пішки, лиш на віз понакладала, що захопила з хати. Як лише дуже зачинали стріляти, то люди падали на землю і так лежали, аж трохи не перетерлося. Потому знов вставали й утікали.

Якийсь протяглий свист засвистав у воздусі. Трісло й загуло, аж земля задрожала, та лише клубами дим сковпотівся. Маланка пригорнула всі діти до себе і припала до землі. Одна дитина якось поховзлась. Вона хотіла придержати й учула, що впала в якийсь рів. Темно було, напомацки зачала шукати коло себе за дітьми. Троє було при ній, а двоє десь подальше плакало. Ні воза, ані нікого з людей не було. Віднайшла й тих двоє дітей, і так сиділи всі, в купу стулені. Дощ почав іти, вода зливалась у рови. Діти домагалися їди. Вона пригадала собі торбину з хлібом, що поклала була на віз тітки Фрасини та й там на возі й лишилась. Що їй, сиротині, робити? Старші діти ще не так, але менші? Господи! Що дитина знає? Їсти та й їсти. Всюди така темнота, що хоч око виколи.

Аж дивиться, щось блиснуло, як би світло в хаті. Коли щораз більше вдивляла, розпізнала, що се справді якась хата і в ній світиться.

— Ну, діти, підемо до тої хати,— сказала до дітей. Найменше взяла на руки, старші йшли при ній. І пусти-

лись в тому напрямку. Йшли по водах, по камінях та зрубах.

У хаті двері були відчинені, а в печі горів огонь. Якісь жовняри сушили перемоклі манти. На полиці стояло кілька перевернених горшків і мисок, на землі валялася подушка та якесь порозтягнене плате. Видно, що газди не мали часу забратися.

Маланка станула на порозі, як укопана.

— Чого ти, молодице? — запитався один жовнір.

— Не маєте хоч кришки хліба, діти голодні, а нема що їм дати їсти.

— Ми самі не маємо що їсти. Газди лиш порожні горшки полишили,— докинув один, гірко всміхаючись.

Вже хотіла відходити. Тоді один взяв якусь торбу, зачав щось шукати й витягнув два кусні сухарів.

— На твоє щастє ще знайшлося,— і дав їй сухарі.

Діти повитягали до хліба руки, але сухар був дуже твердий, не могла його розломити. Розглянулася по хаті, чи не було де води, але нігде не найшла. Менше о те, розмочить де-будь в воді. Подякувала та й пішла. Недалеко від хати присіла під якесь велике розсохате дерево, пригорнула діти та так пересиділа до днини. Коли розвиднілося, стала розглядатися і мірковати, куди веде дорога до якогось найближчого села. Вертати й бесіди не було, а треба би було йти за тими, від котрих лишилась, але куди? Не було що розгадувати, треба було йти.

Пішла. Ось і якесь село. Але з него люди також повтікали. Усюди було пусто, повідчинювані двері, ворота.

Якась стара жінка сиділа під плотом і хапалася за груди від великого кашлю. Вона розповіла їй, що всі люди з села повтікали й мають бути десь аж за третім селом. Так казала їй одна жінка, що вернулася була, щоби відшукати дитину, що десь їй заподілася.

Маланка глянула на свої діти, як би рахувала, чи всі її діти коло неї. Розпитавши ще ліпше бабу, в котрий бік люди втікали, сама туди пішла.

А коли перейшла трете село, на великій толоці стовпилось стілько люда, що іглу не кинув би. Якось допталася до своїх, але довго ще находилася, заки найшла тітку Фрасину. Тітка сиділа під возом з чоловіком і слугою, як у полі, коли туча нападе. На щастє, найшлося ще трохи дещо до їди, що могла захопити з хати, і дала дітям їсти.

Так там перебідували три дні. Дехто ходив звідуватися

що, де й як діється. Деякі доходили аж до свого села. Сміливійші казали, що вже мож вертати, що військо в другий бік пішло. Лише трупи всюди по дорозі лежать, та й на однім боці села одні хати порозбивані, другі погоріли.

Коли вертали, то люди розсохами трупи згортали, бо вже були порозкладалися, та й такий ішов сопух, що мож було удушитися.

У горішнім кінці села, де сиділа Маланка, хати якось устоялись. Коло Маланчиної хати стояло багато якихось возів та довкола крутилось військо. В хаті застала лише розламану постіль та одну лавицю. Прилавка не було, а всюди череп'є перемішувалось з соломою. На городі лежала розбита коновка.

Вона пішла на город і лиш нагнулась, як над нею лише щось затарахкотіло, й нічо вже більше не чула.

Люди виділи, що з літака як би вогенне летіло письмо. По чім вчинився великий гук, і все покрилося димом.

Багато людей поранило. Убило скілька жовнярів, а Маланку на дрібні кусні розпорошило. Люди ледве позбирали. У трумну не було що класти. Збили скриньку, небільше як на дитину, і поховали без співу, без дзвонів, не було навіть кому гробу запечатати.

II

Сиротище Лукин довго не міг опам'ятатися, що з ним діється, коли лишив хату, жінку, діти й пішов сумною дорогою сумної своєї долі. Не один був він такий. Гонили людей, як стадо баранів. Спершу до якоїсь одної команди, а звідти знов до другої. Ішли без думки, без волі, мов справді череда.

Лукин ішов як неживий. Все те робив, що другі,— ставав, ходив, їв, спав, але то все як би не він те робив, а хтось другий. Єму дивно було, що люди говорять, сміються, жартують.

Так ішов день за днем. Інші жалувались то на їду, то на те, що зле спати,— єму то було все одно, єго думки не були при нім,— він їх лишив за собою, біля своєї хати, загороди, жінки, дітей.

Не довго їх тримали на однім місці. Повели десь дальше, щоби учити муштри.

Хоч він був слухняний і робив, що хто не казав би,

все-таки не обійшлось без нагани й кари. Зразу виділось ему, що чіпаються без причини, та аж пізнійше се підкмітив, що часом не чув, що до него говориться.

Та все то ще не було нічим насупроти того, чогось страшного, що мало доперва прийти а перед чим усі дрожали.

Коли те мало наступити, ніхто не знав, та все лиш до того всі ладились.

Коби не те ожидане, то все якось перебуло би-сь. У гурті все легше перебуваєсь. Спершу Лукин не любив того гурту, але поволі став привикати. Всіх доля однака, одна жура і смуток.

Одної днини ще зранку ніхто нічо не знав, а в полудне прийшов розказ вибиратись.

Вечером усі вже були на зелізниці.

Дощ мерчив, то й найгірше було тим, що сиділи на верху возів, хоч і всередині так глітно було, що не мож було обернутись. Лукин приперся плечима до стінки воза, а думками о рідне гніздо, що десь як би з мраки продиралося.

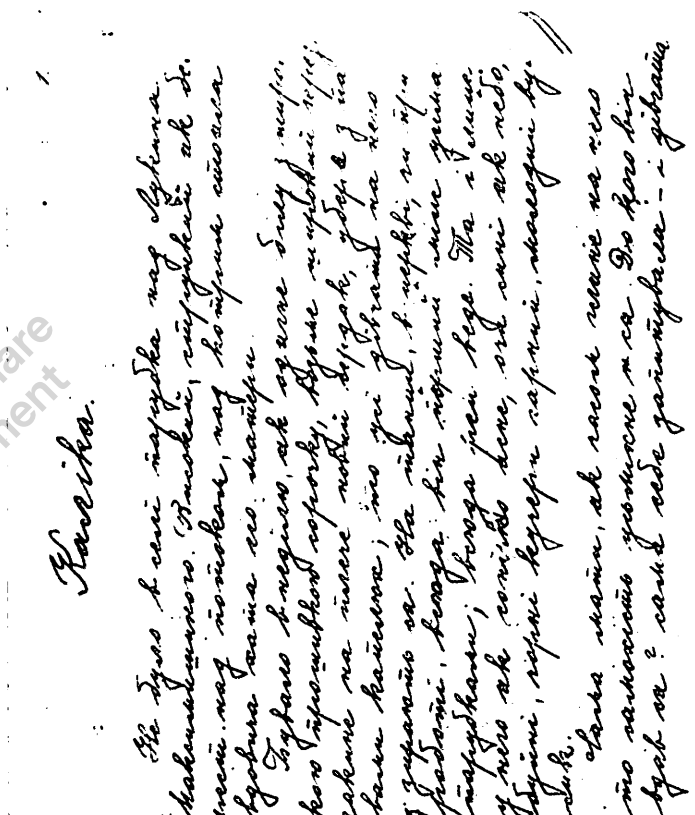
Кількох товаришів співало коломийки. Чи їм весело було? Чи лиш веселістю біду вбивали — се одно. Вони співали не вмовкаючи. Хтось затягнув про орла й сивого сокола: «Ох! Чи був ти, орле, в моїй стороні», мов вирвалось з грудей Лукина, і він зачав співати. Співав довго, без тямки, уже всі перестали, а він все ще співав і все навертав на орла й питав, чи був у єго стороні.

Як довго вже їхав, не знав. Уже давно перестав з часом числитись, часом не знав, що за днина. При війську п'ятниця чи неділя — все одно, там кожен день однаково проживаєсь.

Раз чи два перечергувались день з нічю, і знова день, і знова ніч, аж нараз стали серед чистого поля. Було те в саме полудне, коли казали з возів виходити. «Чи то вже тут?» кождий себе питався, і мороз ішов поза шкіру, хоч сонце пекло й піт лився з чола.

Ще не покінчилися роботи коло шанців і окопів, як нараз почувся рев неприятельських гармат. Наші також вогнем відповіли, і почався такий гук, клекіт, замішане, як би вже конець світа наставав.

Летіли стріли, гриміли гранати й заривалися в землю, викидали грузь, виривало корчі й дерева. Небо затемни-

Автограф першої сторінки оповідання Н. Кобринської «Калiка».

лося димом, прошиваним вогенними блисками. Люди падали, як солома. Страшний зойк мішався з гуком гармат і свистом стріл. «Смерть, смерть, видюча смерть!» мерещало в мозку Лукина. Аж нараз думка його як би від усього відірвала, й перед ним станула Маланка. Що з нею діється? Чи вона знає?.. Не скінчив. Щось сильно шарпнуло єго за плече, і він, як довгий, упав на землю.

Довго лежав не рухаючись. Чи се справді він уже не жиє? Смерть і єго скосила! Кинула кулею, а може, й цілою пригоршнею куль, і він мусив розстатися з житєм, бо ледви чи хто при нім лишився.

По якімсь часі почув, що побіч него лежить якась рука й розпростирала пальці. Що се за рука? Чого розпростирає й затискає пальці? Може, се єго рука? Справді, се єго рука. Він ще раз розпростер її й затиснув кулак. Піднісся і сперся на лікоть. Чи він жиє? Нічо єго не болить, лиш шапки немає на голові й торністру єму зірвало.

Він став якийсь міцнійший і глибоко зітхнув. У него увійшла будто би якась надія, якої перед тим не мав.

Бій скінчився. Не скінчилися однак тяжкі дні. Прийшлось зимувати у ровах і снігу. Не раз, коли пускало, по коліна у воді брели, а як був мороз, то коли спали, то примерзали до землі, що манту не мож було від неї відірвати. А роботи було — храньгосподи! То шанці копати, то кльоци з ліса носити, одної хвилі вільної не було.

У тій біді тим лиш єму легше було, що діставав лист з дому, чого довший час не було. Невеселі то були вісті, та все хоч знав, що дома діється. Маланка доносила не лиш про себе і діти, але і що в селі діє, але це чогось єго тепер не обходило, а лиш хотів знати про саму Маланку. Півжитя був би дав, якби був міг єї побачити.

З весною зачали знов розходитися слухи між військом, що неприятель зачинає знова напирати. Всі гадали, що війна вже небавом скінчиться, а це щось наново починаєся.

Та хоч все було напоготовлі, неприятель якраз ударив тогді, коли найменше того надіялись.

Огонь почався ранком і тривав майже без перерви кілька днів. Руйнуючим вогнем знищив ворог передні рови і дротяні засіки.

З ровів не лишилося прямо нічого, все оберталось як

би в один великий вертеп. Пекольний рев, зойк, вибух гранатів, метушня натовпа людей і коней, армат і інших военних знарядів,— все то крутилося як би в якім пекольнім танці.

Військо покотом клонилося, коні викидали вгору ногами. Лукин бачив, як побіч него якийсь захитався й упав, трафлений смертельною кулею, інший добивав кольбою другого чоловіка.

Нараз все закрилося як би червоною мрякою, світ потемнів, і більше вже нічо він не знав.

Коли прийшов до себе, лежав на постелі, а коло него заходилися якісь люди. Він виразно бачив якусь жінку у чепці.

«Маланка!» щось крикнуло в єго душі, але страшний біль перешиб єго думки. Не знав, як довго лежав без пам'яті, але коли приходив до себе, узрів знов тоту жінку в білім чепці. Але тепер він еї ліпше пізнавав і знав, що то не була Маланка, а якась інша жінка.

Вона осторожно підносила єго голову, обвивала білими шматами і так само поралась коло ноги.

З часом, як більше приходив до себе, коли порушав хорою ногою, то, крім болю, дізнавав він ще якогось іншого, прикрого з незвісних причин чувства.

Одного дня дійшов того причини, і страшний біль затиснув єго серце: єго нога була по коліно відтята.

Серце єго тяжко кервавилось: що він буде без ноги робити, як буде жити, як на хліб заробляти?

Ухопився за обв'язану шматами голову, здер їх і кинув до землі.

Кров цюрком полилася, але єму все було одно. Най буде по нім, нащо єму калікою жити!

І знов не знав, що з ним потому сталося, а коли опам'ятався, то виділось єму, що попав у якусь темну пропасть, з якої не міг і не хотів вийти.

Але то ще не конець був в єго нещастю. Не міг привикнути до думки, що він без ноги, а то ще щось іншого викрилося, що ще більше зранило єго серце.

Раз санітетка лишила при нім коробку з блискучою, як зеркало, покривкою. Він глянув в блискучу покривку й замертвів. Одно око було менше, губа розтята, а ціле лице викривлене.

То ще для него страшнійше було від втрати ноги.

Він узрів себе молодим, моторним парубком, як усі дівчата в селі за ним пропадали, як своєю красою чарував Маланку. А тепер, коли вона єго узрить, чи не жахнеся, не опротивить єго собі? Такий безобразний, та ще й без ноги, чи не ліпше було, щоби був загиб, щоби куля була прошила єго серце, й всему був би конець?

Та хоч як бажав собі смерті, та все-таки хотілось жити. Що з краси, як нема житя?.. Який він не був би, та все-таки жиє. Лиш що скаже вона, Маланка?! Може, і люди жахатись будуть, та про них єму байдуже, лиш вона, вона, Маланка!

За якийсь час з того шпиталю перевезли єго до другого. Приправили ногу й дали карту, звільнюючу з військової служби.

Був вільний, міг вертати додому, та чому ж єго серце не радуєсь, хоч і рвалось до свого гнізда, і рад був би там влетіти.

Коли настав услівний час і зелізнична пара несла єго додому, серце єго дивно тремтіло. Боже! Чи надіявся він того, чи гадав, що буде вертати, що взагалі буде жити?

Та коли зближався до свого села, то стали знов щораз більше сумні думки насуватися. Як він стане перед Маланкою, що вона скаже, та чи буде міг так, як давно, коло газдівства ходити?

Ось і єго село, єго хата.

Перший раз у житю не йшов весело й охоче до своєї хати. І чим більше зближався, огортав єго якийсь страх, і тяжко билось у грудях серце.

Коли зближався до своєї стріхи, серце ще дужче стало товчися.

Нараз як би обухом ударило єго в голову. Вікна були повибивані, двері підперті й замкнені на колодку, стріха була обірвана, плоти розірвані, колешня заломлена.

Він підійшов під вікна хати. Хата була зовсім пуста — ні живої душі. Як підкошене билє, сів на призьбу й гірко заплакав. Що сталося? Де жінка, діти?

Сам не знав, як довго так сидів, лиш чув, що серце щораз міцнійше корчилось з болю.

— То ви, Лукине? — заговорив хтось до него.

Лукин подивився блудними очима.

— Не пізнаєте?

— Іваниха,— сказав він як би до себе.

— Ваша сусіда. Господи, що з вами сталося? Дивлюся й дивлю, Лукин не Лукин...

— Де жінка, діти? — видобув він з себе насилу.

— То ви не знаєте?

— Де жінка, діти? — скричав, мов божевільний.

— То ви не знаєте? Маланка загибла.

— Маланка! Де, коли, як?

— У нас був великий бій. Вона була утікла з дітьми, але від смерті ніхто не втече, вона всюди знайде чоловіка. Знайшла й її, таки перед хатою, ось тут, де стою. Упала на неї куля з летючого човна і розтріскала на місці. Діти надала громада тітці Фрасині, бо що тут самі робили би.

Лукин лише промовив одно слово: «Господи!» і знов заплакав, як мала дитина.

Хтось ще більше мусив єго видіти і пізнати, бо коли він все ще сидів на призьбі, як остовпілий, прийшла з дітьми тітка Фрасина.

Тітка аж у долоні сплеснула, як єго побачила. Діти спершу не пізнали єго, а найменше зовсім не знало, що то тато прийшов.

Тітка Фрасина хотіла з часом віддати єму діти, але виділа, що нема кому.

Лукин ходив як би напівмертвий.

. . . . . .

— Що я вже не роблю, що не прибагаю, щоби хоч троха спам'ятався,— говорила коло церкви газдиням тітка Фрасйна.

— Він за нею так банує і так побиваєся, що господи!

— Щоб єму легше стало на серці, та й так не банував, кажу єму, що вона будто би про него й гадки не мала, що з москалями завдавалась. А він вам, газдиньки, як не зойкне, як не заголосить, аж сум дебрами пішов.

Лукин, як се почув, мов з коня повалився. У грудях єго тиснуло, а серце з болю скаменіло.

Каліка, каліка, безобразний, без ноги! А ще більше з прошиблим, закервавленим серцем...

БРАТИ

Казка

Завітала зима, стара, біла бабуся, щоби струджену, змучену пекучим сонцем і висилену літом землю заколисати до відпочинку; підкласти під голову м'яку подушку й охоронити перед своїм лютим сином-морозом білим пуховим покривалом.

Вона й людей перед ним хоронила. Несла спокій у теплу хатину, одягала в тепле одінє, вогнем розгрівала скостенілі руки.

За кождий раз віталася з ними, як з добрими знакомими, і все заставала по-давньому.

Дехто пішов під землю, інший ще лиш світ повітав, одні радовались, другі плакали й журилися своєю звичайною, людською журою. Вона все те добре знала і на все милосердним дивилась оком, як дивляться старці на діти, вічність на переминаючу ту земність.

Минула в рахунку часу страшна тринадцятка.

Бабуся-зима, що була відійшла, знову повернулася. Повернула і застала: поля, що колись вкривала білим пухом, застелені були трупами й раненими, а страшний зойк і крик видобувався з тисячі грудей. Люди гурмами переходили з місця на місце, як би закляв їх хтось якимсь страшним прокльоном, мов гонені якоюсь невидимою силою. Ішли без волі, без надії на лучче, ішли, бо мусили іти. Ішли, хоч не знали, чого й по що, властиво, ідуть? Все, що було змістом і сутю їх житя, лишили за собою, як річ минувшості, як щось такого, що уже перестало до них належати і лиш болючим лишилося спомином... Ішли проти смерті й наставляли... свою грудь. Ішли, не питаючись: нащо? чого? кому що з того прийде?

Бабуся-зима знала людей. Вона знала їх зависті, злості, амбіції, знала, як часом тяжко гнобили себе, не раз бувало що і кров потекла, але те вже давно було і з часом все те якось меншало, лагідніло. Тож бабуся немало дивувалася, коли застала таку страшну на світі лють. Хоч і потішалася, що то не буде довго тривати, бо при теперішніх винаходах, технічних знарядах, удосконаленях, цілий світ хіба пустинею став би, якби таке убиване і різня мали довше тривати.

Бабуся-зима тратила свою силу і мусила відходити. Відійшла і знову вернула. А спішно її було обтулити збіджену землицю білими пеленами і вигоїти з завданих їй ран.

Але ті рани ще не заскленилися. Все ще дерлись і бризкали свіжою кровію. Здалека вже чула гук гармат і свист самострілів. Гуманність збанкрутувала, зійшла з поверхні землі, лишилась лиш одна брутальна сила і її зелізні права.

Стуманілий жовнір не володів вже своїм умом. З завмерлим серцем продирався через гущу колючих дротів, затроєних димів і граду куль...

Збожеволілі коні волочили своїх неживих панів.

Смерть покотом звалювала маси людей.

На кождім поступі житє змагалось з смертю.

Всюди смертельне хропінє, крик, рев роздирали небеса.

Пекольний вогонь від кількох днів не ставав ані на хвилину. Люди кидались на себе, як дикі звірі.

Із-за ліса вибіг молодий стрілець з піднесеним вгору багнетом. Біг перед себе як опутаний, летів без пам'яті, нічого не видів, не чув.

Сліпий на все, що його окружало, глухий на смертельні зойки товаришів, на їх крики і благаня о рятунок.

Одно лиш знав, що мусить пробити грудь і виточити кров молодцеві, що так само біг проти него.

Зрівнялись... станули... і змірились очима...

— Брате! — вирвалось з грудей молодцеві в чужім мундирі.

— Брате! — крикнув стрілець, і витягнені багнети випали їм з рук, і оба щиро обіймились.

Вмить вибігло двох других, з двох ворожих собі таборів, і обох на місці трупом поклали...

Впали, як зламане огниво. Змертвіло тіло, поблідли лиця, зашклились очі, але на їх чолі все ще як би снувалась думка, а отворені очі як би питали: «Чому так сталося? Яка тому причина? Що пхнуло брата на брата? Хто їх на себе наслав? Хто їх розділив, і нащо студене зелізо роздерло їм серця?»

А холодна, зимова ніч вкрила трупів білими рантухами. Місяць неясно визирав із-за хмар і зеленим лицем відбивався в широко отворених, дивно переймаючих очах братів, що будто би бачили не те, на що їх очі за житя дивились, не те, що їх окружало, а щось іншого, дальшого, ледви що начерненого будучностю...

Тяжка рука минувшості затяжіла була на їх житю, на їх душах — на душі цілого їх народу. Минувшість, яка казала їм забути про те, що було, не бути собою, не мати надії на щасливійшу долю. Неволя наложила тяжкі на них кайдани, окружила тяжкими ланцюгами й відтяла від цілого світа. За кожде живійше порушенє, за кождий стон тіснійше затискано кайданй неволі. Замкненим у тісних межах не вільно було виглянути на ширшу арену світа, то і той світ забув про замираючі в оковах мільйони, що надармо видирались на волю...

Коли бабуся-зима знов заглянула на бідну землицю, страшна язва з диким реготом, гуком і свистом пересувалась з місця на місце, лишаючи за собою повно гробів і зриту гарматами пустиню. Вітер шумів у спустошілім лісі, свистав вікнами порожніх хат. Земля порушалась, вставали цілі армії без рук, без ніг, без голови, інші — лиш безобразна маса. Оболочені, в лахмітю, замість зброї з тяжкими на плечах хрестами.

Ідуть незчисленними рядами, йдуть через континенти, моря, зависають у воздусі.

На полі, під лісом, де впали братя, тягнулись вже зорані поля. А кого дорога вела тими полями, той бачив два сиві голуби, як перелітали з груди на груду, присідали на корчиках, гойдались на деревині й нараз без сліду пропадали. Знову появлялись і знов десь щезали.

Уже втретє прийшлось бабусі вертати, й все те саме заставала вона. Жаль стискав її серце і сльози-перли лялись зі старечих очей.

Wondershare PDFelement

— Не унивай! — шепнула їй на вухо відходяча осінь.— Щось нове починається, щось велике висить у воздусі...

І дійсно! Серед реву гармат, що доходив із північного востока, вмішувався якийсь інший, відмінний від воєнної метушні гамір.

Якась могутня гроза гуділа щораз ближче і ближче.

Піднісся червоний прапор — б'є червона луна пожеж і займає щораз ширші круги.

Хвиля людей підноситься за хвилею. Чути зойки, крики, скрегіт зброї, але люди не ідуть уже, як збита в купу череда, вони мають певну ціль, означені стремління. Їм вже не видирають житє, а самі єго добровільно дають. . . .

. . . . . .

Грім!..

Небо затряслося... земля задрижала. Зірвалися вікові кайдани, зломилась людська мука, визволилась народна душа.

Заграли рожеві зорі, високо піднеслось проміне сонця воскресенія. три звізди блиснули на яснім блакиті. Підніс голову могутній лев, появився з мушкетом запорожець, виринув на синім полі золотий плуг, а над ним оливну галузку несли два голуби з широко розпростертими крилами на небес просторі.

Одно лиш крило молодшого брата опадало вниз зомліле...

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ СТАТТІ

ПРО ПЕРВІСНУ ЦІЛЬ ТОВАРИСТВА РУСЬКИХ ЖІНОК В СТАНІСЛАВОВІ, ЗАВ'ЯЗАНОГО 1884 р.

Загальнозвісно, як симпатично прийнято зав'язанє жіночого товариства в Станіславові в цілі розбудженя жіночого духу через літературу.

Не лиш наша журналістика відозвалася о нім дуже прихильно, але навіть польська і російська, як «Kraj», «Gazeta Narodowa», «Ateneum», «Praca» і др. «Одесский вестник», «Заря» посвятили довгі статі об'ясненю цілі товариства, а український учений, що підписався псевдонімом Левко Маячанець [1], почтив єго присвяченєм своєї цінної праці «Про шлюб на Русі-Україні в XVI-XVIII столітю».

Тож при виданю «Жіночого альманаха» уважаю відповідним висказати ті мислі, котрі мене спонукали до запропонованя паням станіславівським зав'язати те товариство, і може, хоть почасти удасться мені довести, що воно опиралося на реальних підставах, та лиш не мало часу вникнути в дух загалу.

Кому не звісна наша жіноча наука, котра, крім музики і язиків, не виходить поза обруб найнижчих, елементарних відомостей? Вищі студії — то дорога перед нами цілком заперта і мусимо вдовольнятися знанєм, котре навіть не вирівнює мужеським середнім школам. В порі, коли живійше зачинають будитися сили нашого духу, наша наука кінчиться. Правда, много є таких, для котрих так скупо уділювана наука цілковито вистарчає. Але тим, котрим вона не вистарчає, котрі бажають ширшого знаня, лишаєся лиш оден-однісенький спосіб: читанє книжок.

Тож молодий, бажаючий поживи ум хапає, що може захопити. Котра з нас не пригадає собі, з якою пильностю,

цікавостю і запалом читала в тім віку часто твори без найменшої вартості!

Велика, проте, шкода, що ніхто не звертає уваги, що і як жінки по скінченю своїх невисоких наук читають.

Є такі панове, котрі з самовдоволенем твердять: розсудна мати або дбалий отець не повинні дати книжки до рук доньки, доки уперед самі єї не прочитають.

Але як високо сягає образованє тих вітців і матерей, що вони можуть за добре а що за зле уважати, що їм може подобатись а що ні, того голосно не виповідаєся і не піддаєсь під загальну критику, взагалі не трактуєся, яко річ більшого значеня! А однак хто ж не знає, як важне буває те, яка книжка дістаєся до рук молодої дівчини або жінки, які думки і погляди на світ і на житє вона поможе їй собі виробити. Що ж ту натуральнійшого і ближчого, як взяти се діло — добору і достарчуваня книжок для жіночого «самообразованя» — в свої руки самим жінкам, злученим в товариство? Непрактичною могла ся думка здатись тілько тим тіснозорим людям, для котрих усе те непрактичне, що не приносить зараз видимих матеріальних результатів, все одно, хоча б результати й не стоїли виложеного на них труда. То щось похоже на те, як наш, прибитий грубою ручною працею народ поважає лиш виконанє якоїсь мускулярної чинності, а кожда умислова, хоть би найтруднійша праця не заслугує у него навіть на назву праці,— немовби думка людська була чимсь іншим, як також чисто фізичним процесом, природним здобутком чоловіка.

Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, єго потреб і недостатків. Вона зазначує фази суспільного розвою, по ній мож пізнати, що вже здобуте, а що ще здобуваєся, а єсли робить пристанки і застої, то лиш для того, що слабші духи, менше світлі уми, ухопившися одної єї форми, тривають в ній довше, як би належало. А коли уладженя людські в своїх ненастанних змінах уже іншу прибирають постать і інші викликають потреби,— слабші уми не мають натілько сили, щоби слідити за новим розвитком, не можуть змінити раз підхоплених черт і, замісць говорити о тім, що стоїть перед їх очима, заглиблюються в минувшину і стараються вбгати теперішність в рамки минувшого.

В наших часах таким новим і сучасним потребам найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т. є.

представленє дійсного світа, дійсного житя, дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей та людських намєтностей і відносин. Напрям той у нас поки що боресь ще з останками напрямів давнійших, котрі виводять против него правила мнимої естетики, або стараються вирвати єму грунт з-під ніг, денунціюючи його як щось революційного і «неблагонадежного».

Особливо ми, жінки, терпимо серед тої боротьби. Поступовці уважать нас за недорослих до їх понять, а непоступовці — за відбігших від їх виображень. З того виробився великий і ухибляючий жіноцтву пересуд, що начитанє лиш баламутить жіночий ум.

Хоч і як би то нас боліло, все-таки ми повинні признати, що хто не ввійде в причини, а бере лиш наслідки, мусить прийти именно до того переконаня.

Та тілько ж не начитанє тут винно, не література, але ті, що не уміють з неї користати, не уміють попросту читати, а з останків минувшості творять лиш штучні загороди для більшого утрудненя дороги тим, що простують стежки теперішності до будучини.

Зважившись затим, що не кождому приступно дійти аж до самого жерела правди і аж там розпізнати живучість одних а мертвоту других принципів, признаємо, що товариство, котре би помагало одиницям випутуватися з матні і хаосу, витвореного противними принципами, котре би звертало увагу на те, як і що у нас читаєся, а не полишало б тоту одну спосібність до вищої освіти простим інстинктам читаючих,— не заслугує собі цілком на закид непрактичності.

Уже сам факт, щоби зібрати жіноцтво під стяг літератури задля проясненя і поєднаня думок, міг виходити тілько з того переконаня, що кожда річ, література чи наука, лиш настілько має правдивої вартості, наскілько може принести практичний пожиток. Кождий, хто слідив за розвитком людської суспільності, пригадає собі з історії хвилі, де мовчала преса, не було парламентів, жадного вільного вибору, ні вільної дебати, всюди наказане було мовчанє, і все мовчало. Тоді література була одним прибіжищем вільної думки і слова. Так діялось прим[іром] у Франції перед революційними часами; Польща, розпавшись політично, витворила обширну літературу і в ній концентрує усі свої сили; Росія, притиснена невідповідною до потреб розвою формою державного правленя, виливаєся широким літературним коритом; Русь-Україна, розділена також політично,

в'яжеся з собою при помочі літератури. Не згадуємо вже про заслуги літератури при знесеню невільництва, панщини і інших людських кривд, де література завсігди ставала по стороні слабших і утиснених.

То чи ж жінки, ідучи слідом за здоровим літературним напрямком, не могли би знайти в нім гідного заступника своїх прав і вимогів? Жіноцтво, котре виключено з загальних і публічних справ, котре не займає жадного становиська, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого житя, повинно тим більше триматися літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів.

Але то ще не все.

Попри вище наведених причинах, а іменно: 1) зужиткованє уже існуючої похопності жіноцтва до літератури, 2) отрясенє єго від впливу уже пережитих напрямків, і 3) наведенє власне на живий, реальний шлях,— є ще одна, не менше важна а тісно з попередніми зв'язана причина, т. є. популяризованє і скоре розповсюдженє нових вироблених людськостею ідей. Діло се тим головно важне, що в теперішнім суспільнім устрою одні стоять ближче, а другі дальше від чільних напрямів людської думки і праці; не всім однаково спосібно черпати з того жерела і приходити до об'ясненя фактів власного житя. Все воно так буває: коли одні уже перероблять і пережують якусь гадку, другі заледви зачинають о тім думати, а заким певна свідома думка перейде всі круги єрархії суспільної, от через той час зродяться вже інші потреби і вимоги.

Кожда доба історична кидає наперед лиш часть людей, а поміж котрих вибігає ще мала горстка як би заповіджене відроджуючогося житя.

Аж пізнійше всі приходять до того самого переконаня, що вони; тих однак перших віщунів дуже зле вітають, не щадять підозрінь і прикростей і називають їх ворогами загального спокою і ладу. Отсе й є жерело, з котрого пливуть так многі нещасні історії мучеників, котрим гірко приходило і приходить не раз терпіти за те, що перші зауважали і сказали про нові потреби загалу. Чим дальше глянемо в минувшість, тим виразнійше бачимо, що в часах, коли менше посідано способу до скорого розповсюдженя людських думок, страшнійша була історія мучеників, як також, що поступ очевидячки прямує до того, аби кожда з яких-будь причин зроджена ідея уже в перших своїх фазах розвою

загортала якнайширші круги і переходила в маси. Тож товариство, котре собі положило за засаду слідити за найновійшими напрямками, вираженими в літературі, старатися в якнайскорший спосіб передати їх масам і через те будити ясну, свідому думку у загалу, може далеко більше прислужитися суспільності, ніж коли б поклало своєю метою хоч і не знати які широкі, а при скупих средствах, недостижимі філантропійні заведеня.

Але міг би хто запитати, в якій формі хотіло товариство впровадити в житє вище висказані теорії?

Передвсім, при бідності нашого краю, ходило тут о постійний фонд задля цілі товариства, витворений вкладками членів, як також устроюванєм вечерків, концертів, фантових лотерей і т. ін. Коштами того фонду товариство повинно заніматися видаванєм книжок, як оригінальних, так і переводних, котрих добором керував би комітет, вибраний виділом товариства з людей компетентних з виробленим літературним смаком, без згляду, чи вони члени товариства, чи ні, жінки чи мужчини.

При збільшаючихся грошевих засобах товариство могло би розписувати конкурси, назначувати нагороди на діла в означенім напрямку, через що загальний рух збільшився б.

Бачимо затим, що товариство мало широку ціль, а способи до виконаня були дуже легкі і прості. Треба було лиш більше доброї волі самих жінок і довшого часу, бо ж така задача — то не діло одної хвилі.

РУСЬКЕ ЖІНОЦТВО В ГАЛИЧИНІ В НАШИХ ЧАСАХ

I

Смутна історія нашого народу і смутна доля єго жіноцтва. Бідний той народ можна порівняти до святого дерева, котрого корінь не усох і сильні пускає однолітки. Все, що було колись можне і багате, перейшло до других таборів, а лишився лиш оден люд, котрий сам тілько задержав мову і віру своїх батьків. Той люд на місце утрачених сил виробляє собі другі, а як і тих нестало, то знов інші. Кожда нова інтелігенція за прикладом своїх предків довгий час переходила до сусідніх народів служити сильнійшим, аж доки не вибила година правдивого національного самопізнаня. Люде пізнали, що відриватися від свого кореня — значить самовільно позбавляти себе жизненої сили і що лиш на власнім грунті може вирости правдива культура, і зачали єднатися з народом.

Недавно визволений з-під гніту панщини, грубий і неосвічений був той народ, хоч добрий і сердечний хлібороб. Прив'язаний до кусника своєї землі, не знає він ні торговлі, ні жадного промислу. Рідко між нашими селянами трафляються багаті. По селах, як і по місточках, живуть переважно рільники, маючі по кілька або кільканайцять моргів грунту *; хто би мав більше, той належить до виємків. Зато безмірно більшу часть можна зачислити до халупників, т. є. таких, котрі мають лиш хату і огород або лиш саму хату та кавалочок землі на грядки. Стан ремісничий мало у нас розвинений; хоч бувають гончарі, мулярі, шевці, кушніри,

* Гл. Iwan Franko, Własność ziemśka w Galiciji, «Przegląd społeczny»[1], 1887, № 1 (Див. Іван Франко, Земельна власність в Галичині, «Громадський огляд», 1887, № 1). *(Прим. автора).*

боднарі, ткачі, ковалі, але то все в стані примітивного розвою. Є деякі й поступовійші, але ті звичайно хочуть, щоб їх уважано за поляків, та зачисляють себе до польської ремісничої верстви. В горах занімаються також наші люде тесельством; гуцулів можна часто видіти по долах, де будують церкви, попівства та коршми.

Як подоляк занімаєся переважно управою рілі, так гірняк * плеканєм товару. Донедавна гірнякам ліпше велося, як по долинах, але від якогось часу падають і вони жертвою шахрайки і використуваня жидівського. Та все-таки гірняки не так тяжко працюють, як по долинах. Особливо жінки займаються там найчастійше лиш домашнім порядком, наколи по долинах жінки, крім того, працюють з мужчинами в полі.

Оброблене рілі належить властиво до мужчини; він оре і сіє, але уже при збираню білого збіжя, обробленю кукурудзи, картофлі і всякої городовини жінки роблять разом з мужчинами, а не раз і зовсім самі. Мужчина звичайно лиш своєї роботи пильнує, обходить худобу, літом бере кавалок хліба і рано виходить в поле. Тимчасом жінка робить порядок в хаті, розкладає огонь, приносить води і варить обід, обходить при тім дріб, свині і що є коло хати. Як обід готовий, несе чоловікові в поле около 10—11 години і лишаєся там же до вечора. Як сонце над захід звертає, спішить господиня до хати, варить вечерю, котра звичайно складається з борщу і кулеші або якої іншої пісної страви (бо м'ясо вариться лиш на велике свято два-три рази до року) і обходить те саме, що зранку, господарство. Крім того, пере, шиє, сама білить і маже хату. Як має маленьку дитину при грудях, то бере її з собою, коли несе обід в поле, і приміром в коломийських сторонах можна дуже часто бачити селянку, що несе в одній руці горнець, а на другій дитину, котру в жнива кладе під сніп, а сама жне до вечера. Більші діти лишає найчастійше самі дома, що буває не раз поводом многих нещасливих випадків. Скоро однак дитина натільки підтягнеся, що може бути в чім-небудь помічна, то зараз висилають її в поле товар пасти. Старші роблять разом з родичами; коли не заробляють на чужих нивах за сніп, ідуть на службу або до фабрик та копалень на роботу, що однак рідко в нашім краю трафляєся.

* Гірняк — мешканець гір.

Державні права запевняють селянці власність маєтку. Маєток по родичах спадає на діти по рівній часті, і як дійде до повнолітства дівчина чи хлопець, може з ним зробити що хоче. Коли дівчина віддається і замужем умре, а муж жениться другий раз, то єї маєток спадає лиш на єї дітей. Коли муж умирає і лишає маєток, то вдова, єсли не виходить замуж, має право доживотя. Помимо того селяни часто не зважають на ті права та інші приписи згори. І так в разі, коли вдова не виходить замуж і після закона повинна б мати право до смерті удержуватися з маєтку мужа, селяне на те не оглядаються і женуть її до свого роду. Також після приписів канонічних і державних не можна побиратися кревним; але коли те свояцтво заходить по жінках, то народ не признає тому такої важності, і інтересовані часто опираються на таких доказах, що «вони собі свої п о б а б а х, а н е п о ч о л о в і к а х, то можуть побиратися».

В старих піснях і весільних обрядах добачаємо сліди дуже давнього суспільного ладу, де жінка лиш підрядну грала ролю і була уважана за просту робучу силу *. І тепер в щоденнім житю вона займає становище нижче від мужчини. «Хто старший, то не менший», говорить народна пословиця. А тим старшим є батько, старший брат, чоловік а навіть найстарший син може давати мамі догану.

Сентиментально-любовні пісні відносяться до хвиль, коли перші почутя любові будяться в молодім організмі. По замужю жінки жалуються на грубе обходженє з ними їх чоловіків, а чоловіки вважають таке обходженє з жінками чимсь майже конечним. «Коса не клепана, а жінка не бита, то все одно», або «як чоловік жінки не б'є, то в ній утроба росте» — є дійсно не раз святим переконанєм їх мужів.

В замужю то і до любові змушуєся часом нагайкою. От що говориться в одній пісні:

Ой виросла серед поля висока могила;
Що не хоче говорити до милого мила.
«Іди введи, малий хлопче, коня вороного,
Може, заговорить, хоть слово промовить до мене, молодого».

Вона відповідає:

«Ой вже тобі, небоже, і ворон кінь не поможе.
Як єм не любила, не буду любити до тебе говорити».

* Гляди дальше в нашім альманаху статю «Доля жіноча в піснях весільних». *(Прим. автора).*

Він знов собі каже приносити то срібне сідельце, то меду-горівки, щоби розвести голову та дібрати серця «до своєї жінки». Нарешті наказав принести дротяну нагайку:

Як зачав нагайкою біле тіло рвати,
Тогді стала мила чорнобрива миленьким називати:
«Ой ти, милий мужу, не бий мене дуже!
Бо у мене тіло, як папір, біле, болить мене дуже» *.

Просвіта селянки дуже низька. В р. 1872 заведено примус шкільний для дівчат, то перед страхом кари ходять вони до школи і учаться там читати, писати і рахунків, але то все уважають за річ цілком непотрібну; найчастійше, відбувши свою шкільну науку, ніколи вже не заглядають до книжки і швидко забувають і ті початки, яких в школі навчилися.

Промисел їх також невеликий. Прядуть льняне і коніпне прядиво на полотно і вовну на верхнє одінє, також дуже гарно вишивають сорочки і рантухи, але то все тілько для домашнього ужитку. В сусідстві міст занімаються достарчуванєм набілу, дробу і ярини, а міщанки садять на продаж цибулю, продають і перепродують овочі, готовий хліб, готові страви і т. і.

II

Така-то доля нашої селянки. Подивімся тепер, яка доля єї інтелігентнійшої сестри, котра після єї виображень опливає в добрі і достатках. Наша інтелігентна жінка буде найпевнійше донькою або з мами доньки священика. Бо коли всі вищі верстви відцуралися руського люду, лишився єму вірним оден піп; він перебув з ним усі злидні, приложив чимало праці до єго відродженя, і може уважатися висадком теперішньої єго інтелігенції. Головна часть теперішньої світської інтелігенції — то діти попівські, і лиш мала часть світських людей походить просто з люду.

Давнійше в попівських родинах велося цілком попросту і патріархально. Старенькі бабусі розповідають, що у їх родичів було цілком не так, як тепер по попівських домах. Уряджене хатнє було цілком поєдинче: деревляні миті столи, ліжка та тапчани. Пізнійше прибували крісла помальовані на червоно, а ще пізнійше до найкрасших належали

* З недрукованого збірника Теофіла Кобринського з Коломийського повіту. *(Прим. автора).*

з ясеневого дерева уже політуровані. Такі шафи і крісла можна ще й тепер бачити по попівських домах, тілько що здеґрадовані з колишніх почесних місць до передпокоїв, кухонь та сіней.

Добра господиня мусила мати все своє вдома, зачавши від біля, обрусів, рушників, пішевок і т. і., на що найчастійше сама пряла лен і коноплі, а купувала хіба дещо на верхне одінє.

До кухні, крім перцю, шафрану та другого коріня, також нічого не купувала. Дома годувалися вепрі, різали барани, дріб, а як треба було, то і грубших штук. Була своя солонина, вуджениця, ярина, овочі, з лою і воску світло також було своє.

За напиток служив мід, горівка з медом та вишняк. Давнійші попаді убиралися так, як і мужички; за пам'яті наших бабусь мали на собі кафтаники, широкі спідниці та хустки на голові, але до гостей витягали вже роблені в місті сукні і чіпчики. Просвіта їх була низька, заледво уміли читати, і писати, а много було таких, що і того не знали, але се не перепиняло їм бути добрими господинями та поважаними жінками.

Польська цивілізація, котра захоплювала усі наші освічені верстви, добиралась і до попівських родин. Бабусі говорять, що їх уже вчили по-польськи читати і писати, відчужували від простого народа і наказували з ним говорити по-польськи. Як складно виходила та польська бесіда, про те свідчать передавані тепер в численних анекдотах перекрученя польських слів.

Були то часи, коли і до нашої богом забутої Галичини почали з ріжних боків допливати хвилі нового духу, відгуки великих слів: свободи, рівності і любові до рідного народу. З одного боку упадок польського повстаня з р. 1830—31 розбудив перший раз на польській землі завзяту суперечку між аристократами і демократами, а затим викинув величезну масу людей з обох спорячих таборів за границі Російської держави, особливо до Франції. Там потворились незлічені товариства і зв'язки еміґраційні, в котрих завзято дебатовано над теоріями суспільними і над способами відбудованя Польщі при їх помочі. Ту перший раз ясно поставлено питанє про увільненє селян від панщини, а в протягу десятка літ 1833—1843 набігало з Заходу множество емісарів до нашої Галичини, проповідуючи вироблені там теорії тутешній молодіжі, а навіть подекуди й самим селянам. Між іншими, звернули польські агітатори пильну увагу на руську духовну семінарію, де їм удалось для своїх цілей позискати чимало спосібних людей і зав'язати навіть філію свого зв'язку під проводом одного віце-ректора *.

Але той могучий натиск польської конспіраціі, скріплений ще тим, що в семінарії панувала й польська мова та польська література (навіть польські представленя театральні утворювались в єї мурах!), збудив і покликав до житя також відпорні сили — свідомість власної народної окремішності і самостійності. Під впливом поляка Ходаковського-Чарнецького [2] виросло замилуванє до народної (в східній Галичині конечно р у с ь к о ї) пісні, котрого плодом був великий збірник Вацлава з Олеська [3]; руська пісня народна зродила замилуванє й до руської народної мови. Дунув свіжий вітер і з України, появились відтам у нас нові збірники пісень та дум козацьких, а враз із ними й перші твори артистичної української музи: «Енеїда» Котляревського, повісті Квітки, «Ластівка» [4] Гребінки, «Южнорусский сборник» [5] Метлинського; галицькі русини переконалися наглядно о можності літератури на своїй рідній мові, на мові темного і панщиною придавленого хлопа. І ще недосить: Галичина силою свого географічного положеня і політичного стану стояла тоді ще більше на межинароднім ґрунті, ніж тепер. На львівськім університеті, крім німців, русинів і поляків, вчили[ся] також чехи, з котрими інтелігентні русини водили знакомство і через котрих знакомились з ходом і станом чеського і общеслов'янського відродженя; через Пешт, де також много русинів ходило на університет, вони подавали руку також будячимся до нового житя сербам та словакам; примір усіх тих воскресаючих слов'янських братів додавав охоти, побуджував і до власного починаня, розогнював надії. Здавалось, що рух той живо і невдержимо піде наперед,— Шашкевич боявся, щоб русинам не прийшлось бути в нім послідніми, уявляв собі, що прочі слов'яне вже «вершка ся дохапують»[6], і спішив де мога і якмога проявити в світ свою «Русалку Дністрову», незважаючи на жадні неприємності, які з того при тодішніх порядках мусили вийти для єго особи. В тих перших починах нашого відродженя було багато благородного романтизму, але не так-то багато правдивого демократизму,

* M S a l a, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846 (М. Сала, Історія польського повстання в 1846 році.— *Прим. автора*).

як би нам тепер здавалося. Оден з чільних аргументів в спорах з поляками був: а отже, і у нас були свої князі і свої бояре, т. є. прямий показ на те, що й руський народ також не зовсім був позбавлений (хоч в давніх часах) елементів аристократичних, без котрих тоді не вміли собі представити н а р о д а. Особливо сильний зворот думкам русинів галицьких в ту сторону дав історик Денис Зубрицький [7], і якийсь час могло здаватися, що ціле руcько-народне відроджене зійшло на те, щоб витворити для руського народа нову аристократію, хоч би і в попівських реверендах. Не диво, затим, що при такім напрямі думок все н а р о д н е плило по верху, а все, що нібито аристократичне (а на ділі близьке або й зовсім тотожне з польським), панувало в житю родиннім і публічнім. Помимо теоретичної єдності з народом, кождий хотів якнайдальше бути від того народа та его патріархального ладу. Хто з русинів не йшов на теологічний факультет, той рідко лишався русином, а вже найбільше, коли признавався до руського походженя: gente Rutheni natione Poloni* водилися до недавнього часу. Такі пани женилися найчастійше з польками та пропадали для Русі, а хоч котрий часом і признавався публічно, то дома усе ішло по-польськи і скількомога «по-панськи».

Наші попадянки не мали навіть до таких панів претензії; їм приходилось ще сильно, в поті чола боротись з патріархально-мужицько-попівськими обичаями і з трудом здобувати й найменші клаптики втискаючоїся цивілізації. Студенти, живучи по містах, критично, а то й з насміхом відносилися до своїх сестер-селянок; вони невдоволені були з їх убраня, захованя, бесіди та ставили їм за приклад міських панночок. Попадянки корились перед тими, як їм здавалось, висококультурними фактами, та бачили їх в далекій до осягненя перспективі.

Не всюди мусило бути однако й тоді, бо трафлялося, що попадянки виходили деколи замуж, наприклад, за мандаторів, котрі в ту пору згори дивилися на попів; очевидно, трафлялися одиниці, відповідаючі цілком вимогам тодішньої інтелігенції польської. До поборюваня патріархально-мужицько-попівських обичаїв допомагала вже сама загальна переміна відносин економічних. Вироби домашні, котрі ще довше в нашім краю по селах трималися ніж інкуди, під натиском великої маси фабричних виробів мусили усунутися; вироби фабричні, хоч більше відповідали вимогам смаку, зате були менше тривкі і ввели з собою нероздучну товаришку — моду, а тим самим і скоршу зміну зуживаня і набуваня. Одіж, уряджене домашнє, зачавши від салону до кухні, множество меблів, всілякого роду дрібних окрас, прибори до накритя стола і постелі, кухня і напитки — все мусило піддатися тому новому впливові. Те саме діялося і з вимогами вищої освіти. Загальне в суспільності признане потреби ширшого знаня змішалось з такими вимаганями економічної натури, яким тілько мала часть наших попівських родин могла відповісти.

Аристократам, крім невеличких елементарних відомостей, показалася потрібною спеціальна наука чужих язиків, як задля частих подорожей, так і для космополітичної салонової конверсації; маючи доволі вільного часу, можуть вони займатися музикою, малярством і такими іншими штуками: маючи за що без трудності набувати всякі книжки, можуть для своєї приємності бавитися лектурою. Така-то жінка, з такими економічними засобами сталася взірцем для цілої маси наших жінок, котрі замість подібних засобів мали тілько подібні претензії, і на їх підставі хотіли попасти в «інтелігенцію». Всі вони тратили час і сили, щоби набути тих відомостей, не питаючи, оскілько всі ті штуки і науки можуть впливати на розширеня їх світогляду, без котрого нема правдивої освіти, та на що придасться їм усе те в практичнім житю?

Тож в часах реакції, коли старалося все повернути до давнього, передреволюційного стану, не забуто і жінкам їх смілійших жадань під час загального порушеня умів. Тим сильнійше почалися накликуваня до старих патріархальних звичаїв та традицій, де жінці лиш родинне житє вистарчало. Віддалювано затим від них усе, чого конечно не вимагали обов'язки жінки в родині, скорочувано науки жінок, не стоячі в тіснім зв'язку з тими вимогами. У поляків в тім напрямі відзначилася найбільше Клементина з Таньських Гофманова. Та талановита писателька недосить, що остро ганила найменші об'яви самостійності в жінці, але твердила, що досить буде з неї, коли зуміє добре лист написати, провадити домашні рахунки, коли буде знати історію свого народу, а в решті постараєся бути для всіх домашніх покірною та невтомимою прислужницею *. Усі інші науки допу-

* Рід рутенський, нація польська *(лат.)*.

* «О wychowaniu» («Про виховання» — *Прим. автора*).

скала лиш з великим застереженєм задля виємкових положень.

Гофманова, котрою величаються польки, що виховала ім цілі жіночі покоління, дійсно сильнійше угрунтувала захитаний значно патріархальний лад, хоч, проте, не могла зупинити намагань жінок на добуваня вищезгаданих наук. Ще й тепер наука язиків, музики та інших пописових відомостей для переважної більшості польської інтелігенції є мірою образованя жінки.

Така-то вже була нещаслива доля нашої Галицької Русі, що всякі здорові, ясні, поступові ідеї доходили до неї найпізнійше і слабо, а всякі темні та ретроградні найшвидше і найсильнійше. Так було і з нашим жіноцтвом: перший прилюдний голос, котрий признав єго існованє і звернувся прямо до него з своєю проповідю, то був голос чоловіка ретроградного, а властиво більше темного і майже безграмотного (він укінчив щось лиш кілька гімназіальних класів) — Северина Шеховича. В р. 1853 зачав він видавати свою «Ладу, письмо поучительное русским девицам и молодицам в забаву и поучение», письмо писане страшенним язиком, хоч і з претензією на чистий великоруський, і заповнене страшенно нужденним змістом, хоч і з претензією на те, що «имеет честь писати для интеллигенции» (стор. 110). У вступній статі першого нумеру «Призначение женского пола» ось якими словами звертаєся редакція до нашого жіноцтва: «Так, вы доньки святой Руси! станьтесь достойными капланками Лады — старославянской богини любви и красоты женской! Пийте ей райскую песню своєго девочества, плетите венець з неувядаемых цветов любви и невинности, и запалите ей благовонный ладан почитанія общого, чтоб ладно, кротко, нежно заиграли чувства в Вашой груди, чтоб любо, мило и лехчайше билось Вам серденько! красивая Лада розлееть на целоє Вашое естество блеск своєя красы, поощрить к умной деятельности, к высшей товарищеской жизни, выплекает свойственным образом нежнейшии чувства Вашии, выобразует вкус эстетический, дабы Вы сотворили рай меже галическими родинами и в новом блеску засіяли пред Вашими родителями, Вашими братьями, другами, женихами и супругами. В конци — просвещение и ублагороднение сердца есть задачею «Лады», поучивайтесь — наука есть капиталом в нашом стане, а єстьли бы Бог осудил Вас когда-то статися сиротами, найдете в науце власнов удовлетворение и способы до

житя, яко учительки, гувернєнты, модистки и проч.» (стор. 2). Так само в листі до Івана Федоровича[8] висказує Шехович ціль своєї часописі. «Посвятив я її,— каже він,— жіноцтву, бо таким способом задумав я з ліпшим успіхом впливати на інтелігенцію руську, на молодіж, просякл у засадами демократичними» *. Річ очевидна, що не йшло тут о розширюванє, а именно тілько о поборюванє тих засад... І так в другім нумері «Лады» ось як формулює Шехович «призначенє» жінки: «Вы должны быть мудрыми, прозорливыми, любви достойными супругами: вирными, рачительными (в приложенім словарці слово «рачительный» толкуєся «troskliwy» **) матерами; мудрыми, ощаджаючими домостроительницами... Уже то матери должны Вас о всем поучити и свои досвиды уделити: тии добрии, доматорскии супруги, матери, домостроительницы должны указати дорогу, на котрой они самы были. Иль лучше: не нужно ничего учити и ничего переказовати: тихомирный образец матери должен вас наполняти смыслом материнським, а то посредством доверия и любви» (стор. 9). «Не нужно ничего учити и ничего переказовати!» — ось властивий девіз тої самодурської публікації, котра, на нещастє, була відгомоном утертих в нашій молодій суспільності поглядів і з свого боку допомагала до їх скріпленя. «Не нужно ничего учити... бо который ли мущина, чувствующий достоинство мужа, выдержал бы близь женщины, мудрствуючей о строжайших знаниях, о которых она повторяет только слова, не розумеючи реч истинно, котру она знати не должна и о которой в самом деле изредка может знати что-нибудь, кое-что было бы основательное и с собою в связи?» (стор. 50). Не вчитися повинна жінка по думці п. Шеховича, а «смотрити, догадыватися, чувствовати; доходит она истины не заключениями, по крайней мере не имеет она при тых заключениях ниякого сознания» (стор. 59). «Женщину сотворил Бог чувствительнейшу *** и слабшу; она должна усмиряти, смягчивати, ущасливляти

* «Зоря», 1886, стор. 104. *(Прим. автора).*

** Troskliwy — клопітливий, дбайливий, старанний *(польське).*

*** «Чувствительность» жінки п. Шехович розуміє досить оригінально, коли на іншім місці каже: «Женское тило ощущает болезнь не так докливо, як мужеское, каждый мускул уступывает, подавается, сдалбывается. Суть то намеки природы вказывающии, что женщина создана до тихой терпимости, что в сей способности до снюшения состоит ея наибольшая сила и что она может более сносити, нежели мущина» (стор. 50.— *Прим. автора*).

смилого мущину. Дикий, пасмурный был бы свит, если бы жили в ним только самии мущины, но ленивый и бездеятельный, если бы наполняли его только самии женщины» (стор. 67). Для того-то «розсуджаючи по собственностях, котры отличают Вас яко женщины, должни Вы старатись подобатися мущине, приобрести себи и сохраняти его любовь, а сию любвою ущасливляти его. Женщина, котра не имеет таланта подобатися, так як мущина без розума и силы, стоять на ровной степени» (стор. 67). От і виходить ясно, що розумів Шехович під «розширенєм освіти, добробиту, а найбільш образованя товариського» при помочі свого «універсального» письма. Те «товариське образованє» ширив він, друкуючи в своїй «Ладе» такі «Правила благопристойности й тонкого благонравия», описи «умных забав товарищеских», тих безглуздих, пустих, кукольних забав, що майже всі прийнялися і досі держаться серед нашої інтелігенції, друкуючи «Беседу цветами», переплітану страшенними віршами *, глупі анекдоти і сказівки о «дамских ручных работах та парижских модах». Те товариське образованє полягало на тім, що «прилежнии читательницы должны старатися прилежно о украшение своей наружности», бо «такая принада есть особенно потребна для Вас, красавицы, ибо вашое то есть призначение делати на умах милии впечатления», а головні прикмети жінки, «се добродетель, розум и приличное уложение» (стор. 75). Як дійти до «добродітелі і розуму», се п. Шеховича не обходить; головно обходить його «приличное уложение», для котрого він дає ось які сказівки: «Тому, красавицы, если желаете всем подобатися, старайтеся приобрести приятный и пленяющий способ поступания с кождым, уважайте прилежно на себе, дабы Вы никогда не преступили границу пристойного поведения... Стойте, сидите завсегда просто, а Вашое шествие да будет легкое. Памятайте, чтоб всегда кланятися прилично, часто убо, скоро только войдет молода особа в комнату,

* Наводимо деякі на виривку:

Многословием, хитрыми манерами
Манит мя часто лице лукавое,
Як Адонис здобится нежными цветами,
А корень хранит существо хитрое.

А далі:

И девицы честь не раз есть мрачная,
Як сталь, дыханием не прозрачна.
Адонис —
На девическу честь запала занавесь.

розсуджают присутствующии по ея поклоне о целом ея воспитании и даже о способе ея думанья» (стор. 83). «Женщинам и мущинам, старым и молодым, всем старайтеся подобатися, дабы каждый о Вас мог сказати: «Як же приятна сия особа!» (стор. 84). І подумаєш, що се все писалось в десять літ після того, як Гоголь в «Мертвих душах» так помайстерськи списав свою «даму приятную во всех отношениях!»

Та все-таки не для всіх повинні бути інтелігентні жінки так дуже «приятными», бо ось як поучав їх дальше п. Шехович: «Избегайте затом всякии общества, в которых неизвестный есть добрый тон, т. е. належитое, приличное поведение; предовсем не вдавайтеся со служанками; с тыми должны вы обходитися приятно и учтиво, однакъ належит Вам избегати откровенность к ним, подобно як и суровость и презрение. Кроме иных злых действий, котории вдавание ся з людьми иного воспитания на сердце и уме сделати могут, оно чрезмерно шкодит наружности. Можно зараз по мове, по уложению молодой особы познати, если она часто пребывает со служанками, а тогда тяжко уже имети о нихъ доброе мнение. Поступайте всегда с ними так, чтобы они никогда не осмелилися переступити границу, котра Вас от них отделяет. Если Вам случится напомнути и укротити их, то прежде подумайте, что Вам належит сказати, чтобы Вы не выговорили никогда такии слова, котры бы Вас понижили» (стор. 104). А тепер подумаймо тільки, що всі ті науки давані були нашим сільським попадянкам 50-их років, що ріжнилися від сільських дівчат хіба нап'яленою по новій моді сукнею та вмінєм читати і (неорфографічно) писати!

Ми навели всі ті уступи для того, бо вони якнайкрасше характеризують духа тої темної доби, коли такі люде, як Шехович, могли грати ролю вчителів, характеризують також того духа обскурантизму, вічного притворства і прюдерії, серед котрого виростали і виростають цілі покоління наших «інтелігентних» жінок. Нехай побачать, з якого жерела вони пили!

Тимчасом вже около 1859 року почався новий, живійший рух в Галичині. Сам уряд, переконавшися о неможності вести дальше абсолютно бюрократичним способом керму управліня, почав хилитися до суспільності, покликати т. зв. комісії з мужів довір'я до нарад над важними справами краєвими; чимраз частійше і упертійше носилися слу-

хи о новій конституції, в котрій поляки бачили не що іншого, як цілковите і неоспориме с в о є пановане в краю. Рівночасно доходили глухі слухи о якихось приготованях до нового повстаня, о партіях «білих» і «червоних», що скрито ще боролися з собою [9]. Слідуючий 1860-ий рік справдив в часті надії поляків: скликано сойм краєвий, тілько зовсім не такий, якого бажалося полякам; при помочі уряду засіло в тім соймі звиш 40 руських послів, попів і селян. Почалися в соймі завзяті національні (звісне «niema Rusi» *) і соціальні («ліси і пасовиська») спори, котрі для жадної сторони не принесли ніякої користі, а тілько в нечуваний спосіб заострили взаїмне роздражнене та відчужене. А тимчасом вибухло в Варшаві повстане [10], котре і у нас відбилося гучною луною, ще дужче комплікуючи наші спутані відносини. Ті самі поляки, що під впливом революційного ентузіазму над «narodowem powstaniem» ** завішували на вікнах скляні таблички з написом «Wolnosc, Równosc, Braterstwo» ***, сміялися з руської інтелігенції, говорячої язиком руського хлопа, і ненавиділи того хлопа яко «комуніста», з другого боку й переважна часть руської інтелігенції з старшого покоління спішила щосили обмиватися з закидів польських, що буцімто вона попирає хлопські «komunistyczne zachcianki» ****. «Коли й були які комунізми,—говорить один руський посол в соймі,—то бог свідком, що ми їх не підпирали ані навіть о них не знали». Чимраз частійші народні «бунти» (т. є. безоружні проби опору панським екзекуціям, попертим військовою силою) ще дужче залякали руську інтелігенцію; аристократичні намаганя тої інтелігенції скрипилися. З одного боку деякі починають в собі самих відшукувати потомків давньої шляхти, а то й давніх бояр, опираючися на назвах, подібних до тих, які знаходили в літописах; з другого боку, видячи, що під гарячу хвилю сучасної боротьби ся невинна забавка в аристократизм не дає ніякої підмоги, почали чимраз громаднійше привертатись до кружка Зубрицького [11], що вже віддавна махнув рукою на всяку роботу на власнім грунті і власними силами і жив надією на політичну літературну поміч з півночі. Серед таких-то обставин виробилася у нас всевладна в ту пору партія аристократично-клерикальна, або так звана святоюрська [12].

* Нема Русі *(польське)*.
** Народним повстанням *(польське)*.
*** Воля, рівність, братерство *(польське)*.
**** Комуністичні бажання *(польське)*.

Але з другого боку, в тім самім часі заворушились у нас і інші сили, роздались інші голоси. В тім же 1859 році вийшла в Липську невеличка книжечка «Стихотворения Пушкина и Шавченки», де перший раз побачили світ божий такі огнисті твори нашого Кобзаря, як «Кавказ», «Посланіе», «Заповіт». Книжечка ся електричною іскрою упала в серця нашої молодіжі, котрих не могла вдоволити мертвечина університетських викладів Головацького [13]. Швидко опісля вийшло й багате виданє Шевченкових творів в Петербурзі у Кожанчикова, появилась «Основа», і серед нашої молодіжі запанував незвичайний, досі нечуваний рух,— заводилось т. зв. «україноФільство», в котрім серед шуму і завзятих спорів звільна накльовувались і серйозні погляди та змаганя, щиро н а р о д н і. Розуміється, не відразу се сталось, а треба було перейти через правдиве Дантове пекло найдивоглядніших спорів, далеких від усякого загальнонародного інтересу. Почалось від спору за азбуку, за ним пішли спори правописні, язикові, обрядові і політичні (конечно із самих широких), а все те мішалося, клекотіло і разило слух дивоглядними дисонансами. «В тій музиці,— говорить оден з сучасних писателів, свідок-очевидець того часу,— приходилося підростаючому поколіню орієнтуватись і вибирати для себе найбільше припадаючий до серця інструмент. Якого направленя було ся ємо тримати? Чи тих, що казали, що вони gente Rutheni nationie Poloni, чи тих, що поклонялися одному руському народові від Камчатки до Карпат? Чи руській бесіді, якою говорив той руський мужик, серед котрого він жив? Чи триматися унії неочищеної, з єї ружанцями, органами, чи унії очищеної, без дзвінків, без органів? Стояти чи клякати при причастію? поклонятися «Конюшому» Дідицького [14], чи єго «Буй-Турові», чи, може, «Довбушеві» Федьковича [15] і єго мужицькій музі? Чи язикові «Слова» чи «Вечерниць»? [16*] Та все-таки в тім хаосі видний був оден напрям — не датися полякам! В краєвім соймі велася з ними роз'ярена боротьба о народні права, та ще більше розлючена велася газетярська полеміка.

Попів уважано за проводирів того руху, і всі неприязні тому рухові удари були против них вимірені. Щоби ослабити ту «фалангу», Голуховський [17] видав розпоряджене, щоби

* О. Т. [18] в «Згадці про житє Володимира Навроцького». Твори В. Навр., т. I, стор. V—VI. *(Прим. автора)*.

лиш зменшене і ограничене число питомців принімане було до духовної семінарії. Але сим разом той хитрий дипломат сам себе перехитрив. Стремлінє віддаватися другим, світським заводам було вже давнійше збуджене *, а розпорядженє Голуховського побільшило ще число світської університетської молодіжі. Та світська молодіж, котра користувалася далеко більшою свободою і могла здобувати далеко ширшу науку, ніж семінарська, причинилася до далеко більшого скріпленя народного розвою, внесла в него нові, не знані досі елементи. Літературний демократичний український рух мав на неї далеко більший і тривкійший вплив. Іскра, котру Шашкевич здужав запалити, але котрої єго товариші-попи не могли піддержати, тепер розгорілася в живий огонь, витворила осібну партію «народовців», або «молодих», переважно уже під проводом світських людей.

III

Раз зроблений перелом в родиннім способі житя попівських верств поступав скоро. 50-ті, 60-ті і пізнійші роки не подібні вже були до 30-тих і 40-вих років, як під зглядом товариських вимогів, так і просвіти. Хоча попадянкам, далеким не раз від міст, яко осередку просвіти, тяжко було набувати хоча б невеличкі науки, то зважившись основні правила тих вимогів, які ставлено жінці,— а котрі так ясно виразила Гофманова,— не много треба було, аби підійти під уровень зарозумілих на своє образованє польок, котрі лиш при місті спосібнійше могли набувати «талантів»; а врешті, ріжницю довершала лиш міська сміліть та модний крій суконь. В 60-тих роках, в часі найбільшого роздразненя між поляками а русинами, зачали і наші жінки брати уділ в народнім антагонізмі. Голосний патріотизм польок, вироблений їх вихованєм, в котрім головно складено натиск на спеціальне знане певного рода анекдотичної історії Польщі, без ширших наукових поглядів, а скріплюваний від часу до часу кровавими катастрофами живого, а на части роздертого народу, знайшов і між русинками наслідничок. Та наколи польки в 60-тих роках поубирали жалобу, поутинали волосє і не позволяли собі жадних веселійших розривок,— русинки бавилися, танцювали, волося не обтинали, і так довго не надівали темних суконь, доки се не сталося загальною модою. Помимо висміваня з боку поляків говорили по-руськи, а декотрі убирали по-народному вишивані сорочки. Русинок з підтятим волосєм, говорячих в товариствах по-польськи, називано іронічно «Вандами». Та назва набрала ширшого розгомону і сталася характеристичним типом гумористичних руських газет *. Така «Ванда» звичайно виховалася в польськім конвікті [19], хотіла лиш грати на фортеп'яні та читала «романси», не беручись до жадних жіночих домашніх занять. Але висміваючи сей тип, будьщо-будь новий серед наших обставин, гумористи, чи свідомо, чи й несвідомо, ставали в обороні не чисто народного р о з в о ю, а струхлого патріархального ладу, і яко одиноке добро вказували жінкам — вернутися назад туди, відки вийшли. А тимчасом поява «Ванд» на нашій землі в смішній і ненародній шкаралущі крила здорові зерна розвою. Обіч цілої юрби плітких «малпочок» було між ними чимало жінок з розбудженими бажанями правдивої освіти і поступу. Тілько неприглядні обставини та хибний систем вихованя жінок взагалі повертали ті здорові і справедливі змаганя в смішну форму, а не раз і на нещасливу дорогу. З ріжних обставин вони ріжно виходили. Перед 60-тими роками не хотіли вони іти за попів, а коли котра виходила, то ціле житє нарікала, що «хлоповатіє» на селі. В 60-тих роках бавились вони в польки, не так, може, з симпатії для поляків, як більше, аби чимсь відріжнитися від гурту. Пізнійше витворили вони ряд жінок, котрі для розширеня своїх понять і світогляду хапаються лектури, хоч і ту не раз збиваються з доброї дороги читанєм безпрограмовим, а часто непевної вартості творів.

Ті хиби приписувано звичайно польській едукації і польським конвіктам. Природною силою реакції збудився між русинами рух—вистерігатися тих впливів. Найчастійше затим учено дівчат по домах через приватних учителок; тепер знов найбільше дають їх до шкіл виділових. Позаводжено також і свої конвікти на складані гроші: чи з сліпого наслідуваня поляків, чи, може, з власного потягу не осміленося на утворене конвіктів світських, але віддано їх веденє корпорації найменше до того спосібній, монахиням-василіянкам [20] в Словіті (конвікт перенесено до Львова) і в Яво-

* Виразом того стремліня була гарна повість Заревича «Хлопська дитина», друкована в «Вечерницях» 1862 року; герой тої повісті стаєся «хлопським адвокатом» і боронить хлопських справ в спорах з панами. *(Прим. автора).*

* Гляди віденський «Страхопуд». *(Прим. автора).*

рові. Сей послідній конвікт випускає щороку пересічно 20—25 елєвок [21]. Там уділяють їм усего, що в школах виділових, крім того музики, язиків, та, з особлившим старанєм, жіночих робіт. Львівський конвікт василіянок остаєся під протекторатом митрополита; ту уділяються також науки шкіл виділових, язиків, музики і жіночих робіт, і звертаєся пильна увага на руський язик і руську історію. В Перемишлі за діло жіночого образованя взявся єпіскоп Ступницький. Віднісся до правительства і виєднав дозволенє фантової лотереї для призбираня фонду для основаня вищої жіночої школи. Лотерея дала справді гарний дохід, котрий ураз із напливаючими з цілого краю жертвами вчинив разом 41.040 зр. готівки.

Але помимо того стараня о жіночу просвіту ясна свідомість і сила переконань у жінки загалом дуже мало поважаєся. І не раз тяжко приходиться жити ліпшим та спосібнійшим одиницям, котрих з одного боку не вдовольняє недостаточний або хибно подаваний жінкам науковий корм, а з другого — мучать патріархальні виображеня старших, після котрих жінка з вищою освітою не може бути ані доброю господинею, ні жінкою, ні матір'ю. Трохи чи не те саме виображенє проявляє й молодше поколінє мужчин при виборі товаришки житя. Часом найінтелігентнійший мужчина жениться з цілком невідповідною собі жінкою, і не тілько що недобачає сам тих різких ріжниць, та ще немовби й другим наказує таке саме для свого вибору поважанє, яке сам для своєї особи виробив в світі. Те саме мож добачити і в тім, що наші молоді люде женяться з польками. Та дійсно трудно й придумати більшої суперечності! Ту чоловік упоминаєся о свої національні права, закидає не раз русинкам недостаток патріотизму, а сам жениться з полькою. Видко, що духова спільність в подружю для него річ непотрібна. Люде, не признаючі конечної потреби тісної духової зв'язі між чоловіком а жінкою, могли би на доказ своїх переконань брати ті факти, що в питаню замужя рішає інший, природний наклін. Зваживши однак свобідне житє мужеської молодіжі, тяжко припустити, щоб ті природні інстинкти грали таку ролю при женитьбі, як би, може, дійсно з права природи належалося. Радше згодимось на те, щоб причину того сумного факту добачати в однім основнім блуді нашого суспільного устрою — в розділі між мужчиною а жінкою, як способом занятя, так і відповідним до того вихованєм, котрий нігде так виразно не проявляєся, як в серед-

ній верстві. Ту жінка майже вповні залежить від зарібку мужчини, і для того-то кожда родина попереду всего і головно стараєся дати хлопцеві через науки кусник хліба і спосіб до утриманя на будуще цілої родини. Він уже змалу знає, що він хлопець, що він має бути розумний і з того хліб їсти, що єго сестри ніколи не будуть уміти того, що він, так само як і мати їх не має о тім понятя. Крім доброго класу, він о ніщо більше не дбає, о решту нехай журиться батько, нехай уступають в своїх потребах сестри, нехай гарує собою мама. Не дуже то добра школа для починаючого розглядатися в обставинах світа молодця, котрий тим більше тяжить на бюджеті родини, чим гірше матеріальне положенє тої родини. В дальшім житю не подибує він жінки ані в обсягу свого умственого розвою, ані фахового занятя, а хіба лиш на візитах, балах, вечерках, устроюваних виключно для забави. Все, що поважне і немиле, не має тут приступу; легкі розмови, веселі дотепи, вишукані строї жінок та пописові їх відомості — от що становить основу тих згромаджень.

Не можна затим дуже й дивуватися, коли мужчини рахуються з жінками лиш там, де їх подибують, бо чоловік може лиш з тим рахуватися, що вокруг себе подибує. Бачать жінку лиш дома і на забаві, то й уважають її потрібною лиш для домашньої вигоди або для хвилевої розривки. На полі умственого розвою і єго здобутків мужчина не надибує жінки, то там її й не шукає. Тож замість змагати до спільної цілі разом усіма силами тіла і духа, якими природа обдарила чоловіка задля боротьби о існуванє, користуються тими силами лиш самі мужчини, а жінки сходять майже до ряду окружаючих обставин, котрі зміняються відповідно до часових вимогів. І так при теперішніх тісних грошевих обставинах жінки отілько набирають вартості, окілько тим обставинам приходять в поміч; гріш є затим найчастійше головним фактором при женитьбі. Чим більше цінить себе мужчина задля культурних вимогів, тим більше жінка до вартості гроша спадає.

В міру доконуваного розділу між мужчиною а жінкою розбігаються загальні інтереси з родинними. Тим-то послідніми часами наші загальнонаціональні змаганя до вироблення у себе світської інтелігенції хоч піднесли інтелігентний рівень, дотькливо заривають жіночі і родинні інтереси. Висвячений на попа питомець духовної семінарії забирає не раз цілий маєток жінки на сплату своїх довгів, та все-таки

дає їй бодай утримане, а на свої студії меншого від власної родини вимагає накладу. Зате студент, ходячий на який світський факультет, витягає не раз з дому послідні соки на своє образоване, жениться потому з полькою або німкою, а своїх сестер лишає без гроша і без жадного приготовленя до заробкової праці, на волю судьби і бога.

Послідним ударом для жіночої долі у нас є сирітство. Хоч сирітство нігде не веселе, то у нас воно ще страшнійше, як деінде, бо вдови по попах не беруть ніякої пенсії, а тілько мікроскопійно малу запомогу з фонду «вдів і сиріт». Сей фонд заложив около 1820 р. кардинал М. Левицький, митрополит львівський, за порадою людей правдивої гуманності, котрі не виділи лиш священиків, але широко отвореними очима і серцем дивилися в людське житє. До того фонду кождий священик платить від своєї конгруї 4% і після виказів з 1885 р. фонд виріс до 274 819 зр. 42 кр. коренного і 25079 зр. 54 кр. розпорядимого капіталу. На то є 371 вдів і 200 сиріт, з котрих знов 127 дівчат. Вдови і сироти новійшими часами побирають з фонду «вдів і сиріт» по 54 гульд. річно, а то сироти лиш до 18-го року житя, а вдови до кінця житя, єсли другий раз не виходять замуж.

Той фонд міг би був без сумніву далеко ліпше стояти, аби ним ліпше адміністровано та не обходженося, як направду з сирітським добром. В році 1874 взяли з него 75000 до «Общого рільничого кредитового заведенія», котре тепер захиталося і грозить небезпеченством утрати тої суми. Дійсно, був би то страшний удар для нещасного жіноцтва. Також поділ фонду від р. 1887 на діецезію львівську і станіславівську зменшить, здаєся, річну їх запомогу. Перемиська діецезія має свій осібний фонд. Після виказів з 1885 р. було там 205 вдів а 106 сиріт. Вдови побирають річно 52 гульд., а сироти по 26 гульд *. Давнійше вільно було

* В цілі помноженя фонду вдів і сиріт піднесено було ще в 1850 році («Зоря галицька», ч. 9) думку, щоб кождий питомець, котрий ожениться з панночкою не з попівського роду, крім звичайного датку, заплатив ще 200—300 гульд. одноразової вкладки до фонду. Думка та зістала швидко переведена в діло на тій основі, що жінка, вступаюча з світського стану в попівський, повинна оплатити своє право до уділу в тім фонді, котрий повстав із самих попівських складок, без участі світських людей. Не можна заперечити певної справедливості тому мотивові, хоч з другого боку годі не замітити, що така постанова, щоб попи женилися тільки з попадянками, чинить наше попівство потрохи замкненою в собі кастою і дуже багато причинюєсь до піддержаня внутрі тої касти консерватизму і старих, не завсігди з духом часу згідних, традицій. *(Прим. автора).*

вдовам по смерті мужа бути ще кілька років на тім самім місці, адміністрованім звичайно яким свояком, братом або сином вдови. Пізнійше постановлено в консисторії, щоби не лишати вдову на місці мужа над 3 роки, а від 1874 р. є вже державне розпорядженє, що лиш оден рік може бути парохія необсаджена постійно, так що тепер обсаджують звичайно ще швидше, як до року.

Прикре положенє нашого жіноцтва заострюєся ще тим, що жаден повдовілий священик не може другий раз женитися. На 1389 священиків львівської і станіславівської єпархії є 277 вдівців, а до того є ще 16 безженних (целебсів); затим 293 жінки мали би гідне поміщенє, не рахуючи вже вдів і безженних єпархії перемиської.

Положенє вдови по священику дуже оплакане. Декотрі ідуть до міст і удержуються з того, що держать на кватирі учеників, щоби попри те і їх діти могли учитися; решта тулиться при родині, де, як усі залежні люде, хоч тяжко працюють, не мають ніякого узнаня. Лиш дуже малий процент хапаєся іншої заробкової праці.

IV

В першій лінії, як усюди, хопилися у нас жінки шкільництва; справозданя з семінарії учительської у Львові виказують завсігди певне число русинок.

На рік 1886 вписалося 210 учениць.

З того русинок	50
Укінчило семінаристок . . .	70
Русинок	13

Таке число пересічно майже кождого року виходить. Учительство одно уважалося почесним занятєм для жінки без способу житя. Послідніми часами кинулися також до служби при телеграфах і до почт. Сего року вдоза по священику Туржанська обняла почту на Буковині, Товарницька — в Соснові і др. Усі інші занятя не мають того поважаня. Коли перед кількома роками Тиховичева, вдова по священику (тепер директорка філії «Народної торговлі» в Дрогобичі), отворила корінний склепок у Вижниці, то з пожалуванєм говорено: «От чого вже наші попаді хапаються». Дільна та жінка не зважала на жадні говірки і воліла стояти о власних силах, як невигідно міститися при родині,— а тепер знаходить уже наслідничок, як Людмила

Созанська, що отворила склепок на селі, в Тучапах коло Снятина і др. Федоровичева, вдова по священику, основала у Львові швальню, Зофіовська, вдова по ц. к. урядникуу *, тримає у Львові трафіку. Волошинська є касіеркою при «Народній торговлі» з платою 35 зр. місячно. Відколи існує у нас руський театр, декотрі з русинок посвящаються сцені, і видали досі цілий ряд талановитих артисток драматичних. Доволі буде назвати пані: Бачинську, Моленську, Подлевську, Біберовичеву, Осиповичеву і др. Особливу заслугу для руської сцени признати треба Теофілі і Марії Романович. Відзначувалися вони обі яко талановиті драматичні артистки, а в 1873 р. Теофіля обняла на свою руку дирекцію трупи, котрій проводила щось зо 4 роки. Теофіля, яко директорка, вела діло розумно і здобула добру славу для своєї трупи, покладаючи при тім велику вагу на чистоту руського язика.

На полі професіонально-едукційнім визначилася у нас Софія Окуневська, котра рік тому назад видержала гімназіальний екзамен зрілості на руській мужеській гімназії у Львові. Вона розпочала свої науки, як більша часть наших жінок, дома, мала якийсь час приватних учителів, а остаточно приспособили її до матури професори тої ж гімназії. Софія хоче посвятитися університетським студіям в надії, що своїм приміром зробить перелом в утертім у нас переконаню, що у всіх змаганях жіноцтва русинка має бути послідня, та що до самостійного удержаня повинна прямувати кожда у нас жінка після сил і матеріальних средств, а не тілько ті, котрих змушує до того яке-небудь родинне нещастє.

В літературі галицько-руські жінки, хоч і не проявили досі ані одного таланту, що міг би стати під пару такому Марку Вовчку або іншим заграничним жінкам-писателькам, та все-таки від самого 1848 року, хоч зрідка, відзивалися публічно друкованим словом. Початок в тім згляді зробила П.....а з К., «поважненька руська невіста,— як писала редакція «Зорі галицької»,— котра оточена своїми внуками при занятю господарськом займаєся поезійов русков, і написала вже з десять кавалочков в дусі народнім»: в 8-мім н-рі «Зорі галицької надрукована еї пісня про знесене панщини («Прилетіла зазуленька та й стала кувати»), котра відразу перейшла в уста народу і співаєсь нашими селянами і донині. В 17-ім н-рі «Зорі галицької» стрічаємо дуже гарне і гаряче патріотичне письмо «вільної обивательки тої землі руської, женщини, уродженої з Здровецьких, Єлисавети Фелценбергової, написане до польської ради народової в Бережанах против поляків, котрі її задля єї руського патріотизму висмівали і зневажали. В р. 1851 стрічаємо в тій же «Зорі галицькій» дописі Анни з-над Дністра і Олени з-під Самбора, того ж року у віденськім «Вестнику» письмечко Емілії Г., а 1852 р. в тім же «Вестнику» цікаву і гарно написану допись Марії з-під Бродів (ч. 16) і вірші Л-и з Станіславівського п. з. * «Смерть девицы на гробе нареченого» (ч. 40). В р. 1855 в «Домовой школьце» стрічаємо вірші Анни з Поділя (ч. 5). В «Зори галицкой яко альбуме», виданій 1860 р., находимо імена Єкатерини Цибикової, Марії Дідицької, Людмили Головацької; всі вони подали коротенькі, гладко написані вірші; находимо ту також споминки пані Сметанової, сестри пок[ійного] Маркіяна Шашкевича, про єї незабутого брата. В «Вечерницях» з р. 1862 стрічаємо також два імені жінок-галичанок під короткими, доволі удачними віршами: Єлисавети Попаді і Єлени Р-ч. В р. 1863 і 1864 пані Шеховичева (мати Северина Шеховича) бере живу участь в видаванім єї сином «Письмі до громади» [22], підписуючись «Татаринова». Крім статі «О стравах», стрічаємо в р. 1864 оповіданє «Шлюбна сорочка», мабуть, перше до тої пори прозове оповіданє, яке вийшло з-під пера галицької русинки. В 1870 чи 1871 році вийшов в Коломиї осібною книжечкою збірник «Поезій Безіменної», свідчачий о гарнім, хоч і невиробленім таланті. Але всі ті літературні проби були не більш як пробами, далекими від серйозного поніманя літератури,— були то плоди дилетантства, а не справдішньої духової праці.

Важний зворот в тім згляді розпочався аж в половині 70-их років, коли то загалом серед нашої молодіжі повіяло новим, поступовійшим духом. У вийшовшій 1876 року у Львові «Дністрянці» [23] стрічаємо переклад одного оповіданя С. М. Шварцової, доконаний панною Ольгою Рошкевич, котра після сеї першої проби взялась до далеко серйозних праць. В р. 1877—78 переклала вона роман Е. Золя «La Curée» ** (переклад досі спочиває в рукописі), в р. 1879 в «Дрібній Бібліотеці» надруковано три перші глави єї

* Ц. к. урядник — цісарсько-королівський урядник.

* П. з. — під заголовком.

** «Здобич» (*франц.*).

перекладу романа Золя «L'Assommoir» *, котрого тоді ще не було ані в німецькім, ані в польськім перекладі. В тім же році переклала вона роман Гонкура «La fille Elisa» ** (також досі в рукописі), а 1885—86 вийшов єї переклад двотомової повісті Ланської [24] «Обруситєлі». Деякі драматичні твори для руської сцени перекладала пані Ольга Гузар-Левицька, звісна у нас із своїх листів до В. Барвінського [25], друкованих в «Правді» [26] 1878 року.

В тім самім часі (1878—1880) появився також в однім з львівських видавництв перший очерк з народного житя Михалини Р. і споминки про тривожні роки 1876—77 Анни П., передруковані з новими додатками в женевській «Громаді» [27].

Часопис «Зоря» в р. 1883 і 84 появив у світ перші твори кількох нових писательок, котрі зараз же звернули на себе загальну увагу публіки. Особливо замітні були задля свого глубокого чутя, поступових думок і гарної форми вірші Юлії Шнайдер (Уляни Кравченко) [28], видані опісля осібною книжкою «Prima vera» ***. Рівночасно майже почали появлятися поезії Марти і Климентії Попович, котра також пише новели. Трохи пізнійше появила кілька гарних віршів пані Єлена Грицай. Про решту пишучих у нас жінок нехай говорять праці, заміщені в нашім «Альманасі».

Русинки галицькі причиняються також до збираня етнографічних матеріалів. Для промислового музею у Львові Герміна і Ольга Шухевич призбирали дуже много народних узорів, особливо гаптів з околиці Городенки, за що дістали дипломи признаня задля положених заслуг, а в р. 1877 на виставі краєвій у Львові звертали увагу щасливі аплікації народних узорів до теперішніх люксусових виробів. Також дуже багатий і хороший збірник народних орнаментів посідає Єроніма Озаркевич. Декотрі часті того збірника, а іменно деякі окази гаптів і герданів, були на виставі промисловій у Львові 1885 р., а ціла колекція на візване пані Бах, директорки фахової школи артистичних гаптів, виставлена була в р. 1886 на виставці ц. к. австрійського музею для штуки і промислу у Відні. Знатоки, здаючи справоздане з тої вистави, надзвичайно похвально виражалися як о стійкості наших народних орнаментів, так

* «Пастка» *(франц.)*.
** «Дівчина Еліза» *(франц.)*.
*** «Первоцвіт» *(лат.)*.

і о методі збираня та умілого групованя властительки *. Ще перед тим Є. О. мінялась узорами з поодинокими чеськими дамами для взаїмного пізнаня народних скарбів.

Далеко давнійше почалося збиране народних пісень галицькими жінками. У віденськім «Вестнику» ще 1850 року читаємо (ч. 89) звістку зі Львова, що «в некоторых сторонах завязалися общества женщин, всякии песни народно-русския собирати и обществу просвиты (Матиці) предкладати для систематического и грамматического уложения». Хоч з тих «обществ» користі ніякої для етнографії не вийшло, то все-таки звістка ся свідчить о тім, що охота до збираня нар[одних] пісень віддавна була розширена між нашим жіноцтвом, котре будь-що-будь ближче стоїть до простого народу, ніж мужчини. В часописі «Правда» заміщені були деякі пісні, записані одною з сестер Володимира Навроцького [29]. В «Друзі» містились пісні, записані Анною Павлик, а в «Зорі» містились виємки з збірників Євгенії Танчаковської, Марії Куриловић, Ольги Меренин і др. Ольга Рошкевич зібрала в Лолині багатий комплект пісень весільних, котрий виданий був краківською Академією наук в «Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej» і о котрім ось що писав др. Коперніцький, знатний польський учений і член Академії: «Z wielu względów mam ten zbiór za cenny przyczynek do etnografii rusinskiej. Najprzód dla tego, że pochodzi z miejscowości, jak mi się zdaje (Hołowackiego dzieła nie znając) zupełnie nowej, której zwyczaje obrzędowe i pieśni weselne są zupełnie nieznane. Największą ich wartość w moich oczach stanowi sama treść duch i charakter tych pieśni, tak odmienne od wszystkich znanych mi dotąd z rozmaitych stron Rusi, nieporównane poetyczność niektórych, a we wszystkich w ogóle niezwykła całość i poprawność, która tak starannie i umiejętnie zachowała szan. Pani Roszkiewiczowa» ***. Тепер

* Гл. замітку в «Зорі», 1889 р., ч. 8. *(Прим. автора)*.
** «Збірник відомостей до Крайової Антропології» *(польське)*.
*** «З багатьох поглядів маю цей збірник за цінний посібник до русинської етнографії. Насамперед тому, що походить з місцевості, як мені здається (не знаючи праці Головацького), цілком нової, обрядові звичаї і весільні пісні якої є зовсім невідомі. Найбільшу їх вартість в моїх очах становить сам зміст, дух і характер цих пісень, так відмінних від всіх, відомих мені до цього часу з різних кінців Русі, незрівняна поетичність деяких, а в усіх взагалі,— незвичайна цілість і правильність, яку так старанно і вміло зберегла шан. Пані Рошкевичева» *(польське)*.

знаємо, що занімаються збиранєм народних пісень Марія і Целіна Бурачинські, Фросина Вітошинська, Анна Гаморак, Євгенія Бохенська і др.

Що наші жінки працюють задля просвіти народу, доказує поперед усіма жвава і енергічна Євгенія Танчаковська, котра зав'язала кілька читалень народних з більшим або меншим поводженєм, відповідно до місцевих обставин. В декотрих читальнях, хоч заложених мужчинами, жінки становлять головну силу; і так, приміром, хороше ведене читальні в Стецеві коло Снятина приписують стараню Анни Гаморак, доньки тамошнього священика.

В других місцевостях, найчастійше де нема читальні, молоді дівчата в неділю і свята читають селянам руські книжки, видавані нашими товариствами. В той спосіб прислугуєся народові Ю. Ніжанковська в Дідушицях, Ольга Кірчов в Більчу-Доброкуті, котра удержує формальну приватну школу. А що по народних школах учать переважно польського язика і наші руські діти, покінчивши ті школи, майже не вміють добре по-руськи читати, а по якімсь часі й до решти забувають,— то наші жінки заводять випозичальні книжок. Така безплатна випозичальня є в Болехові, в Лолині під проводом Михалини Рошкевич, в Яворові під проводом Емілії і Наталії Окуневських і др.

Декотрі жінки учать селянок поправних ручних робіт, як Клавдія Куриловичева в Вікторові, Валявська в Тейсарові і др.

Говорячи про наших жінок, не можемо поминути також і тих, котрі причиняються до оживленя і скріпленя житя товариського нашої інтелігенції і приймають діяльну участь в народних маніфестаціях. Тут між усіма відзначаєся Євгенія Барвінська в Тернополі, де є осередком і душею тамошнього інтелігентного жіноцтва. Сама високомузикальна, зав'язала жіночий хор, з котрим виступала на вечерках, устроюваних в пам'ять Шевченка, Костомарова і т. і. нагодах.

У Львові відзначаються під тим зглядом пані Цеглінська, Ільніцька, Огоновська і Бажанська. При таких нагодах виступають жінки деколи і з відчитами; згадаємо лиш про відчити Нечаївної і Подляшецької під час вандрівки руської молодіжі в Коломиї і про відчит О. Бажанської «О лірниках» на вечерку «Руської бесіди» у Львові.

Про получене сил нашого жіноцтва в які-небудь корпорації мало дасться що сказати. Маємо однак два товариства жіночі, у Львові і в Станіславові.

«Общество русских дам» у Львові зав'язалося під опікою пречистої діви Марії при Успенській церкві в день св. Андрея 1878 р. і поставило собі за ціль: 1) старатися о приукрашенє Успенської церкви і о піднесенє блеску церковного обряду; 2) допомагати убогим руським дівчатам в образованю, і взагалі 3) творити милостиню. Товариство числить около 100 членів і має 1850 гульд. капіталу. Задля помноженя своїх фондів товариство устроює дуже хороші вечерки, де звичайно збираєся цвіт нашої львівської інтелігенції *.

Друге «Товариство руських жінок» зав'язалося в Станіславові в 1884 р. і поставило собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, т. є. помагати руському жіноцтву через ширенє добірних книжок до осягненя вищого образованя. Товариство се не могло ще досі проломити першого леду і хоч в двох роках свого існованя здобуло собі більше членів, ніж товариство львівське, то все-таки в самім зрозуміню єго програми зайшли такі ріжниці внутрі самого виділу, що й ціла праця товариства була на разі значно спинена, а консервативні елементи від самого початку намагалися зробити се товариство з освітнього — філантропійним. Як вийде се товариство з тої духовної кризи, котру тепер перебуває,— чи побідять в нім свіжі, поступові елементи, чи дух патріархалізму і обскурантизму,— покаже будучина.

---

* «Литературный сборник» з р. 1885. *(Прим. автора)*.

FRIEDRICH ENGELS

Передусім мусимо згадати про смерть великого вченого — Фрідріха Енгельса, що своїми світлими поглядами і науковими дослідами много причинився до розбудженя питаня жіночого.

На підставі економічних еволюцій розбирає він становисько жінки в ріжних формах суспільного розвою. Після него упадок права материнського в первісних людських відносинах був упадком гідності жіночого пола. З причини економічних змін продукції жінка в патріархальній формі родинній зійшла вже на становисько найстаршої слуги. Доперва великий промисловий рух наших часів отворив єї ворота і позволив брати уділ в ширшій загальній продукції світу. Все ж таки, задля неунормованих еще економічних відносин, жінка не може погодити дотеперішні, вложені на неї суспільністю, обов'язки з вимогами нової продукції, через те все-таки мужчина мусить переважно заробляти на удержанє цілої родини, що надає ему становисько буржуазійне, наколи жінка в родині репрезентує пролетаріат. Розв'язку того невигідного становиська так для жінки, як і мужчин, бачить Енгельс в радикальних економічних змінах, як: заміна власності приватної на суспільну, усуспільненє домашньої господарки і вихованє дітей.

ПРОМОВА НАТАЛІ КОБРИНСЬКОЇ НА ЮВІЛЕЇ 25-ЛІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА У 1898 РОЦІ

Іван Франко — се талант, що становить епоху у нашому культурно-літературному розвитку. Хто знає галицьку літературу перед Франком, той, певно, тому не заперечить. Сумні то були часи, а перебірчивий читач не міг найти поживи ні в руській, ні навіть у польській літературі, що саме тоді жила споминами повстаня з 63 року [1]. Мимовільну характеристику тих часів дав оден з талановитіших наших людей [2]. До него приставали, щоби він що писав, а він, відмовляючись, відповів на те: «Літературні теми так вичерпані, що нема про що писати». В тих словах крилося більше правди, ніж се на позір здавалось. Поминувши наші спеціальні галицько-літературні відносини, були тут ще й інші причини. Старий романтизм доживав уже свого віку, а скристалізувавшись у певні типи і теми, довго літературою оброблювані, стратив свою свіжість. В тих часах зачали появлятися перші проби пера Івана Франка. До рук знеохоченого читача дійшли «Петрії і Довбущуки». Там були проблиски великого таланту, але і звичайні історії романтичної школи: укриті скарби, монастирі та підземні печери. За якийсь час знов до рук того самого читача дійшли коротенькі нариси під заголовком «Борислав». І дивне диво, невдоволений читач засоромився своєї нехіті; єго поривала сила, правда, незвичайно живий колорит нарисів Франка. То не були якісь придумані люде, лише живі, що в обдертій одежині і замащених сорочках відчували, думали і говорили на свій питомий, не на якийсь їм підложений лад. Читаючи образки Франка з народного

житя, набиралося довір'я в будучину того народа, що такий бідний, темний опущений проявив стілько сили і натхнув такий талант. Талант Франка — се не торбан з кількома струнами, лише інструмент, достроєний до загальносвітової оркестри. Сміло можна сказати, що реалістичний період і в багатших літературах, як у польській або німецькій, не найшов такого'гідного заступника, як наша має в Івані Франку. Як визначний реаліст, він зобразив цілий ряд живих типів з нашої суспільності, так мужчин, як і жінок. Щодо жінок, то з найбільшою симпатією відносився він до тих, на котрих долю і волю суспільність наложила тяжкі кайдани. Його добре, люб'яче серце клонилось до тих найнижчих, опущених, скривджених навіть природою, як Сурка, і упавших, як героїня «Між добрими людьми». Незвичайно ясно і артистично оброблена виходить невільниця подружнього житя Анна з «Украденого щастя». Ганя — «На дні» — людина дуже освічена, а через те більше чутлива на свою залежність від батьків. «Маніпулянтка» — се новий тип жінки-емансипантки, введений в нашу літературу. Врешті іде Капітанова з «Домашнього огнища» *, поставлена між дві суперечності: найнижчої деморалізації і ніби високої моральності,— дві суперечності, між котрі теперішня суспільність ставляє звичайно жінку. Тому автор, що впровадив в нашу літературу такі жіночі типи, автор розвідки про жіночу неволю, писатель, що не раз подав руку жіночим змаганям до самостійності, заслугує вповні на признане і вдячність того жіноцтва. Він тепер у самім розцвіті літ, сильний духом і тілом, від него наша суспільність може надіятися ще багато, але те, що він для неї зробить, належить до него, а тепер нехай прийме признаня і подяку і від галицького руського жіноцтва за те, що вже зробив.

* Повість «Для домашнього огнища». *(Ред.)*.

ПРОМОВА НАТАЛІ КОБРИНСЬКОЇ НА НАУКОВІЙ АКАДЕМІЇ В ЮВІЛЕЙ ВІДРОДЖЕННЯ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

При так великім святі, як святкуваня столітнього відродженя нашої літератури, годиться хоть коротко згадати і про становисько жінки в тій літературі.

В часах, коли мужчина став одиноким керманичем суспільного устрою, не дається заперечити факт, що в міру культурного розвитку мужчини підносився рівень культурності жінки, а властиво: чим в деяких епохах людського розвитку був мужчина, тим була і жінка. В часах великої строгості і чистоти звичаїв римлян виступали Лукреції, стоїчки за Катонів і Брутів, розпусниці за Неронів, мученици у віках християнських.

Нарід, котрий відзначався великим геройством в обороні вітчизни, передав пам'яті і жінку-матір, котрій як невільник доніс, що єї син упав на побоєвищі, сказала: «Не питаюся, чи мій син жиє, але чи відповів обов'язкам взглядом своєї вітчизни». Коли розвинемо дальше карту історії культури, то узримо, що ві всіх великих еволюціях людського розвитку жінка брала живу участь. Під час французької революції так скрайні революціоністи, як консерватисти, мали репрезентанток жінок. В Росії в порі великого поступового ферменту в перших рядах стояла жінка. Поляки, звісні зі свого патріотизму, дали світу звісну польку патріотку. Від часів Сафо аж дотепер кожда епоха, що мала великих писателів мужчин, мала і великих писательок.

З померклої нашої старини лиш рідко доходить до нас яке жіноче ім'я, а се єсть наглядним доказом низької культури і освіти тих часів. Коли інші народи вже культурно

організовувались, а рух жіночий щораз більше набирав прав до ширшого простору духа, наш нарід не мав того щастя, ним заволоділи вороги, і він упадав під їх гнітом. А коли здавалось, що той гніт зовсім вже убив духа вільного, впрочім, народа, зревольтувались його чувства і повстало в обороні своєї свободи славне українське козацтво. Тоді збудився і дух жінки і полялись тужні пісні за тими, що пішли на широкі степи, що лягли на побоєвищі, над котрих тілом не заплакала сердешна дівчина, не заголосила мати, лиш лютий ворон виклював очі і сумно закрякав. Та тужна жіноча пісня — то найкрасша частина нашої самородної літератури. Та не лиш плакала вона, мережила хустину, а виводила вороного коня, ладила сідла і виправляла до бою.

Коли упала козацька слава, коли одиноким репрезентантом народу став кріпак-невільник, і тогді не вмерла жіноча пісня, і тогді дала вона світу широкозвісну подію своєї любові: «Най він не буде ні її, ні мені, та най ся наїсть сирої землі». Так думати і співати могла лиш козача дочка. Се справді сила гамлетівського егоїзму і слова. Як вищі верстви відвернулись від свого народу, забули про живе слово, воно собі низом плило і пливе дотепер.

Перший тому чудовому хвильованю, тому живому слову прислухався Іван Котляревський, а за ним пішли і другі люди щирого серця і ума. В кількадесять літ потім той напрям заявився геніем світової слави Тарасом Шевченком.

Між ровесниками Шевченка, людьми не лише широкого серця і ума, але великого образованя, знаня, проколюючйхся ідей, станула і жінка під псевдонімом Марка Вовчка. Вона пристала серцем до бідного закріпаченого люду і дала єму в дарунку цілий ряд чудових оповідань про его неволю. Той почин зроблений був у щасливу годину. Друга з жінок підхопила те душею, і приложила ухо до уст народа наша звісна писателька Ганна Барвінок [1]. А як на Україні збирався щораз більший гурт смілих борців, щоби будити народного духа, станула між ними і жінка, сміла і енергійна поборниця, справдішня козачка Олена, що пишесь Оленою Пчілкою [2]. За нею розвинула крила пісень і взнеслась високо понад цілу Русь-Україну Леся Українка. Та не лиш вони світять на українськім літературнім овиді, а суть там ще і інші, як... Дніпрова Чайка [3] і другі.

В Галичині перший Маркіян Шашкевич ударив палицею Мойсея у зледенілу скалу зціплених народних чувств. І бризнула струя живого слова і живої народної літератури.

Перша з жінок напилася тої живучої води і закувала зозулею про знесене панщини — П. К. [4], поважна невіста, як єї тогдішні часописи назвали, а тота пісня відразу перейшла до уст люду і співаєсь дотепер. Хоть не усе та струя плила рівним руслом, дух жіночий збудився і почали появлятися в літературі жіночі імена, як: Головацька, Дідицька, Цибикова [5] і другі.

Важнійший зворот в тім взгляді наступив доперва в другій половині 1870-х років, коли між нашою молодіжю повіяло дійсно живійшим і поступовійшим духом. Репрезентантками тих часів були Ольга і Михайлина Рошкевичі [7] і Анна Павликівна [7], яко «Спомин тривожних років».

В тих часах розцвіла блідонька цвітка, зрошена глибоким чутям і поступовими ідеями — то «Prima vera» Юлія Шнайдер. З нею разом виступила і співала Клементія Поповичівна.

А знов, коли щораз більше будився дух народний і загальнопоступовий, коли виступало наверх щораз більше зревольтованих елементів, збунтувались і чувства галичанки — і в ній заграла козача кров, і вона забажала свободи, волі не лиш народної верстви, але і своєї власної волі жінки. На той поклик галичанки відгукнулись українки і станули всі разом під стягом літератури, чого плодом був «Жіночий альманах». Залунала зелена Буковина поступовішим народним і літературним духом, залунали імена жіночі Ольги Кобилянської і Євгенії Ярошинської [8]. Спить лише Угорська Русь — із відти не доходить до нас ані одно жіноче ім'я. Але вже й там залітають наші звістуни весни і будять їх славною руською піснею. Удасться їм розбудити там правдивого народного і поступового духа, то, напевно, дійде до нас і звідти якесь жіноче ім'я.

Жінка все і всюди уміла зрозуміти дух свого часу і вимоги своєї суспільності. Невелика, отже, честь для народу, у котрого жінка низько стоїть, а зібрані тут мною імена свідчать, що ми розвиваємось не лише на полі народнім, але й на полі загального поступу, котрого мірою завсігди була література і жінка.

ПРО «НОРУ» ІБСЕНА

Ні один автор не будив і не будить таких суперечних судів, як Ібсен. Має він сліпих приклонників, як завзятих ворогів, виступаючих сильно против него.

Поминула все те слава Ібсена, хотя й послідніми часами так много попід небеса виношені таланти значно померкли і зблідли. Найліпшим доказом того є найновійший твір великого творця: «Як воскреснемо із мертвих». Нема, здаєся, ні одної теперішньої часописі, котра би не подала своїм читачам хотя би й короткий зміст того твору,— котрий єще більше, як інші твори Ібсена, викликає найсуперечнійші думки. «Епілог, тестамент, загадка» — чуємо майже на кождім кроці, читаємо рецензії більше чи менше даровитих критиків.

Але надармо напружуються найдіяльніші уми, дотепер ніхто без застережень не пояснив твору знаменитого писателя. Більша однак часть годиться на те, що там представляються відносини штуки до житя. Ідеальна піднесліть артиста погорджує розкошами житя, єго душу абсорбують стремліня вищих бажань, а коли спостережеся, що задалеко відбіг від засиляючого його сили жерела, то вже запізно,— то епілог, тестамент великого творця пера.

Більше єще, як згаданий твір, будила заінтересованє в своїм часі «Нора», або «Огнище ляльок» (кукол). Розборові того драмату посвящено тільки часу і письма, що витворилась майже ціла література.

Але коли перед найновійшим твором Ібсена покірно схиляють чола і шепчуть «загадка»,— «Нора» після одних — то зеніт слави Ібсена, для других є поводом до фальшивих інтерпретацій і глуму.

Серед глумів відзначаються талановитою іронією деякі твори Strindberg'a, вимірені против «Нори». Цілою силою свого таланту він садиться на те, щоби осмішити «Нору», що після него без поводу, а радше з смішних поводів, опускає мужа і діти. Дивно, проте, що в найновійших своїх творах сам Strindberg як же часто робить те саме, т. є. опускає жінку і діти без реальних, очевидних причин і поводів.

Ібсен від літ сорок у своїх письмах порушує усі проблеми житя теперішньої суспільности. Право унасліджения, получене в великій мірі з правом відвічальности, становисько, яке жінка займати повинна в родині і в суспільности, відносини між родичами і дітьми, конечність згідного поступованя з правдою порушаєся мимоходом в кождій майже штуці.

В глибині тих всіх проблемів виринає одна головна думка, як боротьба щораз більше вибиваючоїся індивідуальности з принятим порядком суспільного ладу, котрий єї пригноблює і ломить.

Відносини, в котрих права одиниці суть найбільше пригноблені, суть відносини супружеського житя; для того то питанє виступає у Ібсена на перший план, як бачимо в «Геді Габлер», «Жінці моря», «Дикій качці» і в «Норі».

Бути собою і лиш собою — то ідентичне бажанє Ібсена. Тому-то в «Норі» бажає він, щоби жінка була перш усього чоловіком, а потому жінкою і матір'ю.

Бути самим собою — то бажанє таке справедливе, так давно запробоване в відносинах до мужчин,— викликало бурю закидів в застосованю до жінки.

Більша часть інтерпретаторів «Нори» зауважили, що Ібсен іде задалеко, бо жінка, коли би хотіла заховати, а властиво виробити свою індивідуальність, мусить уперед розбити віками освячену форму супружя.

Нору пізнаємо як матір троїх дітей в домі свого мужа. Весела, розмовна, щиро любить свої діти, обожає мужа. Мати відумерла єї в дитинстві, батько був чоловік дуже милий в обходженю, повний товариських прикмет, житє брав легко, може, залегко; натоміть муж Нори Роберт Гельмер, адвокат, котрий за кілька днів має зістати директором банку, представляєсь нам яко чоловік д о п о в н е н о ї досконалости. Молодий, чесний, правий, працьовитий, залюблений у своїй жінці, є добрим мужом і батьком. Шанований для свого чистого характеру, уникає всего, що би

могло кинути на той характер найменшу тінь, найменше підозріне, що будто би він у своїм поступованю поводиться іншими взглядами, крім слушності і справедливості. Не терпить фальшу, боїться довгів, добився становиська власною працею.

До побічних осіб належить Кристіна, приятелька Нори, нещасливого супружя вдова, що була вийшла замуж з посвященя для родини, аби могла держати хору матір і забезпечити молодших братів.

Гінтнер, чоловік дуже підозрілої вартості, крутиться перед судом, тратить посаду і ледви вижити може з маленької пенсійки при банку, котрого Гельмер має зістати директором.

Третьою постатею є д-р Ранк, домовий приятель Гельмера, як також стара слуга-мамка Нори, Маріанна.

В першім році по шлюбі Нори з Гельмером Гельмер тяжко заслаб; лікарі казали виїхати на полудне. Молодий адвокат не мав ще тогді на те відповідних средств, щоби лічитись. Тоді Нора, аби єго рятувати, береся на способи: за помочею Гінтнера зичить гроші і фальшує підпис батька. Знаючи, як муж противний усім довгам, затаїла перед ним свій поступок і казала, що гроші дав їй сам батько. Тайна сталася єще поважнійшою, коли батько ненадійно зараз по тім факті заслаб і умер.

Нора, оскільки може, стараєсь сплачувати проценти з затягненого довгу, не знаючи правних приписів, всё-таки непокоїться своїм поступком, що висить над нею мечем Дамоклеса. Вірить однак цілою силою своєї душі, що станесь якесь чудо, щось «надзвичайного», і виведе єї з того прикрого положеня.

Гельмер, зіставши директором банку, стараєсь усунути Гінтнера з посади при тім банку задля підлої натури того чоловіка, котрої не може знести, як також поуфалості, з якою той чоловік до него відноситься на підставі давнього знакомства.

Случай зарадив, що почасти уже забута приятелька Нори Кристіна якраз в той час появляєсь, шукаючи для себе удержаня. Приятельки укладаються зажадати від Гельмера, щоби дав їй яку посаду при банку. Се було на руку Гельмерові; він дає їй посаду Гінтнера, а той зі злості виявляє перед ним тайну Нори.

Ситуація зачинає бути грізною, котру однак залагоджує Кристіна.

Вона віддає руку Гінтнерові, внаслідок чого Гінтнер відступає від своїх претензій до Нори і відсилає Гельмерові вексель з фальшованим підписом єго жінки.

Гельмер, дізнавшись про поступок Нори, вибухнув неповздержаним гнівом на жінку за те, що сміла наражати єго честь і добре ім'я. А коли вона доказує, що зробила те з любові для него і що те саме повинно бути достаточним поводом, він каже, що «ніхто для тої, що любить, не посвящає своєї честі».

«Вчинило то міліони жінок», відповідає Нора з докором.

З зміною ситуації зміняєся успособленя Гельмера для жінки. Коли небезпеченство минуло, підпис знищений, Гельмер тішиться, що урятований, і зміняє тон взглядом Нори. Але Норі той момент єго гніву, як виражене, що, «ніхто для тої, що любить, не посвящає своєї честі», відкриває цілу силу єго вузького егоїзму. Сама готова на все для любові, не може зрозуміти, що в душі єї мужа власна честь найбільше забирає місця. Тому-то, хоть він пізнійше прирікає їй все забути, Нора освідчує, що перестала єго любити, не зважає на єго просьби, опускає єго дім, аби серед чужих, як каже, *дозріти і стати сама собою*.

«Передусім не забувай, що є жінкою і матерею», пригадує Гельмер. «Вже так не гадаю,— відповідає Нора,— а противно думаю, що я передусім така сама, як ти, або принаймні хочу ним бути».

Розриває, отже, дотеперішні узли, котрі їх в'язали, опускає мужа, дім, діти і відходить.

— І чим же є властиво Нора? — питає критика.

Типом не є, бо такою, якою єї автор представляє, типом бути не може, а скорше видиться бути якоюсь патологічною появою, як правилом. Психологічною креацією також не є, бо свідчить против тому зовсім не психологічне змотивоване найважнійших моментів єї житя. Бо дійсно, чи можливе, щоби жінка і мати по поводу непорозуміня з мужем так скоро без жалю могла опустити дім і діти? щоби врешті така жінка, як Нора, що мало що стояла висше інтелектуальним розвитком від своїх нелітніх дітей, могла нараз здобутись на чин так героїчний? Чи можливе, аби катастрофа з фальшивим підписом остаточно щасливо закінчена, могла єї довести до пересвідченя, що мусить статися іншою, що мусить переробитися, перетворитися? Безперечно, є то зовсім незмотивована, впадаюча в очі д о-

вільність, але таких довільностей маємо ще більше в світової слави драматі.

Крім інтриги, котра видаєся бути неприродною і так натягненою, що читачеві мимохіть насуваєся питанє: нащо того всего, коли без так трагічних наслідків могло ся то все закінчити! Мудрий, проворний Гельмер, як би умисне примикає очі на тайну жінки, аби не попсовати авторові драмату.

Так само Кристіна, одна з тих вигідних креацій, котрі завсігда появляються в саму пору, являєся і тут як би по припису.

Рівно шаблоновою постатею є д-р Ранк, той постійний приятель мужа гарної жінки, відріжняючийся в драмі Ібсена хіба тим, що деякі критики уважають єго не конче потрібним і що будто би в цілій акції не брав дійсного уділу. Якусь дивну довільність можна добачити і в представленю особи Гельмера, випосаженого автором так многими прикметами душі і тіла, що приходить дивуватись, що те виходить з-під пера реалістичного писателя, а тим самим опираючогося в мальованю характерів на певних умотивованих даних. Такою довільною конструкцією вражає і сама Нора. Заперта в стінах дому батька, а потому мужа, жиє забавами і строями, так мало розвинена духово, що навіть не відчуває, що муж не трактує єї, як би собі рівну істоту. Несамодіяльна, непрактична, не лиш не здобуваєся на чин здуміваючо-героїчний, але зуміла сім літ укривати свою тайну, крадьком працювати і сплачувати затягненого довгу частини.

Дійсно, тяжко допустити, аби автор тої міри, що Ібсен, розпоряджуючий такими як він способами в артистичній продукції, аби ум так глубокий не міг здобутися на правдивійші постаті, на більше скомпліковані ситуації. Чи справді такий біглий обсерватор, такий сумлінний в обробленю своїх творів писатель, у котрого нема одного слова без відповідного значіня, котрому звичайно дуже невеликий в розмірах твір забирає два роки житя,— щоби, отже, такий творець позволяв собі на таку велику, впадаючу в очі довільність, котра так некорисно впливає на цілий твір, що інакше не можна би єго назвати лиш дуже слабим.

Щоби, проте, тоту довільність собі пояснити, щоби належно зрозуміти автора і оцінити єго твір, гадаю, що треба би звернутися до інших творів того писателя і з того виснувати поясненє.

Від самого початку творчості Ібсена можуть зауважати при методі чисто натуралістичній великий наклін до містицизму і що більша часть єго творів появляєся в формі символічній, де герої бувають виразом якоїсь певно означеної ідеї. Єго приміром «Бранд» — то персоніфікація твердих, протестантських доктрин. «Peer Gynt», запалений, непохитний, без означеного напряму, після многих критиків має бути виразом певної епохи, а іменно романтизму. Та властивість єго творчості появляєсь і в інших пізнійших єго творах менше-більше виразно або загадково, як в «Дикій качці», в «Жінці моря» і др.

Стрібуймо, проте, розібрати, чи, власне, до того рода єго творчості не належить і «Нора» та чи дійсно сей твір вимірений против теперішньої форми супружя, а чи радше не є випливом іншої цілі, поставленої собі автором тези?

Передусім застановляє нас заголовок: «Огнище ляльок» (кукол). Сей уже заголовок, при більшій розвазі, зміняє почасти погляд на Нору і ставляє єї в іншім світлі, як єї звичайно ставляють.

Нора повна неконсеквенції, без належного умотивованя своїх чинів, як се попередньо було виказане. Розбирана з становиська «Огнища ляльок» (кукол), нігде не зраджує вище висказаних довільностей, а противно доказує, що звісний з докладної обсервації автор зовсім в тім творі не відступає від свого методу.

Противно, бачимо намек за намеком, подробицю за подробицею дивно характеризуючі більшість теперішнього загалу жінок: визначні прикмети їх духа, відносини до другого пола, окружаючі обставини житя, становисько в теперішнім суспільнім устрою.

З тої точки погляду є вельми характеристичною обставиною в Норі наглядне представленє єї економічної залежности від мужа. Бачимо також; що він працює на удержанє цілої родини, дає жінці гроші на веденє домашнього господарства і наглядає, щоби тоті видатки робилися в міру єго доходів. Гордиться красою своєї жінки, бавиться єї безжурною веселостю, називає своєю пташкою, біличкою, як знов себе, єї управителем, думкою, сумлінєм.

Жінка таким складом відносин зовсім здаєся бути вдоволена; вже від дитинства привикла до такого погляду і порядку, пристосована до того вихованєм.

Гордість мужа з того, що дає їй удержанє, вельми їй імпонує; і коли їй товаришка Кристіна радить, що най-

ліпше зробила би, якби не робила перед мужем тайни з свого довгу і сказала єму всю правду, Нора майже з обидою відповідає: «Як можеш щось подібного говорити! Роберт у своїй мужеській гордості не переніс би того, аби мав що-будь мені завдячувати; то убило би наше домашнє щастє». Ся відповідь Нори аж надто живо пригадує нам аргумент більшої часті мужчин, котрими єще донедавна против стремлінь жіночого руху до самостійності сильно воювали.

Нора так боїться свого мужа, що не лиш укриває перед ним свою тайну, але ховає по кишенях макароники, котрі він їй не позволяє їсти; а однак обожанє єї для него не має границь. Она обожає єго вищість, у всім скінчену досконалість, усанкціоновану авреолею любові. Тож задивлена в блеск тої авреолі з властивостю належно розвинених умов, вірить, як уже раз зазначено, в якесь чудо, котре єї має спасти, в щось надзвичайне, котре прийде й «виведе єї» з прикрого положеня.

Але чудо не являєся. Нора мусить собі сама помагати, як може і уміє. Обриває з даваних їй на домашній обхід грошей, купує дешеві материйки, рада, що все на ній так добре виглядає і що муж того не догадуєся. Словом, робить те все, що роблять звичайно жінки в домашнім господарстві. Бачимо також, що Нора замикаєся і ночами переводить книжки; виразний натяк на одинокий самостійний заробок жінки в несамостійнім економічнім єї положеню. Той натяк задля більшого значіня підчеркує автор словами самої Нори: «Страшно то мене мучило,— каже вона до своєї товаришки Кристіни,— а однак була-м вдоволена, і часами виділося мені, що будто би я була мужчиною».

Але коли всі тоті способи не вистарчають і «чудо» таки не являєся, Нора постановляє удатися з просьбою о поміч до д-ра Ранка. Се постановленє Нори мимовільно будить в читачу підозріне щодо ролі того добродія. Роля такого приятеля мужа, так часто подибована в житю і письменстві, була розбирана писателями ріжного часу, ріжними літературними напрямами, після ріжних суспільних стремлінь.

З новійших часів під час сильнійше розбудженого жіночого руху такий д-р Ранк в цілій майже світовій літературі виріс на лицаря і освободителя жінки з супружеської неволі.

Як же інакше, зовсім інакше представляє єго Ібсен.

Дійсно, не знаю твору, в котрім би такий тип в подібний спосіб був трактований, в котрім би так вірно була підхоплена одна з найновійших черт важної прояви нашого століття, видвигаючого девіз: «жінка — чоловік».

Д-р Ранк невисказано зручно виведений, аби виказати характеристичні ціхи Нори, а властиво тої спільної дотеперішньої жінки, що боресь о свою самостійність, опираючись на власних силах,— звертаєся до мужчини яко приятеля, а не коханка.

Чудовий є, проте, розговор Нори з Ранком.

Н. Не відказав би-сь мені, докторе, якби-м тебе о щось просила?

Р. А о що?

Н. О великий доказ приязні, радше, прислуги.

Р. Хоть раз зробили би-сьте мене щасливим, пані.

Н. Нікому так не довіряю, як вам. Ви справді найліпший мій приятель, для того звірюся перед вами і мусите мені помочи. Ви знаєте, як мене Роберт любить, здаєся, житє віддав би за мене...

Р. Норо, чи судиш, що то він оден?

Н. (*дрогнула*). Що то?

Р. Що він оден віддав би за тебе житє?

Н. (*сумно*). А-а! Так. (*По часі*). Зле поступив-єсь собі, докторе.

Р. Що-м любив так гаряче?

Н. Ні, лиш те, що-сь мені те сказав,— те було непотрібне.

Р. Що кажете, чи дійсно вже знали-сьте про те?

Н. Що знала-м, а що не знала-м, того сказати не вмію. Ах! Докторе, як незручно поступив-єсь собі! а було так гарно.

Р. В кождім разі маєте тепер певність, що я відданий Вам душею і тілом. Кажіть же, отже.

Н. Як-то, тепер?

Р. Прошу, скажіть, о що ходить?

Н. Тепер вже того сказати не можу.

Р. Дозволи вчинити для тебе все, що лиш в людській силі.

Н. Тепер вже нічо не можеш для мене вчинити, докторе. Врешті я не потребую ніякої чужої помочі; се лиш так мені хвилево здавалося.

Не без значіня зазначуєся дальше, що безпомічній, нерадній, з розпукою в серці Норі приходять з помочею самі жінки, як Кристіна і Маріанна, котрі суть властиво доповненєм постаті Нори.

Кристіна — то образ жінки повної посвяти для родини; Маріанна — то пістунка роду людського, нахилена над єго колискою. Про те говорить Нора про Маріанну: «Маріанно, ти була для мене правдивою матерею, як я була маленька: тож я пересвідчена, що якби мої діти нікого іншого не мали, ти була би-сь такою самою і для них».

Приглянувшись ближче тим жінкам, побачимо, що одною головною їх прикметою є праця. Кристіна не розуміє життя без праці, Маріанна, опущена злим чоловіком, рятуєся від погибелі працею. Праця, проте, та підстава

Wondershare PDFelement

стремління до жіночої самостійності, будить перші іскри самостійної свідомості і у Нори, як сама признаєся товаришці, що коли заробляла на гріш, мучилася, але то таки приносило їй задоволене і мужеську певність себе. Наглядно, отже, бачимо, що душу автора вельми вражала поява, характеризуюча оден з найбільших соціальних проблемів нашої доби: стремління жінки дорогою праці до самостійності.

Побіч того соціального проблему виступає еще другий проблем, душевний.

Нора, входячи в конфлікт з реальними обставинами життя, еще більше вірить в силу любові і вищу вдачу мужчини, котра ту віру після автора нищить сам мужчина, не будучи тим в дійсності, чим хоче представитись жінці.

Сю думку з невисказаною силою виражає автор в кінцевій яві. Тут майже кожде слово, вложене в уста Нори, виражає все, що індивідуальність не лічна, а індивідуальність спільна, т. є. загальна індивідуальність духа жінки нашого століття змогла виразити.

Гельмер, розгніваний на жінку, кидає їй в очі всі єї хиби. Нора довідуєся в спосіб зовсім невишуканий, що є мілкою, легкомисною, неправдомовною, не має ані релігії, ані моральності, ані почутя обов'язку, що не доросла до становиська вихованя істот, котрим дала житє.

Аргументи були сильні і сильно переконуючі. Нора признає правду роблених їй закидів, але рівночасно ясно узріла і хиби того, що робить їй ті закиди. Нараз стає перед нею увесь егоїзм того чоловіка, котрий властиво зробив єї тим, чим вона є, бо се було єму догідно тримати єї в вічнім дитинстві.

Не можуть єї, проте, успокоїти ані потішити пізнійші завірюваня мужа, що хіба не був би мужчиною, коли би єї жіноча безрадність не робила єї в его очах еще більше цінною, що в тім, власне, найбільше вдоволене мужчини, що міг їй простити, з цілого серця простити, бо тогді вона до него належить еще більше, як би через него відроджена, є заразом его жінкою і дитиною; най лиш без жури опре свою голову на плечі свого природного порадника і провідника.

Але Нора — то вже не мілка легкомисна жінка, жиюча мислею і волею мужчини,— то вже свідома людина своїх хиб, але і заподіяних їй кривд.

«Ах! як много дізнала я кривд перше від батька, а потому від тебе!» каже вона до Гельмера, а властиво жінка до мужчини.

Г. Від нас обох, від нас, котрі найбільше любили-сьмо тебе?
Н. Скорше робило то вам приємність любитися в мені.
Г. Що за бесіда?
Н. Чи так не було, Роберте? Коли була-м у батька, він висказовав мені свої погляди, а я їх приймала за свої; а єсли не приймала-м, то не признавала-м ся до того, бо не любив, щоби я мої власні думки висказовала. Потому перейшла-м до твого дому, з рук батька перейшла-м у твої. Ти укладав наше житє після своєї волі, а я мала-м лиш твою волю, або робила-м так, якби єї мала-м,— відай, було одно і друге. Як тепер над тим застановляюся, то виджу, що жила-м тутка, як найнужденнійша істота, жила-м з того, що показувала-м з себе ріжні штуки; але ти сам того хотів. Ти і батько поповнили-сьте взглядом мене тяжкий гріх. Ваша вина, що я тепер є нічим.
Г. Яка ж ти нерозсудна, невдячна. Чи-сь не була щасливою?
Н. Здавалося мені, що-м щаслива; властиво була-м лиш веселою, а ти був для мене добрим. Рада була-м, як мною займав-єсь ся, так само як тішилися діти, коли я з ними гралася. Таким було наше супружє, Роберт.

Дальше дотикає автор одної з найдражливійших точок жіночого питаня: як прийнятого загально пересвідченя, що будто би муж повинен впливати на вихованє жінки. Коли Нора викидає, що була лиш іграшкою, а не вільною, розвиненою людиною, Гельмер признає, що дійсно в тім є щось правди, й додає, що буде інакше, що час іграшок минув і надійшла пора вихованя.

Н. Чи мого, чи дітей?
Г. Так добре твого, Норо, як дітей!

Але у пересвідченю Нори зблідла вже авреоля, окружаюча голову Гельмера, захиталася віра в єго вищість, незвичайність, вона відповідає зовсім просто: «Ні, Роберте, ти не годен виховати собі мене на жінку, так само, як я не доросла до завдачі вихованя дітей, бо перше мушу старатися о вихованє себе самої; але ти в тім не можеш мені помочи, Роберте; сама мушу радити і в який-будь спосіб заробити на своє удержанє»

На тій дорозі праці Нора має надію здобути собі і ширші досвіди життя, що виходить з дальших слів єї до Гельмера, котрий мов викидає їй засліпленє і недосвідченє.

«Мушу собі сама здобути досвідченє, Роберте!» каже вона з сильним переконанєм.

Зворушуюче є признане Нори, що вона не знаходиться спосібною до рішеня квестій, переходячих єї умственний розвиток, як пр[иміром] релігія; і коли Гельмер відкликує ся до релігії, яко непохитної управительки сумліня, Нора відповідає з найбільшою скромністю, заправленою однак їдким сарказмом автора: «А що ж я можу знати о релігії, Роберте, хіба лиш те, що чула-м від пастора Якобі». Пізнійше вкладає знов автор в уста Нори: «Як заладжуся зо всім іншим, як буду лишена сама собі, тогді подумаю і о тій справі».

І знов серед усіх тих питань відзивається сильно струна душевного настрою. Гельмер бачить, що на то все є лиш одно пояснене.

Н. Яке?
Г. Уже мене не любиш більше.
Н. Се правда.
Г. І то ти говориш, Норо, ти?
Н. Прикро мені, Роберте, був-єсь для мене завсігди добрий, однак того змінити не можу.

Усвідомлену жінку не може вдоволити така любов, як Роберта або Ранка. Вона хотіла бути залюблена не лише яко пол, уважана не яко іграшка, але яко вища свідома індивідуальність, що звеся чоловіком.

Разом з свідомостю будиться невідлучний єї товариш — скептицизм. Усвідомленій Норі Гельмер зовсім інакше представляєсь, як перед тим; спадає їй з очей луска обожаня, і вона споглядає на него усе критичним оком.

Тож коли Гельмер питаєсь, чи могла би єму сказати, відколи втратив єї любов, Нора каже: «Було то сегодня увечер, коли сталось те надзвичайне, те, чого я по тобі не надіялася, коли пересвідчилася, що ти зовсім не є таким, яким себе мені представляєш і за що я тебе досі держала».

Така зміна мусила вплинути на єї чувства і взаємні до себе відносини. Нора і Роберт стають нараз против себе, як би зовсім чужі люди, розділені глибокою пропастю!

«Чи вже завсігда маємо бути для себе чужі?» питає Гельмер.

Н. Треба, аби-сьмо обоє змінилися так, але я вже перестала вірити в надзвичайне.
Г. Але я вірю. Докінчи: треба, аби-сьмо обоє змінилися так, щоби...
Н. Щоби наша зв'язь могла бути правдивим супружем.

Той кінець, так сильно висміяний декотрими критиками, перестає бути смішним, скоро Нору не беремо за постать реальну, а вважати будемо символом одного з найбільших соціальних проблемов нашого часу, представившу здумілому світу сильну індивідуальність духа жінки, котрий забажав осягнути той сам ступень інтелектуального розвитку, що мужчина, і здобути собі відповідні соціальні права.

Послідні слова Гельмера і Нори, що мусять ся обоє змінити, аби бути правдивим супружем, зовсім не вказують на будто би нічим не роз'яснений темний песимізм Ібсена, як звичайно про него критика виражаєся. Противно, бачимо, що в «Норі» вельми песимістично відноситься він лиш до сучасної жінки, так само як до сучасного мужчини, котрий так само мусить ся змінити, як жінка, і признати їй рівного собі духа.

«Чи то в далекій еще будучині?» можна би запитати автора.

Здаєся, що в недалекій.

На дорозі людського житя, а радше вищого культурного розвитку, щораз більше подибуєся жінок, перейнятих вищими поривами духа, прямуючих до того, щоби бути перше чоловіком, а потому жінкою і матерію.

Так само мужчина щораз більше перестає бути модельовим Гельмером, що видить в жінці лиш предмет свого вдоволеня, а не рівного собі чоловіка; а найліпшим того доказом є сам автор розібраного твору.

Ібсен — то тип вищого духа мужчин, правдивої мужеської піднеслості. Творець, що високо підносить голову понад дочасну змисловість в часі літературного романтизму, понад добу щирого, не драперуючогося, але грубого в відносинах до жінок натуралізму, понад нехтуючого аспірації жіночого духа, слушно названого упадком декадентизму.

Коли маємо дивитись на твір Ібсена яко твір штуки і коли під штукою розуміємо силу вражіня, то Нора в представленю яко реальна особа, не лиш під взглядом ідеї, але і під взглядом штуки випадає слабо, безцвітно і родить скорше несмак, ніж артистичне вдоволене. Натомість Нора, яко символ, виступає в повній гармонійній цілості і викінченю, набирає правдивої естетичної досконалості і робить колосальне вражіне.

У НЕЧУЯ

Київ, р. 1899 *

Було то на з'їзді українців у М. Старицького [1]; коли люди зачали вже розходитися, я звірилася добр. Косачевій (Олена Пчілка), що хотіла би-м конче пізнати Нечуя, котрого на з'їзді не було. Я не могла на собі перенести, щоби бути на Україні і не пізнати того чоловіка, котрого твори читала-м ще дуже молоденькою дівчиною, котрому пізнійше завдячувала-м не одно миле вражінє та й не одно таки навчилася.

Добр[одій] Нечуй був для мене інтересний і тим, що коли сама зачала-м писати, він дуже прихильно став до мене відноситися і від часу до часу писав до мене листи.

Перший раз написав до мене по прочитаню «Ядзі і Катрусі». Оповіданє вподобалося єму, особливо — оскільки собі пригадую — про плантації тютюну на Буковині.

Пізнійше дуже єму впала до вподоби моя промова під час свята Котляревського у Львові. По прочитаню «Першої учительки» писав, я єму нагадала єго пістунку Мотрю і т. ін. Писав і при інших нагодах в ріжних відступах часу.

Добр[одійка] Косачева попросила якогось свого знакомого, і той з приємностю зобов'язався завести мене до Нечуя, а властиво добр. Івана Левицького.

То було вже вечером, та вже таки добре стемнілося, коли ми дійшли чи доїхали до низького партерового дому, котрий вже від давніх років замешкує наш знаменитий писатель.

Увійшли ми до якихсь невеличких сіней. Мій провідник поговорив щось з слугою, попрощався і пішов. Слуга

* Із моєї подорожі по Україні.

також десь зник і запер за собою двері, через що нараз знайшла-м ся заперта в темній комірчині: «Може, я не у Нечуя, а бог знає,— погадала-м собі,— лиш возьмуть та й у Сибір завезуть», хотя й характер мого провідника на такий підступ цілком не показував.

Нараз двері отворилися до ясного, освіченого покою. На порозі стояв сам газда і дуже чемно повітав мене.

Засіли-сьмо удвійку до «чайку», котрий спорядив сам газда так зручно і скоро, що могла би позавидувати не одна жінка, навіть галичанка, котрі люблять, може, і не без рації хвалитися господарською зручністю.

Ми широко розговорилися про руську літературу. На столі лежав томик якихсь поезій Франка. Не пригадую собі уже тепер, з якої періоди творчості були ті плоди єго музи,— лишилися лиш у моїй пам'яті слова Нечуя: «Ось бачите, сей словом веде, мов човном пливе».

Усьому був противний в нашій літературі, що не носить нашого власного народного характеру: «Все те робить на мене вражінє чогось не свого, хотя й вірю авторам, що не пишуть плагіатів!»

Я стала розповідати про вищенаведені вражіня, які робили на мене єго твори, іменно: описи природи. Я так само, як багато людей того часу в Галичині, читала переважно польські книжки.

Через те стала-м собі вже виробляти салоново-романтичний смак, котрий єще донедавна був головною ціхою польської літератури, та доперва послідніми часами богато дещо перемінилося.

Як сказала-м, особливо вражали мене у добр. Нечуя описи природи. Звичайно герої і героїні польських повістей дивилися на природу оком інтелігента з вищої верстви, якоїсь сентиментальної дамочки або анемічної, замкненої як в клітці, панночки. У Нечуя все те якраз інакше виходило: місяць не блищав золотим діадемом, а виходив срібним серпом, або котився колесом, дівчата цвіли, як мак у збіжю. І хмари інакше товпилися, заходило і сходило сонце. Правду сказавши, не дуже то було мені до вподоби, а коли раз попалась мені була повість Нечуя з інтелігентного житя, я була здивована, що той сам автор умів і інакше писати.

А однак не писав? Доперва пізнійше, коли мій смак артистичний більше виробився, я пізнала цілу силу артистичних почувань того писателя. Нечуй навчив мене розуміти Ріхарда Вагнера, у котрого оркестрою, як у Нечуя, описа-

ми природи уперед заповідаєся, хто вийде на сцену: бог, герой чи яка менша фігура. Те все розповідала я єму до очей. Він дивився здивований. «Ось хто би таке думав,— сказав по-хвилі,— чоловік сидить, пише і на гадку єму не приходить, що десь за світами молода дівчина читає, роздумує, та так розбере чоловіка, про що він сам себе не підозрівав».

Під-час тих розмов я зауважила в куті фортеп'ян, і то мене заінтересувало.

— Граєте, добродію? — запитала-м.

— Так, граю, але дуже погано, якісь короткі пальці маю,— сказав, простягнувши руку.— А моя сестра дуже гарно грає, я так не умію,— але як думки голову обсядуть, то сідаю тоді за фортеп'ян, і все ніби прояснюєся, укладає.

Я приступила до фортеп'яна і тут якраз зауважила-м над фортеп'яном портрет дуже гарної жінки в народнім строю.

— А то що за одна?—запитала-м ся знов без цікавості.

— То Наталка Полтавка.

— Як-то Наталка Полтавка?

Господар усміхнувся, взяв лампу і підвів мене до стіни, на котрій висіла якась фотографічна група, в якій була та сама жінка. Господар став об'ясняти:

— Ми грали колись Наталку Полтавку. Вона виступала за Наталку, а я за Петра, мій товариш грав Миколу, а потому і зробив для мене із сеї фотографії єї портрет.

— Давню се уже було?

— О, вже давненько!

— Вона справді дуже гарна.

— О так! вона дуже гарна колись була,— а подумавши трохи, додав,—не знаю, чи жиє вона єще, чи вже умерла.

На відхіднім показував мені манускрипт «Святого письма», що передали єму по Кулішу до викінченя.

— Ось робота, бачите! Прийдеся знайти підходяче слово, та ніяк єго дібрати. Знаєте, що тоді роблю? Нагадую собі наші пісні і якраз знаходжу, знаходжу те, що треба.

Вже було пізно, я мусила відходити, рада, що довелося пізнати так завсігди поважану мною личність.

НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ, НА ВЕЧЕРНИЦІ

Драма Старицького і народна пісня

Одною з найбільш улюблених драм у нас — се, безперечно, «Не ходи, Грицю, на вечерниці» М. Старицького.

Загальне уподобанє літ[ературному] творі мусить бути висловом якогось своєцтва духа, якогось духового зв'язку між автором і суспільностю. От і хотілось би нам сказати дещо про значінє того твору і увійти хоч би побіжно в причини, для котрих він нам такий близький, такий підхожий до нашого смаку.

На переломі літературних напрямів наших часів виробилось у нас подекуди якесь нехтованє кождого ближчого означеня і підчеркненя обставин житя героїв, на які якраз клав велику вагу напрям минулої доби. Та в нашій душі не затерлися ближчі і сердечнійші узли, що в'яжуть нас зі звичаями, обичаями і обставинами житя нашого народа. Завдяки тому і хапає нас за серце драма Старицького.

Старицький розвиває перед нами цілий ряд живих образів із житя і побуту нашого люду. А в них передовсім вражає нас живий колорит; ми, здається, чуємо запах наших нив і вишневих садків.

Бо і чого ж ми там не бачимо! Прегарний звичай нашої коляди, сцени любові і заздрості, ворожки і інші народні типи. А передовсім зворушує нас зміст драми, взятий з популярної народної пісні: «Не ходи, Грицю, на вечерниці...»

Та все ж таки, мимо всіх прикмет, мимо ефективності акції й живого діалогу, не все йде нам до переконання. І коли порівняємо героїню драми Старицького з героїнею народної пісні, повіє на нас як би якимсь холодом, відчуємо несмак.

Не вірите? Отже, спробуймо поставити побіч себе ті дві креації, порівняймо їх і придивімся, як виходить вона в автора драми, а як в народнім творі.

Героїня в драмі — дівчина молода, весела, жартовлива; любить Гриця, але жартує і з іншими хлопцями, що Гриця приводить до гніву.

Проте залицяється він до Галини, а навіть хоче з нею женитись. Доведена тим до розпуки Маруся звертається до знахорки і бере з її рук напиток, від котрого Гриць умирає.

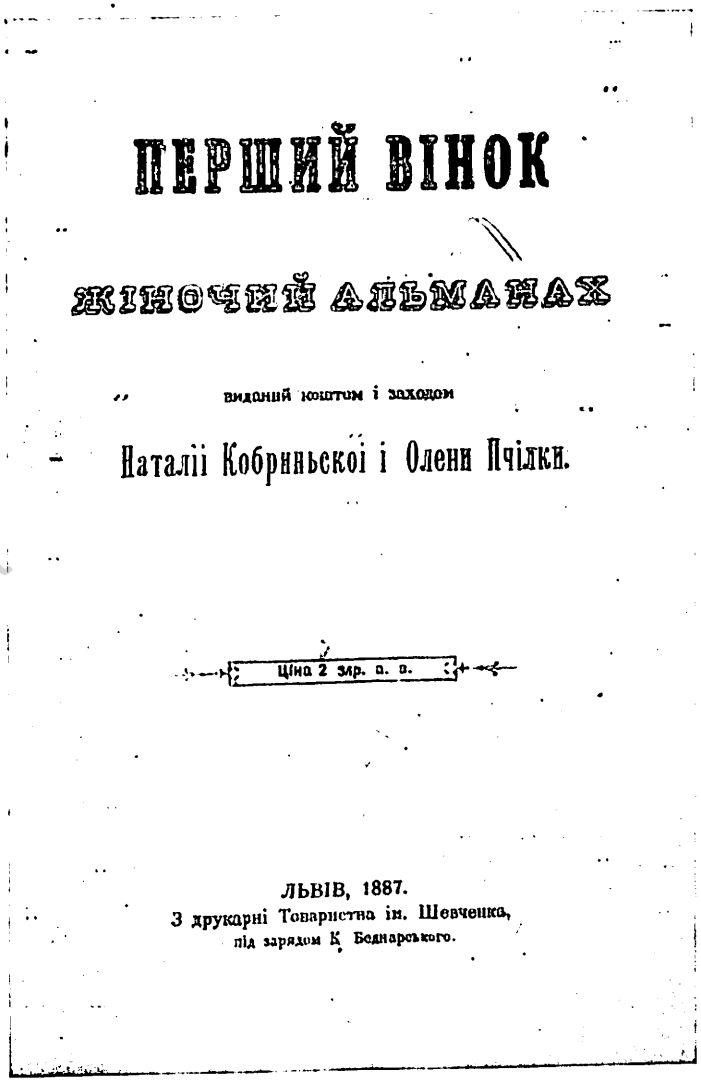
Такий сам зміст і в народній пісні. Одначе ріжниця характерів, сили духа, як і деяких мотивів, аж надто виразно виступає, коли тільки обі героїні порівняємо з собою.

Героїня Старицького найліпше оцінює себе сама словами: «Ми люди з перцем, але з добрим серцем». А є вона такою навіть і тогді, коли труїть Гриця, бо цілий акт страшного вчинку виконує як би в сні, майже в неосудимім настрою духа. Напівбожевільна просить його до себе в гостину, прибирається як до шлюбу, бере на голову вінок і, так прибрана, подає милому чарку отруї. А коли він умирає, вона все напівнепритомна пригортає його до серця, співаючи і плачучи гіркими сльозами. Взагалі ціла креація держана в якімсь мляво елегійнім тоні, що зовсім не годиться з духом народної пісні ані в характері, ані в артистичнім виконаню.

Дівчина в народній пісні труїть Гриця з повною свідомостю, з розміркованою постановою і спокоєм, що зазначується у вельми артистичній диспозиції цілої події:

Ой у неділю зіле копала,
В понеділок рано зіле полоскала.
У вівторок вечер зіле варила,
А у середу Гриця струїла.

А коли потім мати, як би який голос сумління, кидає їй в очі страшним злочином, з уст отруйниці вириваються слова безмірного болю потоптаного серця, які нас

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

видавний коштом і заходом

Наталії Кобринської і Олени Пчілки.

Ціна 2 зр. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.
З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

Титульна сторінка жіночого альманаха «Перший вінок», виданого Н. Кобринською та О. Пчілкою. *(Львів, 1887).*

просто переймають дрожю — сильним артистичним зворушенєм:

Ой мати, мати, жаль ваги не має,
Нехай Грицуньо двох не кохає.

Інтересне также, що в однім з варіантів ще сильнійше підчеркується тота обдуманість. Маруся відповідає матері: «Так, то я зробила, бо знаю за що!» І знову кінчиться пісня тим самим сильним, непримиримим навіть при грозі смерті завзятком:

Най він не буде ні єї, ні мені,
Та най ся наїсть сирої землі.

Гроза факту набирає ще більшого значіня, коли згадаємо, що авторкою тої пісні має бути жінка-селянка.

Та коли глянемо в нашу минувшість, в тоті часи геройства незламної сили завзятя, витривалої і гордої неподатності нашого козацтва, то не буде нам дивне, що ті часи могли зродити такого духа і в жінок.

У творі Старицького радше Гриць — та властива жертва ображеної жіночої любові і гордості — має більше сили і завзятку, ніж сама героїня, що з такою просто д е м о н і ч н о ю с и л о ю являється в народній пісні.

Сього рода демонізм хотів Старицький заступити Хомою, бідним горбачем, нещасливо влюбленим в Марусю, але тота несмачна і шаблонова креація, вихоплена з чужосторонньої галереї т[ак] зв[аних] «чорних характерів» доби старого романтизму, робить немиле вражінє і зовсім невідповідно застромлено її за образ житя нашого люду.

Твір Старицького показує нам, як мало ми ще вміємо бути собою, вникати в народного духа і черпати з живого жерела народної творчості. А коли посунемося в порівняню дальше і уявимо собі намаганє деяких наших авторів з новійшої доби витворити будто би якісь демонічні креації — то як слабо, як мізерно виходять вони в порівняню хоч би з наведеним приміром героїні народного твору. І хоч як покликуються многі на заграничних авторів і на їх постулат «бути собою і лиш собою», в дійсності якраз годі їм якось «собою» бути, залюбки поклоняючися чужим богам.

Вихвалюваний так часто європеїзм не повинен полягати на підпорядкованю нашого духа чужині, на нехтованю всего, що своє, а якраз на вмілості піднести себе, свою і народну індивідуальність до висоти європейської культури і штуки. А того не досягнемо ніколи, не навчившися берегти прикмети нашої питомої вдачі, не навчившися дійсно справді «б у т и с о б о ю».

Додатки

Wondershare PDFelement

АВТОБІОГРАФІЯ Н. КОБРИНСЬКОЇ

«Науку побирала я дома, мала якийсь час учительку, а дальше учив мене сам батько. Я від малої дитини любила читати. Яка була вдома книжка, я її читала; розуміла чи не розуміла, але читала. Та що на ту лектуру не складалося: польські повісті, дрібні виданя руські 60-х років, фельєтони «Слова» [1], «Кобзар» Шевченка, житя святих, повісті Основ'яненка, а навіть проповіді, а іменно гомилії Комнерди *. Пам'ятаю, що якось на 12-м році мого житя читав батько «Листи з Кракова» Кремера [2] і лишив отворену книжку на якійсь фантастичній легенді з середніх віків, котрі часто в «Листах з Кракова» попадають, і якраз нагадувала мені народні казки, котрі пам'ятно любила-м, і так мене то заохотило, що постановила-м усі 3 томи прочитати. «Листи з Кракова» я і пізніше скілька разів читала, і вони розбудили в мені палючу жажду естетичного образованя, котре скінчилося студіюванем журналів моди і движеня власного тіла. В тім самім часі, т. є. коло 12-го року мого житя, подибала я ще щось цікавішого, що далеко тривaліше зробило на мене враженє, ніж «Листи з Кракова». Бушуване по книжках батька ввійшло мені в звичай, батько не боронив мені того, лиш перестерігав, щоби-м все на своє місце назад клала. Менше потрібні книжки держав батько в папках на споді. Там я знайшла раз невеличку польську книжку, котра дійсно для батька не могла мати ніякої стійності, зате для мене оказалася дуже цінним набутком. В тій книжці подибала я рецензію якоїсь французької розвідки, в кот-

* Казання церковні.

рій автор обурювався на те, що жінок ставлять нижче мужчин, і старався доказати, що оба поли суть собі рівні, а хоч ріжняться між собою деякими прикметами, то власне тим доповнюються.

Для мене доста було знати, що жінки уважаються за нижчих від мужчин, і се обурило мене ще більше, ніж автора рецензії. Сего я до того часу не знала: між батьком а матір'ю я не зауважувала, щоби робилися під тим взглядом які ріжниці, а до того жила при нас бабка — мати моєї матері — личність так в нашій хаті, як в цілій родині, дуже поважана. По чужих домах бувала я лиш в гостині, а в гостях якраз найбільше поважаються жінки. Вправді знала я, що мужики не конче з великим поважанем відносяться до жінок, але се об'яснила я собі їх грубістю.

Читала я не лиш батькові книжки,— вони попадалися мені і збоку, а іменно, діставала-м властительки того села, де мій батько був парохом. Вона спочатку бралася до того з педагогічного боку, бо давала лиш якісь виданя для дітей, а властиво для молодіжі, але коли я то скоро прочитувала і все їй оповідала, що не маю що читати, вона стала мені давати, що мала у себе і що її під руку підпало. Тим чином запізналася я з усіма польськими поетами і іншими авторами. Між іншими подибалася я отут з Гофмановою [3]. На піддражнену уже давніше мою цікавість щодо личних відносин жінок до мужчин Гофманова була дуже важним набутком. Я її читала дійсно з великим занятєм, через що єще більше будилося в мені думок щодо положеня жінки в суспільності. Однак сервілістичний тон тої писарки,— її вічне представленє висоту жінки тим, що вона сама ставися нижче, і вічні ради, щоб завше ліпше жінці триматися утертих шляхів, а не рватися на якісь нові дороги житя, дражнили і опокорювали мене. Все ж Гофманова зробила тільки, що я пішла її шляхами, і почала-м старатися усіма силами піддатися провідним її думкам, хоч з гнівом і протестом десь на дні душі. Мені уже задля того тяжко було погодитися у всім з Гофмановою, що, як казали, через родинні мої відносини і інші причини я довший час не підхоплювала того суспільного ладу, т. є. нижчості жінки, та ще якраз зближалася до епохи розцвіту дівочого,— епохи, в котрій жінка якнайменше може відчувати вищість другого пола. Бути може, що Гофмановій ніколи не удалося би мене поконати, коби не далеко вища сила,— а се релігія. Сам бог казав, що жінка має бути підданкою свого мужа,— інакше понімати сі відносини значило то само, що виступати проти бога і релігії. А я була ексцентрично релігійна, і, хто знає, єсли не ухопилася була позитивної антирелігійної і реалістичної літератури, чи не скінчила би-м була на релігійнім фанатизмі.

Першою книжкою позитивного напрямку була «Історія цивілізації в Англії» Г. Т. Бокля [4]. Ту книжку застала я раз у одного священика, котрий мав єї від якогось свого знакомого панка. Та книжка зробила на мене велике враженє. Я єї відвезла і попросила вдруге. Тим чином прочитала я Біхнера [5], Ренана [6], Гекля [7], та дещо з самого Дарвіна. Попри то знакомилася я з німецькою літературою та з іншими европейськими класиками, переведеними на німецький язик, котрі мої брати, будучи учениками німецької гімназії в Чернівцях, додому привозили. А коли один з тих братів пішов на руську гімназію до Львова а познакомившися там з Франком і др., то став він привозити додому переважно російські діла Чернишевського, Бєлінського, Добролюбова, Писарєва і др., також Драгоманова, Лімановського [8], як дещо Маркса і Лассаля. Про деяких російських авторів знала я вже перед тим. Брат мій, старший від обох згаданих, будучи також учеником Чернівецької гімназії, привозив мені книжки з тамошньої «Руської бесіди» [9]. Першою звідти книжкою був, здається мені, «Басурман» Лажечникова [10]; пригадую, що читала щось Державіна і Жуковського, найважніше однак, що привіз був Тургенєва і нашого Гоголя. Сі автори припали-м були мені дуже до серця, і так много завше о них говорила-м, що коли я віддалася, першим подарком мого мужа були твори Тургенєва і Гоголя, котрі спровадив для мене з Петербурга. Пізніше, коли оба молодші братя пішли на університет Віденський, то присилали мені книжки переважно з бібліотеки академічного товариства «Січ» [11].

Се ненастанне читанє книжок впроваджало мене в ріжні фази умственного розвою, приносило деколи втіхи та більше непокою і болю. Знаю, що я дуже терпіла тогді, коли зачала-м знакомитися зі школою позитивістів. Твори тої школи почали руйнувати не лише мої релігійні виображеня, але також і погляди на житє і на той суспільний лад, який мене окружав. Се не переходило у мене мирно,— я відчувала, що трачу під собою грунт, і сильна душевна борба до найвищого ступеня роздражняла мої нерви. Серед того розпучного хаосу блиснув промінь світла, котрий мене навів

на стежку, по котрій, здається, буду вже іти до кінця мого життя.

Я бачила ясно, що чоловік не був тим в початках свого існуваня, чим є тепер, що все залежить від условій житя; признала я, що і теперішній суспільний лад не є чимсь непохитним, що в нім заєдно доконуються зміни, а релігія, що стоїть на сторожі того ладу,— се лиш виображеня, вироблені в міру образованя людськості.

Тепер уже нічо не затемнювало моїх поглядів на становисько жінки в суспільності,— на той темат зачали яснійше формульоватися мої думки, в чім немало помагало мені практичне житє. Мій муж перенісся з села до міста. Звужений в місті об'єм жіночого газдівства звертав мою увагу на непродуктивність жіночої праці та страти часу на дрібниці. Тож зачала я придумувати о реформі жіночого газдівства, а навіть запроваджувала у себе деякі маленькі зміни. Сі зміни вельми дивували і гнівали моїх слуг...; узнавав то все мій чоловік і Софія Окуневська, котра тепер є в Цюріху на медицині, а тогді у нас перебувала. Мій план не ограничився на одній хаті, я задумувала утворити рід певної корпорації. З тим я однак перед чужими людьми не виїздила, крім одного Адольфа Гладиловича, котрий сміявся і називав мене ідеалісткою, що мене гнівало. Взагалі я з моїми думками з людьми, по заохотою з котрими жила-м, не ділилася. Мої книжки поріжнили мене з ними; я спостерегла, що зачинаю бути для них смішною. Я вмовкла і поволі привела до того, що жила-м майже двоякими думками: іншими жила-м з людьми, а інші мала я для себе і свого чоловіка, терпеливого слухача моїх фантазій і сердечного потішителя їїо сумних досвідах.

Все ж те роз'єднанє з окружаючим світом сильно мучило мене; воно стало у мене проявлятися вже тогді, коли я зачала-м знакомитися з напрямами позитивної літератури, що постепенно взмагалося. В моїх книжках бачила я живі пруди, а в житю стагнацію. Тому-то ненадійно розжарілий процес наших молодих соціалістів сильно мною потряс; я майже не могла вірити, що й у нас такі питаня порушаються, що і у нас суть люди, не раді з окружаючих обставин. Однак сі мої чувства для них змінилися, коли їх думки зачали входити в практику. Їх тактика, вишуковувати і кидати людям просто в очі пекучі факти, зле на мене впливала. З діл, котрі я читала, випливала завше на перший план толерація, а се якраз бризгало нетерпимістю від молодих реформаторів. Найбільше разило мене аплікованє декуди тої засади до родинних відносин. Сини дивилися на батьків, яко експлоататорів народа, а з другого боку вимагали великого накладу на своє образованє. Наше жіноцтво уважалося одною здегенерованою, темнійшою від мужицтва масою, але коли з одної сторони так остро критикувалося, з другої забирано тому жіноцтву всі матеріальні средства на користь другого пола. Позаяк я завше навикла була замикати свої думки і чувства, єслн які внішні причини їх ранили, то зачала-м затим відмежуватися від того руху, а стоячи яко жінка на грунті більше родинним, стала-м єще живійше розглядати відносини родинні, а особенно відносини жінки до загальнокультурних стремлінь. Мій чоловік; завше щирий повірник моїх думок, в той цілі вистарався для мене книжку «Про неволю жінок» Штуарта Мілля [12] в німецькім перекладі. Нічого мені більшої не могло зробити прислуги,— мої декудй темні думки об'яснялись одною з перших наукових поваг; то надавало мені певності і сили. Коли якось зараз потім дісталась мені в руки книжка Ожешкової [13] «Kilka słów o kobietach» *, то та високо тепер мною цінена писателька, яко повістярка, видалася мені насупротив Штуарта Мілля слабою і неконсеквентною. Штуарт Мілль запанував над усіма моїми думками, і я загадала, а навіть зачала разом з чоловіком перекладати се його діло на руське. Бажане переводити Штуарта Мілля на руське було також ознакою важного звороту в моїх думках. Слідячи за рухами загальнокультурними, за інтересами, спільними усім людям без ріжниці класу і пола, я опустила з ока народність,— наша національна борба виділася мені безпідставною, непотрібною стратою часу. Майже неймовірно, що на дійсні, національні інтереси навів мене Іван Франко, якраз чоловік, котрий причинився найбільше до побореня у нас вузького націоналізму. В його Бориславських і других дрібних оповіданях виступає не лиш робочий люд, але шокаляні услов'я житя — народність, яко відрубна етнографічна група. Тут доперва стало мене застановляти, для чого Драгоманов, чоловік європейської учености, посідаючи найбільше розповсюджений слов'янський язик, пише по-руськи, а властиво і стала пізнавати, що лиш на національних підставах може піднестися маса до загальної культури і цивілізації...

* «Кілька слів про жінок» *(польське)*.

Хоч як я замикалася в собі, все-таки не була-м я без впливу на молодше покоління у своїй родині. Найближче до мене стояла Софія Окуневська. Вона була вихована в домі моїх родичів, а коли я вийшла замуж, вона перенеслася до мене. Вона переймилась наскрізь моїми думками. Є се споріднена і багата натура, скоро все перетоплювала і індивідуалізувала.

Тут наступив найстрашніший удар в моїм житю. Мій муж умер *.

Розсталася з Софією і бездомна вернула назад під батьківську стріху. Мій батько, бувши послом до Думи державної, їздив тогді з цілою родиною до Відня, то і мене возив з собою. Я знаходилася в крайній розпуці. Крім пекучого болю, я нічо більше не відчувала, і крім мого нещастя нічо більше мене не обходило. Се трохи непокоїло моїх близьких, відтак брати і свояки старались наводити мене на літературні питаня, котрі мене завше так живо займали, але се удавалося їм лише з трудом. Тогді перебував у Відні Остап Терлецький [14]. Я завше про него давніше цікаво розпитувала братів. Одно, що я знала-м го з процесу, а друге, що завще на найліпших книжках, привезених мені братами з Відня, подибувала я його печать. Но серед таких тяжких обставин житя, в яких я знаходилася, мені нелегко було заводити які знакомства. І все ж таки з ним першим заговорила про загальні справи. Я запримітила, що Терлецький не уважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно — за цілком, щодо загальних питань, реальну людину. Се дало повід, що я стала виговорюватися перед ним цілком, а не лиш наполовину, як се звичайно практикувала. Серед одної такої розмови Терлецький запитався, чи я коли не пробувала дещо писати? І став мене намовляти, щоби я конечно взялася до писаня. «Але про що і як писати?» запиталась я здивована. «Про те, що говорите, і так, як говорите», відповів Терлецький лаконічно. Я стала підозрівати моїх братів, що то вони ужили поваги Терлецького, щоби чим-будь заняти мій ум, але коли він не відступав від свого, я забралася до роботи. Представила-м собі стару жінку в її відносинах до окружаючих обставин в такий спосіб, як би я про се розповіла Терлецькому. Таким чином, вийшла моя «Шумінська» і заразом форма оповіданя. Терлецькому «Шумінська» дуже подобалась, і він заповів в

* Теофіл Кобринський помер у Снятині 14 березня 1882 р.

«Січі», що буде читати се оповіданя під псевдонімом Анни Струтинської. Я все ходила з братами на відчити в «Січі», тож і тепер, щоби не звернути на себе увагу — пішла-м. Інтерес, який се оповіданя розбудило у слухачів, дало мені пізнанє, що я дійсно можу писати. В кілька місяців потім Терлецький читав в «Січі» моє оповіданя «Задля кусника хліба»; се також подобалося, а навіть розбиралося критично відчитом одного з січовиків. Від того часу я вела з січовиками гарячі розговори на темат питаня жіночого, котрого найбільшим прихильником був Василь Полянський [15]. Коли в 1883 р. було віче академіків в Коломиї, січовики постановили порушити на нім і питанє жіноче, і, помимо протесту львівських академіків, Полянський відчитав реферат про ту справу.

На тім вічу я перший раз побачила Івана Франка. Перед тим вже я помінялась була з ним листами по поводу моїх оповідань. Франко чув про них і переказував через людей, що рад би прочитати; я врешті єму послала. Оцінка Франка давала мені якнайкращі надії на мої літературні подвиги. Він був тоді при редакції «Зорі» [16] і там помістив зараз оповіданя «Задля кусника хліба». Хотів також і «Шумінську» містити, але я не хотіла саму «Шумінську» в світ пускати, бо зарисувала вже собі тоді був план до «Судії», що разом потім в альманасі видала. В тім часі пізнала-м також Павлика, котрого вельми цінила за єго «Ребенщуку Тетяну» [17].

Того, що я сама осягнула, бажала-м і моїм посестрам. Я через літературу дійшла до зрозуміня положеня жінки в суспільності,— тож хотіла-м і других повести на ту дорогу. В тій цілі почала я в 1884 р. зав'язувати жіноче товариство в Станіславові. З мужчин інтересувався ним найбільше Франко; в перепровадженю однак цілого плану був мені найбільше помічним Василь Полянський, потому Т. Окуневський. З Полянським я укладала статута і обдумувала подробиці. Се мав бути рід жіночої читальні, полученої з видавництвом літературним.

Але як кожда річ, так і товариство попало в підозрінє. Стара клерикальна партія підняла крик про атеїстичні і соціалістичні ідеї,— народовці боялися витвореня в полученю з радикалами нової партії — жінки роз'єдналися між собою. Не було що робити, я уступилась, і з Оленою Пчілкою видала р. 1887 на свою руку «Жіночий альманах».

Того самого року, коли вийшов альманах, поїхала я з Софією Окуневською на цілий один курс до Цюріху. Там доперва мала-м спосібність приглянутися зблизька жінкам, реалізуючим мої думки на фактичній дорозі жіночої самостійності. Пробуваня в Цюріху становить у мене певного роду матеріал, котрий при' даній нагоді дасться зужитковати. Я так там увійшла була в тори студентського житя, що сама ходила на виклади д-р. професора Плятера о економії політичній, котрий тогді якраз викладав про комуністичні ідеї,— діл найбільше надаючийся, а властиво, найбільше даючий матеріалу для тих, що питанєм жіночим займаються. Будучи в Цюріху, умисне їхала до Женеви, щоби лічно пізнати Драгоманова, як також в самім Цюріху пізнала Болеслава Лімановського, котрого все цінила за его письма...» *

* На цьому біографія обривається.

РОДИНА БУХГОЛЬЦІВ, ОБРАЗКИ З ЖИТЯ РОДИННОГО НІМЦІВ, ЮЛІЯ СТИНДОГО

(Бібліотека найзнам. повістей).

В літературнім додатку до «Діла» з р. 1888 побачили ми переведену «Родину Бухгольців, образки з житя родинного німців», Юлія Штінде. Позаяк родинне житє у німців чи у інших народів все буде мати загальні черти одні і ті самі, тож цікаво, може, буде нам, жінкам, ближче їм придивитись і подрібнійше розібрати. Наш інтерес заострюєся тим єще, що одна з галичанок відозвалася вже була в «Ділі» про «Родину Бухгольців» з похвалою, бажаючи своїм землячкам, щоби прочитали ту повість з такою приємностю по-руськи, як вона читала її по-німецьки. Цікаво затим знати, що в тій повісті зробило їй таку приємність?

Після слів автора «Родина Бухгольців з ландеберської улиці міста Берліна належала би до тих тисячів родин міщанських, котрі від колиски до могили ідуть незамітно через середину великого міста, коли б оден случай в житю п. Бухгольцевої не був єї спонукав вилити прилюдно свої чувства і подати їх до відомості загалу. Перше письмо, котре вислала вона до редакції одного берлінського тижневика, поставило тую родину перед очі загалу; за тим першим послідували многі дальші, а кожде з них відкривало самі характеристичні події приватного житя і родинних відносин єї кружка».

Ми би однак дуже помилялися, коли б думали, що письма пані Бухгольцевої дійсно відкриють нам оті характеристичні події приватного, родинного житя. Ми цілком не найдемо-тамтого, чого по закрою могли б надіятися, того ніби тихого спокійного житя, в котрого глибині ненастанно кипить і клекоче, тої боротьби, яку не раз така сім'я прова-

дити мусить з окружаючими обставинами. Противно, є то собі мілкий потічок, на котрого дні видко лиш дрібні камінчики, дрібні рибки і пуголовиці. Ми лиш бачимо там народини, сватаня, весіля, заправлені народними німецькими звичаями, та цілу купу сплетень. По нечемностях, які собі там говорять вони, по сварках героїні Бухгольцевої з сусідками можна би не раз 'думати: от! люде розійшлися навіки! та аж жаль збирає, що задля таких пустяків то сталося. Аж ту дивись, а вони знов добрі, візитуються, ба навіть сватаються. Єсли то має бути характеристикою німецьких родин, то — не завидуємо. Для нас оповідане п. Ю. Штінде характеризує хіба те, в який спосіб не раз дивляться мужчини на жінок і на житє родинне.

Відмінне вихованє обох полів, котре змалку способить їх до інших цілей і занять, родить взаїмне недорозуміне з немалою шкодою для цілої людськості. Нам часто трафляється бачити в житю щоденнім, як люде, що жиють на однім пні, не розуміють одні одних: батьки не знають і не розуміють чутя своїх доньок, братя ліпше розуміють своїх товаришів, ніж рідних сестер, чоловіки учаться пізнавати своїх жінок аж «ради домашнього спокою», женихи бачать в своїх суджених такі прикмети, котрих в них нема, видять добрі сторони, котрих нема, або знов хиби, котрі в дійсності нараз не є жадними хибами, а цінними задатками самостійного характеру або ознаками незіпсованого серця.

Найгірше однак не раз виходять жінки у панів, володіючих пером. Великий талант тих людей часто надає вигляд правди таким річам, з котрими вони лиш побіжно познакомлені. До оцінки жінки приступають вони звичайно з поглядами, виробленими школою житя, в котру рідко попадала жінка, або принімають en bloc * мніня, усталені традицією. У менше талантливих авторів те незнанє виднійше і наївнійше. У Ю. Штінде воно аж надто ясно виступило. Штінде що хотів добачити в житю родиннім, те й добачив: прехорошу ідилію, прислонену лиш хмарками конечних в житю прикростей, без котрих картина була б як страва без солі.

А мораль із усего виходить така, що хоть в житю родиннім бувають всілякі пригоди, то все-таки воно повинно устоятися ненарушене в теперішнім устрою, на котрого сторожі поставлено жінку. Жінка у п. Штінде — сторож традицій житя родинного. Не хоче він її ідеалізувати, борони боже! Признає у неї примхи, пересуди, вузькоглядність, але все те немов так і повинно бути для сотвореня тої конечної гармонії, о котрій більш патетично ніж правдиво сказав Шіллер:

Denn wo das strenge mit dem Zarten,
Wo Hartes sich und Mildes paarten,
Da gibt es einen guten Klang *.

П. Бухгольцева й справді намальована з такою інтенцією. Ох, якими живими розмальована вона красками. Грунт добрий, розум здоровий, серце золоте. Оборотна, працьовита, щира мати, освічена натілько, що єї листи поміщуються в берлінських тижневиках, вона погоджує в собі навіть такі «суперечності», як перо і чищенє моркви, ощадність і певний артистичний смак. А все-таки яку масу дурниць наробила би тота ідеальна жінка, якби не вищий розум мужчини! По думці п. Штінде, жінка, хоть би й найрозумнійша, мусить губитися в дрібницях, бути троха дитиною, забобонною а вже конечно не предвиджувати випадків, бо інакше затерлась би гармонія житя родинного і уменшила повага мужчини, а тим уже затратилося щастє на землі. Най бог боронить від такої жінки, що захотіла би стояти о своїх силах і розумі, що в чоловіці виділа би лиш щирого друга і порадника такого самого для себе, яким вона може бути для него, а не учителя. Сохрани боже, щоби була рівного з ним образованя і не губилася в дрібницях, пересудах і т. п.

Звичайно, що автори вроді п. Штінде уривають жіночому розумові, те приписують жіночому чутю. Тож і п. Бухгольцева бере переважно своїм широким материнським чутєм. «Отець любить свої діти, а все не так, як мати». П. Бухгольцева плаче над кождим штрихом в сукні шлюбній молодшої доньки, видумує якогось містичного «Малюха», що в виді жениха поривае своїми страшними лапами дорогу доню, і так губиться в тих сентиментах, що цілком забуває про старшу доньку і рідко коли о ній згадує.

Нам здаєся, що для великої любові материнської мусить бути найприкрійше дивитися на щастє одної дитини, коли друга в смутку і журі.

Бог його знає, впрочім, як погодити з гарячим темпера-

* Повністю (*франц.*).

* Там же, де суворість поєднується з ніжністю, де твердість сполучається з лагідністю,— там є чудова співзвучність (*нім.*).

ментом п. Бухгольцевої, котра задля простих сплетень дістає жовтачку і свариться де попало, хоч би такий факт, що вона зносить образу доньки надзвичайно стоїчно і вдовольняється короткими, пустими погрозами. Мимоволі подумаєш, що й те чуте материнське у неї так само неглибоке, як її розум. По нашій думці, воно й не може бути інакше.

Розум квочки, що водить курчата, не буде ж іти в парі з глибиною і силою чутя Антігони або Орлеанської дівчини, а автор, котрий в такій жінці, як Бухгольцева, не добачив нічого більше понад той розум, нібито практичний, а на ділі повний неконсеквенцій та суперечностей, не добачить нічого красшого ані глибшого в її чутях.

СИМВОЛІЗМ В НАРОДНІЙ ПІСНІ

В однім з більших дневників подибала я рецензію якогось символічного твору одного з молодих польських поетів. Критик розводиться над чудовим почуванєм символізму автора, котрому змістом послужило якесь народне повір'я, і додає, що краса твору — то головна заслуга автора, бо народ, т. є. «люд», не знає символізму, а навіть у своїх фантастичних уявах є реалістом. Не маю заміру справджувати уваги польського критика і входити в межі польського фольклору; звертає то мою увагу лиш настільки, наскільки подібні переконаня мож подибати і в нашій суспільності. У нас також часто говориться і уважається тих авторів, що не нехтують народного духа реалістами, а будто би прихильники інших літературних напрямів не знаходили у нас відповідного корму.

Тут якраз, здається мені, заходить помилка, а властиво запізнане дуже характеристичної ціхи народної творчості, бо коли народ дійсно найфантастичніші речі оповідає як би найпростіші події дня, що найліпше видко в єго казках, то в самій експресії почуваня народна творчість буває дуже часто символічною, т. є. сугестінує внутрішню істоту речі за помочею символічної методи, котра послідніми часами станула проти домінуючого в літературі натуралізму. Поминувши порівняня, без котрих не обійдеться ні одна народна пісня, узримо, що і ся поява нам не чужа, на доказ чого послужити може широко звісна пісня про п а в у, винесена моєю пам'ятею із Снятинського повіту, проникнута наскрізь містично-візіонерським настроєм:

Пісня розпочинається якимсь сумним прочуванем:

Ой вилетів сокіл із ліса на поле,
Та й сів собі сокіл на високу сосну;
Не хитайся, сосно, бо щось мені тоскно.

Сокіл в народній пісні майже все приносить людям вісті з далеких сторін, тому в іншій, під іншим зглядом дуже характеристичній пісні, «оден», що тужить за своєю дівчиною, питається орла та й с и в о г о с о к о л а: чи не був він в сій стороні та чи не тужить дівчина за ним.

Сим разом несе він якусь сумну вість, бо аж сосна похилилася, та й наводить на серце сум і тоску.

Прочуване неомилило. Дійсно, сталося щось страшного, пісня ось як розповідає ту сумну подію:

Ой летіла пава, серед села впала,
Кого ж вона вбила, вдовиного сина,
Нема кому дати до вдовоньки знати,
Аби ішла вдова сина поховати.

Річ певна, що «п а в у» не можна брати в реальнім значінню, а появляється вона на овиді села якоюсь страшною відьмою, чимсь в виді воздушних коней Бикліна [1], виображаючих війну, що зависла у страшній грозі над довгою низкою лінією сіл і міст.

Деякі наші знатоки приписують «п а в і» значінє татарської стріли. В данім случаю дійсно на те виходило би, в дальших однак висказаних в пісні подіях вказується на зовсім щось іншого.

Пісня зазначує якийсь н і м и й страх і переполох, наколи татарська стріла мусила би викликати гамір, наклику-ваннє утікаючих...

Хто, нарешті, дав вдовиці знати, пісня не каже,— лиш знаємо ось що:

Іде вдова, іде сірими волами,
Плаче вдова, плаче дрібними слезами.
Куда ж его везли темними лугами,
Де ж го поховали межи вертепами *(дебрями)*.

Сі акцесорії наводять нас на думку, що «п а в а» мусить тут бути символом якоїсь страшної п о щ е с т і, котра впала серед села, як стріла з лука татарина, та й вбила сина вдовиці.

Саме те, що не було кому дати до вдовиці знати, говорить про якусь наглу смерть, а ще виразнійше натякає те,

що везуть єго десь далеко, та й за темними лугами у дебрях ховають.

Хто знає наші села, той мусив не раз видіти далеко від села старе, запале цвинтариско, з поставленим на знак хрестом або і без тої християнської признаки, про котре скажуть, що се — цвинтар, коли люди на джуму або холеру вмирали а що народна фантазія могла вплести до пісні.

Наступає послідня часть пісні високого, ліричного настрою. Жаль найдорожчих, найближчих єго серцю: то три сиві зазулі:

Прилетіли к нему три сиві зазулі,
Одна сіла у головечках, друга у ножечках,
Третя коло серденька.
Та, що в головечках, то єго ненечка,
Та, що у ножечках, то єго сестричка,
Що у серденька, то єго миленька.
Ой плаче ненька, плаче рік від року,
А сестричка плаче лиш до півроку,
А миленька плаче лиш до неділі.
Неділя прийшла, вона в танець пішла,
А як друга прийшла, вона заміж вийшла.

Чи можна було красше і простійше змалювати словами тяжкий, ніколи не забутий жаль матері. Оскільки менший і коротший жаль сестри. Яка знов глибока гореч і тонка іронія в змальованю жалю тої, що сіла коло самого серденька...

Народна пісня — то висловленє духа цілого народа, єго поетичної і артистичної вдачі. Лишена свобідному, природному розвиткові, знаходить без шуканя «форми» висловленє чудової краси і гнучкості в висказаню своїх почувань.

Не нам, отже, шукати чужих богів, коли маємо такі скарби у нашім н у т р і, не нам відриватися від кореня, забігати в чужі світи і губити ціхи нашої народної творчості. Радше заглибімся, увійдім у власну душу а знайдемо все у себе. Коли штука перестає носити спільні прикмети народу чи раси, коли зникає в якім народі спільність смаку, що буває завсігди ознакою великих, артистичних епох,— тоді упадає і сама штука.

Єгиптяни, асирійці, греки, хінчики, японці, італійці в часах відродженя і інші — всі вони, як зауважав оден з французьких естетиків, мали велику расову спільність артистичних почувань, посідали самородну штуку, виходячу з д у ш і н а р о д а.

УКРАЇНСЬКИЙ БАНДУРИСТ

Гнат Хоткевич звісний тим, що в українськім письменстві шукав інших форм і нових доріг для своїх душевних почувань *.

То й сам, отже, Гнат Хоткевич станув тепер перед галицькою і буковинською громадою ** якраз на традиційнім грунті нашої народної штуки з історичною думою на устах і з старим національним інструментом — бандурою.

Заким мені довелося почути добр[одія] Хоткевича, то з того, що другі говорили, не мож було нічого позитивного про єго виступи вносити. Бо коли одні зворушалися до дна душі, другі відзивалися не то з байдужністю, а навіть з певного рода нехітею.

Дійсно. Хто хотів би в Хоткевичу бачити артиста в звичайнім зрозуміню, котрого пр[екрасна] природа відвінувала незвичайною широтою голосу, великим багатством субтельних нюансів, або владу над якимсь, віками технічно виробленім інструменті, той най не їде на виступ Хоткевича. Український бандурист не того рода артист, до него треба іншу прикладати міру і іншими дивитися очима.

То передусім чоловік великої любові до нашої, питомої, народної штуки і дуже тонкого артистичного смаку.

Крім того, посідає він взагалі велике знанє штуки так теоретичне, як практичне, чого доказом єго гра на бандурі.

Будь-що-будь, а бандура інструмент єще дуже примітивний з острими дротяними, як струни, тонами, а однак добр[одій] Хоткевич видобуває з неї такі м'які, лагідні, повні інтонації, милозвучні тони, що то само свідчить про єго високу артистичну вдачу.

У нашій суспільності хибне тепер ширіться переконанє, що будто би штука мала бути космополітичною проявою духа людського, наколи нічо, може, більше не відзначаєся індивідуальними ціхами, як власне штука, так в особистім, як груповім народнім значіню, коли вище розвиваєся.

Без тих індивідуальних націхувань розуміти можна «абстракт, т. є. красу з своїм, коли хто хоче, беззгляднім понятю «абсолюту».

У розвитку штуки бачимо, що навіть тогді, коли в певних епохах одно чутє, одна ідея накидаєся цілому поколіню, кождий майже артист зосібна, на свій питомий лад, висловлює свої почуваня в міру геніальності.

Звідти ті всі нескінчені відміни і ріжниці, хоть випливають з одного жерела.

Та все-таки творець чи інтерпретатор не буде ніколи сильнійшим, потужнійшим, як тогді, коли стояти буде в душевній злуці з своїм окруженєм, бо тогді всі єго зворушеня уділятися будуть і єго окруженю.

Най, отже, не іде той на виступи Хоткевича, для кого поезія, як музика, минувшість, як будучина нашого народа— пуста пространь, бо того не зворушить, як раз уже казалисьмо, артистичний смак українського бандуриста в вишуканю і підхопленю укритих дорогоцінностей в скарбниці нашої народної музи.

Вкінці сміло сказати можемо, що виступи добр[одія] Хоткевича суть мірою патріотичних почувань руської-української публіки так в Галичині, як в Буковині.

Вашківці, 1 вересня 1906

---

* Автор драми «Лихоліте». *(Прим. автора).*

** Концерт відбувся дня 1 вересня 1906 в Вашківцях. *(Прим. автора).*

ФІЛІСТЕР.

Події з родинного житя

«Філістер» — то перша часть задуманої трилогії добр[одія] Журбенка, але становить для себе замкнену цілість. Зміст оповіданя — то біжучі теми із нашого народного житя і теперішнього культурного ферменту. Повість цікава тим, що тут стикаються наші давні традиційні переконаня з новійшими змаганями.

І чого ми тут не бачимо. Справдішній калейдоскоп, в котрім пересуваються перед нашими очима люди старшого і молодшого покоління, уже загибаючі і ново виробляючіся типи. Перед усім вражає нас тема тим, що властивим підкладом, головним єї тоном є житє нашої попівської родини, які мовби нарочно нашими белетристами дотепер поминались.

Навіть в часі реалістичного напряму, хоть той напрям якраз не повинен був поминати так важної верстви в нашій суспільності, верстви, що таку важну відограла ролю у нашім розвитку. Причиною того було, що з реалістичним напрямом розбуджувалось, як всюди, так і у нас, питанє найнижчих верств, підносилась борба праці проти капіталу, зарібних сил проти їх експлуататорів. Із політичних, проте, причин, як коли лиш входив священик в нашу літературу, то лиш в значіню і в ім'я вимогів біжучої політики.

Нехіть до тої верстви посувалась так далеко, що дуже часто, коли нашим белетристам потрібні були інтелігентні родини на селах, брали вони родини учителів, лісників а навіть лісових радників, хотя й ті люди не відгравали ніякої ролі в нашій суспільності і не впливали аж до наших часів на культурний єї розвиток. Здоровший ум автора не зносить такої аномалії, незгідної з правдивим станом речей, тож канвою і підкладом єго оповіданя є попівська родина.

Тут бачимо голову родини самого о. Кульчицького, одного з тих попів, що уміє жити з панами. Гладкий він і оборотний, але забагато видає на угощеня і прийнятя, а через те не стає в него часом на вихованє дітей. Кульчицька також, хоть і як слабо зарисована, лучить в собі два культи: давній попівський, традиційний, і культ новійшої буржуазки.

Діти їх уже багато від них ріжняться. Син Орест, наскрізь ідеальна людина, кінчить божевілєм. Доньки зазначують ріжні стани нашого культурного розвитку.

Не без значіня є виставленє Орисі, сестри Ореста і єго нареченої Олі, учительки. Орися хапаєсь вищого образованя, ходить на університетські виклади і є майже типом теперішньої нашої пересічної поступової жінки. З розбудженими зверхніми аспіраціями духу, з високими патріотичними почуваннями, наколи Оля змальована автором більше симпатичними красками реальної робітниці на народній ниві, із скромним, але і більше підставним знанєм. Вельми цікава ріжниця між Кульчицьким а єго зятем Кирилом, себто між типами попа старшої і новійшої ери, а характеристичне те, як перед тим новійшим типом капітулює давнійший отець Кульчицький.

Ніля, жінка Кирила, вихована на селі, видить верх своїх мрій в подружю з Кирилом і зовсім пристосовуєся до вимогів перше суженого, а потім мужа, і до єго становиська в суспільності. Задля доповненя характеристичного образу, яким служить авторові родина Кульчицьких, виступають єще дві жіночі постаті: Амелька, гріх молодості о. Кульчицького, і Клавда, здаєся, найстарша з доньок, уже немолода панна, що уже не має виглядів вийти замуж ні за гімназіального професора, як виходить Орися, ні за питомця, як вийшла друга єї молодша сестра; виходить, проте, за Григорія, сільського учителя, що очевидки брав те за велику для себе честь.

Головна личність повісті — то Осип, муж Орисі. Не є він з тих, як Корній Січинський, молодий герой, який дає житє для своєї ідеї і ідеї свого народу, не є крикуном, як Стодола, нарочно, здаєся, виведений автором задля освітленя особи Осипа. А є одним з многих т. зв. філістерів, на котрого всі дивляться згори за те, що він мовбито пильнує тільки своєї личної вигоди і о те єму лиш ходить. А однак того філістера, що замучуєсь працею на житє для себе і родини, гонять із місця на місце, як гімназіального суплента; тому, що він добрий педагог, дають єго до поль-

ської гімназії, де він мусить працювати для чужої і неприхильної його народові нації.

Удраматизоване його відносин до жінки видобуває сильнійші акценти проявів душі і витворює атмосферу живійших почувань. Він знає, що жінка видить в нім філістера, так в відносинах подружнього життя, як в загальних і суспільних справах. Він видів, як горіло єї лице, коли лялись у неї сльози при великих народних подвигах, і то хапало його за серце, хоть вона більше цінила, може, навіть і Стодолу, що, проживаючи у них, ганьбить єї мужа за те, що нічого не робить для народа. Хоть його тиху працю і не рівняти з криком Стодоли. Той філістер знає цінити героїв, а хоть гріш не переливаєсь у него, зичить Корнієві звісних із наших найновійших сумних подій п'ятдесят корун і рад за кождий раз прийти єму в поміч.

Там та не там нарисовуєсь героїчна постать Корнія Січинського, одного з тих людей, що переростають наші людські розміри, мають в собі величну стать і ріст надлюдини, що через кров і сльози, через злочин і любов ідуть до найвищої цілі призначень свого єства. Жаль лиш, що автор заслабо его рисує, заблідими малює красками.

Взагалі мож закинути авторові, що наведені факти і деталі часто не в'яжуться в одну органічну цілість. Потрясаюче, приміром, божевіле Ореста заскакує читача майже несподівано і т. ін. Все ж таки для себе зосібна усі моменти і деталі є дійсними перлинами і складаються на широке тло нашого традиційного, родинного і народного культу. Автор показуєсь справдішнім майстром в мальованю проявів людського життя, особливо людей, у яких, побіч проявів фізичних і духових, виявляються наклони чоловіка в суспільнім угрупованю.

Один лиш поважний закид можна зробити авторові, а то той, що він у своїм оповіданю є більше публіцистом ніж повістярем.

Повість однак его так інтересна, що просто не мож переривати читаня, і мимовільно насуваєсь порівняне з творами якихсь ніби глибоких індивідуальних почувань, які не мають однак найменшого інтересу задля загалу людства, ступаючого на щаблях щораз вищої культури.

ПРИМІТКИ

ОПОВІДАННЯ Й ПОВІСТІ

Дух часу

Оповіданця було написане в 1883 році. Спочатку твір називався «Шумінська» і під цією назвою вперше був опублікований у 1887 році в жіночому альманаху «Перший вінок». Готуючи оповідання до повторного видання, Н. Кобринська заново відредагувала твір і заодно змінила його назву на «Дух часу». Під цією назвою оповідання увійшло у збірку творів Н. Кобринської «Дух часу. Оповідання», що вийшла у Львові в 1899 році у видавництві «Українсько-руська видавнича спілка».

У 1887 р. оповідання було перекладене на польську мову і надруковане в газеті «Dziennik Poznański», XI.

Друкується за текстом видання: Наталія з Озаркевичів Кобринська, Дух часу. Оповіданя, Львів, 1899 р.

Задля кусника хліба

Оповідання написане в 1884 році і того ж року було надруковане у львівському журналі «Зоря». Готуючи твір для збірки «Дух часу», авторка викреслила в ньому свою дописку про потребу вищої освіти для жінок, з допомогою якої нібито можна поліпшити їхнє економічне становище.

Оповідання подається у другій його редакції, за текстом видання: Наталія з Озаркевичів Кобринська, Дух часу. Оповіданя, Львів, 1899 р.

Судія

Оповідання написане в 1884 році і вперше опубліковане в альманаху «Перший вінок» (1887 р.). Під цією назвою твір друкувався

в збірці 1899 р. «Дух часу». У 1890 р. оповідання з'явилося чеською мовою в журналі «Kvety».

Подається за текстом видання: Наталія з Озаркевичів Кобринська, Дух часу. Оповідання, Львів, 1899 р.

Янова

Оповідання було написане в 1885 р. і вперше надруковане в журналі «Зоря» за 1886 рік під назвою «Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина». Пізніше Н. Кобринська змінила цю довгу назву на «Янова». Під цією назвою оповідання увійшло до збірки «Ядзя і Катруся та інші оповідання» (Львів, 1904). Автограф зберігається в рукописних фондах Інституту літератури ім. Т. Г Шевченка АН УРСР, ф. 61/157.

Друкується за текстом видання: Наталія Кобринська, Ядзя і Катруся та інші оповідання, Львів, 1904 р.

Виборець

Оповідання написане в 1889 р. Вперше видруковане в журналі «Зоря» за 1891 рік. Під цією ж назвою твір увійшов до збірки 1899 р. «Дух часу». У 1892 р. оповідання було надруковане в перекладі на російську мову в журналі «Русское богатство». Автограф зберігається в рукописних фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 61/155.

Подається за текстом видання: Наталія з Озаркевичів Кобринська, Дух часу. Оповідання, Львів, 1899 р.

Ядзя і Катруся

Повість написана в 1890 році для польського альманаха «Dla gladnych pismo Zbiorowe z utworów kobiecego pióra, wydane staraniem towarzystwa oszczędnosci kobiet».

Редакція журналу надрукувала повість у тому ж році в перекладі Марії Шеліги під назвою «Na przebòj» («На пролом»). В 1891—92 рр. Н. Кобринська переробила твір, доповнивши і розширивши його, чим по суті створила другу редакцію твору. В новій редакції повість була опублікована у львівському журналі «Зоря» (1893 р.). Повість увійшла до збірки творів Н. Кобринської «Ядзя і Катруся та інші оповідання» (1904).

Автограф зберігається в рукописних фондах Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка, ф. 61/156.

Друкується за текстом видання: Наталія Кобринська, Ядзя і Катруся та інші оповідання, Львів, 1904 р.

[1] *Мальчевський, Антон* (1793—1826) — відомий польський поет, родом з України. Наслідував Байрона. Сюжети своїх творів брав з життя й історичного минулого України. Єдиний його закінчений твір — поема «Марія» («Marja, powieść ukrainska»), написаний в романтичному дусі, пізніше був зарахований критикою до кращих зразків польської літератури.

Жидівська дитина

Новела (так визначено жанр твору автором) написана в 1890 році і вперше надрукована під назвою «Жидівська дитина» в «Літературно-науковому віснику», книжка I за 1900 рік. Пізніше Н. Кобринська включила його під тією ж назвою в збірку «Ядзя і Катруся та інші оповідання».

Подається за текстом видання: Наталія Кобринська, Ядзя і Катруся та інші оповідання, Львів, 1904 р.

Перша вчителька

Оповідання написане в 1892 році. Вперше надруковане в газеті «Діло», 1900 р. № 156, 158—160, а потім у збірці «Ядзя і Катруся та інші оповідання».

Подається за текстом першодруку.

Liebesahnung

Оповідання написане в 1892 році і надруковане вперше у збірці «Ядзя і Катруся та інші оповідання».

Подається за текстом першодруку.

Судильниці

По народним казкам і оповіданям

Оповідання було написане в 1894 р. і того ж року надруковане в журналі «Народ» № 20 під назвою «Відьма». У 1894 р. М. Павлик видав його окремою книжечкою (з посвятою Михайлові Драгоманову). Пізніше Н. Кобринська змінила назву цього оповідання на «Судильниці». Під цією назвою оповідання друкувалось у збірці 1904 р. «Казки».

Подається за текстом видання: Н. Кобринська, Казки, Чернівці, 1904 р.

Душа

Психологічний ескіз

Психологічний ескіз (так визначила Н. Кобринська жанр цього твору) був написаний в 1895 році і вперше надрукований в «Літературно-науковому віснику» за 1898 р., т. І. Твір був включений до збірки «Ядзя і Катруся та інші оповідання». У відділі рукописів бібліотеки АН УРСР у Львові зберігається текст цього твору на німецькій мові. Його передала О. Кобилянська в 1912 році Товариству ім. Т. Г. Шевченка. Очевидно, твір «Душа» на німецьку мову переклала сама О. Кобилянська.

Подається за текстом першодруку.

Рожа

Нарис

Нарис (так визначила жанр цього твору письменниця) написано в 1897 році, а надруковано вперше в «Літературно-науковому віснику» за 1899 р., кн. VII. Видаючи збірку «Казок» (1904), Н. Кобринська включила до неї і цей нарис.

Подається за текстом збірки 1904 р. «Казки».

Чудовище

Казка народна

Казка написана в 1898 р. і надрукована вперше в збірнику «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності», виданому в 1898 році ювілейним комітетом у Львові. Згодом Н. Кобринська змінила назву цього твору на «Чортище» («Казки», 1904).

Друкується за автографом, що зберігається в рукописних фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78/272.

Хмарпиця

Оповідання написане в 1904 р. і тоді ж надруковане в збірці Н. Кобринської «Казки» (1904 р., Чернівці).

Подається за текстом цього видання.

Зрадник

Оповідання написане в 1905 р. і тоді ж надруковане в газеті «Промінь», № 16—17 за 1905 р.

Подається за текстом першодруку.

Старий годинник

Оповідання написане в 1905 р. і тоді ж надруковане в газеті «Промінь».

Подається за текстом першодруку.

*Воєнні новели**

Кінь

Новела написана в роки першої імперіалістичної війни 1914—18 рр. Вперше надрукована у Львівській газеті «Нове слово» за 1915 р.

Подається за текстом першодруку.

Полишений

Новела написана в 1914—15 рр. Вперше надрукована у львівській газеті «Нове слово» за 1915 р.

Подається за текстом першодруку.

Свічка горить

Новела написана в 1914—15 рр. Вперше надрукована у Львівській газеті «Нове слово» за 1915 р.

Подається за текстом першодруку.

На цвинтарі

Оповідання написане в 1916—17 рр. За життя письменниці не друкувалося. Вперше було опубліковане в 1929 р. у збірці оповідань Кобринської, виданих кооперативним видавництвом «Рух».

Автограф зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 13 [2].

Подається за автографом.

---

* Так називалась збірка оповідань, яку Н. Кобринська готувала до друку за кілька років до своєї смерті. Із десяти оповідань, що входили до збірки, збереглося шість: «Брати», «Каліка», «Полишений», «Свічка горить», «На цвинтарі» і «Кінь». Решту творів («Тіні», «Лист», «Чи случай», «З-під гуку гармат») поки що не знайдено.

За життя письменниці з циклу «Воєнні новели» були надруковані лише оповідання «Полишений», «Свічка горить», «Кінь» в газеті «Нове слово» 1915 р., а решта (за винятком загублених) після її смерті.

Каліка

Оповідання написане в 1916—1917 рр. За життя письменниці не друкувалось. Вперше опубліковане в 1929 р у збірці оповідань Н. Кобринської, виданих кооперативним видавництвом «Рух».

Автограф зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 13[1].

Друкується за автографом.

Брати

Казка

Оповідання (за визначенням Н. Кобринської — казка) написано в березні 1917 року під впливом Лютневої революції в Росії. За життя письменниці оповідання не друкувалося. Вперше надруковано цей твір в збірнику «Поклін пам'яті першої поборниці прав жінки — Наталії Кобринської» (1921) в річницю її смерті. Потім вдруге надруковано в 1929 році в журналі «Червоний шлях», № 4 і того ж року вміщено у збірці оповідань Н. Кобринської, що її видало кооперативне видавництво «Рух» у Харкові. Рукопис твору зберігається в рукописному відділі бібліотеки АН УРСР у Львові, ф. 811/7. Він написаний чужою рукою і підписаний письменницею.

Подається за текстом цього рукопису.

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ СТАТТІ

Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р.

Вперше надруковано в альманаху «Перший вінок» (1887 р.).

Подається за текстом першодруку.

[1] *Левко Маячанець* — псевдонім О. І. Левицького.

Руське жіноцтво в Галичині в наших часах

Вперше надруковано в альманаху «Перший вінок» (1887).

Подається за текстом першодруку.

[1] *«Przegląd społeczny»* («Громадський огляд») — польський літературно-науковий журнал, виходив у Львові в 1886—1887 роках.

[2] *Ходаковський-Чарнецький, Адам* (1784—1825) — польський етнограф, один із піонерів слов'янської археології і української етнографії; зробив цінні записи українських пісень, частину яких видав М. Максимович.

[3] *Вацлав з Олеська* (1805—1849) — Вацлав Залеський — етнограф і фольклорист, був губернатором Галичини. Видав збірник «Piesni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» (1833, «Пісні польські і руські галицького люду»); збірник вийшов у Львові і мав велике значення для вивчення української і польської народної творчості.

[4] *«Ластівка»* — альманах, що його впорядкував і видав Є. Гребінка в Петербурзі у 1841 році. В «Ластівці» були надруковані твори Т. Г. Шевченка, Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Забіли, І. П. Котляревського, П. Коренецького, П. Куліша, Мартовицького, П. Писаревського, А. Чужбинського, С. Шерепері та ін.

[5] *«Южно-русский сборник»*. Видав А. Метлинський у Харкові в 1848 році. У збірник увійшли твори самого А. Метлинського, а також С. Олександрова, М. Макаровського, М. Петренка.

[6] *«...слов'яне вже «вершка ся дохапують»* — слова взяті з передмови до збірника «Русалка Дністровая», виданого в 1837 р. Маркіяном Шашкевичем.

[7] *Зубрицький, Денис* (1787—1862) — історик, досліджував історію Галичини, і зокрема історію Львова. «Москвофіл»-назадник, виступав проти української мови і культури.

[8] *Федорович, Іван* (1811—1870) — прогресивний галицько-український діяч і літератор, учасник польського повстання 1831 р.

[9] *«...о партіях «білих» і «червоних», що скрито ще боролися в собою»*. Під час польського повстання 1863 року Центральний національний комітет згрупував навколо себе партію т. з. «червоних». В партії «червоних» згуртувалася найбільш радикальна група (Валерій Врублевський, Сігізмунд Сераковський, Ярослав Домбровський, Кастусь Калиновський та ін.), що здобула революційний гарт в Росії, сприйнявши ідеї революційних демократів. Домбровський і Сераковський були друзями Шевченка і Чернишевського.

Польські поміщики створили партію «білих», які також відстоювали незалежність польської держави, але виступали проти аграрної реформи «червоних».

[10] *«А тимчасом вибухло в Варшаві повстанє...»* Тут Н. Кобринська має на увазі повстання 1863 року у Польщі.

[11] *«...почали чимраз громаднійше привертатись до кружка Зубрицького...»* Мова йде про тогочасних діячів, що беззастережно ставали на позиції реакційного «москвофільства», ідеологом і натхненником якого був Д. Зубрицький.

[12] *«... партія аристократично-клерикальна, або так звана святоюр-*

ська». Згадана партія утворилася з «москвофілів», що підтримували царський уряд Росії та з націоналістичних елементів партії «народовців», які орієнтувалися на цісарську монархію та католицизм.

[13] *«...мертвечина університетських викладів Головацького»*. Головацький Яків був професором Львівського університету (1848—1867). В університеті того часу більшість викладачів, а серед них і Головацький, у своїх лекціях не наважувалися вийти поза догматичні настанови, не використовували нових, свіжих матеріалів, уникали говорити про прогресивні напрямки в науці і політиці. Про мертвечину у викладанні університетської науки говорив не раз і Франко.

[14] *«Конюшому» Дідицького»* — герой поеми «Конюший» Б. Дідицького. Поема написана «язичієм». *«Буй-тур»* також поема Дідицького.

[15] *«Довбуш» Федьковича»*. Довбуш — герой однойменного твору Ю. Федьковича, керівник повстанців-опришків на Покутті та в північній Буковині в 1738—1745 рр.

[16] *«...чи язикові «Слова», чи «Вечерниць»*. Газета «Слово» — орган «москвофілів», друкувалася язичієм, мовною сумішшю російських, українських і церковнослов'янських слів. «Вечерниці» — літературно-науковий тижневик, орган «народовців» виходив українською мовою.

[17] *Голуховський, Агенор (1813—1875)* — польський аристократ, губернатор-намісник Галичини, міністр внутрішніх справ Австро-Венгрії (1859—1861).

[18] *О. Т.*— Остап Терлецький. Він написав велику статтю про В. Навроцького — «Згадка про житє Володимира Навроцького».

[19] *«...в польськім конвікті»* — в польській духовній школі.

[20] *Монахині-василіянки*. Монахині монастирів Василя Благочинного у Славуті і в Яворові.

[21] *«... 20—25 слевок»*. Елевка — учениця-випускниця.

[22] *«Письмо до громади»* — журнал, виходив два рази на місяць у Львові в роках 1864—1868.

[23] *«Дністрянка»* — альманах з календарем на рік, виданий у Львові (1876) заходом І. Белея, А. Дольницького, В. Левицького та І. Франка.

[24] *Ланська, Надія* — псевдонім Надії Яковлевої, російської письменниці, що написала повість «Обрусителі». Цю повість Ольга Рошкевич переклала на українську мову і видала у 1885—86 роках.

[25] *Барвінський, Володимир* (1850—1883) — громадський діяч і письменник буржуазно-націоналістичного напряму, редактор «Правди» (1876—1880), організатор і редактор «Діла» (1880—83).

[26] *«Правда»* — журнал, що видавався у Львові (1867—1898) як орган народовської партії. Навколо нього групувалася буржуазно-націоналістична частина галицької інтелігенції.

[27] *«Громада»* — українські літературно-політичні збірники ліберально-буржуазного напрямку, виходили в Женеві за редакцією М. Драгоманова і при участі М. Павлика та С. Подолинського (1878—1883).

[28] *Кравченко, Уляна (1860—1947)* — псевдонім Шнайдер Юлії (по чоловіку Нементовська), українська письменниця-галичанка; довгий час працювала вчителькою. Уляна Кравченко видала збірки поезій «Prima vera», «На новий шлях», «Проліски», «В дорогу» та ін. Сучасниця і приятелька Н. Кобринської, учениця Івана Франка.

[29] *Навроцький, Володимир* (1847—1882) — галицько-український громадський діяч, один з керівників партії «народовців», співробітник газет «Правда», «Діло».

Friedrich Engels

Некролог вперше надруковано в альманасі «Наша Доля» за 1896 рік, кн. 3 під назвою «Friedrich Engels».

Подається за текстом першодруку.

Промова Наталі Кобринської на ювілеї 25-літньої літературної діяльності Івана Франка у 1898 році

Вперше надрукована в «Літературно-науковому віснику» за 1898 рік, т. IV.

Подається за текстом першодруку.

[1] *«...жила споминами повстаня з 63 року»*. Йдеться про повстання 1863 року в Польщі, метою якого було визволення Польщі з-під гніту царизму.

[2] *«...оден з талановитіших наших людей»*. Очевидно, тут Н. Кобринська мала на увазі О. Терлецького, який у вузькому колі іноді говорив напівжартома, що «літературні теми вже вичерпані». Сам Терлецький більше займався публіцистикою, громадсько-політичною діяльністю.

Промова Наталі Кобринської на науковій академії в ювілей відродження руської-української літератури

Вперше надрукована в газеті «Діло» за 1898 р., № 238. Тоді ж перекладено на чеську мову і надруковано в часописі «Ženský svět».

Подається за текстом першодруку.

[1] *Барвінок, Ганна (1828—1911)* — псевдонім дружини П. Куліша, української письменниці ліберально-буржуазного напряму, сучасниці Н. Кобринської.

[2] *Пчілка, Олена* (1849—1930) — псевдонім О. Косач, сестри М. Драгоманова і матері Лесі Українки, української письменниці ліберально-буржуазного напрямку, сучасниці Н. Кобринської та її спільниці у виданні альманаху «Перший вінок».

Значення творчості Г. Барвінок і О. Пчілки та їх ролі в літературнім процесі Н. Кобринська дещо перебільшує.

[3] *Дніпрова Чайка* (1859—1927) — псевдонім Василевської Людмили, української письменниці кінця XIX — початку XX ст. Написала і видала збірку поезій у прозі «Морські малюнки», оповідання «Хрестонос», «Чудний» та інші.

[4] *«...закувала возулею про внесене панщини — П. К...»* Очевидно, мається на увазі Попович (Боярська) Клементія (1863—1919), сільська вчителька, українська поетеса демократичного напряму; сучасниця і приятелька Кобринської, учениця Франка.

[5] *Головацька, Дідицька, Цибикова* — другорядні українські письменниці, що пішли за народним напрямком в літературі, обстоювали ідею емансипації жінки і зрідка виступали в пресі з своїми творами.

[6] *Ольга і Михайлина Рошкевичі* — дочки лолинського священика. Ольга виступала як перекладачка художніх творів з іноземної і російської мов на українську, а Михайлина сама писала твори.

[7] *Анна Павлик* — сестра М. Павлика, приймала участь в громадській роботі, а також писала твори.

[8] *Ярошинська, Євгенія* (1868—1904) — українська письменниця з Буковини, педагог і громадська діячка, народна вчителька. Співробітничала в багатьох друкованих органах. Писала повісті, оповідання, казки і байки. Ярошинська — сучасниця і однодумниця Н. Кобринської та І. Франка. Найбільш значний її твір — повість «Перекинчики».

Про «Нору» Ібсена

Вперше видано окремою брошурою в 1900 р.

Подається за текстом першодруку.

У Нечуя

Стаття, в якій Н. Кобринська ділиться своїми враженнями від зустрічі з І. С. Нечуєм-Левицьким у Києві. Вперше надрукована в газеті «Промінь» за 1905 р. №№ 9 і 10.

Подається за текстом першодруку.

[1] *«Було то на з'їзді українців у М. Старицького...»* Мова йде про XI археологічний з'їзд, що відбувся в серпні місяці 1899 року в Києві.

Не ходи, Грицю, на вечерниці

Драма Старицького і народна пісня

Стаття вперше була надрукована в газеті «Неділя» за 1911 р., № 8.

Подається за текстом першодруку.

ДОДАТКИ

Автобіографія Н. Кобринської

Автограф зберігається в рукописному відділі бібліотеки АН УРСР у Львові ф. 475/III. Вперше опублікував її з деякими скороченнями О. Огоновський в своїй «Історії літератури руської».

Подається за автографом.

[1] *«Слово»* — газета клерикально-«москвофільського» напряму, видавалася у Львові Б. Дідицьким, а згодом М. Площанським та ін. В 1861—1887 рр. стає органом галицьких «москвофілів». Програма цього органу була в свій час розкритикована М. Чернишевським у статті «Національна безтактність». Пізніше Іван Франко неодноразово виступав проти «москвофілів» («З Новим роком», «Двоязичність і дволичність» та ін.) за те, що вони били поклони перед російським самодержавством, зневажливо ставились до українського народу, його мови і культури. Остаточно зірвав маску з «москвофілів» В. І. Ленін у своїй праці «Як преднують прислужництво реакції з грою в демократію?»

[2] *Кремер Юзеф* (1806—1875) — мистецтвознавець, професор філософії Краківського університету. З 1850 року — професор мистецтвознавства.

[3] *Гофманова Клементина в Танських* (1798—1845) — польська письменниця. Працювала інспектором дівочих шкіл. Написала твори: «Пам'ятка по добрій матері», «Амелія-мати», «Про моральність жінки». З 1824—1828 р. видавала газету «Розваги для дітей». В цьому органі Гофманова надрукувала дві повісті: «Листи Е. Жичинської», і «Щоденник Ф. Красінської».

[4] *Бокль, Генрі Томас* (1821—1862) — англійський історик і соціолог-позитивіст. Історію людського суспільства Бокль розглядав з

ідеалістичних позицій як процес, що випливає з особливостей психіки людей, яка, в свою чергу, ніби залежить головним чином від географічних умов.

[5] *Біхнер* — Бюхнер, Людвіг (1824—1899) — німецький фізіолог, популяризатор природничо-наукових знань, вульгарний матеріаліст. Був прибічником дарвінізму.

[6] *Ренан, Ернест* (1823—1892) — французький історик, фізіолог і філософ. У своїй восьмитомній роботі «Історія походження християнства» обстоює ідеалізм і релігію.

[7] *Геккель, Ернст* (1834—1919) — німецький природознавець, еволюціоніст, прибічник і популяризатор вчення Ч. Дарвіна. Геккель визнавав спадковість придбаних ознак і критикував погляди А. Вейсмана в цьому питанні.

[8] *Лімановський, Болеслав* (1835—1935) — польський письменник і політичний діяч, входив до складу робітничого комітету, який вів серед робітників пропаганду соціалізму на легальній основі. Засновник польської партії соціалістів. Писав соціологічні, історичні та публіцистичні праці.

[9] *«Руська бесіда»* — товариство, організоване в 1862 році; ставило перед собою завдання вести культурно-просвітню роботу серед населення Галичини. В 60-х роках товариство стояло на позиціях ліберально-культурницьких, відіграючи певну прогресивну роль. Але в кінця 70-х років, в силу різних складних умов, воно все більше сповзало на реакційні буржуазно-націоналістичні позиції.

[10] *«Басурман» Лажечникова.* Лажечников Іван Іванович (1792—1869) — російський письменник, автор історичних романів «Последний Новик», «Ледяной дом», «Басурман» та ін. В останні роки свого життя письменник створив трагедію «Опричник», присвятивши її В. Белінському; за її мотивами Чайковський написав однойменну оперу.

[11] *«Січ»* — наукове товариство, яке виникло у Відні в 70-х рр. XIX ст. і ставило перед собою завдання провадити культурно-просвітню роботу серед української суспільності, яка перебувала за кордоном. Пізніше воно скотилося на буржуазно-націоналістичні позиції.

[12] *Штуарт, Мілль.* Очевидно, Н. Кобринська має на увазі Мілля, Джона Стюарта (1806—1873), англійського економіста і політичного діяча.

[13] *Ожешко, Еліза* (1842—1910) — польська письменниця прогресивного напрямку. Ожешко у своїх творах широко відображає життя різних верств польського суспільства другої половини XIX століття.

[14] *Терлецький, Остап* (1850—1902) — український громадський діяч, публіцист, літературний критик, сучасник, однодумець і друг

Івана Франка. Н. Кобринська знала його ще з соціалістичного процесу 1877 року, коли редакцію журналу «Друг» і прогресивних діячів того часу у Львові було заарештовано і віддано до суду. За поширення соціалістичної пропаганди О. Терлецького разом з І. Франком було засуджено до тюремного ув'язнення. Терлецький написав і видав розвідки: «Літературні стремління галицьких русинів у 1772—1872 рр.», «Знесення панщини в Галичині» та ін.

[15] *Полянський, Василь* — член віденського товариства «Січ», прогресивний діяч того часу, сучасник Н. Кобринської.

[16] *«Зоря»* (1880—1897) — ілюстрований літературно-громадський журнал, виходив у Львові як орган «народовців» в 1880—1897 рр. *«Народовці»* — реакційне буржуазно-націоналістичне угруповання, яке в своїй діяльності пройшло певну еволюцію від національно-культурницької діяльності до виразно націоналістичної.

[17] *«Ребенщукова Тетяна»* — оповідання М. Павлика. Письменник в цьому творі показав важке, безправне життя селян, темноту, здичавіння і деморалізацію гноблених мас. За цей твір суд позбавив автора волі на шість місяців.

Родина Бухгольців, образки з життя родинного німців, Юлія Стиндого. (Бібліотека найзнам. повістей)

Рецензія вперше була надрукована в часописі «Товариш» за 1888 р., № 1.

Подається за текстом першодруку.

Символізм в народній пісні

Вперше надруковано в газеті «Промінь» за 1905 р., ч. 5.

Подається за текстом першодруку.

[1] *Биклін, Арнольд* (1827—1901) — видатний швейцарський маляр. В фантастичних і героїчних ландшафтних картинах зображував силу стихії.

Український бандурист

Вперше надруковано в газеті «Промінь» за 1906 р., № 19.

Подається за текстом першодруку.

Філістер. Події з родинного життя.

Рецензія на однойменний твір письменника Журбенка (псевдонім Дениса Лукіяновича). Вперше опублікована в 1910 році в газеті «Каменярі», № 18.

Подається за текстом першодруку.

Друкуючи цю рецензію, Д. Лукіянович додав таку примітку:

«Пані Кобринська, котрої приязню дорожу над усе, не займаючись ніколи технічними справами своїх писань, передала мені до опублікування отсю рецензію на «Філістера», призначену для «Діла». Здавало б ся, що ім'я Кобринської повинно їй отворити двері у всіх редакціях. І так було би деінде, та не в нас. Редакція «Діла» заявила, що не може друкувати предложений їй фейлетон, бо на «Філістера» була вже друкована в «Ділі» рецензія Д. Лозинського. В кілька місяців пізнійше говорив я особисто в тій справі, але п. редактор заявив, що не може друкувати фейлетона пані Кобринської, бо таке его принципіальне становище. Та разом з тим, коли таку заяву давав п. редактор, складачі «Діла» вже складали рецензію др-а О. Турянського на «Утечу Олекси Перхуна», хоч на сю книжечку була також друкована свого часу рецензія в «Ділі».

Не знаю, для чого так собі поступила редакція «Діла». Видаєся мені також неоправданим, щоб стаття Д. Лозинського мусила замикати, а не могла отворити дискусії, бо все ж таки се суспільна і сучасна повість, а «Діло» — одинока на Галичину й Буковину політична і найбільше читана газета.

Д. Лукіянович.

...Заявляю, що сі стрічки подав я без згоди п. Кобринської.

Д. Л.»

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Абн-м, абн-сь, абн-сьте — щоб я, щоб ти, щоб ви
Абсорбувати — поглинати
Авантурувати — скандалити, бешкетувати
Ареоля — ореол
Ади — дивись, гляди
Адоратор — обожатель, поклонник
Альба — священичий одяг
Алюмнус — студент духовної академії, що скінчив уже останній рік науки
Антенат — предок

Байбардзо — байдуже
Банкбетель — дерев'яна лавка, яку можна розкладати, і таким чином служить вона за ліжко
Банвох (бангоф) — вокзал
Бануватн — жалкувати
Безглядний — безоглядний
Беньkарт — так лають дітей (означає прибл. те, що байстрюк)
Биле — билина
Бинда — лента
Біндель — вузлик
Блахман — окозамилювач
Близни — шрами
Бовван — бовдур, колода, йолоп
Борзенько — скоренько
Борзо — скоро

Борше — скоріше
Брабантські коронки — брабантські мережива
Бранка — набір рекрутів
Будзик (будз) — овечий сир
Будник — робітник-залізничник

Вельон — серпанок, фата́
Верета — дерюга
Вечерок — вечорниці
Винеси-ко (на Гуцульщині) — винеси-но
Відай — мабуть
Відвінувати — дати придане, посаг
Відумер — лишив вдовою
Віншувати — вітати
Влізливість — нахабність
Волічки — пряжа з вовни
Вповісти — сказати
Вудженица — копчення, копчонка
Вуйко — дядько

Гербата — чай
Гарувати — трудитися
Гарусова — шерстяна тканина
Гейби — немов, ніби
Гицки — сільський податок, оплачуваний мірчуком або грішми.
Гідний (парубок) — великий
Гладун (гладущик), гладунець — горщик
Гліхно — тісно
Гонти — дранка, дощечки, якими криють дах
Горботка — спідниця, юпка
Гребеньчаста — розмальована або вишита в певні узори
Грузь — болото

Декан-крилошанин — благочинний при єпископі
Дененціювати — доносити
Джума — чума
Діецезія — єпархія
Догідно — зручно, вигідне
Доста — досить
Доховалася — виховалася
Драмат — драма

Дригота — дригтіння
Друляти — штовхати

Едукація — виховання
Екзистенції — існування
Елябораш — письмова робота, писанина, невдалий літературний твір
Емуляція — змагання

Жентиця — сироватка з овечого молока

Зааранжувати — улаштувати
Заасекурована — застрахована
Заасентирувати — забрати до війська
Зазонбеляти — загнуздати
Зазрів — побачив
Закипіла хоптою — заросла бур'яном.
За нього заручити — за нього поручитися
Зарінки — долини; береги гірських рік
Засклинити — вбити клин
Здегенерований — звироднілий
Здумитися — здивуватися
Зіритований — злий, рознервований
Зревольтуватись — збунтуватися
Зробили-сьте ся — ви напрацювалися

Кабат — куртка, коротке пальто
Катехит — викладач релігії
Кертиця — кріт
Клевець — молоток
Кльомб — грядка, клумба
Клоци — пні, обрубки, оцупки
Ковбок — товсте, при корні зрізане дерево, колода
Колешня — возівня, навіс, під який ставлять вози
Колокати — калатати
Конверзація — розмова
Конвікт — духовна школа, гуртожиток
Консиляр — титул лікаря
Костерева — рід трави
Котильон — назва кокарди
Коцик — ковдра

Кошничка — рід високого й вузького хворостяного кошика, амбарчика, в який зсипають кукурудзу
Крадці — крадькома
Креація — сценічний образ
Криївки — схованки
Кулеша — варене кукурудзяне борошно
Купно — покупка, купівля
Курат — військовий піп
Курація — лікування
Куфер — скриня, сундук

Лабуз — стеблини з бур'яну
Лакітка — лакомка
Лесний — улесливий, солодкуватий
Лещик — дрібна, біла пахуча конюшина
Лилик — кажан, нетопир
Ліска — ворота, сплетені із ліски
Ліци — віжки
Ліцитація — прилюдний продаж, аукціон
Лоточити — говорити не до ладу

Маєстат — величність
Мандатор — урядовець маєтку, поліційний урядовець
Мантля — шенеля
Маніти — плащі
Маріяш — картярська гра
Марикувати — бути незадоволеним, нарікати
Маркотно — жалко, жаль
Марот — березень
Матина — бадилля
Мельдувати — зголосити, подати до відома
Ментор — керівник
Мерчіти — мрячити
Міхури — пузирі, шлунки тварин, в які кладуть сир, наливають кумис
Млака — драговина
Морг — міра землі, дещо менш за десятину
Муснув — погладив

Наборзо — наскоро
Навтямитися — датися взнаки, набриднути

Нагадувався — надумувався
На інтенцію — на користь
Най-ко — нехай-но
Напімнення — нагадування
Направці — прямо, просто дорогою
Напудити — налякати
Недиспозиція — нездужання, слабування
Неконсеквентний — непослідовний
Не ме бити — не битиме
Ненько — батько
Нім — поки
Нуждати (нудити) — силувати

Облінка — оболонка
Оборник — гній
Обруси — сватерки
Овиванка — хустина
Овид — обрій, горизонт
Оголони — пузирі, спухлини (прим. оголони бувають у коней на яснах)
Ногди — недавно
Опінія — думка; погляд на щось
Опирскуватися — зі зла відповідати
Орендар — тут корчмар
Ординація — положення
Ординарія — вислуженина, платня продуктами
Орудка — справа (мала)
Остентаційний — показовий
Ховзнутися — посковзнутися

Параграф — стаття закону
Парастас — заупокійне богослужіння
Пацюк — кабан
Перщеня — гостина; іти на перщеня — іти в гості
Переклячити — стояти на колінах, навколішки
Перемітка — верхня жіноча селянська одежа
Перераженний — перелякний
Пилувати — мучити, гнобити, утискувати
Питомець — вихованець духовної академії
Під — горище
Підбулий — старший віком, бувалий

Підкмітити — завважати, спостерігати
Підрихтувати — підновити, наставити; припасувати
Пістувати — виховувати
Пішевки — наволочки на подушки
Платинка — хустина
Плекати — кормити, виховувати
Пленіпотент — уповноважений від громади
Пленіпотенція — уповноваження виступу на суді
Повісняний — мотузяний
Поєдинче — окреме, одиноке
Позна — ганьба, безчестя
Показ — огляд
Полинник — велика дерев'яна ложка, вареха
Попацити — увійти в біду
Пописи — показ, огляд
Поселюх — селянин
Потрутити — штовхнути
Похопність — поспішність, спритність, жвавість
Презента — першенство в одержанні приходства
Прелекція — прилюдна лекція
Преці (прецінь) — все ж таки
Примістя — приміщення
Причакли — приклякли, вклякли
Причакнути — приклякнути, вклякнути
Прогностика — передбачення
Процесуватися — судитися
Прюдерія — перебільшена соромливість, показна доброчесність
Псоти — пакості
Пудло — велика коробка

Рантух — сумка з грубої рядниии для годівлі коней; рептух
Рати — розстрочка виплати
Реверенда — ряса
Резигнувати — відмовитися
Резедувати — керувати
Рекламований — забронюваний (від військової служби)
Реляція — справоздання, доповідь
Реченець — строк
Риська — болотяна рослина
Ринський — старі австр. гроші

Рискаль — заступ
Ріжок — булочка, печена на вид ріжка
Рінє — берег річки з піском, травою; рінь — грубий річний пісок
Рінянки — річкове каміння
Рінє — хмиз, хворост
Розцінканий — розіп'ятий
Розчінькалася — розщіпнулася
Ружа — рожа
Рудка — трясовина
Румовисько — звалище

Секвестратор — урядовець з суду (судовий виконавець)
Сердак (сардак) — верховинська свита, коротка й без рукавів, здебільшого червоного кольору
Силяти — нанизувати
Склеп — тут крамниця
Сковпотітися — клубитися
Скомплікувати — ускладнити (комплікація — ускладнення)
Скрупул — сумнів
Скрипти — конспекти, рукописи
Скруха — покаяння
Сокотитися — берегтися
Справоздане — звіт
Спорий — швидкий
Стагнація — застій
Станик — корсетка
Стрібувати — попробувати
Стрийко — дядько
Стрієчний брат — двоюрідний брат
Стяжка — лента, стрічка
Субтельний — ніжний
Сугестіювати — навіювати
Суплент — виконуючий обов'язки учителя
Сутки — вузька доріжка, стежка

Тестамент — заповіт
Тесельство — теслярство
Тогід — торік
Толеранція — терпимість до чужих думок, вірування

Торністра — військова торба за плечі, ранець
Трафити (трапити) — попасти
Тратовано — топтано
Трафіка — тютюновий магазин
Треба — потреба (мати якусь требу — мати якесь діло)
Трепета — осика
Трібувати — пробувати
Трістє — трясовина
Трощa — трава, поріст на стоячих водах

Угойкувати — заспокоювати, розважити, втихомирювати
Узріти — побачити
Узухвалився — насмілився, зробився нахабним
Улискувалася — сяяла, блискотіла
Улуда — омана, привид
Урльопник — солдат у відпустці
Уроєння молодих голів — мрія (примара, привид) молодих голів

Факторне — баришівне
Фальбанисті сукні — сукні з оборками
Фанта — заклад чогось
Фез — завій, очіпок
Фіїна — хрещениця
Фігурувати — стояти на почесному місці
Фіра — підвода
Фнат — застав, заклад
Франтувати (фіглювати) — влаштовувати різні сміховини, фокуси
Фрасуватися — непокоїтися, журитися
Фукатися — сердитися, лаятися
Футерал — футляр
Футрина — віконна рама

Хиблo — забракло
Хопта — бур'ян
Хорімці — сіни

Царинка — обгороджене місце, призначене на сіножать
Целібат — безженство

Целебрувати — спільно з другими відправляти богослужіння
Цитри — музичний інструмент
Цітки — намисто
Ціха — прикмета, риса

Чако — жандармська шапка
Чемера — верхня довга одежа галицьких селян

Шараги — вішалка
Шарварок — обов'язкова громадська робота для держави або села, як прим. лагодження дороги, мостів тощо
Шаруга — сльота, непогода
Шафар — посередник
Швара — плетений шнурок
Шварготіти — говорити
Шіпка — рід клуні
Шлямазарниця — нехлюя
Шувар — поріст на стоячих водах
Шустка — австрійська дрібна монета
Шутки — вербові галузки

Wondershare PDFelement

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Портрет Н. І. Кобринської роботи художника Г. М. Романова . . . . . 2—3
2. Титульна сторінка збірки оповідань Н. Кобринської «Дух часу» (1899 р.) . . . . . 32—33
3. Автограф листа Наталі Кобринської до Івана Франка від 15.I.1890 р. . . . . 96—97
4. Н. І. Кобринська. Фото початку 80-х років 160—161
5. Титульна сторінка збірки творів Н. Кобринської «Ядзя і Катруся та інші оповіданя» (1904 р.) . . . . . 224—225
6. Автограф першої сторінки оповідання Н. Кобринської «Каліка» . . . . . 304—305
7. Титульна сторінка жіночого альманаха «Перший вінок», виданого Н. Кобринською та О. Пчілкою (Львів, 1887) . . . . . 368—369

ЗМІСТ

Стор.

Наталя Кобринська та її твори. *Вступна стаття О. Н. Морозa* 3

Оповідання й повісті

Дух часу 31
Задля кусника хліба 45
Судія 77
Янова 91
Виборець 101
Ядзя і Катруся 126
Жидівська дитина 187
Перша вчителька 200
Libesahnung 216
Судильниці. *По народним казкам і оповіданням* 221
Душа. *Психологічний есків* 237
Рожа. *Нарис* 252
Чудовище. *Казка народна* 263
Хмарниця 271
Зрадник 275
Старий годинник 277

Воєнні новели

Кінь 279
Полишений 280
Свічка горить 283

На цвинтарі 288
Каліка 292
Брати. *Казка* 309

Публіцистичні та літературно-критичні статті

Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. 315
Руське жіноцтво в Галичині в наших часах 320
Friedrich Engels 346
Промова Наталі Кобринської на ювілеї 25-літньої літературної діяльності Івана Франка в 1898 році . . . 347
Промова Наталі Кобринської на науковій академії в ювілей відродження руcько-української літератури . . 349
Про «Нору» Ібсена 352
У Нечуя 364
Не ходи, Грицю, на вечерниці. *Драма Старицького і народна пісня* 367

Додатки

Автобіографія Н. Кобринської 373
Родина Бухгольців, обракии з життя родинного німців, Юлія Стиндого. *(Бібліотека найвнам. повістей)* . . 381
Символізм в народній пісні 385
Український бандурист 388
Філістер. *Події в родинного життя* 390

Примітки 393
Пояснення слів 407
Список ілюстрацій 416

Редактор *М. В. Сидоренко*
Художник *М. П. Вуєк*
Художній редактор *К. К. Калугін*
Технічні редактори *І. М. Лось, О. Г. Олешкевич*
Коректор *Л. Г. Зіневич*

*

НАТАЛИЯ ИВАНОВНА КОБРЫНСКАЯ
Избранные произведения
(На украинском языке)

*

БФ 08011. Здано на виробництво 25/V 1957 р.
Підписано до друку 2/IV 1958 р.
Формат паперу 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 6,562.
Друк. арк. 21,525 + 7 вкл. Обліково-видавн. арк. 22,668.
Ціна 9 крб. 20 коп. Зам. 1111. Тираж 12 000.

*

Державне видавництво художньої літератури,
Київ, вул. Володимирська, 42.

*

Книжкова фабрика ім Фрунзе
Головвидаву Міністерства культури УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Wondershare PDFelement

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ
(З вини друкарні)

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
8	16-й знизу	молодой	молодої
54	4-й зверху	потихонки	потихоньки
417	12-й знизу	Libesahnung	Liebesahnung
418	8-й знизу	Обракин з життя	Образки з житя
418	4-й знизу	життя	житя
419	3-й знизу	ім Фрунзе	ім. Фрунзе

Зам. 1111. Н. Кобринська. Вибрані твори.